

ՀԻՆԱ ԳԱՆՃԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ
ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ՆԱՍԱԿՆԵՐ

4(47.925)

9-23

ՄԻՏՏ

ՀԻՏԱ ԳԱՅԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

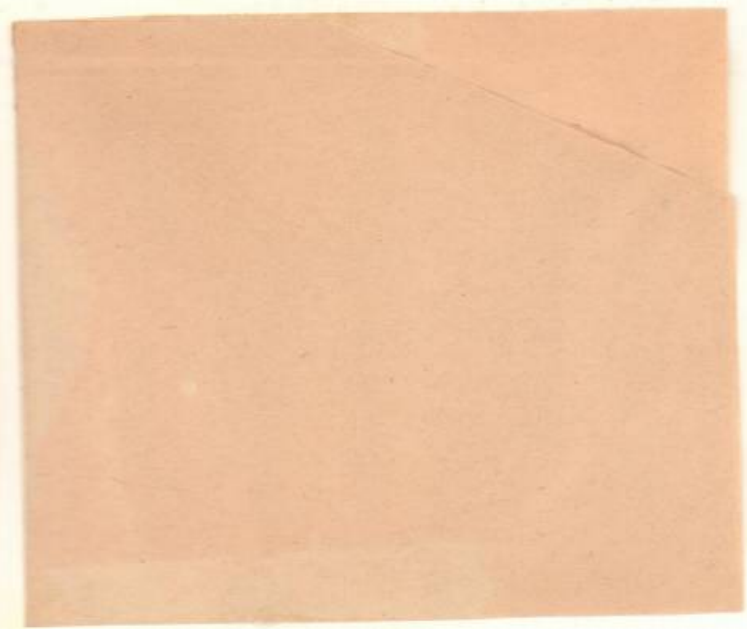
ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

0443

ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՍ ՀԱՅ ԲՈՐՈՎՈՒՐԴԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԵՐՏԱԾ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԳԻՏԻ 1600 ԱՄԵԱԿԻՆ
ՀԵՂՈՍԱԿԸ

«ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ» ԻՐԱՏՈՒՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
ԵՐԵՎԱՆ - 2005

ՀՏԴ 800

ԳՄԴ 80/84

Գ 230

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ՝ ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

Գալֆայեան-Փանոսեան Հ.

Գ- 230 Մետրոպեանը ազգային միասնութեան նախապայման. Յօդուածներ եւ նամակներ, Երևան, «Նախիջեան», 2005. 279 էջ:

Գրքի մէջ ընդգրկուած են 2000-2005 թթ. ընթացքում հեղինակի գրած եւ մամուլում տպագրած յօդուածները, նաեւ՝ տարբեր պաշտօնատարների ու ատենաների ուղղուած նամակներ, որոնք հանգամանակի եւ հիմնադրուած փաստարկում են Հայաստանում Մետրոպեան ուղղագրութեան անյապաղ վերականգնման անհրաժեշտութիւնը, նրա մեկնակէտային նշանակութիւնը մեր ազգային-քաղաքական շատ խնդիրների իրագործման համար: Յատկուած բաժնում հրատարակուել են 1969 թ. Պարոյր Սեւակի գրած յայտնի նամակը եւ «Յառաջ» օրութերթի 2002 թ. Մայիսի 18-19ի՝ ուղղագրութեանը նուիրուած յատուկ համարի հրատարակումների մեծ մասը, որոնք առաւել եւս շեշտում են Մետրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման կարեւորութիւնը:

Հասցէագրում է մեր ողջամիտ քաղաքական գործիչներին, ճշմարիտ հայկական նկարագիր ունեցող մտաւորականներին, հայերէնի ազնիւ ուսուցիչներին եւ մեր անեղծ պատանեկութեանը:

Գ $\frac{4601000000}{0140(01) - 2005}$ 2005

ԳՄԴ 80/84

ISSBN SBN 99930-860-9-6

© Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

Հայագիտութեան մագիստրոս (INALCO-Paris), օտարախօսների համար հայերէնի ուսուցման յատեսողական մեթոդի հեղինակ, Հայ լեզուի պաշտպանութեան «Մաշտոց» միութեան հիմնադիր եւ նախագահ, Սորբոնի համալսարանի դոկտոր Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանը Փարիզում նաեւ զխաւորում է միօրեայ հայկական դպրոց: Ափիւռքում հայոց ազգային դիմագծի եւ հայերէնի պահպանում-պաշտանութեան ազնիւ ու եռանդուն մշակներից է. ամենայն նուիրումով աշխատում եւ իր ազգանուէր գործունեութեան ընթացքում յաղթահարում է բազմաթիւ խոչ ու խուօթեր: Տասնամեակների փորձով համոզուել է, որ իր եւ իր նման ուսուցիչների կրած դժուարութիւնները նուազագոյնի կհասնեն, եթէ Հայաստանում նախ վերականգնուի հայերէնի Մետրոպեան ուղղագրութիւնը, ապա՝ մեր ազգային իշխանութիւնը, խելամտօրէն ծրագրուած քաղաքականութիւն գործադրելով, կարողանայ մեծապէս նպաստել Ափիւռքի պահպանմանը եւ, միաժամանակ, Հայաստանի համար ներկայում եւ ապագայում ապահովել քաղաքական-տնտեսական նշանակալի շահ:

Համոզուած է նաեւ, որ Մետրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատումը լինելու է հայաստանցիներին՝ խորհրդային շրջանում զգալիօրէն խաթարուած ազգային նկարագրի վերականգնման կարեւորագոյն ելակէտը: Խաթար ուղղագրութեան եւ ուսումնական աղաւաղ ու շփոթ համակարգի պատճառով ներկայիս մեր գրողները չեն կարող՝ Թումանեանի կամ Դեմիրճեանի նման, գրաբար եւ արեւմտահայերէն կարողալ եւ ստեղծել «Կարդանանք»ի նման կոթողային գործեր, այսինքն՝ զրկուած են մեր 16դարեայ գրական մշակոյթի հարստագոյն արժէքներով սնուելու հնարատրութիւնից, ուստի եւ իրենց իմացած կիսատ-պռատ ռուսերէնով (վերջերս՝ նաեւ նոյնպիսի անգլերէնով) կերակրուած են անգամ չինա-ճապոնական բնաստեղծական պատկերների փրօթիկներով, իսկ բազմադարեայ հայկական իրենց անհասու եւ խորթ է:

Այստեղ հաաքուած-միատեղուած է հեղինակի՝ խնդրին վերաբերող վերջին տերիների գրուածքների ընտրանին (ընդհանրապէս նրա գիտական-հրապարակախօսական վաստակը շատ անելի մեծ է, ուստի եւ մի գրքի մէջ տեղաւորելի չէ): Յօդուածները դասաւորուած են տպագրուելու (գրուելու) ժամանակագրական կարգով, սկսուածների վերջում նշուած են առաջին հրատարակութեան տեղերը: Տարբեր յօդուածներում միեւնոյն խնդրի մասին զանազան անձանց ուղղուած բանավիճային պատասխանների կամ բացատրութիւնների մէջ տարբերուող շարադրանքով երբեմն առաջադրուած են նոյն փաստարկները կամ պատճառաբանութիւնները, այսինքն՝ կան այդպիսի հարկադիր կրկնութիւններ: Միաժամանակ՝ ամէն յօդուած կամ նամակ ինքնին ամբողջական խօսք է, որից արուելիք գեղջումները կորող էին առաջացնել շարադրանքի անցանկալի կցկտուրութիւն: Ուստի, ընթերցողի ներողամտութեանն ապաւինելով, նախընտրելի դիտուեց գրքի մէջ, չնչին բացառութիւններով, պահել յօդուածների բնագրային ամբողջակաւութիւնը:

«Յաւելուած»ում նոյն ժամանակագրական կարգով տպուած են Ա. քսաներորդ դարի հայ մտաւորականութեան խիղճ Պարոյր Սեւակի 1969 թ. Փետրուարի 28ին Յակոբ Գրիգորին ուղղած նամակը, Բ. «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթի 2002 թ. Ապրիլի 13ի համարում տպուած մի գրութիւն, որի ներքոյ առկայ 27 ստորագրութիւնների տերերի զգալի մասը նրա բովանդակութեան անտեղեակ է եղել եւ որի սեւեարիւրակային բնոյթը շատ ցայտուն ու շեշտուած է երեւում թէ՛ նախորդի եւ թէ՛ յաջորդ յաւելուածների հէնքի վրայ: Վերջիններս Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 2002 թ. Մայիսի 18-19ի՝ ուղղագրութեան հարցին նուիրուած յատուկ համարի հրապարակումներն են, որոնց ստորագրողներն են. Գ.՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Արամ Ա., Դ.՝ Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարք Մեսրոպ Բ., Ե.՝ Մխիթարեան Միաբանութեան Ընդհանուր աբբահայր Հ. Եղիա վրդ. Թիլադպեան եւ Չ.՝ Սփիւռքի 34 մտաւորականներ:

Մեր համայնարանական վարժապետական դասն այս գիրքը եւս, երջանակալիշատակ բանաստեղծ Լեւոն Միրիջանեանի «Մէկ Ազգ՝ մէկ

ուղղագրութիւն» (Երեւան, 2002) գրքոյկի նման, համարելու է նորութիւն չունեցող եւ անհամոզիչ: Գուցէ, անշուշտ՝ իր դիտանկիւնից, իրատունք ունենայ. Հայաստանի անկախացման հետ վերսկսուած, երբեմն դադարող եւ կրկին բռնկուող ուղղագրական բանավեճի ընթացքում նրանք եւ իրենց շինծու-կեղծ փաստարկները մեզ որեւէ կտում չեն համոզել, որովհետեւ, ինչպէս տարիներ առաջ առիթ եմ ունեցել գրելու, ուղղագրական այս բանավեճը լսողի եւ խուլի վեճ է: Իրենք մեզ չեն լսում, թէկուզ ազգային-քաղաքական խնդիրը գիտութեան հետ կապուած է միայն վերջում, սակայն իրենց «փաստարկներ»ի մեր լուծումները համարում են «ո՛չ գիտական», ուստի եւ կրկին լսել չեն ուզում, որովհետեւ նրանց ժխտողական դիրքորոշման կարեւորագոյն դրդապատճառները հրապարակելի չեն:

Այսինքն՝ այս գիրքը նրանց համար չէ. նրանց ջղակծիկ խօսքերին չենք սպասում, ուստի եւ, եթէ անգամ լինեն, անտեսելու ենք: Յօդուածների եւ նամակների այս արժեքաւոր ժողովածուն հասցեագրում ենք առաջին հերթին մեր ողջամիտ քաղաքական գործիչներին (բարեբախտաբար՝ կան), ապա՝ ճշմարիտ հայկական նկարագիր ունեցող մտաւորականներին, հայերէնի ազնիւ ուսուցիչներին եւ, որ կարեւորագոյն է՝ մեր անեղծ պատանեկութեանը:

ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Սուրբ Գրքի մասին խորհրդածութիւններ
 Երբեք, արեւելեանական ուղղութեամբ
 Հայաստանի եւ Արեւելքի միջին Արեւելքի մասերին
 մեր յարաբերական սեղանները կարեւորցրին: Այսինքն 2002
 Պարոյր Սեւակի մեծ ճակատագրով Հայաստանին կարեւոր ուղղութիւն

պատճառաւ: Եւ ձուլումը կը շարունակուի այսօր ալ: Իսկ Հայաստանեան ճակատի վրայ հրամանագրային այս ուղղագրութիւնը Հայաստանահայ ժողովուրդը հեռացուց ժամանակակից գրական հայերէններու հիմքը հանդիսացող մայր լեզուէն, որ գրաբարն է: Այսօր, Հայաստանի նոր սերունդը չի կարողանար կարգալ եւ խորքով հասկնալ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութիւնը: Նույնպէս, նոյնահնչիւններուն (համանուններ) առատացման պատճառաւ հարիւրաւոր բառեր արդէն իսկ կ'իմաստազրկուին: Իսկ գիտական կալուածի մէջ, հայերէնը զրկուած է ստուգաբանական ուսումնասիրութիւններէ, եւ իր կապերը խզուած են հնդեւրոպական այլ լեզուներու հետ, ինչ որ իր պատմամշակութային արժէքը կը կազմէր:

Այս բոլոր վնասները կասեցնելու համար անհրաժեշտ է վերականգնել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: 1922ին, օտար տիրապետութեան մը կամքով ոճիր մը գործուած է, մշակութային ցեղասպանութիւն մը գործուած է՝ հայ ժողովուրդին արգիլելով օգտագործել իր աւանդական ազգային ուղղագրութիւնը: Սակայն Հայաստան 15 տարիէ ի վեր թօթափած է օտարի տիրապետութիւնը: Ուստի, անհրաժեշտ է որ ձերբազատուի նաեւ օտարին կողմէ 1922ին դրուած արգելքէն եւ վերականգնէ համազգային Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Խորհրդային Միութեան փլուզումէն յետոյ Ուղալէքները, Տաջիկները, Մոլտաւները, Ազերիները ձերբազատուեցան ռուսական այբուբենէն եւ վերականգնեցին իրենց աւանդական գրելաձեւերը: Հայաստանը միակն է, որ դեռ կը տատամսի վեռազառնալ իր արմատներուն: Այնպէս որ, ներկայիս, միակ ժողովուրդն ենք աշխարհի, որ ունի երկու ուղղագրութիւն: Սա այնքան անբնական կացութիւն է, որքան երեւակայել թէ անձ մը կրնայ ունենալ երկու մայր...: Սակայն, ուղղագրութեան երկուութիւնը երկու տարբեր մշակոյթներ ունեցող երկու տարբեր ազգերու կը վերածէ մեզ, քանի որ գրաւոր լեզուն է որ տարբեր բարբառներ խօսող ժողովուրդին միասնականութիւնը կ'ապահովէ եւ կը ներկայացնէ ազգային մշակոյթը:

Այս տարի 1600ամեակն է Մեսրոպեան Տառերու Գիւտին եւ ուղղագրութեան ստեղծման: Եւ ինչքան ընդվզեցուցիչ է տեսնել, թէ ո՛չ միայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլուած կը մնայ դեռ Հայաստանի մէջ, այլ նոյնիսկ ընդունելի չէ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտահայտութիւնը: Եւ այսօր, 1600ամեակի տարին, մարդիկ «աւանդական ուղղագրութիւն» կամ «դասական ուղղագրութիւն» բացատրութիւնները կ'օգտագործեն՝ շրջանցելու համար «Մեսրոպեան» թապու բառը: Ուստի Գրերու Գիւտի 1600ամեակը պիտի տօնուի, բայց ոչ՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան: Մինչդեռ մենք գիտենք, թէ առանց Ս. Մեսրոպի որոշած ուղղագրական հիմնական կանոններուն, ո՛չ ոք կրնար օգտագործել այբուբենի տառերը: Այդ պատճառաւ է որ Ս. Մեսրոպ Ամարասի (Արցախ) մէջ բացաւ առաջին հայկական դպրոցը եւ իր աշակերտներուն ուսուցանեց տառերու օգտագործման կանոնները, ընթերցման ձեւը:

Այսօր, Հայաստանի լեզուաբաններուն ստուար մասը կը խոչընդոտէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը: Պատճառ՝ անոնք անուն եւ հեղինակութիւն ձեռք ձգած են նոր ուղղագրութեան շնորհիւ եւ մտահոգուած են միայն իրենց հրատարակած գրքերու ճակատագրով, վախնալով որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումի պարագային այդ գրքերը այլեւս չեն ընթերցուիր: Անոնք կը սարսափեցնեն ժողովուրդը Մեսրոպեան ուղղագրութեան ենթադրեալ դժուարութեամբ, որուն վերականգնումին պարագային իբր թէ ժողովուրդը «անգրագէտ» կը դառնայ: Մինչդեռ անցումային շրջանին, Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի ուսուցուի դպրոցներու մէջ, նաեւ՝ մամուլով եւ հեռուստատեսութեամբ, որով անգրագէտ դառնալու պարագայ խնդրոյ առարկայ չի կրնար ըլլալ:

Կայ նաեւ հոգեբանական ուրիշ պատճառ մը, որ քրէական յանցագործութեան կալուածի մէջ կը կոչուի «Սթոքհոլմի ախտանշան», երբ առեւանգուած, պատանդ վերցուած անձը, մոռնալով որ ինք զոհ մըն է եղած չարագործին ձեռքին մէջ, կալանքի տեւողութեան վարժուելով իր կացութեան, ազատուելէ յետոյ համակրու-

Թեամբ կ'արտահայտուի չարագործին մասին, կը չքմեղացնէ եւ նոյնիսկ կը գովաբանէ զայն, ըսելով որ իր հետ լաւ վարուած է, ջուր եւ ուտելիք տուած է: Արդ, ուղղագրութեան հարցի մէջ, վերոնշեալ լեզուաբանները, մոռնալով որ Հայոց ազգի լեզուն եւ մտածողութիւնը 70 տարի բռնաբարուած են խորհրդային իշխանութեան կողմէ, տակաւին համակիր կը մնան նախկին կարգերուն եւ գաղափարաբանութեան:

Սակայն մենք կը հաւատանք, թէ նոր սերունդը շուտով դիտակցութեան պիտի գայ եւ պիտի վեուադառնայ ազգային հոգեմտաւոր արժէքներուն, ընդորս՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան: Մեր պարտականութիւնն է արագացնել գիտակցութեան եւ արմատներուն վերադարձի այդ պահը, որով վերստին միասնութիւն պիտի հաստատուի Հայաստանի եւ Սփիւռքի ժողովուրդներուն միջեւ:

Ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման համար պայքարիլը բոլորիս իրաւունքն է եւ «Մարդու իրաւունք»ներուն մաս կը կազմէ: Սա, ազգային գիտակցութեան եւ արժանապատուութեան հարց է: Սոյն գիրքը պահանջատիրութեան արդիւնք է եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի նախահիմք:

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

1. ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ

Երեւանի Պրիւսովի անուան օտար լեզուների հիմնարկի Հայագիտութեան ամպիոնի վարիչ Եւ Հայ լեզուաբաններու միութեան գործադիր քարտուղար ԴՈԿՏ. ՖՐԻԴՐԻԿ ԽԼԴԱԹԵԱՆԻՆ

ԼԵՉՈՒԻ ԵՒ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Յարգելի պր. Խլղաթեան.

Փարիզահայ գաղութի օրաթերթերէն «Կամք»ի 4 Մայիս 2000ի թիւին մէջ կարդացի թերթի թղթակից Կարինէ Մ. Ղաուազեանի ձեռագիր հետ ունեցած հարցազրոյցը՝ Հայ դպրոցն ու հայ լեզուն այսօրուան Հայաստանի մէջ խորագրով:

Ձեր այս հարցազրոյցը թէ՛ զարմացուց եւ թէ՛ ըմբոստացուց զիս, այն պատճառներով, զորս պիտի թուեմ ստորեւ: Եթէ մօտէն քննենք, կը տեսնենք թէ՛ այդ հարցազրոյցը երկու մասէ բաղկացած է. - Առաջին մասը կը վերաբերի լեզուին, երկրորդ մասը՝ ուղղագրութեան: Ուրեմն, նախ լեզուի բաժնին անդրադառնամ, հակիրճ կերպով, քանի որ երկրորդ մասը աւելի կարեւոր է համայն Հայ ժողովուրդի ներկային եւ ապագային համար:

Արդ, «ինչպէ՞ս է այսօր հայերէնի վիճակը Հայաստանի մէջ» հարցումին կը պատասխանէք, ըսելով թէ՛ վերջին տարուան ընթացքին մշակուած է Հայոց լեզուի եզրաբանութիւնը եւ նպաստաւոր պայմաններ ստեղծուած են որպէսզի ամէնօրեայ կեանքի մէջ եւս օգտաւորուին այդ բառերը: «Սակայն վատթարացած է խօսակցական լեզուի վիճակը» կ'ըսէք: Որպէս պատճառ կը թուէք տարբեր հանրապետութիւններէն Հայաստան եկած փախստականները, որոնք բարբառներ կը գործածեն ու կ'աղաւաղեն հայերէնը, օտար երկիրներ գաղթող մտաւորականները, որոնք «գրական լեզուն կերտողներն էին»,

Հեռատեսիլի եւ ձայնասփիւռի աշխատակիցները, որոնք «չեն փայլիլի հայերէնի իմացութեամբ» եւ վերջապէս պետական պաշտօնեաները, որոնք «օտար բառեր կը գործածեն եւ գէշ օրինակ կը ծառայեն ժողովուրդին»:

Յարգելի պր. Խլղաթեան, ճիշդ է որ այս բոլոր պատճառները առանձնաբար եւ մանաւանդ միասնաբար իրենց վատ ազդեցութիւնը կ'ունենան ժողովուրդի խօսակցական լեզուի որակին վրայ: Սակայն չէ՞ք կարծեր որ հիմնական պատճառը դպրոցական զօրատր ուսման բացակայութիւնն է: Աշխարհի բոլոր երեխաները ընտանեկան շրջապատի մէջ է որ կը ծանօթանան իրենց մայրենի լեզուին (բարբառային կամ ոչ), որ ի դէպ, պարտադիր չէ որ ըլլայ անպայման երախային պատկանած ցեղին լեզուն: Օրինակ, Սփիւռքահայ երախաներ կան, որոնք իրենց ծնունդէն սկսեալ թրքերէնով կամ քրտերէնով Հաղորդակցած են իրենց ծնողքին եւ շրջապատի անձերուն հետ: Սակայն դպրոց յաճախելու շնորհիւ սորված են Հայերէն եւ յետագայ տարիներուն այլեւս կը տիրապետեն Հայերէնի: Խօսակցական լեզուն կը զարգանայ, կը հարստանայ եւ կ'ամրապնդուի գրատր լեզուի շնորհիւ, դպրոցին մէջ:

Հիմա նկատի առնենք ձեր Հարցազրոյցի երկրորդ մասը, ուր կ'արտահայտուիք Հայերէն գրաւոր լեզուի մասին, երբ կը Հարցուի ձեր կարծիքը «արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի փոխարարեթեանն եւ դասական ուղղագրութեան վերադառնալու հարցին մասին»:

Կ'ըսէք թէ այս հարցին պէտք է «պատմականօրէն» մօտենալ: «Մեր ժողովուրդը պատմականօրէն բաժնուած է արեւմտեան եւ արեւելեան հատումներու, որոնցմէ իրաքանչիւրը առանձնապէս ստեղծած է իր գրական լեզուն: Արեւմտահայերէնը զարգացաւ հիմնականին մէջ Պոլսոյ բարբառի հիման վրայ, իսկ արեւելահայերէնը՝ Արարատեան: Երկուքին ալ հիմքը բարբառներն են»:

«Կամք» թերթը իր կողմէ ընդգծած է արդէն «երկուքի հիմքն ալ բարբառներն են» բացատրութիւնը: Թոյլատրեցէք որ ես ալ համաձայն չըլլամ ձեզի: Որովհետեւ երկուքին ալ հիմքը գրաբարն է, այլ ոչ թէ Պոլսոյ եւ Արարատեան գաւառի բարբառները: Կարծեմ կը

չփոթէք բարբառը (խօսակցական լեզուն) եւ գրաբարը, որ եօթներորդ դարէն ի վեր արդէն կորսնցուցած էր խօսակցական լեզուի իր հանգամանքը, բայց կը գոյատեւէր որպէս գրաւոր լեզու:

Շարունակելով ձեր «պատմական» հայեացքը, կ'ըսէք թէ տարիներու ընթացքին, արեւելահայերէնը վերածուեցաւ Հայաստանի պետական լեզուին, իր գիտական հիմնարկներով ու գործառական բնական պայմաններով, մինչ արեւմտահայերէնը, մինչեւ Եղեռն լաւ զարգացած էր, բայց «Եղեռնէն յետոյ այդ գեղեցիկ, բարեհունչ լեզուի միասնականութիւնը խախտուեցաւ, սահմանափակուեցան անոր գործառական հնարատրութիւնները: Այս լեզուի ժառանգորդները արեւմտահայերէն են, որոնք տարբեր երկրների եւ ազդեցութիւնների տակ զարգացրած են իրենց լեզուն: Գաղտնիք չէ, որ Ամերիկայի, Ֆրանսիայի, Լիբանանի, Պոլսի, Յունաստանի, Աւստրալիայի եւ այլ երկրների արեւմտահայերէնը տարբեր է»:

Յարգելի պր. Խլղաթեան, դարձեալ կը շփոթէք խօսակցական լեզուն եւ գրական լեզուն: Ծիշդ է որ Պոլսոյ, Լիբանանի եւ այլ տեղերու խօսակցական լեզուները քիչ մը կը տարբերին իրարմէ, սակայն հայերէն գրատր լեզուն մէկ է եւ «իր միասնականութիւնը» երբեք չէ խախտած: Արդէն գրողներն ու հեղինակներն ալ տեւաբար երկիր փոխելու հարկադրանքին տակ գտնուած են՝ դադութներու կազմութենէն ասդին: Այս երեւոյթին հիանալի մէկ օրինակն է Հայաստանցիներու շատ ծանօթ գրող Վահէ Օշականը, որ լիբանանահայ էր ժամանակին, իսկ հիմա ինք ալ չի գիտեր թէ ուրտեղի Հայ է...: Սակայն Սփիւռքի բոլոր գրողներու լեզուն ալ նոյն գրական հայերէնն է:

2) Շարունակելով, կ'ըսէք.- «Այժմ կարեւոր նշանակութիւն ստացած է մէկ ազգ, մէկ լեզու կարգախօսը»: Դարձեալ կը սխալիք: 1999 Սեպտեմբերին, Հայաստան-Սփիւռք խորհրդաժողովին հնչած եւ խորհրդաժողովէն դուրս ալ բոլորին սրտերուն խօսած կարգախօսը ո՛չ թէ այդ է, այլ՝ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ»: Եւ ցաւին արժատը այստեղ է ահա: Որովհետեւ անկարելի է իրականացնել այս կարգախօսը, այնքան ատեն որ բաժանում կայ Սփիւռքահայութեան եւ Հայաստանահայութեան միջեւ: Եւ այդ սարսափելի բաժանումը ստեղ-

ծողն ու պահպանողն է Աբեղեանական «Նոր» ուղղադրութիւնը, լեզուական գետնի վրայ բարձրացած այդ Պէւլինեան պատր, որ անջատեց եւ դեռ կ'անջատէ Հայութեան երկու հատուածները իրարմէ: Մէկ մշակոյթի մասին կարելի չէ խօսիլ, երբ չենք կրնար գիրար կարդալ, երբ չենք կրնար իրարու կեանքին, գրականութեան, մամուլին տեղեակ դառնալ եւ հասկնալ իրարու հոգեբանութիւնը, երբ չենք կրնար Սփիւռքի մեր դպրոցներուն մէջ օգտագործել Հայաստանեան դասագրքեր, երբ չենք կրնար մեր նոր սերունդի մանուկներուն հրամցնել Հայաստանի մէջ տպուած մանկապատանեկան գրականութիւն եւ փրկել զանոնք՝ պարզապէս ուղղագրութեան տարբերութեան պատճառով: Եւ եթէ չենք կրնար այս բոլորը ընել, պիտի չկարենանք նաեւ երկու լեզուներու «մօտեցումը» ապահովել՝ «բառապաշարի եւ եզրաբանութեան միջոցով», ինչպէս որ կը փափաքէք դուք: Հայ լեզուի երկու ճիւղերուն մերձեցումը դարերու ընթացքին կրնար կատարուիլ՝ երկու ճիւղերուն փոխարարեցութեամբ եւ փոխազդեցութեամբ, ինչ որ ներկայիս խնդրոյ առարկայ չէ, դժբախտաբար, ուղղագրական տարբերութեան եւ ընթերցումի դժուարութեան պատճառով:

3) Հարցազրոյցի ամէնէն ըմբոստացուցիչ մասը «Հին» եւ «Նոր» ուղղագրութիւններու մասին ձեր կարծիքն է, երբ կ'ըսէք՝ «Մենքու պատր Մաշտոց հայ գիրարու գիտարարն է եւ ո՛չ թէ՛ ուղղագրութեան»:

Իրապէ՞ս:

Հապա ո՞վ ստեղծեց Հայերէնի վանկային դրութիւնը, այսինքն՝ բառերը վանկերու բաժնելու օրէնքը, որմէ կախեալ է նաեւ տողադարձի օրէնքը, սուղ Ը-ի պարագան, երկբարբառներու դրութիւնը եւ արդեօք այս բոլորը մաս չե՞ն կազմեր ուղղագրական օրէնքներուն: Հապա ի՞նչ է ուղղագրութիւնը, եթէ ոչ՝ բառերն ու նախադասութիւնները գրելու ատեն օգտագործուած կանոններու ամբողջութիւնը:

«Ուղղագրութիւնը քիչ առ քիչ յստակացած է Հայ գրիչներու միջոցով, 7-14-րդ դարերու ընթացքին», կ'ըսէք:

«Գրիչ»ները քերականական այդքան հմտութի՞ւն ունէին, որ կարողանային ստեղծել Հայերէնի ուղղագրութիւնը...: Դուք որ Մաշտոցին անգամ չէք ուզեր տալ այդ գործը ըրած ըլլալու պատիւը, ինչպէ՞ս կը զիջանիք պարզ գրիչներու վերագրել զայն...: Քերականական այդ խոր գիտելիքները, Մաշտոցն անգամ ձեռք ձգեց Եդեսիոյ եւ Սամոսատի մէջ զանազան ազգերու այբուբեններն ու քերականութիւնները քանի մը տարի ուսումնասիրելէ յետոյ միայն:

Արդ, տեսնե՞ք թէ ի՞նչ է իրականութիւնը:

Մաշտոցի եւ գրերու դիւտի մասին մեր տեղեկութիւնները կու գան Կորիւնէն, իր «Վարք Մաշտոցի» խորագրուած գրքէն, ուր կը պատմէ Մաշտոցի կեանքը եւ գրերու ստեղծման պարագաները¹:

Ուրեմն, Կորիւնի Համաձայն, Մաշտոց Հայկական գաւառներու մէջ իր երկար շրջագայութիւններու ատեն արդէն իսկ դատորոշած էր ժողովուրդի բերնէն արտաբերուող Հայկական Հնչիւններն ու Հնչոյթները (phonème), ինչ որ գործի առաջին փուլն է: Մաշտոցի ամենամեծ արժանիքը կը կայանայ Հայերէնի Հնչիւնաբանական դրութեան այս դիւտին մէջ: Այդ դարուն, առանց ունենալու մեր ժամանակներու յատուկ գործիքներ ու սարքեր (ձայնագրիչ, ժապաւէն, համակարգիչ, եւլն), Մաշտոց պարզապէս ականջներով կարողացած է որսալ Հայ լեզուի Հնչիւնները: Տարբեր գաւառներու խօսելակերպերուն մէջէն կարողացած է զանազանել ընդհանրական Հնչիւններն ու տարբերուողները (սա կամ նա գաւառին միայն պատկանողները) եւ ըստ այնմ գրելաձեւ ու քերականական օրէնք-

1 Տե՛ս Կորիւն, «Վարք Մաշտոցի», քննարկը, բարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները՝ Մ. Արեղեանի, Երեւանի Համալսարանի հրատարակչութիւն, 1981. Կորիւն, «Վարք Մաշտոցի», աշխարհարար բարգմանութիւն, առաջաբան եւ ծանօթագրութիւններ՝ Մ. Արեղեանի, Սովետական գրող, 1979: Այս յօդուածի միտք բանիին համար տե՛ս նաեւ Էդուարդ Աղայեան, «Մերոպ Մաշտոց», Երեւանի Համալսարանի հրատարակչութիւն, 1986. Գուրգէն Սեւակ, «Մերոպ Մաշտոց», Հայկական գրերի ու մատենագրութեան սկզբնաւորումը», Երեւան, Հայպետհրատ, 1962:

ներ սահմանած է, որպէսզի իւրաքանչիւրը կարողանայ իր գաւառի խօսելակերպը արտագրել Մեսրոպեան այբուբենով: Եթէ իր գիւտը սահմանափակուէր միայն Հայերէնի Հնչիւնաբանական դրութեամբ, իր գտած Հնչիւններուն մէկ մէկ տառ սահմանելով, արդէն իսկ հանճար մը կրնար նկատուիլ: Բայց չսահմանափակուեցաւ այդքանով:

Այսպէս. ըստ Կորիւնի, այս առաջին փուլէն յետոյ կ'երթայ իր ժամանակի գիտական կեդրոններէն ասորական Եդեսիա քաղաքը եւ այնտեղ կը մխրճուի ստեղծագործական որոնումներու մէջ: Կոստումնասիրէ իր ժամանակի եւ աւելի Հին ժամանակներու այբուբենները, ինչպէս՝ փիւնիկեան, սանսկրիտական, Հին սեմական, Հրէական, եւլն, Լը բաղդատէ զանոնք իրարու Հետ, կը խորանայ Հնչիւնաբանական եւ քերականական գիտելիքներու մէջ, վստահաբար օգտուելով նաեւ այդ ժամանակաշրջանին հռչակ հանած եւ յունարէնի քերականութիւնը բացատրող Դիոնիսիոսի գրքէն:

Այս երկրորդ փուլին մասին Կորիւն կ'ըսէ. - Եւ այնտեղ (այսինքն Եդեսիայի մէջ) նշանակեց, անուանեց եւ դասատրեց տառերը սիղոբաներով - կապերով: Այստեղ, Սիղոբայ բառը յունարէն է եւ կը նշանակէ կապ, զօղ, այսինքն՝ գիրերը իրարու կապող ձայնաւոր, որու շնորհիւ վանկ կը կազմուի (սիղոբայ = syllabe):

Կորիւնի այս լակոնական արտայայտութենէն կը տեղեկանանք, որ Մաշտոց Եդեսիայի մէջ ո՛չ միայն ստեղծած է մեր գիրերը, նշանակած է անոնց Հնչիւնաբանական արժէքները, որոշած է անոնց անունները (Այբ, Բեն, Գիմ, եւլն), այլ նաեւ դասատրած է տառերը վանկերով: Այսինքն՝ որոշած է թէ ի՞նչ հիման վրայ վանկ պիտի կազմենք, ի՞նչ պիտի ըլլայ ձայնաւորներուն դերը, բառը վանկերու ինչպէ՞ս պիտի բաժնենք, այսինքն՝ տողադարձուած վանկը ձայնաւորո՞վ պիտի սկսի թէ բաղաձայնով, քով քովի կանգնած երկու բաղաձայններու տողադարձութեան պարագային երկո՞ւքը միասին պիտի տողադարձենք, թէ անոնցմէ մէկը վերի տողին վրայ պիտի ձգենք: Եւ մանաւանդ Մաշտոց որոշած է բառակիրքի եւ բառամիջի «Ը» ձայնաւորի պարագան, որ կը լսուի թէեւ, սակայն չի

գրուիր սովորաբար: Տարբեր լեզուներու Հետ բաղդատելով, մանաւանդ նկատի առնելով որ Հայերէնը ինքնատիպ պէտք է մնայ եւ տարբերուի միւս լեզուներէն՝ քաղաքական պատճառներով, եկած է այն եզրակացութեան, որ բառակիրքին եւ բառամիջին լսուող «Ը» պէտք է գրել: Այս պատճառաւ, միա՛յն տողադարձի ատեն է որ վար առնուած կամ վերեւ թողուած վանկին մէջ կը գրենք այդ լսուող բայց չգրուող «Ը»-ն, օրինակ՝ ըս-կիզբ, ըս-քանչեյի, սկըզբունք կամ ըս-կըզ-բունք:

Ուրեմն, ասորական Եդեսիայի մէջ ուղղագրական այս օրէնքներն է որ կը սահմանէ Մաշտոց:

Եւ դեռ աւելին:

Մաշտոց կը գտնէ նաեւ Հայերէնի երկբարբառներու ուղղագրութեան հիմնական սկզբունքը:

Այսպէս. ըստ Կորիւնի վկայութեան, Մաշտոց Եդեսիայէ յետոյ կ'երթայ գիտութեան ուրիշ կեդրոն մը եղող յունական Սամոսատ քաղաքը՝ Յոյն գրիչ Հռուփանոսի մօտ, եւ այնտեղ կը զանազանէ քերբերու «գըրբագոյնն եւ զլայնագոյնն, գկարնն եւ գերկայնն» (այսինքն, տառերու նուրբ եւ լայն, երկայն եւ կարճ մասերը), ինչպէս նաեւ տառերու «զատանձիճնն եւ զկրկնատրնն»: Այսինքն՝ առանձին գրուող տառերը, ինչպէս նաեւ «կրկնաւոր», եղողները, իրարու Հետ գրուող եւ նոյն վանկին մէջ արտասանուող երկնիշ տառերը, որոնք երկբարբառ կը կոչուին: Մաշտոց կը գտնէ ուրեմն, Հայերէնի երկբարբառները (եա, եօ, այ, ոյ, աւ, եւ, իւ, իա, ուա, ուո, ուի եւլն), կ'որոշէ թէ քով քովի եկող ձայնաւորները ո՞ր պարագային երկբարբառ են եւ ո՞ր պարագային չեն: Եւ ինչպէ՞ս պիտի գրուին: Կը սահմանէ օրէնքը, որ հետեւեալն է. - Այն Հնչիւնակապակցութիւնը, որ կազմուած է երկու ձայնաւորէ (եա, եօ) կամ կազմուած է մէկ ձայնաւորէ եւ յ կամ ՚ Հնչիւնէն, կը կոչուի երկբարբառ՝ եթէ նոյն վանկին մէջ արտասանուի, ինչպէս օրինակ ատ-եան, կարծ-եօք կամ՝ ձայն, լոյս, ա-լիւր եւլն:

Այսպիսով, Մաշտոց կարելի կը դարձնէ Հայերէնի առանձին ձայնաւորով վանկերը տարբերել երկբարբառային վանկերէն: Օրինակ, որդի բառը երկու վանկով բառ մըն է (որ-դի): Այս վանկերէն իւրաքանչիւրին վանկարար (վանկ շինող) Հնչիւնը պարզ ձայնաւոր մըն է: առաջին վանկին մէջ՝ ո, երկրորդին մէջ՝ ի: Այս բառէն յառաջ կու գայ որդի-ակ անանցուած բառը, որուն մէջ ի եւ ա ձայնաւորներու միացումով կը յառաջանայ իա, որ արդեօք երկբարբառ է: Արդ, եթէ Մաշտոց այս բառը գրէր որ-դի-ակ ձեւով, այն ատեն այս բառի իա տառակապակցութիւնը պիտի չկարենայինք տարբերել միակ, միանալ բառերու իա տառակապակցութիւններէն, որոնց մէջ ի եւ ա ձայնաւորները երկբարբառ չեն կազմեր, քանի որ երկուքը միասին նոյն վանկին մէջ չեն գտնուիր, կը բաժնուին երկու վանկերու (մի-ակ) եւ կ'արտասանուին կզակի երկու շարժումով: Որպէսզի այս երկու ձեւերը տարբերուին իրարմէ, Մաշտոց կ'որոշէ գրել որդեակ (ինչպէս որ մինչեւ այսօր կը գրենք), յստակ կերպով երկբարբառային ձեւ տալով այդ բառին: Իսկ որ-դի-ա-կան բառին մէջ օրինակ, ի եւ ա Հնչիւնները տարբեր վանկերու մէջ մնալու պատճառով երկբարբառ չեն կազմեր:

Մաշտոց կ'որոշէ այսպէս երկբարբառներու գրութեանական համակարգը, անոնցմէ ամէն մէկուն գրելակերպը: Օրինակ, ու երկտառը, որ երկբարբառ է յունարէնի նմանողութեամբ կամ իւ Հնչիւնը, որ երկբարբառ է եթէ փակ վանկի մէջ (բաղաձայնով վերջացող) գտնուի, ինչպէս՝ ի-մաս-տու-թիւն բառին մէջ, զոր կը գտնենք Մեսրոպեան տառերով եւ Մեսրոպի ձեռքով իսկ ստեղծուած առաջին նախադասութեան մէջ՝ «Մանաչել զիմաստութիւն եւ զիւրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Ի դէպ, այստեղ «իմաստութիւն» եւ «հանճարոյ» բառերու գրելաձեւն ալ արդեօք 7-14 դարերու գրիչներու գործն է...:

Կը տեսնենք թէ Մաշտոց չէ բաւարարուած Հայերէնի համար միայն տառեր հնարելով, ինչպէս դուք կ'ըսէք պր. Խլղաթեան, այլ Մաշտոց եղած է մեր առաջին քերականագետը, որ սահմանած է հայերէնի քերականական-ուղղագրական հիմնական կանոնները: Այնպես որ

ձեր «ուղղագրութիւնը քիչ առ քիչ յստակացած է 7-14 դարերու ընթացքին» բացատրութիւնը ճիշդ չէ, մանաւանդ որ սխալը ձեր իսկ օգտագործած բառերուն մէջն է...: Արդարեւ, այդ ուղղագրական կանոնները դարերու ընթացքին յստականալու համար, նախ պէտք էր որ ստեղծուած ըլլային...: Եւ ուղղագրական-քերականական այդ կանոնները չէին կրնար ստեղծուած ըլլալ գրիչներու ձեռքով, որովհետեւ գրիչները (copiste) սոսկ արտագրողներ, ծաղկողներ, արուեստով ընդօրինակողներ եղած են եւ ոչ թէ՛ քերականագէտներ, որպէսզի օրէնքներ կարենային ստեղծել: Տարբեր հարց, որ դարերու ընթացքին ուղղագրական կանոնները որոշ փոփոխութիւններու ենթարկուած են, սակայն ոչ թէ գրիչներու շնորհիւ կամ պատճառով, այլ որովհետեւ Հնչիւնային փոփոխութիւններ յառաջացած են լեզուի արտասանութեան մէջ: Օրինակ, աշխարհաբարի մէջ այլեւս երկբարբառներ չեն ուա, ուո, ուե, ուի, ուե, ուը, ուո տառակապակցութիւնները, քանի որ զանոնք կը հնչենք վա, վո, վե, վի, վե, վո, վը, վու: Օրինակ՝ արժանապատուութիւն:

4) Հարցադրոյցին մէջ կ'ընէք նաեւ հետեւեալ յայտարարութիւնը.- «Մաշտոցը գրած է այնպէս, ինչպէս արտասանած է», «ստանց մեծատառի եւ կէտադրութեան»:

Այստեղ ալ սխալներ կան: Նախ առնենք նախադասութեան առաջին մասը: Եթէ Մաշտոց իսկապէս գրած ըլլար այնպէս, ինչպէս ինք կ'արտասանէր, վստահ կրնանք ըլլալ թէ ոչ մէկ տարածում կ'ունենար իր գիւտը, նաեւ՝ ո՛չ մէկ արժէք: Եւ նոյնիսկ ազգամիջեան բախումներ կրնային ստեղծուիլ, քանի որ Հայաստանի նման հսկայ երկրի մը մէջ գտնուող ցեղերէն եւ գաւառներէն ոչ մէկը պիտի զիջանէր սեփական խօսելակերպէն հրաժարիլ եւ Մաշտոցի խօսելակերպը որդեգրել: Մանաւանդ որ այդ խօսելակերպը այնուհետեւ պիտի դառնար նաեւ գրելակերպ եւ անցազիր պիտի ստանար դէպի գալիք դարերը: Հետեւաբար Մաշտոց, որ իր բոլոր շրջագայութիւններու եւ քարոզչական աշխատանքներու ընթացքին ծանօթացած էր զանազան խօսելաձեւերու գոյութեան, ո՛չ թէ իր կամ որեւէ մէկ այլ գաւառի խօսելակերպը նպաստաւորելով, այլ

զանազան գաւառներու խօսելակերպերու հնչիւնական ընդհանրութիւնները նկատի առնելով է որ ստեղծեց հայերէնի տառերը եւ ուղղագրական կանոնները, որպէսզի բոլոր գաւառներու մարդիկ կարենան նոյն բառը կարդալ իրենց հարազատ հնչումով: Ուրեմն, արտասանութեան տարբերութիւնը անհասկացողութիւն չէ յառաջացուցած, քանի որ ուղղագրութիւնը միասնական եղած է բոլոր գաւառներու մէջ:

Ինչ կը վերաբերի ձեր խօսքի երկրորդ մասին, թէ Մաշտոց «մեծատառերը չէ հնարած», Տրդ դարուն ստեղծուած տառերու ձեւը, մեծատառ կամ փոքրատառ ըլլալը կարելի է ստուգել վիմական արձանագրութիւններէն: Արդարեւ, Մեսրոպ Մաշտոցի յօրինած առաջին գիրքը կոչուած են Երկաթագիր, քանի որ անոնք երկաթէ գրոցով փորագրուած են տաճարներու ճակատին: Մեր ունեցած ամենահին արձանագրութիւնն է Տեկոյի տաճարի 490 թուականի փորագրութիւնը, որ մեծատառ է: Երկրորդ աղբիւրը կրնան ըլլալ Կրկնագիր կոչուած ձեռագիր այն պատառիկները, որոնց մագաղաթին վրայի գրուածքը տարիներ յետոյ ջնջած եւ վրան նոր բան գրած են, սակայն տակէն, առաջին գրուածքը միշտ կ'երեւի: Տրդ դարուն գրուած այսպիսի Կրկնագրի մը նկարը կարելի է տեսնել Վ. Գ. Աբգարեանի կողմէ խմբագրուած եւ «Մատենադարան» կոչուած հատորին մէջ (Հայպետհրատ, 1962), որուն մէջ տակէն երեւցող գիրերը դարձեալ մեծատառ են: Եւ վստահաբար փորագրող քարտաշ վարպետները կամ ծաղկող գրիչները չեն որ ստեղծած են այդ մեծատառերը...:

Կը փաստուի ուրեմն, որ Մաշտոց ստեղծած է թէ՛ մեծատառ եւ թէ՛ փոքրատառ գիրքերը: Եւ Մաշտոցի գիւտը կը ներառնէ նաեւ իր ուսումնասիրութիւններուն արդիւնքը եղող հնչիւնաբանական-քերականական այս բոլոր յայտնագործութիւնները, ուղղագրական օրէնքները: Մաշտոց իր դարու ամենամեծ լեզուաբանն է եղած, որուն գործին կարելի չէ այդպէս թեթեւօրէն մօտենալ:

Անհրաժեշտ է այստեղ յիշել նաեւ որ Մեսրոպեան տառերու գիւտը միայն լեզուագիտական-մշակութային նշանակութիւն չունի, այլ միաժամանակ՝ ազգային-քաղաքական բովանդակութիւն:

Արդարեւ, գրերու գիւտին յաջորդող շրջանին, երբ արեւելեան Հայաստանի մէջ կը սկսի գրագիտութեան տարածման, դպրոցներ բանալու, ուսուցիչներ պատրաստելու, թարգմանութիւններ կատարելու բեղմնաւոր շրջանը, Մաշտոց կը մտահոգուի նաեւ արեւմտեան Հայաստանի Հայութեան ճակատագրով: Կորիւն կը հաղորդէ որ, Մաշտոց կ'անցնի նաեւ Արեւմտեան Հայաստան, կ'երթայ մինչեւ Կոստանդնուպոլիս, կը ներկայանայ Թէոդոս կայսեր եւ անկէ թոյլտուութիւն կը ստանայ յունահայտակ Հայաստանի մէջ ալ տարածելու Մեսրոպեան գիրքերը: Որով, թէ՛ Արեւմտեան եւ թէ՛ Արեւելեան Հայաստանի մէջ ամէնուրեք Մեսրոպեան տառերով կրթութիւն կը ջամբուի Հայ երախաներու: Այսպիսով մշակութային միասնութիւն կ'ապահովուի երկրի երկու հատուածներուն մէջ, ազգային դաստիարակութեան միջոցաւ ամուր պատնէշ կը կանգնուի ձուլման միտող օտար քաղաքականութիւններու դէմ:

Ահա, յարգելի պր. Խլղաթեան, «պատմականօրէն» այսպիսի հրաշագործ դեր մը խաղացած է Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, ապահովելով քաղաքականօրէն անջատուած Հայութեան երկու հատուածներու միասնութիւնը: 1600 տարիէ ի վեր Մեսրոպեան ուղղագրութեան շնորհիւ է որ պահպանուած է ազգային միասնութիւնը գաղութներու մէջ: Եւ հակառակ աշխարհագրական հեռաւորութիւններով եւ քաղաքական վերիվայրումներով յառաջացուցած լեզուական տարբերութիւններուն, միասնական ուղղագրութեան ու գրական լեզուի նոյնութեան շնորհիւ գաղութները կարողացած են հաղորդակից մնալ իրարու կեանքին եւ գրականութեան: 16 դար միասնական մնալէ յետոյ, միայն վերջին 78 տարիներուն է որ արհեստականօրէն ստեղծուեցաւ բաժանում Հայաստանահայութեան եւ Սփիւռքահայութեան միջեւ, 1922ի Սովետական տիրահռչակ Դեկրետին եւ Արեղեանական բաժանարար գրելաձեւին պատճառաւ:

Իսկ թէ Արեղեանը այդ թուականէն առաջ ալ փորձած է հայերէնի ուղղագրութիւնը փոփոխել, այդ կրնար իր ուղեղին մէջ սոսկ նպատակ կամ ծրագիր մնալ՝ առանց Սովետական Դեկրետին, որ մէկ օրէն միւսը «հին» որակեց Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ

պարտադրեց Արեղեանականը: Այդ ինչպէ՞ս է որ 16 դար «նոր» մնալէ յետոյ, յանկարծ «Հին»ցաւ Մեսրոպեան ուղղափառութիւնը եւ քուրճի կտորի մը նման մէկ կողմ նետուեցաւ՝ օտարին կամքով: Այդ կերպով ո՛չ միայն բաժանում յառաջ եկաւ Հայտնութեան երկու Հատուածներուն միջեւ, այլ նոյնինքն Հայաստանի ժողովուրդը խզուեցաւ իր 16 դարու գրականութենէն եւ մշակոյթէն: Այսօր Հայաստանի նոր սերունդէն քանի՞ հոգի գիտէ գրաբար եւ վաղը, երբ բոլորիս Հայարտութիւնը եղող Մատենադարանի գիտաշխատողները կեանքի բնական օրէնքով հեռանան մեր աշխարհէն, քանի՞ հոգի պիտի կարողանայ կարգալ, վերծանել Մատենադարանի գանձերը: Անհրաժեշտ է վերադառնալ Մեսրոպեան ուղղափառութեան, ուսում մը կատարելով 78 տարուան անջատուածութեան վրայէն եւ վերահաստատել փրթած կապը մեր լեզուական միասնութեան: Չկայ մէկ ժողովուրդ եւ մէկ մշակոյթ, առանց Մեսրոպեան միասնական ուղղագրութեան: Եւ ասոր համար անհրաժեշտ է Պետական Սփիւռքահայ բարերարներու միջոցաւ ստեղծուած Հիմնարկի մը գումարներով վերհրատարակել գիտութեան եւ արուեստի գանազան բնագաւառներուն վերաբերող, ազգային եւ համաշխարհային մշակոյթի գանձարանին պատիւ բերող բոլոր այն սքանչելի գործերը, Հանրագիտարանի հատորները, որոնք ստեղծուեցան այս 78 տարիներու ընթացքին, որոնցմէ սակայն զրկուած մնաց դժբախտաբար Սփիւռքահայ գանգուածը՝ ուղղափառութեան տարբերութեան պատճառով չկարենալով կարգալ գանոնք: Արդ, Հայ մտքի ծնունդը եղող այդ բոլոր գրքերը, ինչպէս նաեւ դասագրքերը կը վերհրատարակուին Մեսրոպեան միասնական ուղղափառութեամբ եւ դուրս գալով Հայաստանեան կէթոյն, լայն տարածում կ'ունենան աշխարհի ամէն կողմը: Այսպիսով ալ կ'իրականանայ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը:

Յարգելի պր. Խղաթեան, կրք կ'ըսէք «իրենց գոյութիւնը դժուարութեամբ պահպանող մարդոց ուղղագրութիւնը փոխելու մասին խօսիլը առնուազն մահացու վիրատրանք է, այսինքն արդէն ամէն ինչէ զրկուած մարդոցմէ խլել նաեւ վերջինը՝ գրագէտ մարդը ըլլալու հպարտութիւնը»:

չէք անդրադառնար որ իսկական անարգանքը Դուք է որ կ'ընէք այդ ամէն ինչէ զրկուած մարդոց, երբ զանոնք տխմարի տեղ կը դնէք, որ պիտի չկարենան սորվիլ Մեսրոպեան ուղղափառութեան օրէնքները եւ անգրագէտ պիտի դառնան: Ուրեմն, Սփիւռքի մեր հայախօս եւ նոյնիսկ օտարախօս երախտները հանճարնե՞ր են, որ ո՛չ թէ ամէնօրեայ դպրոցի մէջ, այլ միօրեայ կոչուած շաբաթական մէկ-երկու ժամնոց դասընթացքի ընթացքին կը յաջողին սորվիլ այդ նոյն Մեսրոպեան ուղղափառութիւնը: Զարմանալի չէ՞ որ աստղագիտութիւն եւ այլ գիտութիւններ սորվելու ատակ Հայաստանցիները ի վիճակի պիտի չըլլան միայն Մեսրոպեան ուղղափառութիւն սորվելու...:

Իրականութեան մէջ, այդ ամէն ինչէ զրկուած մարդիկ պիտի վերագտնեն իրենց ազգային Հայարտութիւնը՝ վերահաստատելով իրենց կապը Մայր լեզուին հետ, ինչպէս նաեւ միաւորուելով արտասահմանի իրենց ազգակիցներուն հետ: Միաւորուելով եւ զօրանալով: Անոնք պիտի կարենան վերագտնել իրենց Հայու ինքնութիւնը՝ իրենց վրայէն թօթափելով օտար տիրապետութեան վերջին հետքն ալ եւ աւելի ինքնավստահ պիտի կարենան քայլել դէպի ապագայ:

Եւ ասիկա բոլոր Հայերուս յաղթանակը պիտի ըլլայ, մեր յաւերժական գանձին՝ մեր մայրենիին յաղթանակը պիտի ըլլայ մեր ազգի միասնութիւնը խանգարող ու մեզ կոտորակող պայմաններուն դէմ: 16 դար առաջ ստեղծուած ազգային միասնութիւնը, որ խանգարուեցաւ 20րդ դարուն, պէտք է վերահաստատուի 21րդի սեմին: Կեանքը այս հարցի մասին այլ հրամայական չի ճանչնար: Եւ Դուք, պր. Խղաթեան, իբրեւ Լեզուի Պետական Վարչութեան Բարձրագոյն Խորհուրդի անդամ, անհրաժեշտ է որ ձեր ակնոցին ազգային ապակի անցնէք, որպէսզի տեսնէք եւ գործէք Հայոց ազգային շահերուն համաձայն:

6 Յունիս 2000, Փարիզ

Տպում՝ ԿԱՄԲ օրաթերք. 15 Յունիս 2000. արտատպում՝ Ազգակ օրաթերք, Պէյրութ, 8, 11 Յունիս 2000., Նախիջեան թերք, Երևան, Օգոստոս-Սեպտ. 2000:

2. ԵՄ ԴՈՒՄ ԲՐՈՒՏՈՍ... ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍՆԵՐՆ ԱԼ...

Փարիզահայ «Յառաջ» օրաթերթի 30 Մայիսի թիւին մէջ կարդացի յօդուած մը «Կանաչ մանանախ՝ սխալ հասցէով» խորագրուած եւ ստորագրուած Հայրենի բանաստեղծ Լեւոն Միրիջանեանի կողմէ:

Առաջին ակնարկով արդէն կասկածեցայ թէ խօսքը կանաչ տուլարներու մասին պիտի ըլլայ, որոնք մանանախի նման կը թափին...: Սակայն արդեօք ո՞ր կը թափին: Հետաքրքրութենէ մղեալ սկսայ կարդալ յօդուածը: Պարզուեցաւ, որ այդ կանաչ մանանախ դեռ չէ թափած: Այլ պիտի թափէր, պիտի տեղար Հայաստանցի դպրոցականներուն վրայ, Աստուածային իմաստութիւն, ուսում, զարգացում, գիտելիքներ, նաեւ ազգային գիտակցութիւն եւ ինքնութիւն պարզեւելով անոնց՝ ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման շնորհիւ, եւ դեռ յառաջիկայ տասը տարիներու համար ահագին աշխատանք եւ աշխատավարձ կրնար Հայթայթիւ ըրգմաքանակ մարդոց, բայց...:

Յօդուածի ընթերցումէն կը պարզուի որ Ամերիկահայ անձնաւորութիւն մը Երեւան երթալով Ակադեմիայի ղեկավար անձնակազմին յայտներ է թէ ինք յատուկ առաքելութեամբ եկած է Երեւան: Իրենք բարերարներու խումբ մըն են, որոնք Մեսրոպեան ուղղագրութեան Հայաստանի մէջ վերահաստատման համար պատրաստ են հինգ միլիոն տոլար յատկացնելու: Եւ արդէն պատրաստեր են յառաջիկայ տասը տարիներու համար ծրագիր մը, որու համաձայն գործի պիտի ձեռնարկեն տասնամեայ դպրոցներու դասագրքերու ուղղագրութեան վերափոխութեամբ, նաեւ ամէն տարի զանոնք վերամշակելով: Այս բոլորին կարենալ ձեռնարկելու համար, սակայն, անհրաժեշտ էր Պետութեան Հաւանութիւնը ստանալ: Ահա այս պատճառաւ է որ կը դիմեն Ակադեմիայի նախագահին, Հարցնելով թէ կրնա՞յ միջնորդել Պետութեան մօտ, անոր Հաւանու-

թիւնը ձեռք բերելու համար: Պատասխանը եղեր է դրական: Սակայն, յաջորդ օրն իսկ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի Խորհրդակցական ժողովը բարերարին ներկայացուցեր է «ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի առաջարկ»ը. Հետեւեալ խորագիրով.- «Ամերիկահայ բարերարների ցանկութիւն՝ արդի հայերէնի վիճակի արմատական բարելաւմը նպաստելու վերաբերեալ»:

Եւ ահա այդ «Առաջարկ»ի բովանդակութիւնը.- «Հետագօտել արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուների արդիական հիմնահարցերը, մասնատրապէս ուղղագրութեան միասնական սկզբունքները, ներկայացնել առաջարկութիւններ այդ սկզբունքների իրականացման վերաբերեալ: Աշխատանքն աւարտել ընթացիկ տարում»:

Ամերիկահայ բարերարը առեր, կարդացեր է այս «Առաջարկ»ը եւ ապշեր...: Բնականօրէն իր վրդովմունքն է յայտներ, ըսելով թէ իրենք, Ամերիկահայ բարերարներու խումբը «արդի Հայերէնի վիճակը արմատական բարելաւելու» խնդիր չունին, այլ պարզապէս կ'ուզեն Հայաստանի մէջ վերահաստատել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը:

Բարերարը վրդովուած վերադարձեր է Ամերիկա:

Բարերախտարար խելքը գլուխը մարդ է եղեր, որ չէ խաբուեր:

Կ'արժէ խորհրդածել այս ցաւալի դէպքին մասին եւ վերլուծել զայն:

Ուրեմն, տասը ակադեմիկոսներ իրենք իրենց իրաւունք տուեր են ամբողջ ազգի բախտին հետ խաղալու: Այսպէս. անոնք փորձեր են ճապաղ լեզուի մը պղտորութեան վստահելով նպատակէն շեղեցնել ազգային ուղղագրութեան վերահաստատման վսեմ գործին յատկացուած հինգ միլիոն տոլարի նման կարելոր գումար մը՝ զայն դէպի իրենց գանձանակը դարձնել փորձելով: Այս նպատակով ալ առաջարկեր են Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ դասագրքեր հրատարակելու փոխարէն այդ գումարը իրենց Հետազօտութիւններուն յատկացնել:

Այս ի՞նչ անկուճային վիճակ է: Տասնեակ մը ակադեմիկոսներ, անձնական շահու համար ապագայ սերունդը զրկե՛ն համազգային միասնական ուղղագրութիւն օգտագործելու կարելիութենէն: Եւ ջանան խաբել Սփիւռքահայ հայրենասէրներ՝ եօթը ամսուան աչքակապուկային «Հետազոտութեամբ» մը: Եւ դո՞ւ Բրուտոս: Ակադեմիկոսնե՞րն ալ Սփիւռքահայեր խաբելու կը ձեռնարկեն:

Ուրեմն այս մարդիկ Հինգ միլիոն տոլարի պէտք ունին եղբր հետազոտելու համար «արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուների արդիական հիմնահարցերը, մասնաւորապէս ուղղագրութեան միասնական սկզբունքները»:

Մենք դեռ չենք լսած թէ որեւէ երկրի գիտական հիմնարկի մը աշխատողները, օրինակ C.N.R.S.ի աշխատողները կամ Ֆրանսական Ակադեմիայի անդամները նման լեզուական հետազոտութեան մը համար ստանան հինգ միլիոն տոլար (35 միլիոն Ֆրանք)....: Այն ալ՝ եօթը ամսուան ընթացքին, քանի որ կ'ըսեն թէ այդ «Հետազոտութիւն»ը պիտի աւարտեն «ընթացիկ» տարուան մէջ, 2000 թուականի վերջաւորութեան, այսինքն, եօթը ամիսէն, քանի որ այս դէպքը տեղի կ'ունենայ Մայիս ամսուն:

Ուրեմն, եօթը ամսուան ընթացքին պիտի հետազոտեն արեւմտահայ եւ արեւելահայ լեզուներու հիմնական սկզբունքները եւ պիտի իւրացնեն այդ աշխատանքին «Հալալ» վարձատրութիւնը եւ զող հինգ միլիոն տոլարը...: Կ'եցցե՛ն մեր ակադեմիկոսները: Կ'արժէ Հայաստան ապրիլ եւ այսքան գումար շահիլ՝ այսքան կարճ ժամանակի ընթացքին եւ այսքան դիւրութեամբ...: Անձ գլուխ՝ երեքուկէս միլիոն Ֆրանք...: Արդեօք Ֆրանսական Ակադեմիայի ակադեմիկոսները ամէն մէկ հարցի ուսումնասիրութեան համար այսպիսի աստղաբաշխական գումարնե՞ր կը ստանան...:

Եւ մտածել, որ մենք, խեղճ Սփիւռքահայ մտաւորականներս, որոնց Հայաստան-Սփիւռք Խորհրդաժողովը պարտականութիւն տուաւ «մէկ տարուան ընթացքին քննել մեր երկու լեզուներու ուղղագրութիւններուն տարբերութիւնները եւ միասնական սկզբունքներ առաջարկել 2000 թուականի Սեպտեմբերին»:

«ինքն՝ գրեթէ նոյն աշխատանքը, զոր մեր ակադեմիկոսները կ'առաջարկէին կատարել...: Մէկ խոշոր տարբերութեամբ սակայն.- Մեզի ո՛չ ոք լուճայ մը պիտի վճարէր...:

Հիմա տեսնենք թէ ի՞նչ կ'ըսէ դեռ ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի վերոնշեալ «Առաջարկ»ը: Այնտեղ կը կարդանք թէ խնդրոյ առարկայ տասը ակադեմիկոսները հետազոտելէ յետոյ երկու լեզուներու արդիական հիմնահարցերը, մասնաւորաբար ուղղագրութեան միասնական սկզբունքները, պիտի ներկայացնեն «առաջարկութիւններ այդ սկզբունքների իրականացման վերաբերեալ»:

Այս պարբերութեան վերջին տողը ինձի համար անհասկնալի է: Արդարեւ, եթէ այս մարդիկ երկու ուղղագրութիւններուն միասնական սկզբունքները պիտի ուսումնասիրեն, ինչպէս կարելի է այդ միասնական սկզբունքներու իրականացման մասին առաջարկութիւններ ընել: Բացատրեմ: «Հիմնական սկզբունք» կը նշանակէ երկու լեզուներուն համար ալ նոյնը եղող շատ կարեւոր սկզբունք: Օրինակ՝ երկու լեզուներու մէջ ալ միավանկ բառերը յոգնակիի կը վերածուին եր մասնիկի յաւելումով, իսկ բազմավանկ բառերը՝ ներ մասնիկի յաւելումով: Առնենք ուրիշ սկզբունք մը.- երկու լեզուներուն մէջ ալ հնչիւնափոխութեան կանոնի համաձայն այս կամ այն հնչիւնը կը փոխուի ուրիշ հնչիւնի մը կամ կը սղուի (կը կորսուի) բարդութեան, ածանցման, հոլովման եւ խոնարհման ատեն: Օրինակ՝ գրիչ - գրչածայր: Հիմա, այս միասնական սկզբունքներուն իրականացումը ապահովել ի՞նչ ըսել է: Արդէ՛ն իսկ իրականացած են: Հայերէն լեզուի երկու ճիւղերու ուղղագրութեան բոլոր սկզբունքներն ալ դարբերու ընթացքին արդէն իրականացած են, այլեւս իրականացման չեն կարօտիր...:

Եթէ վերոյիշեալ պարբերութիւնը ըլլար հետեւեալը «Հետազոտել երկու լեզուներու արդիական հիմնահարցերը եւ մասնաւորաբար երկու ուղղագրութիւններուն տարբեր սկզբունքները, ներկայացնել առաջարկութիւններ այդ սկզբունքներու միասնականացման իրականացման վերաբերեալ», այդ հասկնալի պիտի ըլլար:

Ուրեմն, ի՞նչ: Մեր ակադեմիկոսները հայերէն չե՞ն գիտեր՝ իրենց միտքը յստակօրէն բացատրելու համար...: Եւ կ'ուզեն ձեռնարկել թէ՛ արեւելահայ եւ թէ՛ արեւմտահայ լեզուներու «արդիական հիմնահարցերի» հետազոտման...: Օհ, ո՛չ: Արեւելահայերէնի եղծուած վիճակը բոլորիս յայտնի է 78 տարիէ ի վեր: Արդ, գոնէ արեւմտահայերէնը հանգիստ թողուցէք: Ան պէտք չունի ա՛յս մակարդակով հետազոտութիւններու: Ինծի համար զարմանալի չեն սակայն հայերէնի այսպիսի սխալները, նոյնիսկ՝ դասագրքերու մէջ: Արդարեւ, ձեռքիս տակ ունիմ դասագիրք մը, «Հանրակրթական դպրոցի 10րդ դասարանի համար պատրաստուած» (Փիւնիկ Մակմիլան հրատարակչութիւն, 1998, Երեւան), հեղինակներ՝ ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան եւ Յրիգրիիս Խլղաթեան, որուն մէջ կը վխտան հայերէնի մասին տրուած սխալ բացատրութիւնները:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ ինչ ցած աստիճանի վրայ կը գտնուի արեւմտահայ լեզուի իմացութիւնը Հայաստանի մէջ, նոյնիսկ դասագրքի հեղինակներու մօտ, որոնցմէ մէկն ալ ակադեմիկոս է...:

Վերադառնալով Սփիւռքահայ Հայրենասէրներ խաբող տասը ակադեմիկոսներուն, անոնք իրենք զիրենք կը վարկաբեկեն այս կերպով. նախ, լեզուական տեսակէտով իրենց անբաւարար գիտութիւնը մէջտեղ ելաւ, երբ չեն կարողացած ՀՀ ԳԱ Ակադեմիայի վերոնշեալ «Առաջարկ»ը լեզուական ճշգրտութեամբ բանաձեւել, երկրորդ՝ նպատակէն շեղեցնելով ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման վսեմ գործին յատկացուած Հինգ միլիոն տոլարը, մեծ վնաս հասցուցած են Հայ ժողովուրդին: Որովհետեւ այդ գումարով, առանց Կառավարութեան վրայ բեռ ըլլալու, համազգային նշանակութեան հարց մը լուծուած պիտի ըլլար: Եւ անշուշտ, այդ գումարը սկզբնական գումար մըն էր: Պարագային համաձայն կրնար համալրուիլ: Ուրիշ գաղութներ եւ ուրիշ կազմակերպութիւններ ալ կրնային մասնակցիլ այսպիսի համազգային խնդրի մը լուծման: Եւ Սփիւռքահայութեան գումարներով, դասագրքերէն յետոյ կը վերհրատարակուէին Համայնագիտարանի

հատորները, նաեւ Սովետական շրջանին Արեղեանական գրելաձեւով տպուած կարեւոր գործերը: Մինչդեռ հիմա, Հայաստանի ակադեմիկոսներու բռնած դիրքէն յուսալքուած բարերարները թերեւս ալ ամերիկեան հաստատութեան մը նուիրեն այդ գումարը:

Բաց աստի, մեր ակադեմիկոսները նաեւ իրենք զիրենք մատնեցին: Արդարեւ, Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման գետնի վրայ հակառակորդներու գլխաւոր առարկութիւններէն մէկը չէ՞ նիւթականի հարցը: Իրենք չէ՞ որ տեւաբար կը կրկնեն թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի հարցը մեծ գումարներու կը կարօտի, հետեւաբար այդ հարցով զբաղելու բնաւ ժամանակը չէ հիմա, ժողովուրդին ապրած այս դժուարին պայմաններուն մէջ: Արդ, գտնուեր են բարերարներ, որոնք մտածեր են այդ մասին եւ պատրաստ են այդ հարցը կարգադրելու, առանց որ Հայաստանի Պետութիւնը լուծայ մը ծախսէ:

Ուրեմն, կարելի է եզրակացնել թէ միութեանի չգոյութիւնը չէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերախառնատման ճամբան փակող իրական պատճառը, այլ՝ անձնական շահը:

Նման անձերու բերաններէն լսուած եւ բոլորին ուղեղները լուացող յանկերզը, թէ՛ «ժողովուրդը անգրագետ կրնայ դառնալ, եթէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադառնանք, որովհետեւ այս հարցի լուծումը մե՛ծ ժամանակի եւ մե՛ծ գումարներու կը կարօտի», անհիմն է ուրեմն: Նման անձեր պարզապէս կը վախնան, որ 78 տարուան գրական հունձը Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ վերհրատարակելու ատեն որոշ գործեր դուրս կը մնան հրատարակողներու ընտրութեան...: Անշուշտ որ գլխաւոր վախը իրենց հեղինակութիւններուն մասին է...:

Բարեբախտաբար, այս տասնեակ մը ակադեմիկոսները Հայաստանի ամբողջ Ակադեմիան չեն ներկայացներ, ո՛չ ալ ամբողջ գիտական դասը. Վստահաբար, անհրաժեշտ գիտութիւնը եւ բարեխղճութիւնը ունեցողները իրենց խումբէն դուրս կը գտնուին: Եւ անոնց շնորհիւ է որ օր մը Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի վերահաստատուի հայրենիքի մէջ, որպէս Հայոց համազգային, միաս-

նական ուղղագրութիւնը: Որովհետեւ ա՛յդ է ճիշդ ուղին: Ազգի միասնութիւնը կարելի է ապահովել միասնակա՛ն մշակոյթով: Եւ լեզուն, իր ուղղագրութեամբ, գլխաւոր բաղկացուցիչն է այդ մշակոյթին:

Իւրաքանչիւր Հայու պարտականութիւնն է, ուր որ ալ ան ապրի, նախորդ սերունդներէն ժառանգած լեզուն ապրեցնել, զարգացնել եւ զայն փոխանցել յաջորդ սերունդներուն: 1600 տարիէ ի վեր այսպէս պահպանած ենք մեր Մեծասքանչը: Հակառակ աշխարհագրական հեռավորութիւններուն եւ քաղաքական վերիվայրումներու յառաջացուցած լեզուական տարբերութիւններուն, գաղութները միասնական պահած են ուղղագրութիւնը եւ գրական լեզուի միասնութեան շնորհիւ հաղորդակից մնացած են իրարու կեանքին, լեզուին եւ գրականութեան: Այսօր ալ հերթը մերն է ուստում կը կատարելու 78 տարուան անջատուածութեան վրայէն ու վերահաստատելու փրթած կապը մեր լեզուական միասնութեան, որ կարելի կրնայ ըլլալ Մեսրոպեան դասական եւ միասնական ուղղագրութեամբ: Զօրաւոր Հայաստան եւ զօրաւոր Սփիւռք ստեղծելու գետնին վրայ առաջին քայլը պէտք է ըլլայ ուղղագրական պատնէշին վերացումը: Յիշենք Զարենցի հանրաժանօթ խօսքը.- «Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո միասնական ուժի մէջ է»:

Այս բոլորը նկատի առնելով կ'սպասենք այն երջանիկ օրուան, երբ միասնականութեան ոգին պիտի տիրապետէ եւ յաղթէ ամէն տեսակի հակառակութիւններուն, չկամութիւններուն, կարծրացած դիրքերուն, անհեռատես քաղաքականութիւններուն, ապաղզային կեցուածքներուն: Այն օրը ահա, Հայ ժողովուրդը յաղթած պիտի ըլլայ իր դեւերուն, ինքզինքն: Եւ այն օրը իրականացած պիտի ըլլայ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը: Մինչ այդ կը սպասենք համբերութեամբ եւ կը գործենք լուսամտութեամբ:

Փարիզ, 26. 6. 2000

3. ԱՐԵՄՏԱՅԱՅԵՐԷՆԸ ԸՍՏ ՊՐ. ԶԱՐՈՒԿԵԱՆԻ

Վերջերս ձեռքս անցաւ Հայաստանի մէջ հրատարակուած դասագիրք մը, որուն մէջ արեւմտահայ լեզուի մասին սխալ տեղեկութիւններ տրուած են: Յիշեալ դասագիրքը պատրաստուած է «Հանրակրթական դպրոցի 10րդ դասարանի համար» (Փիւնիկ Մակմիլան հրատարակչութիւն, 1998, Երեւան), որուն հեղինակներն են ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան եւ Յրիգորիս Խլղաթեան:

Հայաստանի դպրոցներու 10րդ դասարանցիներուն համար պատրաստուած յիշեալ դասագիրքը բաղկացած է երեք մասէ, որուն երկրորդ մասը ընդհանուր գիտելիքներ կու տայ դարերու ընթացքին հայերէնի զարգացման զանազան փուլերուն մասին: Այսպէս. զրաբարի (16 էջ), միջին հայերէնի (3 էջ), զանազան բարբառներու (5 էջ) եւ արեւմտահայերէնի (5 էջ) մասին: Եւ ահա, արեւմտահայերէնի նուիրուած բաժնին մէջ կը գտնենք հետեւեալ սխալները.-

1) «Արեւելահայերէնում գերակշռում է ի հոլովումը, իսկ արեւմտահայերէնում ու (էջ՝ 103)»: Եւ որպէս օրինակ տրուած է Հայ բառը, որ արեւելահայերէնի մէջ Հայի կը դառնայ եզակիի պարագային եւ արեւմտահայերէնի մէջ՝ Հայու: Հեղինակները կ'անգիտանան ուրեմն, որ քանի մը միավանկ բառեր են միայն որոնք բացառաբար եզակի սեռական-տրականի մէջ ու հոլովման կ'ենթարկուին, ինչպէս՝ Հայու, ծովու, մարդու, նաւու: Միւս բոլոր հազարաւոր բառերու եզակի սեռական-տրականն է ի, ինչպէս՝ սեղանին ոտքը, Մարկոսին քիթը եւլն: Արդ, ու հոլովումի գերակշռութեան մասին կարելի էր խօսիլ եթէ խօսքը վերաբերէր միայն յոգնակիի եւ մէջբերուած օրինակն ալ ցոյց տար լեզուի երկու ճիւղերուն մէջ յոգնակիի տարբերութիւնները, ինչպէս՝ մատիտների եւ մատիտներու:

2) 104րդ էջին մէջ կը կարդանք՝ դուռեր, որպէս դուռ բառի յոգնակին: Մինչդեռ, դուռ բառը իր ետին ունի արմատական Ա, որ յոգնակիի պարագային կը վերայայտնուի եւ այդ պատճառաւ բա-

ուի յոգնակիին կը դառնայ դոճեր՝ (ու ձայնաւորի թուլացմամբ եւ անյետացմամբ): Այս նոյն օրէնքին կը հետեւին նաեւ մատներ, լեռներ բառերը, որոնք երբեք չեն գրուած մատեր, լեռեր ձեւին տակ:

3) Յաջորդ 105րդ էջին վրայ կը կարդանք.- «արեւելահայերէնի ալ-ով ցուցական ձեւերի դիմաց արեւմտահայերէնն ունի ա-ով ձեւեր»: Որպէս օրինակ ցոյց տրուած է՝ արեւելահայերէնի համար այս, այդ, այն բառերը եւ արեւմտահայերէնի համար՝ այս, այդ, այն: Ուրեմն, ըստ պր.ներ Ջահուկեանի եւ Խլղաթեանի, արեւմտահայերէնը չունի եղբր այս, այդ, այն ձեւերը...: Հապա ուրկէ՞ գոյացած են եւ կ'օգտագործուին այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի ձեւերը:

4) Նոյն էջին մէջ բայերու խոնարհումներու մասին գրուած է՝ «ի տարբերութիւն արեւելահայերէնի, արեւմտահայերէնն ունի երեք խոնարհում՝ -ել, -իլ, -ալ» եւ որպէս երկրորդ լծորդութեան օրինակ տրուած է՝ խոսիլ-խոսեցաւ, քրվիլ-քրվեցաւ (ա՛յս ուղղագրութեամբ): Մէկ տող վարն ալ գրուած է՝ «Մի քանի բայեր էլ ու խոնարհման են (թողուլ, առնուլ)»: Այս պարբերութեան մէջ չորս սրբագրելի կէտեր կան: Նախ՝ ուղղագրութիւնը, անշուշտ եւ յետոյ արեւմտահայերէնն ունի ոչ թէ երեք, այլ բայի չորս խոնարհումներ՝ էլ, իլ, ալ, ուլ: Այս վերջինին պատկանող բայերը թէեւ քիչ են, սակայն պատճառ մը չկայ ու խոնարհումը հարեւանցի կերպով միայն նշելու: Իսկ երրորդ սխալն ալ առնուլ բայն է, որ գրաբարեան ձեւ է եւ արեւմտահայ աշխարհաբարի մէջ դարձած է՝ առնել:

Չորրորդ սխալն է երկրորդ լծորդութեան որպէս օրինակ տրուած քրուիլ բայը, որ չհասկցայ թէ ուրկէ՞ գտնուած է, որուն իմաստն անգամ հասկցող պիտի չգտնուի, որովհետեւ մենք, արեւմտահայերս, չենք գործածեր այդ բայը՝ եզակի առաջին դէմքով...: Լեզուի բազմահարիւր բայերուն մէջէն այդպիսի չօգտագործուող բայ մը ընտրել որպէս օրինակ՝ ինչ անիմաստութիւն: Ի դէպ, արեւելահայերէնի մէջ ալ օգտագործուող բայ մը ըլլալու չէ, քանի որ տեղ չէ գտած Բաբկէն Ղազարեանի «Ժամանակակից Հայոց լեզուի յաճախականութեան (frequence) բառարան»ին մէջ (Հայկական ՍՍՀ, ԳԱ Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1982): Եւ յետոյ, այս գրքին մէջ

ակնարկութիւն չկայ ուի վերջաւորութիւնը ունեցող բայերու, այլ կը խօսուի իլ խոնարհման մասին միայն: Արդ, 10րդ դասարանցի աշակերտը ինչպէս պիտի հասկնայ որ էլ եւ իլ լծորդութիւններուն պատկանող բայերը ունին նաեւ կրաւորական ուի ձեւը, ինչպէս՝ քերել-քերուիլ, լսել-լսուիլ եւ խօսիլ-խօսուիլ, ընդունիլ-ընդունուիլ, որոնք կը գոյանան իլ անորոշ դերբայը նախորդող ու կրաւորական ածանցով:

7) Նոյն 105րդ էջին վրայ կը կարդանք.- «Բայի ներկայ ժամանակը արեւելահայերէնում կազմուած է -ու, -լիս վերջաւորութեամբ գերբայներով եւ օժանդակ բայով, արեւմտահայերէնում՝ կ, կու մասնիկներով (ըղձականի նման)»: Եւ օրինակ տրուած է՝ կսիրեմ, կուտամ (ա՛յս ձեւով գրուած):

Մինչդեռ արեւմտահայերէնի սահմանական եղանակ ներկայ ժամանակը կը կազմուի կը, կ', կու մասնիկներով, պարագային համաձայն: Ընդհանրական ձեւն է կը, որ բաղաձայնով սկսող բայերէն առաջ կը դրուի եւ անջատ կը գրուի բայէն (կը քալեմ): Չայնաւորով սկսող բայերէն առաջ կը դրուի կ' (կ'երգեմ), իսկ լալ, գալ, տալ երեք միավանկ բայերէն առաջ կը դրուի կու եւ անջատ կը գրուի (կու տամ):

Ահա թէ ո՞ւր կը հասնինք, երբ լեզուի մը ուղղագրութիւնը նկատի չենք առնել: Լեզուի մը քերականութիւնը կարելի չէ անջատել իր ուղղագրութենէն, այլապէս կը մնանք սոսկ խօսակցական լեզուի մը ծիրէն ներս, որ չունի քերականական կանոններու իր գրելաձեւը: Իսկ այդ գրելաձեւը պարտադիր է ներկայացնել զայն օգտագործող ժողովուրդին գրած ձեւով, առանց զայն ըստ կամս փոխելու: Հայաստանցի աշակերտը շատ հանգիստ կերպով կ'ընայ կարգալ «կը սիրեմ»: Իսկ եթէ կասկած կայ այդ մասին, կարելի է բառին կողքին դնել իր հնչումը՝ հայաստանեան գրելաձեւով, ինչպէս որ ըրած են հեղինակները այս գրքի գրաբարի բաժնին համար, ուր բոլոր բառերու Մետրոպոլիտան ուղղագրութիւնները պահպանուած են, կողքին դնելով հնչումը՝ հայաստանեան ներկայ գրելաձեւով: Արդ, ինչո՞ւ նոյն ձեւը չեն որդեգրած արեւմտահայերէնի նուիրուա

բաժնին մէջ: Միամիտ չենք կարծելու համար որ միտումնաւոր չէ այս մօտեցումը: Պարզ է որ հեղինակները ուզած են դադարի պահել հայաստանցի աշակերտէն թէ Հայաստանի մէջ փոխուած է հայերէնի դարաւոր դասական Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Միթէ այսքա՞ն կը փախնան ականդական Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձէն...:

8) «Բառային տարբերութիւններ» գլուխին մէջ տրուած են արեւմտահայերէն բառեր, որոնց ուղղագրութիւնը նոյնպէս անընդունելի է. օրինակ՝ այսոյան, աղեկ, ակոս, աղվոր, արտոսր, գեշ, ինդոր, ծերակոյտ, հավկիթ, համանվագ, հեծելանիվ, հյոժախտ, հայտագիր, ճարտարարվեստ, նորեմ, հյուլէ, վրա, տարորեմ, քարոյտ:

Ուղղագրականէն բացի կան նաեւ այլ սխալներ, ինչպէս՝ տատամնել բայը, որ կը պատկանի ո՛չ թէ առաջին, այլ՝ երկրորդ խումբին, որով պէտք է ըլլայ տատամնիլ: Կան նաեւ հնացած բառեր՝ 19րդ դարու խօսակցական լեզուին պատկանող, որոնք սակայն տրուած են՝ առանց նշելու այս պարագան, ինչպէս՝ ինդոր, էրիկ, գեւգեկ, փաթաթեզ:

Այս դասագրքի ամենամեծ թերութիւնը սակայն արեւմտահայերէնի ուղղագրութեան հարցն է, որ ամբողջ արեւմտահայերէնի նուիրուած բաժնին կը պատկանի: Դասագրքի մը մէջ երբ նպատակադրուած է աշակերտներուն ծանօթութիւն տալ արեւմտահայ լեզուի մասին եւ մանաւանդ անոր ունեցած տարբերութիւններուն մասին արեւելահայերէնէն, պարտադիր է որ լեզուի ուղղագրութեան մասին ալ խօսուի եւ մէջբերուած բառերը տրուին ճիշդ այն ուղղագրութեամբ, որով կը գրուին արեւմտահայերէնի մէջ: Արեւմտահայերէնի մասին ծանօթութեան մաս չի՞ կազմեր արդեօք 5րդ դարէն մինչեւ այսօր օգտագործուող Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութիւնը, որուն մասին մէկ բառ իսկ չէ գրուած տասներորդ դասարանի «Հայոց լեզու» դասագրքին մէջ: Հայաստանցի աշակերտը, որ դադարաբար չունի արեւմտահայերէնի մասին, կրնա՞յ գուշակել թէ արեւմտահայերս հաւատարիմ մնացած ենք 16 դարու մեր ժառանգութիւնը եղող ականդական, դասական Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութեան, որ

տարբեր է իր գիտցած եւ Հայաստանի մէջ 70 տարիէ ի վեր կիրարկուող սովետական ուղղագրութենէն: Քերականական բոլոր ձեւերը ներկայացուած են հայաստանեան ներկայ գրելաձեւով, կարծէք թէ արեւմտահայերս ալ Հայաստանի մէջ 1922ին պետական Որոշումով պարտադրուած սովետական ուղղագրութիւնը կ'օգտագործենք...: Միթէ ներելի՞ է, օրինակ, սերպերէնի մասին տեղեկութիւն տալ ռուսերէնի ուղղագրութեամբ, անտեսելով սերպերէնի օգտագործած յատուկ նշանները, քերականական ձեւերու ուղղագրական տարբերութիւնները:

Զարմանալիմ այն է սակայն, որ այս նոյն գրքի գրաբարի նուիրուած մասին մէջ յարգուած է գրաբարի ուղղագրութիւնը: Արդարեւ, գրաբարի յատուկ բոլոր ձեւերը (դոյականներ, ածականներ, դերանուններ, հոլովներ, բայեր եւլն) տրուած են Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, կողքին նշելով արեւելահայերէն հնչումը՝ հայաստանեան ներկայ գրելաձեւով: Օրինակ՝ անկատար անցեալի պարագային՝ խօսէի, խօսէիր, խօսէր, խօսէաք, խօսէիք, խօսէին (այս բոլորը՝ է-ով): Կամ կատարեալ անցեալի պարագային՝ խօսեցայ, իմացայ, (երկուքն ալ չվերջաւորուած) եւլն:

Աւելին.- «Հարցեր, առաջադրանքներ, վարժութիւններ» բաժնին մէջ տեղ գտած գրաբարեան հատուածները Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ են տպուած, այլ ո՛չ թէ Հայաստանի ներկայ սովետական գրելաձեւով: Իսկ արեւմտահայ գրողներէ արտատպուած հատուածները սովետական գրելաձեւով հրատպուած են:

Արդ, ի՞նչ է պատճառը, որ գրաբարի ուղղագրութիւնը պահպանուած է, իսկ արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնը անտեսուած է:

Պարզ կ'երեւի, ուրեմն, թէ միտումնաւոր է արեւմտահայերէնի Հանդէպ որդեգրուած այս կամայական կեցուածքը: Երկու չափ եւ երկու կշիռ: Թոյլատրելի՞ է միթէ: Ակադեմիկոս տոքթ. պրոֆ. Զահուկեան եւ տոքթ. Խլղաթեան ինչո՞ւ կ'ուզեն Հայաստանցի աշակերտը անտեղեակ պահել Հայ ժողովուրդի երկու հատուածները 70 տարիէ ի վեր իրարմէ բաժնող այս խիստ կարեւոր եւ ցաւալի

խնդրէն: Մինչդեռ գրքի այս բաժինին նիւթը հայերէնի երկու ճիւղերուն իրարմէ ունեցած տարբերութիւններն են...: Արդ, գրաւոր լեզուի եւ քերականութեան գետնի վրայ ամենամեծ տարբերութիւնը ուղղագրութեան տարբերութիւնը չէ՞:

Հինգ էջերու մէջ սեղմուած «Արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուներ» բաժնին մէջ գտնուող այսքան սխալը քիչ բան չէ եւ պատիւ չի բերեր ո՛չ ոքի, ալ ո՛ւր մնաց պր. ակադեմիկոս Ջահուկեանին: Ա՞յս է միթէ իր «գիտութիւն»ը արեւմտահայերէնի մասին: Արդեօք իր լեզուաբանութիւնը միայն արեւելահայերէնը կ'ընդգրկէ: Աճառեանը 500է աւելի լեզուներու մասնագետ էր: Իսկ փրոֆ. Ջահուկեանը հայերէնի երկու ճիւղերէն երկրորդը չի ճանչնար...: Եւ կը յանդգնի դասագիրք պատրաստել իրեն անծանօթ լեզուի մը մասին: Արդէն շատ զարմացած էինք «Գրական թերթ»ին մէջ (2000, Յունիս 9) կարդալով թ. Պետրոսեանի կատարած հարցազրոյցը իր հետ, որ հրաշալի ձաբուտութիւններ կը պարունակէ.- «Իմ կարծիքով, գիտական տեսակէտից անմտութիւն է դասական ուղղագրութեանը վերադառնալը: Աշխարհում չկայ մի դէպք, որ օգտակար բարեփոխում կատարուի, յետոյ նորից յետ գնան»՝ կ'ըսէ պր. Ջահուկեան: Ուրեմն, պր. Ջահուկեանի համար Հայ ժողովուրդի երկու հատուածները իրարմէ բաժնող եւ Սփիւքսիայ անդրեւոյնի ձուլման պատճառ եղող 70 տարուան ուղղագրական պատմէշը «օգտակար» կացութիւն մըն է...:

Հարցազրոյցը դեռ կը շարունակէ.- «Լեզուաբանն այստեղ բերեց մի ամբողջ շարք բառեր, որոնք դասական ուղղագրութեամբ հնարաւոր չէ գրել՝ առանց աղճատելու բառի իմաստը (բոյս, թոզ, կոտպերացիա, կոորդինացիա, դեպո եւ այլն)»: Ուրեմն, ըստ պր. Ջահուկեանի, թոզ եւ դեպո բառերը հայերէն են... (այսինքն, ինք փոշի եւ պահեստարան բառերը չի գիտեր...): Զիստինք «...ացիա»ներուն մասին, որոնք երկրորդ անգամ ազգութիւն փոխելով հայացեր են...: Յիշուածներուն մէջ միակ հայերէն բառը բոյսն է, զոր Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ ա՛յս ձեւով կը գրենք (նաեւ՝ գոյն, բոյն) ինչ որ այսօրուան նորութիւնը չէ...:

Այս բոլորէն յետոյ ուղղագրութիւնը հանգիստ ձգելով լեզուին անցած է, ըսելով.- «Դէմ եմ «համար» դասանիշ թուականը «թիւ»ով փոխելուն: Մենք բաղնիքի, հետախօսի, կօշիկի համար ենք ասում: Թիւ-ով ինչպէ՞ս կ'ասես: Յետոյ համար-ը գիտէ՞ք որտեղից է գալիս՝ 5րդ դարից»: Քիչ վարն ալ կ'ըսէ թէ թիւ-ը արեւմտահայերէնէն կու գայ եւ օրինակ կու տայ «Մաղկի փողոց թիւ 5»: Ուրեմն, ըստ պր. «Լեզուաբան»ին, համար-ը 5րդ դարէն կու գայ եւ թիւ-ը՝ Պարոնեանէն...: Դարձեալ չի գիտեր որ թիւ-ը ոչ թէ Պարոնեանի գիւտն է, այլ կրկին գրաբարէն կու գայ:

Ամէն պարագայի, արեւմտահայերէնի եւ առհասարակ հայերէնի երկու ճիւղերուն մասին պր. Ջահուկեանի ունեցած «գիտութիւն»ը իրեն վերաբերող հարց մըն է: Իսկ արեւմտահայերէնը ամբողջ Սփիւքսահայ ժողովուրդի լեզուն է, ազգային ժառանգութիւն է եւ անընդունելի է վերոյիշեալ սխալներով լեցուն դասագիրք մը հրամցնել Հայաստանի նորահաս սերունդին: Մինչդեռ Հայաստանի մէջ հիանալի գիրք մը գոյութիւն ունի արեւմտահայ լեզուի եւ քերականութեան մասին, որ հետեւեալն է.- Հայերէն Լեզուի դասագիրք, պատրաստուած՝ Սերգէյ Աբրահամեանի, Բոգդան Վերդեանի եւ Վաղարշակ Բոսեանի կողմէ (Լոյս հրատարակչութիւն, Երեւան, 1968) եւ ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, ինչպէս որ հարկն է:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ ինչքան արհամարհուած է արեւմտահայերէնը հայերնիքի մէջ եւ ինչ աստիճան ցած մակարդակի վրայ կը գտնուի արեւմտահայերէնի իմացութիւնը Հայաստանի մէջ, նոյնիսկ տիտղոսաւոր անձերու մօտ, որոնցմէ մէկն ալ ակադեմիկոս է...:

Ափսո՛ս, հայ լեզու, որ թագաւորդ մերկ է:

Փարիզ, 10 նոյ. 2000

Տպում՝ Յառաջ օրաթերթ, Փարիզ, 21 Նոյեմբեր 2000. արտատպում՝ Նոր Կեանք, Լոս Անճելոս, 1 Մարտ 2001.

4. ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ ԸԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐՑ Է

Ուշացումով ձեռքս անցավ Հայաստանի Առևտուր թերթի 10 Փետրուար 2001ի թիւը, որուն մէջ լրագրող Նաիրա Յովհաննիսեանի ստորագրութեամբ լրատուութիւն մը տպուած է Երեւանի մէջ գումարուած եւ հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցին նուիրուած ժողովի մը մասին: Յօդուածի խորագիրն է՝ «Պարոյր Հայրիկեանը թող քիթը չխոթի ուղղագրութեան մէջ»: Իսկ յօդուածի ենթախորագիրն է հետեւեալը. «Այսպէս են լեզուաբաններն արձագանգում Պարոյր Հայրիկեանի մետրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալու վերջին օրերի կոչին»:

Խօսք կը վերաբերի Պարոյր Հայրիկեանի այն նախաձեռնութեան, որով ան օգտագործելով «Հայաստանի Ասիական լեզուաբանական Մարդու Իրավունքներու Յանձնաժողովի Ասիական»-ի իր հանգամանքն ու պաշտօնը, յիշեալ Յանձնաժողովի 26 Հոկտեմբեր 2000ի նիստին, օրակարգի խնդիր դարձուցած է Հայաստանի մէջ Մետրոպեան դասական ազգային ուղղագրութեան վերադառնալու հարցը:

Այս ցաւոտ հարցը, որ տարիներէ ի վեր հսկայ անդունդ մը բացած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի հայութեան միջեւ, բաւական մեղան սպառած է թեր ու դէմ կարծիքներու արտայայտութեան դուռ բանալով հայութեան երկու հատուածներուն մէջ: Այսպէս, Սփիւռքահայերը ամուր կերպով կառչած կը մնան պապենական Մետրոպեան ուղղագրութեան, իսկ Հայաստանահայերը սկզբնական շրջանին ակամայ եւ պարտադրաբար ենթարկուլէ յետոյ Մոսկուայի կեդրոնական իշխանութիւններէն եկած հրահանգին, հետզհետէ վարժուած են սովետական այդ խեղագրութեան եւ ներկայիս «լեզուաբանական փաստ»երով կը ճգնին արդարացնել զայն եւ նոյնիսկ Մետրոպեանին բաղադատմամբ անոր «առաւելութիւնները» ապացուցանել: Այսինքն, կը ճգնին զուտ քաղաքական հարցի մը լեզուաբանական պատճառներ եւ արդարացումներ հազցնել...: 1999

Սեպտեմբերին Երեւանի մէջ կայացած Հայաստան-Սփիւռք առաջին համաժողովին ալ այս նիւթը արծարծուեցաւ եւ Արտաքին Գործերու Նախարարութեան ներկայացուեցաւ Սփիւռքահայ 100է աւելի կազմակերպութիւններու կողմէ ստորագրուած բանաձեւ մը, որ կը պահանջէր Մետրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալ եւ որոշուեցաւ յանձնախումբ կազմել ու զբաղիլ ուղղագրութեան միասնակաճանցման հարցով: Դժբախտաբար, 27 Հոկտեմբեր 2000ի Խորհրդաբանականներու սպանդը պատճառ դարձաւ որ ամէն ինչ լճանայ ու մնայ հոն ուր որ էր:

Այս բոլորը վերարծարեցին վէճը: Հայաստանի «հեղինակաւոր» ակադեմիկոս լեզուաբանները ահ ու դողի մատնուեցան, որ մի գուցէ վերադարձ մը կատարուի դէպի Մետրոպեան ուղղագրութիւն եւ սովետական տարիներու ընթացքին գրուած իրենց գրքերը ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով այլեւս չկարդացուին: Եւ «մահու կենաց» պայքար մղել սկսան Մետրոպեան ուղղագրութեան դէմ իրենց փոքրաւորներուն միջոցաւ (որոնք գրեթէ բոլորն ալ տեղիք ունենալու փորձեր են): Երբեմն այս վէճի մասին հրատարակու հանդէս եկան ո՛չ-մասնագէտ անձեր ալ (ինչպէս Լեւոն Հախվերտեանը), որոնք սովետական ուղղագրութեան «առաւելութեան» մասին փաստերը սպառած ըլլալով, այլեւս ոչ-քաղաքավարի արտայայտութիւններու անցան իրենց գաղափարական հակառակորդներուն, այսինքն՝ Մետրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի կողմնակիցներուն դէմ:

Այս կացութեան առջեւ, Պարոյր Հայրիկեան եղաւ մէկը այն զարկեչտ մտաւորականներէն, որ ազգային Մետրոպեան ուղղագրութեան արժէքին գիտակ, «Հայաստանի Ասիական լեզուաբանական Մարդու Իրավունքներու Յանձնաժողով»-ի քննարկման ներկայացուց հարցը:

Եւ ահա, որպէս հակազդեցութիւն Հայրիկեանի այս քայլին, որ «հեղինակաւոր լեզուաբաններ» ժողով մը գումարած եւ վատաբանած են Հայրիկեանը, ըսելով թէ ան թող իր քիթը չխոթէ ուղղագրութեան մէջ:

Տեսնենք թէ ինչո՞ւ Հայրիկեանը պէտք է միջամտէ ուղղագրութեան հարցին: Ըստ յօդուածագիր Նաիրա Յովհաննիսեանի, յիշեալ ժողովին ԵՊՀ (Երեւանի Պետական Համալսարան) Հայոց լեզուի ամբիոնի դասախօս, բանասիրական գիտութիւնների տոքթոր, պրոֆեսոր Խաչիկ Բաղիկեանը ակնարկելով Հայրիկեանի այն արտայայտութեան թէ «Մեսրոպեան ուղղագրութեան անցնելը զժուար գործ մը է այլ ինչ որ չափով զրազէտ մարդու համար դա միայն վեց շաբաթ ժամանակ պիտի լաի» կ'ըսէ հետեւեալը.-

«Հայրիկեանն այդպէս է ասում, որովհետեւ նա ո՛չ լեզու գիտի, ո՛չ լեզուաբանութիւն, ո՛չ էլ ուղղագրութիւն: Նա չգիտի, թէ ի՞նչ է Աշխատանքային լեզուի ինչ է աշխարհաբար, ինչ է արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն: Նա շփոթում է լեզու եւ ուղղագրութիւն, որ վեց շաբաթում մարդը, իբր թէ, կարող է գրաբար սովորել»: Եւ պր. Բաղիկեան հարց կուտայ.- «Վնչպէս մենք կարող ենք անցնել գրաբարի ուղղագրութեանը, երբ մենք գրաբարով չենք խօսում»:

Մէջբերուած այս ճարտութիւն մէջ ընդգծելի է Մեսրոպեան դասական ուղղագրութեան բնորոշման համար օգտագործուած «գրաբարի ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը, որ ժամանակին, սովետական իշխանութեան կողմէ միտումնաւոր կերպով եւ ժողովրդային զանգուածներու հաւանութիւնը ստանալու նպատակով առաջ քշուած բացատրութիւն մըն էր: Արդարեւ, սովետական ուղղագրութեան անցնելու կեղծոնական կոմիտէի 1922ի Դեկտեմբերի յետոյ գործներուն, լեզուաբաններուն, պատմաբաններուն արտօնուեցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը օգտագործել միայն զբարարէն մէջբերուած հատուածներու մէջ: Այս պատճառաւ ալ Մանուկ Աբեղեանի երկհատոր Հայոց գրականութեան պատմութեան մէջ օրինակ, կը գտնենք Աստուածաշունչէն եւ ալ մատենագրական տուեալներէ մէջբերումներ, որոնք զբարար ըլլալով, բացառաբար Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ են տպագրուած, մինչդեռ երկասիրութեան մնացեալ մասերը սովետական ուղղագրութեամբ են տպուած: Այդ օրուանէ շրջանառութեան մէջ մտաւ «զբարբարեան ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը՝ Մեսրոպեան դասական ուղղա-

գրութիւնը բնորոշելու համար: Կը պատմեն թէ Հայոց ամենամեծ լեզուաբանը Աճառեան, որ մինչեւ մահ մերժած է իր Արմատական բառարանը սովետական խեղագրութեամբ տպագրել, իր մէկ գրուածքին տպագրութեան դիմումնագիրն անգամ զրած է զբարարով, չօգտագործելու համար սովետա-արեղեանական խեղագրութիւնը:

Կը տեսնենք ուրեմն, թէ սովետական վարչակարգի արտագրութիւնը եղող պր. Բաղիկեան, այսքան տարի վերջ եւ ազատ Հայաստանի ժողովրդավարական պայմաններուն մէջ անգամ սովետական մտքի այդ «գիւտ»ը առաջ կը քշէ՝ Հայրիկեանին «տգիտութիւն» վերագրելով եւ պնդելով թէ «նա շփոթում է լեզու եւ ուղղագրութիւն»: Ըստ իս, եթէ լեզու եւ ուղղագրութիւն շփոթող մը կայ, ան ալ ո՛չ թէ Հայրիկեանն է, այլ նոյնինքն ԵՊՀ Հայոց լեզուի ամբիոնի դասախօս, բանասիրական գիտութիւնների տոքթոր, պրոֆեսոր Խաչիկ Բաղիկեանն է, որ կ'ըսէ «Ինչպէ՞ս մենք կարող ենք անցնել զբարբարի ուղղագրութեանը, երբ մենք զբարբարով չենք խօսում»:

Ինչ կը վերաբերի պր. Բաղիկեանի յաջորդ յայտարարութեան, թէ «1922ին Մանուկ Աբեղեանի մտքում ուղղագրական բարեփոխումը պատճառաբանուած ու հիմնարկուած էր, եւ այն պաշտպանում են եւ ուսուցիչներն ու դասախօսները, եւ ուսանողները, եւ մեր ուղղագրութիւնը մեզ շատ լաւ ծառայում է», թող թոյլատրուի ըսել, թէ ընդհակառակը, Աբեղեան ի՛նք անգամ չէ կրցած իր ուղղագրական առաջարկը պէտք եղածին պէս պատճառաբանել եւ հիմնաւորել: 1922էն յետոյ գումարուած բազմաթիւ ժողովներու ընթացքին կատարուած աւարկութիւններուն երբեք համոզիչ պատասխան չէ կրցած տալ, հակասական բաներ ըսած է եւ նոյնիսկ շատ անգամ խուսափած է ժողովներուն ներկայ գտնուելէ: Այդ ժողովներու մասին երկար տեղեկութիւններ կարելի է գտնել փրոֆ. Լեւոն Խաչերեանի վերջերս հրատարակած «Հայոց համագլխային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը» զրքին մէջ: Պր. Բաղիկեան լաւ կ'ընէ, եթէ զայն կարդայ: Եւ արդէն Աբեղեանական այդ փոփոխութիւնները այնքան այլակերպած են հայ-

րէն բառերու պատկերը, որ ընդունուելէն քանի մը տարի յետոյ Աբեղեանական «ուղղագրութիւնը» մէկ կողմ նետուած եւ նոր տարբերակ մը որդեգրուած է: Ներկայիս Հայաստանի մէջ օգտագործուողը Գուրգէն Սեւակի առաջարկած այդ երկրորդ տարբերակն է: Այս Հանրայայտ իրողութիւնն ալ կ'անգիտանայ պր. Բաղիկեան: Ան կ'ըսէ նաեւ՝ «Եւ այն պաշտպանում են ե՛լ ուսուցիչներն ու դասախօսները, ե՛լ ուսանողները, եւ մեր ուղղագրութիւնը մեզ շատ լաւ ծառայում է»: Պարզ է որ ուսուցիչներն ու դասախօսները բոլորն ալ սովետական վարչակարգի կաղապարներուն մէջ մտած անձեր են, որոնք այսօր ալ ի վիճակի չեն ազատ մտածողութիւն ունենալու, կշռել-դատելու եւ ազգին Համար լաւն ու վատը իրարմէ տարբերելու: Սովետական բռնատիրութեան ամենամեծ վնասը արդէն մարդուն մէջ իր ինքնութիւնն ու ազատ մտածողութիւնը սպաննելն էր:

Հիմա դանք յաջորդ խօսք առնողին: ԵՊՀ ընդհանուր եւ Համեմատական լեզուաբանութեան ամբիոնի վարիչ Լիանա Յովսէփեանն է ան: Ցաւալի է որ այս տպաւորիչ տիտղոսը կրող անձն ալ իր տիտղոսին Համապատասխան գիտութիւն չունի եւ կ'ըսէ Հետեւեալը.- «Ո՛չ մի անհրաժեշտութիւն չկայ վերադասուելու ուղղագրութեան: Եթէ այսօրուան մեր ուղղագրութիւնը գիտականօրէն ճշգրտօրէն արտացոլում է լեզուի պատկերը, ո՛չ մի իմաստ չունի վերադասուելու»:

Կը տեսնենք թէ այս տիկինն ալ Հինի-նորի խնդիր մը յառաջ կը քշէ, առանց անդադառնալու որ ամէն ինչի նորը չէ որ յարգի է աշխարհի մէջ: Մանաւանդ երբ խօսքը կը վերաբերի ազգերու պատմութեան, մշակոյթին, լեզուին եւ ուղղագրութեան: Արդարեւ, անգամ մը թող մտածէ թէ արդեօք նո՞ր ժողովուրդներն ու նո՞ր մշակոյթներն են յարգի, թէ՛ Հին, դարաւոր: Նո՞ր լեզուներն ու նո՞ր ուղղագրութիւններն են յարգի, թէ՛ Հին, դարաւոր: Այս «Հին ուղղագրութիւն» արտայայտութիւնն ալ սովետական վարչակարգի թիսածոն էր, որ մինչեւ այսօր կը շարունակուի:

Յարգելի տիկինը կ'ըսէ նաեւ «Եթէ այսօրուայ մեր ուղղագրութիւնը գիտականօրէն ճշգրտօրէն արտացոլում է լեզուի պատկերը, ո՛չ մի իմաստ չունի վերադասուելու»:

Այս Հատուածի մէջ «Եթէ»ն շա՛տ տեղին է: Ու Հարց պէ՛տք է ալ թէ Հայաստանեան ներկայ, «Նոր ուղղագրութիւնը» արդեօ՞ք կ'արտացոլայ Հայ լեզուի պատկերը, երբ բառերուն ո՛չ արմատը յայտնի է, ո՛չ բաղադրիչները, ո՛չ ստացած յօդերը, ո՛չ նախդիրները, ո՛չ ալ՝ Հոլովման, ածանցման եւ բարդութեան ատեն կրած փոփոխութիւնները: Մերսոպեան ուղղագրութեան օգտագործման պարագային է միայն, որ այս բոլորի պատմամշակութային անգնահատելի յատկութիւնները երեւան կու գան՝ եւ անոնք ո՛չ միայն Հայ լեզուի Համար կարեւոր են, այլ շատ անգամ կը բացայայտեն բառերու կապը Հնդեւրոպական այլ լեզուներու հետ եւ նշանակութիւն ունին ո՛չ միայն Հայերէնի, այլեւ Հնդեւրոպական լեզուներու ներքին օրինակաբանութիւններն անգամ բացայայտելու տեսակէտով: Մինչդեռ ներկայ սովետական խեղագրութեամբ այդ կապը խզուած է, քանի որ բառերու արմատներն իսկ տարբեր կերպով կը դրուին, ու արմատէն չենք կրնար դատել թէ բառը ի՞նչ փոփոխութիւններ կրած է դարերու ընթացքին եւ թէ ի՞նչ նմանութիւններ ստեղծուած են այլ Հնդեւրոպական լեզուներու հետ, ի՞նչ փոխառութիւններ կնքուած են, այդ փոխառութիւնները ո՞ր մէկ լեզուէն անցած են Հայ լեզուին կամ արդեօք Հայ լեզուէն ալ ուրիշ լեզուի մը անցած են եւլն:

Արդ, ընդհանուր եւ Համեմատական լեզուաբանութեան ամբիոնի վարիչ տիկ. Յովսէփեան կ'անգիտանայ՞ այս բոլորը: Հապա՞քն է կը սորվեցնէ իր աշակերտներուն:

Տիկ. Յովսէփեան ուրիշ անպատասխանատու յայտարարութիւն մըն ալ ըրած է, ըսելով թէ «Ինչ ուղղագրութեան անցնելը Հայ ժողովուրդի երկու հատուածները միատրելու միակ ուղի մըն է, ինչպէս պր. Հայրենեանն է մատուցում»:

Յայտնի է որ այս տիկինը աւելի զբաղած է պր. Հայրիկեանը խօսքելով, քան թէ խնդրին էութիւնը քննարկելով: Սովետական կէ-

Թոյի մէջ ծնած ու մեծցած, կը կարծէ արդեօք որ ինք աւելի լաւ գիտէ թէ 86 տարիէ ի վեր սփիւռքի ղանազան վայրերուն մէջ գոյութիւն քաշկուտող, Հայու ինքնութիւն պահել ջանացող եւ սովետական այդ ազգադաւ Դեկրետին պատճառով երեք սերունդ կորսնցուցած մեր միլիոնաւոր բազմութիւնները ինչի՞ պէտք ունին միաւորուելու Համար Հայրենի ժողովուրդին հետ: Եւ ո՞վ ըսաւ իրեն թէ միաւորման Համար միակ ճամբայ մը կայ ու մենք այդ մէկ Հատիկ ճամբան կը փնտռենք: Անշուշտ որ բոլոր ճամբաները պէտք է փորձել: Սակայն անվարան կարելի է ըսել թէ գլխաւոր ճամբաներէն մէկը ուղղագրական պատնէշը մէջտեղէն վերցնելն է: Եթէ 1999ին գումարուած Հայաստան-Սփիւռք խորհրդաժողովի նպատակն էր Հայրենիք-սփիւռք միասնութիւնը եւ այդ իմաստով ընտրուած նշանաբանն էր «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ», ասիկա կը նշանակէ թէ այդ միասնութիւնը մշակութային գետնի վրայ դեռ ձգտում է, իտէ՛ալ է, դեռ չէ՛ իրագործուած եւ պէտք է ամէն ինչ ընենք անոր Հասնելու Համար: Իսկ մշակութային գետնի վրայ պարզ է որ մեզ իրարմէ հեռու պահող, մեր միջեւ հազորդակցութիւնը խզող, մեզ իրարմէ բաժնողը ո՛չ թէ մեր ազգային պարը, երաժշտութիւնը եւ արուեստի ու մարզական ճիւղերն են, այլ Հայաստանեան խեղաթիւրուած ուղղագրութիւնն է, որ իրարու մամուլ եւ գրականութիւն կարդալու եւ իրարու կեանքին, լեզուամտածողութեան, հոգեբանութեան հազորդակից դառնալու կարելիութիւնը չի տար մեզի: Ու կը մնանք այսպէս երկու անջատ ժողովուրդներ, իրենց ուրոյն լեզուով եւ կեանքով, որոնք իրարու կարօտ են թէեւ, բայց անկարող են իրարմով ամբողջանալու:

Յիշեալ ժողովին խօսք առած է նաեւ ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետի դեկանի տեղակալ, բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու Արտաշէս Սարգսեան, որ ըստ յօդուածագրին «Նոյն փաստարկները նշելով, նաեւ մի հետաքրքիր ներութիւն» շեշտած է: Ահա թէ ինչ ըսած է պր. Սարգսեան.- Հին ուղղագրութեան անցնելը տնտեսագիտորէն էլ արդարացում չէ, Ռեց միայն ասեմք «ա»ից, «ո»ից յետոյ գրուող «յ»երը: Հաշուէք, թէ մօտ 300 էջանոց գրքի մէջ քանի հատ

«ա»ով ու «ո»ով աւարտող բառ կլինի, որի վերջում մենք կը գրենք «յ» եւ ինչքան անելի թուղթ կը գնայ այդ գիրքը տպագրելու ժամանակ»:

Այս պարոնը, իմ կարծիքով սխալ ֆակուլտետի մէջ նստած է: Բանասիրականի փոխարէն տնտեսագիտական ֆակուլտետի դեկանի տեղակալ եթէ ըլլար, թերեւս աւելի օգտակար կընար դառնալ տնտեսագիտական հարցերու մէջ ներկայիս նեղ կացութիւններ դիմադրուող Հայաստանի: Բայց ան կընար օգնել նաեւ Ֆրանսայի, որուն ուղղագրութիւնն ալ մէկ Հնչիւնի փոխարէն երկու, երեք տառ կ'օգտագործէ պարագային Համեմատ եւ մանաւանդ խիստ օգտակար կընար դառնալ Գերմանիոյ, որուն ուղղագրութիւնը մէկ Շչիւնի փոխարէն երեքմէն չորս տառ կ'օգտագործէ, օրինակ «չ» Շչիւնի փոխարէն tsch, ինչպէս՝ Չէխոսլովակիա = Tschechoslowakei: Այդ երբէն ի վեր է որ լեզուներու ուղղագրութիւնները պէտք է ենթարկուին նման Հաշիւներու...: Մնաց որ, յարգելի պարոնը կը սխալի նոյնիսկ իր Հաշիւներուն մէջ, քանի որ Հայաստանեան Աոր ուղղագրութիւնը երեք տառ կ'օգտագործէ («յու») բոլոր «ույթիւն» վերջացող բառերուն մէջ՝ Մեսրոպեան «իւ» երկու տառին փոխարէն, օրինակ՝ տգիտութիւն: Նաեւ՝ շատ այլ բառերու մէջ, ուր Մեսրոպեան «ոյ» երկու տառի փոխարէն Հայաստանեան ներկայ գրելանքը կ'օգտագործէ երեք տառ «ույ», ինչպէս կշռույթ, դրույթ, Շշույթ, մշակույթ եւլն: Ուրեմն, ի՛ր իսկ տրամաբանութեամբ, կարեք է Հաշուել թէ որեւէ գրքի մը մէջ քանի Հատ «յու»ով եւ «ույ»ով աւարտող բառ կը գտնուի եւ ինչքան աւելի թուղթ կը սպառի այդ գիրքը տպագրելու ժամանակ՝ ներկայ սովետագրութեամբ... Բայց, շնորհանք, որ Հարցը քաղաքական է եւ նման թերութիւններու կամ առաւելութիւններու հետ բոլորովին կապ չունէր 1922ի ուղղագրութեան փոփոխութեան օրէնքը եւ այսօր ալ անիմաստ է ժամաճաճառ ըլլալ՝ մէկ կամ միւս գրելաձեւի առաւելութիւնը կամ թերութիւնը փորձելով:

Սակայն պր. Արտաշէս Սարգսեանի անիմաստ խօսքերուն գաղափարակէտը կը կազմէ հետեւեալ արտայայտութիւնը, երբ կը շարունակէ.- Միասնական ուղղագրութիւնը չի կարող նպաստել հայու-

թեան երկու հատուածների մերձեցմանը: Մինչ 1920-22 թթ. երբ ուղղագրութիւնները նոյնն էին, էլի կար արեւելահայերէն ու արեւմտահայերէն, ափիտքահայ, արեւմտահայ ու արեւելահայ:

Տգիտութիւնն ալ սահման մը ունի, մանաւանդ ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետի ղեկանի տեղակալի մը, բանասիրական գիտութիւններու թեկնածուի մը համար, որ այս տիտղոսներուն տիրանալէ առաջ քննականօրէն աւարտած է բանասիրական ֆակուլտետի դասընթացքը...: Արդ, ինչպէ՞ս կրնայ շփոթել լեզու եւ ուղղագրութիւն: Մեր հարցը կը վերաբերի ուղղագրութեան եւ ո՛չ թէ լեզուին: Անշուշտ որ 1922էն առաջ ալ կար արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն, քանի որ լեզուները իրարմէ տարբերուած են դարերու ընթացքին, քաղաքական եւ աշխարհագրական պայմաններու պատճառաւ: Սակայն դարերու ընթացքին ուղղագրական տարբերութիւն չկար եւ հայութեան երկու հատուածները կրնային իրարու մամուլ եւ գրականութիւն կարդալ եւ հաղորդակից գառնալ իրարու կեանքին ու լեզուամտածողութեան, քանի որ ուղղագրութիւնը նոյնն էր: Եւ հակառակ լեզուական տարբերութեան, այսինքն՝ հակառակ արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի գոյութեան, դադուքները միասնական պահած են ուղղագրութիւնը. եւ գրական լեզուի միասնութեան շնորհիւ հաղորդակից մնացած են իրարու կեանքին, լեզուին եւ հոգեբանութեան: Այսօրուան պէս անջրպետ չէ գոյացած հայութեան երկու հատուածներուն միջեւ: Ծիշդ այնպէս, ինչպէս որ բազմաթիւ արաբական երկիրներ գոյութիւն ունին, որոնց խօսակցական լեզուները շատ տարբեր են իրարմէ, սակայն գրաւոր լեզուն մէկ է, ուղղագրութիւնը նոյնն է. եւ այդ նոյնութեան շնորհիւ պահպանուած է արաբական ցեղի միասնութիւնը: Ուղղագրութեան փոփոխութեան օրէնքը, որ սկսաւ գործադրուիլ Մոսկուայի կողմէ եւ պարտադրուեցաւ Խորհրդային Միութեան բոլոր լեզուներուն, նպատակ ունէր ժողովուրդները խզել իրենց անցեալէն, իրենց գրաւոր ժառանգութենէն, որպէսզի կարելի դառնար «կոմունիզմի կառուցման գործ»ին լծել զանոնք եւ մեր պարագային՝ Հայաստանը հեռացնել Սփիւռքէն, անջրպետ բանալ Հայաս-

տանահայու եւ Սփիւռքահայու միջեւ եւ նոյնինքն Հայաստանի ժողովուրդին կայր խզել իր 16 դարու հարուստ գրական ժառանգութեան հետ, որ կը ներկայացնէ Հայուն մտաւոր եւ հոգեկան զարգացման պատկերը՝ դարերու ընթացքին:

Յիշեալ ժողովին, վերջին խօսողը եղած է Լեզուի Պետական Ինստիտուտի պետ Լեւոն Գալստեանը: Ինչպէս կը յիշենք, այս անգիւր անցած է այս պաշտօնին գլուխը, երբ նախկին պետը՝ պր. Վալերի Միրզոյեան դուրս նետուեցաւ այնտեղէն: Ուրեմն, պր. Լեւոն Գալստեան կ'ըսէ հետեւեալը. «Լեզուի մասին ՀՀ օրէնքի դրոյթն է պահանջում՝ ձգտել միասնական ուղղագրութեան: Սա չի ենթադրում վերադարձ դասական ուղղագրութեանը: Այդ դրոյթը կարելի է մեկնաբանել ալ ուղղութեամբ, քանի որ Սփիւռքի ժողովրդագրական պատկերը փոխուել է եւ փոխում է, այլեւս իրականութեան չի համապատասխանում նախկին պատկերացումը, թէ Սփիւռքը ուղղագրական միատարրութիւն ունի. եւ դա դասական ուղղագրութիւնն է»: Ահա լեզուի պետական տեսչութեան նախագահի «տեղեկութիւնը» Սփիւռքի մասին: Իրականութիւնը տարբեր է սակայն: Այսպէս, եթէ կան Սփիւռքեան կարգ ճշ թերթեր, որոնք իրենց սիւնակներուն մէջ տեղ կու տան Հայաստանէն արտագաղթած գրողներու յօդուածներուն՝ Հայաստանեան ներկայ գրեւածեւոյ կամ Հայաստանեան թերթերէ կատարուող արտատպումները կը հրատարակեն եղածին պէս՝ աշխատակազմի սակաւութեան եւ ժամանակի չգոյութեան պատճառներով, սակայն Սփիւռքեան թերթերը մեծամասնութեամբ նման յօդուածները կը թարգմանեն արեւմտահայերէնի, միաժամանակ զայն վերածելով գասական ուղղագրութեան, որպէսզի իրենց ընթերցողները չգժուարանան կարդալու, չդժգոհին ու թերթի բաժանորդագրութիւնը չզգաղբեցնեն: Այնպէս որ բացարձակապէս սխալ է ըսել թէ Սփիւռքի մէջ չկայ ուղղագրական միատարրութիւն: Չէ պատահած որ նոյնիսկ մէկ Սփիւռքահայ իր մէկ յօդուածը կամ գիրքը տպագրէ Հայաստանեան ներկայ գրեւածեւոյ: Եւ չեմ ալ կարծեր որ պատահի: Պր. Գալստեան կ'աւելցնէ, թէ Սփիւռքի մէջ չկան կառոյցներ, որ «կարգաւորեն լեզուավիճակը եւ ուղղագրական համակար-

կը վերաբերի արժէքաւոր դրքերու վերհրատարակման ծախսին, այդ հարցը կարելի է կարգադրել Սփիւռքի հետ համատեղ ջանքերով:

Այս անիմաստ պայքարի ընթացքին լեզուաբանները, տղթոր, փրոֆէսորները կը մոռնան կարեւորը, որ հետեւեալն է:– Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը բոլորովին քաղաքական ելակետ ունի եւ ո՛չ թե՛ լեզուաբանական: Այսինքն, լեզուաբանական պատճառով մը չէր որ 1922ին արգելուեցաւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Նոյնպէս, մեր լեզուաբանները կը մոռնան որ իրենք ճի՛շդ այն մարդիկն են, որոնք իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է պաշտպան կանգնին մեր ազգային ուղղագրութեան, գոնէ հիմա, երբ այլեւս Հայաստան թօթափած է օտարի լուծը: Ու եթէ սովետական շրջանին ոեւէ մէկուն համար անկարելի էր հակառակիլ Կեդրոնական Կոմիտէի որոշումին, հիմա ազատ ու անկախ է Հայաստան եւ ոչ մէկ Կուլակ կը սպառնայ ո՛չ ոքի: Եւ սովետական վարչաձեւէն ու խորհրդանշաններէն (դրօշ, գերբ, ազգային փառերգ) ձերբազատուած Հայաստան կը պահէ միայն այդ շրջանի վերապրուել, Կեդրոնական Կոմիտէի ազգակործան Դեկրետի գործադրութիւնը: Ինչո՞ւ: Քանի մը անձնակեդրոն լեզուաբանի քմայքին պատճառաւ, որոնք ի վիճակի չեն իրենց անձնական շահէն անդին համայն հայութեան շահը նկատի առնելու:

Դժբախտաբար այս լեզուաբանները կը մոռնան որ լեզուն իրենց սեփականութիւնը չէ: Լեզուն ժողովուրդի՛ն սեփականութիւնն է եւ մեր պարագային՝ աշխարհով մէկ ցրուած համայն Հայ ժողովուրդին սեփականութիւնն է: Դժբախտաբար, ինչ կը վերաբերի Հայաստանի ժողովուրդին, խնդրի էութեան տեղեակ չէ: Արդէն նոր սերունդը չի ճանչնար եւ ի վիճակի չէ անսխալ կարդալու Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուած երկու տողնոց գրութիւն մը անգամ: Այնպէս որ Հայրիկեան իրաւունք ունի, որպէս մարդու տոնակոխուած իրաւունք, հարցը ներկայացնելու Մարդու Իրաւունքներու Յանձնաժողովին:

Արդ, քաղաքական հիմքը կամատր կերպով մոռացութեան տրուելով, Երկալիս ուղղագրութեան հարցը վերաճուած է լեզուական գետնի վրայ փոխադրուած վեճի մը, որ կը շարունակուի մէկ կողմէ Հայրիկեանի նման պարկեշտ եւ ազգային ժառանգութեան յարգը գիտցող մտաւորականներու, միւս կողմէ իրենց սեփական շահը միայն նկատի առնող, ներկայ ժողովրդավարութեան պայմաններուն մէջ իսկ դեռ երէկուան բռնատիրական վարչաձեւին տուրք տուող, ուղեղները այդ վարչաձեւի մեքենաներուն մէջ լուացուած «հեղինակաւոր լեզուաբաններու» միջեւ:

Հարցը կարգադրելու համար անհրաժեշտ է քաղաքական կեցուածք: Անհրաժեշտ է որ Հայաստանի Հանրապետութեան վստահաշուք նախագահ պր. Քոչարեան փոխարարձ պետական Ռոշումով մը ջնջէ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլող 1922ի տխրահռչակ Դեկրետը, քանի որ առանց պետական որոշումի Հայաստանի մէջ տերեւ չի շարժիր եւ լեզուաբանական ամուլ վէճերն ու ժողովները չեն կրնար հարցին լուծում բերել, այլ աւելի կրնան խորացնել գոյութիւն ունեցող հեռաւորութիւնը Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Զօրաւոր Հայաստան մը ստեղծելու ճամբան կ'անցնի Սփիւռքէն, եւ այդ գետնի վրայ առաջին քայլը պէտք է ըլլայ ուղղագրական պատնէշին վերացումը: Ատկէ յետոյ միայն կրնանք ըսել թէ մէկ ժողովուրդ ենք եւ մէկ մշակոյթ ունինք:

13 Մայիս 2001, Փարիզ

Տպում՝ «Կամք» օրաթերթ, 19-20 եւ 21-22 Մայիս 2001. արտատպում՝ «Յառաջ», 22, 23 Մայիս 2001, «Հորիզոն», Կանադա, Գրական Յանձնարար, Մայիս 2001, «Մարմարա» օրաթերթ, Պոլիս, 7, 8 Յունիս 2001. «Արմենիա» շաբաթաթերթ, Աստրալիա, 13, 20, 27 Յունիս 2001.

5. ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԵՋ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՑՈՒԱԾԸՆ Ե ՈՐՈՇԻՉԸ

Հայաստանեան «Իրաւունք Հարց ու պատասխան» թերթի 22-28 Մայիս 2001 թիւի բանավէճ վերնադրուած սիւնակին մէջ ճանաչուած լեզուաբան, տոքթոր-փրոֆ. Պետրոս Բետիրեան կը պատասխանէ ընթերցողի մը կողմէ ուղղուած հարցումներու՝ դասական ուղղագրութեան վերադարձի մասին, «Գիտութեան մէջ զգացական կեցուածքը չի կարող որոշիչ լինել» խորագրով:

Պր. Բետիրեան կ'ըսէ.- «Ասպարէզ են եկել աւելի շատ մարդիկ, ովքեր մասնագիտական հիմք չունին այդ մասին խօսելու»: Այս տողին մէջ գտնուող հայերէնի սխալները մէկզի թողլով որպէս մանրուք, անդրադառնանք կարեւորին:

Պր. Բետիրեան ուրկէ՞ գիտէ թէ ուղղագրութեան մասին արտայայտուող նոր Հրապարակ եկող մարդիկը մասնագիտական հիմք չունին ուղղագրութեան մասին խօսելու: Այստեղ «մասնագիտական հիմք» ըսելով պր. Բետիրեան հաւանաբար ըսել կ'ուզէ թէ այդ անձերը հայագիտական ճիւղէն ձեռք բերուած տոքթոր-փրոֆեսորի տիտղոս չունին, իրեն պէս: Սակայն, պր. Բետիրեան ուրկէ՞ գիտէ թէ ո՞վ ի՞նչ տիտղոս կամ մասնագիտութիւն ունի: Համայն աշխարհի հայերէնագէտներուն տիտղոսներուն, վկայականներուն մասին վիճակագրական տեղեկութիւններ ձեռք բերած է: Այս մասին յայտնեմ թէ արեւմտեան աշխարհի մէջ երկիրներ կան, ինչպէս օրինակ Յրանսան, ուր մարդոց տիտղոսները անպայման չեն ընկերանար անոնց անունին, ի հակադրութիւն ուրիշ երկիրներու, ինչպէս Գերմանիան, Իտալիան, ուր սովորութիւնները տարբեր են: Ամէն պարագայի, ենթական իր տիտղոսը օգտագործէ կամ ոչ, տուեալ գիտի մասին իր գիտութիւնն է որ կարեւոր է եւ ո՛չ թէ տիտղոսը: Եւ յետոյ, անձ մը կրնայ քանի մը ճիւղերու մէջ մասնագիտացած ըլլալ եւ քանի մը տիտղոսներ, վկայականներ ունենալ եւ չ'օգտագործել ա-

նոնցմէ որեւէ մէկը: Կը կրկնեմ, տուեալ նիւթի մասին իր գիտութիւնն է կարեւորը: Տիտղոսը իր գիտութեան արտաքին մէկ փաստն է, զոր պարտաւոր չէ վիզէն կախած պտրտելու, ցուցադրելու, այսինքն՝ անոր ապաւինելով գիտութիւն ծախելու կամ իր տգիտութիւնը սքողելու... Հրաշագործ Մաշտոցը ոչ մէկ տիտղոս ունէր:

Այս նախարանէն յետոյ պր. Բետիրեան կ'ըսէ.- «Օստերը դասական ուղղագրութեանը վերադառնալուն քաղաքական տեսք են տալիս եւ այս ուղղագրութիւնը, որ գործածուում է, համարում են սովետական: Ուղղագրութեան սովետականը կամ իմպերիալիստականը ո՞րն է»:

Այս պարբերութեան վերջին տողի Հարցումը շատ տեղին է, սակայն շատ ուշացած եւ սխալ մարդոց հասցեագրուած է: Մենք Սփիւռքահայերս 1922էն ի վեր արդէն չենք հասկցած թէ ինչն է հայերէնի դասական ուղղագրութիւնը «իմպերիալիստական» նկատուած է Սովետական իշխանութիւններու կողմէ, եւ պարտադրաբար ստեղծուած է սոցիալիստական սովետական ուղղագրութիւն, երբ ատոր պահանջը չէր զգացուած հայ գրողներու, լեզուագէտներու, մամուլի մարդոց եւ հայ մտաւորականութեան կողմէ: Այնպէս որ, այս հարցումին համար կը ձայնակցինք պր. Բետիրեանի: Միայն թէ պր. Բետիրեան արդեօք ինչն է այս քան ուշացած է այս հարցումը հարցնելու խորհրդային իշխանութիւններուն, երբ 10 տարի է ի վեր խորհրդային վարչակարգը պատմութեան խառնուած է, եւ այդ վարչակարգէն ո՛չ ոք հիմա կրնայ պատասխանել իրեն, ո՛չ ալ՝ մենք անշուշտ:

Պր. Բետիրեան կ'ըսէ նաեւ.- «Օստերը դասական ուղղագրութեանը վերադառնալուն քաղաքական տեսք են տալիս»:

Ուրեմն, ըստ պր. Բետիրեանի, ուղղագրութեան փոփոխութեան մէջ քաղաքական նպատակներ չեն եղած, եւ ուրիշներն են որ «այդ տեսքը տալիս» են: Այստեղ Հարց պէտք է տալ թէ պր. Բետիրեան իսկապէ՞ս չի ճանչնար հայերէնի դասական ուղղագրութեան փոփոխութեան թղթածրարը, թէ տեղեկակ ըլլալով հանդերձ սուտ փոխութեան թղթածրարը, թէ տեղեկակ ըլլալով հանդերձ սուտ խենթ կը ձեւանայ, այդ պարագային վասն ինչի՞: Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ

որ իրեն նման Հայաստան ապրող եւ լեզուագիտական ասպարէզը ընդգրկած անձ մը, այսինքն՝ «մասնագիտական հիմք ունեցող» տոքթոր-փրոֆեսոր մը կրնայ անտեղեակ մնալ այս խնդրէն կամ բնաւ հետաքրքրուած չըլլալ այս հարցի պատմականով: Իսկ եթէ իսկապէս անտեղեակ է, ինչո՞ւ ինք կը պատասխանէ «Իրաւունք» թերթի հարց-պատասխանին, փոխանակ հարցին մասին արտայայտուելու կարելիութիւնը ձգելու գիտցողներուն: Այստեղ արգէն կը փաստուի թէ տիտղոսները կապ չունին գիտութեան հետ...:

Պր. Բետիրեան իսկապէ՞ս չի գիտեր թէ ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը միայն Հայաստանի առջեւ դրուած հարց մը էջը: Սովետական վարչակարգի հաստատման առաջին տարիներուն իսկ Մոսկուայի Կեդրոնական իշխանութիւնը ունէր խոշոր ծրագիր մը, որ էր՝ ջնջել անգրագիտութիւնը ամբողջ Միութեան մէջ, ինչ որ պիտի նպաստէր ժողովուրդներու միաձուլման գեր-նպատակին: Իսկ ասիկա Սովետական Միութեան ցերքին քաղաքականութեան ամենակարեւոր հարցն էր: Ուստի, «ՌՍՖՍՌ ազգաբնակչութեան մէջ անգրագիտութիւնը վերացնելու մասին» 26 Դեկտեմբեր 1919ի Դեկրետը (հրամանագիր) կը սպառնար քրէական պատասխանատուութեան ենթարկել գրել-կարդալ սորվիլ չուզողները: Այս ծրագրի իրականացման ուղղութեամբ նպատակադրուած էր սեփական գիր չունեցող ժողովուրդներու համար ստեղծել այբուբեններ, իսկ այբուբեն ունեցող ժողովուրդներու պարագային «բարեփոխել» անոնց այբուբենները: Ռուսաստան ի՞նք կու տար օրինակը՝ ռուսական այբուբենը փոփոխութեան ենթարկելով: Ասոր նպատակն էր Ռուսաստանի ժողովուրդին կապը խզել եւ զայն հեռացնել արտասահման ասպատանած ռուս «հակայեղափոխական» տարրերէն: Միաժամանակ էլ կապը ռուսական նախասովետական հարուստ գրականութեան եւ այնտեղ արտացոլող ազգայնական գաղափարներու հետ:

Սովետական Միութեան ժողովուրդները պարտաւորուեցան հետեւիլ Ռուսաստանի օրինակին: Մոսկուայի մէջ ստեղծուեցաւ Համամիութենական Կեդրոնական Լեզուական Կոմիտէ մը, որու օրինակով ամէնուրեք ստեղծուեցան նման Լեզուական Կոմիտէներ, որ

ըոնց պարտականութիւնն էր հսկել այբուբեններու ստեղծումներուն եւ փոփոխութիւններուն:

Մինչ այդ, այս բոլորին զուգահեռ, Լուսնաչարսկի, որ գլխաւոր Կոմիտարն էր լեզուական բարեփոխումներու, կ'առաջարկէր Համամիութենական չափանիշով որդեգրել լատինական այբուբենը, որ ըստ իրեն, արեւմտեան երկիրներու ժողովուրդներուն կարելիութիւն պիտի տար կարդալու ռուսական եւ Միութենական մամուլը եւ հաղորդակից դառնալու սոցիալիստական կենցաղի զարգացումներուն եւ գաղափարաբանութեան:

Այս մասին վերջերս Երեւանի «Նախիջեւան» թերթի մէջ հրատարակուած «Ուղղագրութեան խնդրի մասին դիւանական փաստաթղթեր» խորագրուած եւ Կարէն Սիմոնեանի ստորագրած յօդուածին մէջ «յոյժ գաղտնի» բնութագրուած փաստաթուղթ մը կը կարդանք, որ կ'ըսէ.- «Ընթացիկ տարուայ սկզբին արդէն ստեղծուած են եղել 17 այբուբեն, արաբական գիրն օգտագործող ժողովուրդների համար եւ դրանով իսկ նշանակելիօրէն ճշտացուել է այդ ժողովուրդների մասնակցութիւնը սոցիալիստական շինարարութեան ասպարէզի մէջ: ...Արաբական գիրն յաջորդել է մոնղոլերէնի, հին եբրայերէնի եւ ասորական գրերի լատինականացումը... Առ այսօր Սովետական Միութեան մէջ ստեղծուած է 68 լատինականացուած այբուբեն»: Այս փաստաթուղթը ստորագրուած է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի գիտութեան, գիտատեխնիկական գիւտարարութիւնների բաժնի վարիչ Կ. Բառումանի կողմէ 15 Մայիս 1936 թուականին եւ ուղարկուած է ՀամԿ(բ)Կ ԿԿ քարտուղարներ ընկ. Ա. Ա. Անդրէեւին եւ ընկ. Ն. Ի. Նիժովին:

Շարունակելով իր գեկուցումը, Բառուման իր գաղտնի նամակի «Գործնական առաջարկություններ լեզուաշինության եւ նոր այբուբենի մասին» բաժնին մէջ կը գրէ.- «Հաստատել այնպիսի կարգ, որ այլեւս յատաշիկային բոլոր այբուբենները, ուղղագրական տեղեկատուները, տերմինաբանական բառարաններն ու քերականությունը, նոյնպէս եւ դրանց մէջ կատարուող ամէն մի փոփոխութիւն ընդունելի լինեն եւ օգտագործման լայնմասնարարուն ոչ այլ կերպ, քան Սովետական Միութեան Կենտգործկոմի Ազգութիւնների Խորհրդի Նախագահության յատուկ որոշումով միայն»:

Իսկ «Նախիջևան» թերթի նոյն թիւին մէջ հրատարակուած է նաեւ ուրիշ փաստաթուղթ մը, ստորագրուած Համկ(բ)Կ ԿԿ Կուլտպրոպ (կուլտուրական պրոպականտա) բաժնի վարիչ Ա. Ստեցկիի կողմէ եւ ուղարկուած է Համկ(բ)Կ ԿԿ քարտուղարներ ընկ. Ստալինին եւ ընկ. Կազանովիչին, ուր կ'ըսուի.- «Ինչ վերաբերում է գործի էութեան, ապա անցեալ 1933ի գարնանը Կուլսպրոպը Լատինականացման Կոմիտէին խստի լանձնարարել է ոչ մի դէպքում չլատինականացնել այն ժողովուրդների այբուբենը, որոնք ընդունում են ռուսերէն գրերը»¹:

Ի վերջոյ, այբուբեններու լատինականացման ծրագիրը կը վերածուի այբուբեններու ռուսականացման ծրագրի...: Այսպիսով, սեփական այբուբենն չունեցող բոլոր ժողովուրդները կը ստիպուին ընդունել ռուսական տառերը:

Ինչ կը վերաբերէր Հայերուն, ունէին ոչ միայն սեփական այբուբեն, այլ նաեւ հինգերորդ դարէն սկսեալ ծաղկուն գրականութիւն, որով կը հպարտանային եւ որ մշակութային գետնի վրայ իրենց ազգային ինքնութիւնը կը կազմէր: Ուստի խնդրոյ առարկայ չէր կրնար ըլլալ այբուբենի փոփոխութիւն մը, այլ պարտաւորուած էին «բարեփոխել» իրենց ուղղագրութիւնը: Եւ «բարեփոխուեցաւ» հայերէնի ուղղագրութիւնը: Առաջին անգամ 4 Մարտ 1922ի Դեկտեմբերով ընդունուեցաւ Մանուկ Աբեղեանի առաջարկած ձեւը, որ ահագին դժգոհութիւններու եւ քննադատութիւններու տեղի տուաւ: Հայաստանի, Վրաստանի թէ արտասահմանի մտաւորականութիւնը, նաեւ Հայ թէ օտար լեզուագէտներ իրենց դժգոհութիւններն ու քննադատութիւնները տեղացուցին Հայաստանի Լեզուական Կոմիտէին, Լուսժողովո՞ւ Պօղոս Մակինցեանին, որ ստիպուած ամէն անգամ նոր յանձնախումբերու քննութեան կը յանձնէր հարցը: Այդ անվերջանալի ժողովներն ու տատանումները տեւեցին մինչեւ

չհասնէ: Եւ ահա 22 Օգոստոս 1940ին, երբ միանգամայն պարզ դարձաւ որ այբուբենները լատինականացուելու չեն, անմիջապէս նոր հնչրեստով մը ընդունուեցաւ Աբեղեանական արտաւոց եւ ձախողած ուղղագրութեան երկրորդ տարբերակը՝ Գուրգէն Սեւակի առաջարկած բարեփոխումներով, որ կոչուեցաւ Հայաստանեան ուղղագրութիւն, որուն գործածութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակուի Հայաստանի մէջ:

Միակ ուղղագրութիւնը որ ո՛չ մէկ փոփոխութիւն կրեց՝ Վրացականն էր, քանի որ «մեծ ու հանճարեղ առաջնորդ»ին՝ Ստալինին լեզուն էր...: Եւ Վրացիները գիտակից իրենց առանձնաշնորհեալ վիճակին, այնպիսի ուժգնութեամբ բողոքեցին, որ իրենց ուղղագրութիւնը մնաց անփոփոխ: Հայկականը չէ՞ր կրնար մնալ անփոփոխ: Վստահաբար՝ կրնար, իթէ մեր լեզուաբանները ըլլային Վրացիներուն չափ ազգասէր ու համախոհ, անձնական փառասիրութիւնները չափ ազգասէր ու համախոհ, անձնական փառասիրութիւնները մէկ կողմ թողլով ազգին շահը նկատի առնող անձեր եւ փոխանակ ենթարկուելու, բողոքէին ինչպէս որ հարկն էր, մանաւանդ Աբեղեանական ուղղագրութեան ձախող փորձէն յետոյ, երբ այդ կարելի էր: Սակայն լեզուական Յանձնախումբերու մէջ ընդգրկուած լեզուաբանները մեծ մասով ռուսասէրներ էին, դաստիարակուած ու պատրաստուած Մոսկուայի մէջ, սկսելով Աբեղեանէն, Ղափանցեանէն, Գէորգ Աբովէն, մինչեւ Մոսկուայի կողմէ յատուկ կերպով Երեւան ուղարկուած պաշտօնական «ազիտատոր» (ամբոխավար) եւ Հայաստանի Լուսժողովո՞ւ դարձած Պօղոս Մակինցեանը: Այս վերջինի խոստովանութիւնները «Մարտակոչ»ի մէջ, շատ յստակ կերպով կը մերկացնեն իր մօտեցումը եւ փառասիրութիւնը՝ հայերէնի ուղղագրութեան լատինականացման ուղղութեամբ.- «Ես ոչ մի դէպքում ոչ մի ձայն չէի տայ ի նպաստ այդ ռեֆորմի, եթէ նրան չհամարէի մի աստիճան՝ դէպի լատինական

1 Կարէմ Սիմոնեան, Ուղղագրութեան խնդրին վերաբերող դիւանական փաստաթղթեր,- «Նախիջևան», պարբերաբերթ, Երեւան, թիւ 17, Հոկտ.-Դեկտ. 2000, էջ 10:

2 Փրօֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեան, Հայոց համազգային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը, Լոս Անճելըս, 1999, 408 էջ (կու տայ բոլոր գումարուած ժողովներու եւ Բնադաստիւններու մանրամասնութիւնները, իրենց աղբիւրներով միասին):

Իսկ «Նախիջևան» թերթի նոյն թիւին մէջ հրատարակուած է նաեւ ուրիշ փաստաթուղթ մը, ստորագրուած ՀամԿ(բ)Կ ԿԿ Կուլտպրոպ (կուլտուրական պրոպականտա) բաժնի վարիչ Ա. Ստեցկիի կողմէ եւ ուղարկուած է ՀամԿ(բ)Կ ԿԿ քարտուղարներ ընկ. Ստալինին եւ ընկ. Կազանովիչին, ուր կ'ըսուի.- «Ինչ վերաբերում է գործի էութեան, ապա անցեալ 1933ի գարնանը Կուլտպրոպը Լատինականացման Կոմիտէին խստիւ յանձնարարել է ոչ մի դէպքում չլատինականացնել այն ժողովուրդների այբուբենը, որոնք ընդունում են ռուսերէն գրերը»¹:

Ի վերջոյ, այբուբեններու լատինականացման ծրագիրը կը վերածուի այբուբեններու ռուսականացման ծրագրի...: Այսպիսով, սեփական այբուբենն չունեցող բոլոր ժողովուրդները կը ստիպուին ընդունել ռուսական տառերը:

Ինչ կը վերաբերէր Հայերուն, ունէին ոչ միայն սեփական այբուբենն, այլ նաեւ հինգերորդ դարէն սկսեալ ծաղկուն գրականութիւն, որով կը հպարտանային եւ որ մշակութային գետնի վրայ իրենց ազգային ինքնութիւնը կը կազմէր: Ուստի խնդրոյ առարկայ չէր կրնար ըլլալ այբուբենի փոփոխութիւն մը, այլ պարտաւորուած էին «բարեփոխել» իրենց ուղղագրութիւնը: Եւ «բարեփոխուեցաւ» հայերէնի ուղղագրութիւնը: Առաջին անգամ 4 Մարտ 1922ի Դեկտեմբերով ընդունուեցաւ Մանուկ Աբեղեանի առաջարկած ձեւը, որ հազին դժգոհութիւններու եւ քննադատութիւններու տեղի տուաւ: Հայաստանի, Վրաստանի թէ արասասհամանի մտաւորականութիւնը, նաեւ Հայ թէ օտար լեզուագէտներ իրենց դժգոհութիւններն ու քննադատութիւնները տեղացուցին Հայաստանի Լեզուական Կոմիտէին, Լուսժողովոմ Պօղոս Մակինցեանին, որ ստիպուած ամէն անգամ նոր յանձնախումբերու քննութեան կը յանձնէր հարցը: Այդ անվերջանալի ժողովներն ու տատանումները տեւեցին մինչեւ

1 Կարէմ Միմոնեան, Ուղղագրութեան խնդրին վերաբերող դիւանական փաստաթղթեր,- «Նախիջևան», պարբերաբեր, Երեւան, թիւ 17, Հոկտ.-Դեկտ. 2000, էջ 10:

ՀԷԷ: Եւ ահա 22 Օգոստոս 1940ին, երբ միանգամայն պարզ դարձաւ որ այբուբենները լատինականացուելու չեն, անմիջապէս նոր փոփոխութիւն մը ընդունուեցաւ Աբեղեանական արտաւոր եւ ձախողած ուղղագրութեան երկրորդ տարբերակը՝ Գուրգէն Սեւակի առաջարկած բարեփոխումներով, որ կոչուեցաւ Հայաստանեան ուղղագրութիւն, որուն գործածութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակուի Հայաստանի մէջ:

Միակ ուղղագրութիւնը որ ո՛չ մէկ փոփոխութիւն կրեց՝ Վրացականն էր, քանի որ «մեծ ու հանճարեղ առաջնորդ»ին՝ Ստալինին լեզուն էր...: Եւ Վրացիները զիտակից իրենց առանձնաշնորհաւ վիճակին, այնպիսի ուժգնութեամբ բողոքեցին, որ իրենց ուղղագրութիւնը մնաց անփոփոխ: Հայկականը չէր կրնար մնալ անփոփոխ: Վատահարար կրնար, հիթ մեր լեզուաբանները ըլլային Վրացիներուն չափ ազգասէր ու համախոհ, անձնական փառասիրութիւնները մէկ կողմ թողլով ազգին շահը նկատի առնող անձեր եւ փոխանակ ենթարկուելու, բողոքէին ինչպէս որ հարկն էր, մանաւանդ Աբեղեանական ուղղագրութեան ձախող փորձէն յետոյ, երբ այդ կարելի էր: Սակայն լեզուական Յանձնախումբերու մէջ ընդգրկուած լեզուաբանները մեծ մասով ռուսասէրներ էին, դաստիարակուած ու պատրաստուած Մոսկուայի մէջ, սկսելով Աբեղեանէն, Ղափանցեանէն, Գէորգ Աբովէն, մինչեւ Մոսկուայի կողմէ յատուկ կերպով Երեւան ուղարկուած պաշտօնական «ազիտատոր» (ամբոխավար) եւ Հայաստանի Լուսժողովոմ դարձած Պօղոս Մակինցեանը: Այս վերջինի խոստովանութիւնները «Մարտակոչ»ի մէջ, շատ յստակ կերպով կը մերկացնեն իր մօտեցումը եւ փառասիրութիւնը՝ հայերէնի ուղղագրութեան լատինականացման ուղղութեամբ.- «Ես ոչ մի դէպքում ոչ մի ձայն չէի տայ ի նպաստ այդ աեֆորմի, եթէ նրան չհամարէի մի աստիճան՝ դէպի լատինական

2 Փրօֆ. Լևոն Գ. Խաչերեան, Հայոց համագրային մաշտոցեան համակարգում միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը, Լոս Անճելըս, 1999, 408 էջ (կու տայ բոլոր գումարուած ժողովներու եւ կննդատուութիւններու մանրամասնութիւնները, իրենց աղբիւրներով միասին):

գիրը անցնելու գործը դիրաջանելու համար»։ «Աբեղեանական ուղղադրութիւնն այնքան է աւելորդակիչ հաւորէն բառերի պատկերը, որ շատերն արդէն երկու եւ կէս տարի մի միայն այս նոր ուղղադրութեամբ կարդալով հանդերձ չեն կարողացել նրան ընտելանալ: Մեր ընկերները հաղորդում են որ մեր խորհրդային հրատարակութիւնները չեն տարածում ուղղադրութեան պատճառով: Այս հանգամանքը այնքան ծանրակշիռ է, որ հարկադրում է նոր ուղղադրութիւնը վերացնելու մէջտեղից»: ...«Մի ընդհանուր գիր մտցնելը հնարաւորութիւն կը տար բազմալեզու Կովկասեցոց ոչ միայն խօսել իրար հետ զանազան լեզուներով, այլ ծանօթանալ գրականութեան»... «Արտասահմանի Հայերին էլ աւելի հեշտ կը լինի համոզել լատինական գիրը գործածել քան Աբեղեանի ուղղադրութիւնը»³:

Ահա այս մօտեցումով եւ փառասիրութեամբ էր, որ Հայաստանի Լուսաւորութեան ժողովրդական Կոմիսար Պօղոս Մալինցեան կը կայացնէր Աբեղեանի ուղղադրութեան քննադատման նուիրուած անհատնում ժողովները, միշտ յոյս ունենալով որ ի՛ր առաջարկը պիտի ընդունուի եւ պիտի լատինականացուի հայերէնի ուղղադրութիւնը: Իսկ երբ լատինականացման ծրագիրը մէկ կողմ կը նետուի ամբողջ Սովետական Միութեան մէջ ու այբուբենները կը ուսականացուին, այն ատեն անմիջապէս երկրորդ Դեկրետով մը կը պաշտօնականացուի Գուրգէն Սեւակի առաջարկը, որ կը ջանայ բարելաւել Աբեղեանական «ռեֆորմը»:

Վերադառնալով պր. Բետիրեանին, եթէ նոյնիսկ այս բոլորէն տեղեակ չէր, հիմա գոնէ տեղեակ է եւ կը յուսամ որ ուրիշ տոքթոր-փրոֆէսոր լեզուագէտներ ալ պիտի չկարենան ըսել թէ ուղղադրութեան փոփոխութեան հարցը քաղաքական հարց չէր եւ «Շատերը դասական ուղղադրութեանը վերադառնալուն քաղաքական տեսք են տալիս»: Ինչպէս տեսանք, Սովետական Միութեան ազգերու միաձուլման քաղաքականութեան հիմքը կազմող ամենակարե-

ւոր հարցն էր, քանի որ կարելիութիւն կու տար ժողովուրդները հեռացնելու իրենց արմատներէն, իրենց անցեալէն ու ազգային գրաւոր ժառնգութենէն, իրենց արտասահմանի ազգակիցներէն, մէկ խօսքով՝ խզելու զանոնք իրենց ինքնութենէն ու անզգալարար, տարիներու ընթացքին դարբնելու նոր ինքնութիւն անոնց մէջ, ստեղծելու սովետական մարդը (homo sovieticus):

Պր. Բետիրեանի արտայայտած յաջորդ միտքը հետեւեալն է. «Ուղղադրութիւնը պայմանական կանոնների հաւաքածու է, որը ծառայում է տուեալ լեզուով գրաւոր հաղորդակցմանը: Եթէ այսօր փոփոխութեան հարց է դրուում, նախ պէտք է ապացուցել, որ այս ուղղադրական համակարգով թէկուզ մէկ ոլորտում չենք կարողանում մեր մտքերը գրաւոր ճիշտ արտայայտել, պէտք է ցոյց տալ թէ գործածութեան ո՛ր ոլորտում է խանգարումը: Եթէ այս բանը չապացուցուի, աւելորդ է խօսելը»:

Ուրեմն, լեզուաբան պր. Բետիրեանի համար ուղղադրութիւնը գրաւոր հաղորդակցութեան միջոց է միայն եւ այդքան: Եթէ գրաւոր կերպով մտքերդ ճիշդ կերպով կը կարողանաս հաղորդել տուեալ ուղղադրութեամբ, ուրեմն այդ ուղղադրութիւնը լաւ է, փոփոխութեան չի կարօտիր:

Ուղղադրութիւնը գրաւոր հաղորդակցութեան ձեւ է, անշուշտ: Մի կրնայ հակառակը ըսել: Պր. Բետիրեանի այս սահմանումը սակայն կ'ընդգրկէ միայն հնչիւնական ուղղադրութիւնը (orthographe phonetique), երբ իւրաքանչիւր հնչոյթի կը համապատասխանէ մէկ տառ եւ բառերը կը գրուին այնպէս, ինչպէս որ կը հնչուին եւ ուրեմն արտասանութեան ճիշդ գրանցումը կը կատարեն եւ գրաւոր հաղորդակցութիւնը ճիշդ կերպով կը կատարուի: Սակայն ուղղադրութեան դերը ասով չի սահմանափակուիր: Կայ նաեւ պատմական-ստուգաբանական (étymologique) ուղղադրութիւն, որ հիմնուած է բառերու աւանդական գրելաձեւին վրայ, նոյնիսկ եթէ արտասանութիւնը այսօր փոխած է եւ կը ծառայէ ստուգաբանական տուեալներ գտնելու, օրինակ բառին ծագումը (այսինքն բառը բնի՞կ է թէ փոխառեալ), կազմութիւնը (պա՞րզ է թէ ամանցաւոր),

3 Մակիճցեան, Մարտակոչ, Թիֆլիս, 1924-25ի թիւերուն մէջ:

կրած փոփոխութիւնները (խոնարհում, հոլովում), ուրիշ լեզուներու հետ ունեցած կապը եւ այս բոլորը՝ իր այժմեան արտասանութեան ձեւէն անկախաբար, միայն գրելաձեւի վրայ հիմնուելով: Մէկ խօսքով, բոլոր լեզուաբանական աշխատանքները եւ ուսումնասիրութիւնները կը կատարուին գրելաձեւի վրայ եւ ոչ թէ արտասանութեան:

Ահա, այս ոլորտի մէջ է որ հայաստանեան ներկայ Հնչիւնական ուղղագրութիւնը Անրկայ հայաստանեան արեւելահայերէտին կապը կը իսկ թէ՛ արեւմտահայ գրաւոր լեզուի հետ եւ թէ՛ իր ծնուցիչ մայր լեզուն եղող գրաբարին հետ, որ իրեն կրնայ հայթայթել նոր բառերու անհատնում եւ յարաճուն մթերք՝ գիտութեան եւ արհեստագիտութեան հեքոտ զարգացման մեր դարուն: Այդ մթերքէն չկարենալ օգտուելու պարագային, արեւելահայերէնը կրնայ աղքատանալ: Իսկ այդ մթերքէն օգտուելու համար անհրաժեշտ է նախ գրաբարի հետ նոյն ուղղագրութիւնը ունենալ՝ ինչ կը վերաբերի արմատներու եւ բաղադրիչներու, եւ յետոյ օգտագործել բառակազմութեան վերաբերող հայ լեզուի հիմնական օրէնքները՝ Հնչիւնափոխութեան կանոններու համաձայն:

Արդ, ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով գրաբարի հիման վրայ կարելի չէ ճանչնալ ներկայ արեւելահայ բառերու արմատներն ու բաղադրիչները (ստացած յօդերը, նախդիրները, հոլովման, անանցման եւ բարդութեան ատեն կրած փոփոխութիւնները), քանի որ անոնք ներկայիս տարբեր պատկեր ունին:

Մինչդեռ արմատներու եւ բաղադրիչներու ճանաչումը նախ եւ առաջ գործնական դիւրութիւններ կ'ընծայէ լեզուի հասկացողութեան եւ ընկալման գետնի վրայ, ամէնօրեայ կեանքի մէջ, տուեալ լեզուն օգտագործող մարդոց համար, որմէ զուրկ է ներկայիս Հայաստանի բնակչութիւնը: Արդարեւ, անծանօթ բառի մը ներկայութեան, արմատէն եւ բաղադրիչներէն դատելով կարելի է ենթադրել բառին իմաստը, իսկ չկարենալ կռահելու պարագային, կարելի է օգտագործել բառարան: Հայերս անգին գանձ մը ունինք.- Աճառեանի Արմատական Բառարանը, որ 562 այլ լեզուներու հետ հա-

մեմատելով մեզի բուն հայերէն արմատ բառեր տուող բառարան մըն է, որ կու տայ նաեւ բառին ուրիշ լեզուներու հետ կնքած փոխառութիւններն ու փոխատուութիւնները, այսինքն՝ հայ լեզուի ծագումնաբանական պատմութիւնը: Այս հրաշալի բառարանը սակայն, ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով դժբախտաբար անօգտագործելի դարձած է միջակ Հայաստանցիին համար: Նոյնպէս ունինք Մալխասեանց բացատրական բառարանը, որ նոյնպէս անգործածելի դարձած է Հայաստանի մէջ, 1940էն ի վեր, այսինքն երկու սերունդէ ի վեր:

Կայ նաեւ ուրիշ պարագայ մը.- Ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով ներկայիս ջնջուած են բառերու արմատներու կազմախօսական (morphologique) եւ գրելաձեւային տարբերութիւնները, մանաւանդ նոյնահունչ, բայց տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառերու պարագային, օրինակ գէր (պարարտ, գիրուկ) եւ գեր (գերապատիւ, գերագոյն), որոնք երկուքն ալ ներկայիս կը գրուին գեր: Մինչդեռ գրելաձեւային տարբերութիւնները անհրաժեշտ են կազմախօսական այս ծանօթութիւնները յայտնաբերելու եւ ըստ այնմ անհրաժեշտ բաղադրիչները հայերէնի բառակազմութեան եւ Հնչիւնափոխութեան օրէնքներուն համաձայն բառին վրայ աւելցնելով գրական, գիտական եւ արհեստագիտական նոր բառեր կերտելու համար: Այլապէս, արեւելահայերէնը զրկուելով նոր բառեր կերտելու հնարաւորութենէն, հետզհետէ ստիպուած պիտի ըլլայ օտար լեզուներէ փոխառութիւններ կնքելու, որոնք խառնիճաղանձ լեզուի մը պիտի վերածեն Հայաստանեան արեւելահայերէնը: Այս պարագաները մեծ կորուստներ են թէ՛ Հայաստանցիներու եւ թէ՛ նոյնինքն արեւելահայ լեզուին համար:

Նոյնպէս, արմատներու գրելաձեւի տարբերութիւններուն ջնջումը կը խանգարէ բանասիրական-լեզուաբանական աշխատանքները: Գրաբար, արեւմտահայ գրական լեզու, արեւելահայ գրական լեզու եւ բաղաձայն բարբառներ ունեցող հայերէնի նման հարուստ լեզուի մը համար ուղղագրական նոյնութիւնը պահել անհրաժեշտ է, թէ՛ լեզուի ներքին կազմախօսական քննութիւնը

կատարելու եւ այդ հիման վրայ նոր բառեր կերտելու համար, ինչպէս ըսինք վերելք, եւ թէ՛ այլ հնդեւրոպական լեզուներու հետ իր կապերը պարզելու տեսակէտով: Այս գետնին վրայ հայերէնը պատմամշակութային անգնահատելի յատկութիւններ ունի, որոնք նշանակութիւն ունին ո՛չ միայն հայերէնի, այլեւ հնդեւրոպական այլ լեզուներու ներքին օրինաչափութիւններն անգամ բացայայտելու տեսակէտով: Սակայն այս բոլորը երեւան կու գան Մեսրոպեան ուղղագրութեան օգտագործման պարագային միայն:

Մինչդեռ ներկայ սովետական ուղղագրութեամբ այդ կապը խզուած է, քանի որ բառերու արմատներն իսկ տարբեր կերպով կը գրուին ներկայիս, եւ լեզուն տարբեր կերպարանք ստացած է: Բանասիրական-ստուգաբանական աշխատանքներ կատարողին համար, մանաւանդ համեմատական լեզուաբանութեամբ զբաղող օտար մասնագէտին համար գրեթէ անանցանելի պատնէշ մըն են հայերէնի ներկայ տարատեսակ ուղղագրութիւնները: Այսինքն՝ գրաբարի ուղղագրութիւնը, մինչեւ 1922 օգտագործուող արեւելահայ գրական լեզուի դասական մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, 1922էն մինչեւ 1940 օգտագործուող Արեղեանական ուղղագրութիւնը եւ 1940էն մինչեւ այսօր օգտագործուող Հայաստանեան «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը: Այսպէս, անհրաժեշտ է սորվիլ չորս ուղղագրութիւն՝ մէկ լեզուի ուսումնասիրութեան համար: Դժնդակ աշխատանք եւ գրեթէ՝ անյաղթահարելի: Առնուազն յուսահատեցուցիչ պարագայ է բանասէրին համար, որ կրնայ ուղղուել դէպի աւելի հեշտ ուսումնասիրելի լեզուներ...: Եւ կամ սահմանափակուել միայն գրաբարի եւ արեւմտահայ գրաւոր լեզուի ուսումնասիրութեամբ...:

Այս իմաստով շատ նշանակալից է 1940ի երկրորդ Դեկտեմբերի վաւերացւած Հայաստանեան ուղղագրութեան հեղինակ եւ լեզուաբան Գուրգէն Սեւակի իսկ խոստովաութիւնը, որ արձանագրուած է փրոֆ. Լեւոն Սաչերեանի վերոյիշեալ գրքին մէջ՝ «Իմ սերունդս, ընկեր Սաչերեան, երեք տեսակ ուղղագրութիւն է տեսել. ինչպէ՞ս կ'ուզենայիք որ Հայաստանեան ուղղագրութիւնը անթերի իմա-

նար...»⁴: Յուշանէ առակս: Եթէ նոր ուղղագրութեան հեղինակը, ապրելով հանդերձ ուղղագրութեան փոփոխութեան այդ մթնոլորտին մէջ, իր կեանքի զգալի մէկ մասը նուիրած ըլլալով հանդերձ տարատեսակ ուղղագրութիւններու եւ փոփոխութեան առաջարկներու ուսումնասիրութեանց եւ վերջապէս գտնել կարծելով միջին եզրը այդ բոլորին, դեռ չէ մարսած նոր ուղղագրութիւնը, մերօրեայ բանասէրները, մանաւանդ օտարները ինչպէ՞ս պիտի ընեն այդ բանը: Պարզ է որ Հայաստանեան ներկայ լեզուն եւ ուղղագրութիւնը պիտի մնան ուշագրութեանէ հեռու, իրենց բաղդին լքուած: Ափսոս չէ՞:

Կը տեսնենք թէ «հաղորդակցման ճիշդ գրանցում»էն շատ աւելի վնասակար եւ ծանրակշիռ հանգամանքներ կը պարտադրեն վերադառնալ դասական մեսրոպեան ուղղագրութեան:

Պէտք է ըսել թէ ամէն մէկ ուղղագրութիւն իր ստեղծուած օրին հնչիւնային է եղած: Մաշտոցն ալ Հայոց գրերը ստեղծեց ամէն մէկ հնչիւնին մէկ տառ համապատասխանելու սկզբունքով: Բայց հետզհետէ, դարերու ընթացքին բառերու արտասանութիւնը փոխուած, իսկ գրելաձեւը մնացած է նոյնը: Այս պատճառաւ ալ հին դարերուն ստեղծուած այբուբեններէն ոչ մէկը կրցած է պահել իր սկզբնական հնչիւնաձեւը: Յրանսերէնի, անգլիերէնի, գերմաներէնի մէջ բառի մը ուղղագրութիւնը չենք կրնար ենթադրել անոր հնչուած ձեւէն, այլ պէտք է գիտնանք թէ այսինչ բառը սապէս կը գրուի, երկու-երեք գիրեր չեն հնչուիլ կամ ենթադրուածէն բոլորովին տարբեր կերպով կը հնչուին: Մեր այբուբենը Ֆրանսականին, անգլիականին եւ գերմանականին բաղդատմամբ բաւականին հնչիւնային էր 1922ին. եւ փոփոխութեան հրատապ անհրաժեշտութիւն մը չէր զգացուած: Այսինքն՝ ինչ կը վերաբերի արեւելահայ լեզուին, գրուածքի եւ արտասանութեան հսկայ տարբերութեան մը, անտանելի կացութեան մը հետեւանքով չէր որ ուղղագրութեան

4 Փրոֆ. Լեւոն Գ. Սաչերեան, Հայոց համազգային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը, էջ 366:

փոփոխութեան կարիք զգացուեցաւ Հայաստանի մէջ: Այլ այդ փոփոխութիւնը հետեւանք էր ժողովուրդներու ինքնութիւնը փոխելու Սովետական իշխանութեան կամքին եւ պարտադրութեան:

Պր. Բետիրեան կ'ըսէ նաեւ հետեւեալը.- «Եւ յետոյ, ինչ-որ յօդուածներ են գրում. Աճառեանի մասին են խօսում: Աճառեանի գիտութեամբ եւ իմացութեամբ է եղել այս փոփոխութիւնը (թէ եւ զեկավարները եղել են Ա. Ղարիբեանը եւ Գ. Գնւակը): Աճառեանն «Արմատական բառարանը» պարզ է, պէտք է գրեր դասական ուղղագրութեամբ, որովհետեւ արմատների ծագումն էր մատնանշում, Մալխասեանցը՝ նոյնպէս: Աճառեանը 1940 թ. «Հայոց լեզուի պատմութեան» 1ին հատորը գրեց 20ականների ուղղագրութեամբ, իսկ 2րդը՝ այժմեան: Այդ անուններն օգտագործելն ակնորդ բան է»:

Այս պարբերութեան մէջ ճիշդն ու սխալը մէկտեղուած են: Ծիշդ է որ Աճառեանը մասնակցած է 1926ի ժողովներուն: Եւ Մալխասեանցի, Ղափանցեանի եւ Նաչատրեանի կողքին իր կարծիքներն ու առաջարկութիւնները ամփոփուած են «Համադրական աղիւսակ ուղղագրական առաջարկութիւնները» անուան տակ: Սակայն Աճառեան Արեղեանական «Ռեֆորմ»ի ամենաբացասական կողմը համարած է Հայերէն բառապատկերներու անճանաչելի դառնալը: «Արեղեանը ձգտել է ամէն կերպ մոռացնել տալ Հայերէնի հին բառապատկերները: Ուստի լուրջ վտանգ է առաջանում մեր դարաւոր մեծահարուստ գրականութիւնը կորսնցնելու, ի չիք դարձնելու, բայց վտան ինչի՞, ո՞վ է ստիպում մեզ»⁵:

Վերջին հարցումէն դատելով կարելի է ըսել թէ 1926ին Աճառեան զեռ տեղեակ չէր որ ուղղագրութիւնները փոխելու նպատակը ինչպիսի պետական ընդհանուր ծրագրի մը յենած է եւ անկարելի է չենթարկուիլ հրահանգին: Պէտք է ըսել թէ սովետական այդ ծրագրի մասին հրահանգները խիստ գաղտնի ձեւով կը տրուէին, ինչպէս տեսանք արդէն Բառամանի եւ Ստեցքիի նամակներու պարագային: Այդ բոլորի մասին առաջին բացօթյայտումները կատարած է

5 Նոյն տեղը, էջ 328:

Ս. Գլուրուղաղեան, 1977ին, օգտագործելով պետական արխիւներու նիւթերը⁶:

Եւ յետոյ, միշտ հակայական տարբերութիւն կը կենայ տեսականորէն որոշուածի եւ գործնականի միջեւ: Օրինակ, երբ պր. Բետիրեան կ'ըսէ.- «Աճառեանի գիտութեամբ եւ իմացութեամբ է եղել այս փոփոխութիւնը: ...Աճառեանը 1940 թ. «Հայոց լեզուի պատմութեան» 1ին հատորը գրեց 20ականների ուղղագրութեամբ, իսկ 2րդը՝ այժմեան», կ'արժէ որ բանանք այդ երկրորդ հատորը եւ կարգանք Աճառեանի Յառաջաբանը այդ մասին.- «Հայոց լեզուի Պատմութեան Բ. հատորը աւարտուած եւ պատրաստ էր հրատարակութեան 1939 թուին՝ այն ժամանակ, երբ տպագրութեան յանձնուեց Ա. հատորը: Չնայած անցած 10ամեայ ժամանակաշրջանին, հեղինակը աշխատելով այլ գործերի վրայ, այլեւս չի անդրադարձել այս հատորին եւ անփոփոխ կերպով հրատարակութեան է յանձնել 1949 թուին: Սակայն հէնց տպագրութեան միջոցին սովետական լեզուաբանութեան մէջ տեղի ունեցան մեծամեծ իրադարձութիւններ: 1950 թուի դիսկուսիայի ժամանակ եւ նրանից յետոյ լոյս տեսան ընկ. Ստալինի լեզուաբանական հանճարեղ աշխատութիւնները, որոնք եւ արմատական յեղաշրջում առաջացրին լեզուաբանութեան մէջ: Այդ աշխատութիւնները, որոնց մէջ ընկեր Ստալինը լուծեց լեզուաբանութեան կարեւորագոյն հարցերը, լեզուաբանութեան ուղեցոյցը դարձան: Բնական է, որ սոյն հատորը կարիք ունէր վերանայման ընկ. Ստալինի հանճարեղ դրոյթների համաձայն: Հեղինակը խորապէս գիտակցում է այդ, սակայն զառամեալ հասակը, մշտական հիւսանդագին վիճակը եւ մանաւանդ տեսողութեան գրեթէ կատարեալ կորուստը զրկել են հեղինակին այդ բանը կատարելու հնարաւորութիւնից: Ընթերցողներին յանձնելով այն նիւթը, որ կուտակուել է տարիների ընթացքում, հեղինակը իր պարտքն է համարում յիշեցնել որ իր արտայայտած կարծիքներն ու տեսակէտները ենթակայ են վերադնահատման՝ ընկ. Ստալինի աշխատութիւնների հա-

6 Ս. Գլուրուղաղեան, Հայերէնի ուղղագրութեան պատմութիւնը, Երեւան, 1977:

մաճայն... Այդ նկատի ունենալով էլ, հեղինակը յոյս ունի, որ պատմա-համեմատական մեթոտով գրուած եւ Մառի, այսպէս կոչուած «Նոր ուսմունքի» դրոյթներից կատարելապէս ազատ սոյն աշխատութիւնը իր փաստական նիւթով կարող է օգտակար լինել բոլոր նրանց ովքեր զբաղուում են Հայոց լեզուի ուսումնասիրութեամբ»⁷:

Այս Յառաջաբանը ցոյց կու տայ թէ Աճառեան իր Բ. հատորը չէ յանձնած տպագրութեան, տեսնելէ յետոյ առաջին հատորին պարզած պատկերը՝ Աբեղեանական ուղղադրութեամբ հրատարակուած: Մինչդեռ Բ. հատորը պիտի հրատարակուէր ո՛չ թէ Աբեղեանական, այլ 1940ին ընդունուած հայաստանեան «բարեփոխուած» ուղղադրութեամբ, որու «բարեփոխում»ին ինքն ալ մասնակցած էր...: Նոյնիսկ նոր ուղղադրութեամբ չէ յօժարած հրատարակել: Եւ միայն իր մահուընէն ջորս տարի առաջ յօժարած է զայն յանձնելու տպագրութեան, այն ալ վերոյիշեալ չքմեղանքներով, մէկ էջի մէջ հինգ անգամ յիշելով Ստալինին անունը եւ մեծ տուրք տալով ժամանակաշրջանի պարտադրանքներուն: Աճառեան ընդունած էր մասնակցիլ ուղղադրութեան փոփոխութեան ժողովներուն եւ ջանացած էր բաներ մը փրկել նախկինէն եւ ընդունելի ձեւ մը տալ նոր ուղղադրութեան: Սակայն տարբեր բան է թուղթի վրայ տեսական որոշումներ տալ եւ բոլորովին տարբեր բան է տեսնել գործադրուածը, կատարուածը: Յիշենք որ իր Արմատական Բառարանն ալ չէ հրատարակած ու պահած է ապակետիպ վիճակի մէջ մետրոպեան ուղղադրութեամբ մինչեւ իր մահը, 1953, որմէ 18 տարիներ յետոյ միայն սկսած է հրատարակուիլ (1971-79) մետրոպեան ուղղադրութեամբ: Ուստի, թեւադրելի է, որ պր. Բետիրեան ի՛նք զուր տեղ չօգտագործէ Աճառեանի անունը:

Պր. Բետիրեան կ'անկարկէ նաեւ Սփիւռք-Հայաստան երկփեղկումին, ըսելով.- «Յաջորդ փաստարկը որ բերում են, այն է, թէ իբր ուղղադրութեան փոփոխութեամբ կը լուծուի Հայաստան-Սփիւռք

7 Լ. Աճառեան, Հայոց լեզուի պատմութիւն, հատոր Բ., Երևան, 1951:

յարաբերութիւններու հարցը: Այս հարցի մէջ տասնեակներով առաջնակարգ խնդիրներ կան եւ առաջին տասնեակի մէջ անգամ ուղղագրութեան հարցը չի կարող մտնել»:

Այո, անշուշտ, մենք շատ լաւ կը հասկնանք այդ առաջնակարգ հարցերը, որոնք հերթի մէջ վերջին տեղը կը թողուն լեզուի անկարելնոր հարցի մը, երբ ամէն մարդ զբաղած է ներկայ «պահ»ով միայն եւ ներկան ապագայի վերածելու կոչուած էկոնոմիկայի հարցերով: Սակայն այդ տնտեսագիտական հարցերը լեզուաբաններու հետ կապ չունենալով, այս վերջինները իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է մտածեն բերանացի թէ զբաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղադրութեան պաշտպանութեան եւ ապագայ սերունդներուն ճիշդ ու անվնաս փոխանցման մասին, քանի որ լեզուն ինքնութեան հիմքն է:

Պր. Բետիրեան կը շարունակէ.- «Սփիւռքի ներկայացուցիչները համար Հայաստանում հրատարակուող թերթերը, գրքերը կարգալն աւելի հեշտ է, քան հակառակը: Երբ՝ աշխատում էի Մելգոնեան վարժարանում, իմ աշակերտներն անընդհատ այս հարցն էին տալիս «Պարոն, ինչո՞ւ չենք անցնում Հայաստանի ուղղադրութեան, որ չընկնենք հ-յ-ի, օ-ո-ի, է-ե-ի յետեւից. իմանանք՝ չ է հնչում, հ - գրենք»:

Առաջին անգամ ըլլալով կը լսեմ որ Սփիւռքի ներկայացուցիչներու համար Հայաստան հրատարակուող թերթերը, գրքերը կարգալը հեշտ կընայ ըլլալ: Երա՞զ կը տեսնէ պր. Բետիրեանը: Եթէ հեշտ ըլլար, ամէն մարդ արդէն սորված կ'ըլլար: Զարմանալիօրէն, Հայաստանցիք Սփիւռքի հարցերու «մասնագէտ»ներու վերածուած են այս վերջին տարիներս: Մենք, որ Սփիւռք կ'ապրինք, իրենցմէ պիտի սորվինք, օրինակ, թէ Հայաստանեան ուղղադրութեամբ թերթեր եւ գրքեր կարգալը հե՞շտ է մեզի համար, թէ ոչ... Ուրեմն յայտնեմ, թէ տարիներ առաջ Սփիւռքի հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէն թոններով թերթեր ու գրքեր կ'ուղարկէր մեզի: Մարդիկ կը ջղայնանային՝ ուղղադրութեան տարբերութեան պատճառով: Անոնցմէ մէկը սապէս ըսաւ օր մը.- Աղջիկս, այն օրէն ի վեր, որ Հա-

յաստանի իշխանութիւնները յայտարարեցին «Մենք ամենայն Հայոց կառավարութիւն չենք» մենք հրկորող անգամ որբացանք: Հայաստանը դադարեցաւ մեր Հայրենիքը ըլլալէ: Բոլոր կապերը խզեցին, լեզուի ուղղագրութիւնն անգամ փոխեցին, ալ ի՞նչ մնաց Հայկական: Այդ թերթերը տեսնելն անգամ կը ջղայնացնէ զիս: Գիտցած ուղղագրութիւնս ալ պիտի մոռնամ...»:

Այնպէս որ Մելգոնեան վարժարանի իր 14 ամեայ պատանիներուն տարիներ առաջ արտայայտած, ծուլութենէ յառաջացած եւ դիւրինին գացող երախայական մտքերը ներկայացնել որպէս Սփիւռքահայերու մտեցում՝ առնուազն զարմանալի է լեզուաբանի մը համար...: Եթէ դիւրինով պիտի առաջնորդուինք, ամենադիւրինը այն պիտի ըլլար, որ մոռնայինք մեր ինքնութիւնը եւ յօժարակամ ձուլուէինք: Ո՛չ գոյատեւման պայքար, ո՛չ չարչարանք: Այն ատեն Հայաստանցի «լեզուաբանները» ուղղագրութեան հարցը հանգստօրէն մէկ կողմ կը դնէին եւ կ'ազատէին Հայ լեզուին եւ Հայու ինքնութեան դաւաճանելու բարդոյթէն: Նաեւ՝ անիմաստ փաստարկներ ճարելու յոգնութենէն...:

Մինչդեռ իրականութեան մէջ, Սփիւռքահայերս, հայաստանեան նոր ուղղագրութեան յառաջացուցած գրաւոր հաղորդակցութեան անկարելիութեան պատճառով երկու սերունդ կոսնցուցինք անցնող 60 տարիներու ընթացքին եւ դեռ չէ լուծուած ուղղագրութեան հարցը: Եւ այսօր անձեր կան որոնք յիմարօրէն կ'ըսեն ու կը գրեն «Սփիւռքի մէջ Հայ լեզուն արդէն դադարելու վրայ է գործածութենէ: Ուրեմն, ի՞նչ բանի համար պէտք է փոխենք ուղղագրութիւնը»:

Ուղղագրութիւնը պէտք է փոխել նա՛խ Հայաստանի օգտին համար, որպէսզի աշակերտները ճանչնան բառերու արմատները եւ ըստ այնմ անսխալ գրեն: Ներկայ նիւթական դժուարութիւններուն մէջ, դպրոցական հարցերը աչքաթող եղած են բաղդատմամբ անկախութենէն առաջուան տարիներուն, երբ յաճախ թերթերու մէջ կը հրատարակուէին ուսուցիչներու գանդատները՝ քննութեան թուղթերու վրայ աշակերտներուն թողած ուղղագրական սխալնե-

րու առատութեան մասին: Եթէ այդքան հեշտ է Հայաստանեան ուղղագրութիւնը եւ եթէ հնչիւնը կը համապատասխանէ գիրին, աշակերտները անսխալ պէտք է գրեն, ինչ որ պարագան չէ ներկայիս:

Երկրորդ, ուղղագրութիւնը պէտք է փոխել՝ նոյնինքն արեւելահայ լեզուի ապագային համար, որպէսզի կարելիութիւն ունենայ բառակերտումներ ընելու, ինքզինք հարստացնելու անընդմէջ, նաեւ չգրկուի լեզուաբանական, ստուգաբանական ուսումնասիրութիւններէ, ինչ որ իր պատմամշակութային արժեքը կը կազմէ:

Երրորդ, ուղղագրութիւնը պէտք է փոխել, որպէսզի Հայաստանցի նոր սերունդը չգրկուի իր անցեալի ժառանգութենէն, Մատենադարանի 16 դարու հարստութենէն: Նաեւ հասու դառնայ արեւմտահայ բիւրեղացած եւ նուրբ լեզուին ու հարուստ գրականութեան: Ասոնք արժէքներ են, զորս կարելի չէ նիւթական միջոցներով ձեռք բերել: Եւ ինչքան յիմար ըլլալու է ազգ մը, որ իր մշակութային հարստութենէն կամովին հրաժարի:

Եւ ամենավերջը, ուղղագրութիւնը պէտք է փոխել եւ վերադառնալ մեսրոպեան ուղղագրութեան, որպէսզի կարելի դառնայ արտասահմանի քոյրերու եւ եղբայրներու հետ խորտակուած սրտի կապը եւ լեզուի կապը վերահաստատել, դառնալով մէկ ազգ՝ մէկ համազգային ուղղագրութեամբ, փրկելով Սփիւռքեան նոր սերունդը ձուլումէ: Երբ այսօրուան բարեբարները կեանքի բնական բերումով հեռանան մեր աշխարհէն, Սփիւռքի նոր սերունդն է որ վաղը նեցուկ պիտի կանգնի Հայաստանի: Անհրաժեշտ է սակայն, որ Հայաստան այսօրուընէ ձեռնարկէ փրկելու Սփիւռքահայ երիտասարդ սերունդը ուժացումէ, անոր մատակարարելով դասական ուղղագրութեամբ հրատարակուած մանկական եւ պատանեկան գրականութիւն, լեզուի, պատմութեան, աշխարհագրութեան դասագրքեր, նաեւ միջին ընթերցողին ուղղուած ընթերցանութեան հետաքրքրաշարժ գրքեր, Հայաստանի կեանքին եւ ամենօրեայ նորութիւններուն մասին տեղեկութիւններ պարունակող պատկերազարդ պրակներ, որպէսզի Սփիւռքի մեր դպրոցներուն ջամբած ուսումը

չմնայ դպրոցական մակարդակի վրայ, այլ ամրանայ աշակերտներու մտքին եւ հոգիին մէջ եւ անոնք ամբողջ կեանքի մը տեւողութեամբ կապուած մնան Հայաստանի եւ հայ մշակոյթին:

Ուղղագրութեան հարցը հիմքն է մեր ազգի լեզուական-մշակութային քաղաքականութեան, որու իրականացման մէջ ազգային կեցուածքն է որ որոշիչ դեր պէտք է ունենայ:

Փարիզ, 2 Յուլիս 2001

Տպուած՝ «Կամք» օրաթերթ, 11, 12, 13 եւ 14-15 Յուլիս՝ 2001. արտատպուած՝ «Մարմարա» օրաթերթ, Պոլիս 25, 26 Յուլիս 2001.

6. ՊԵՏՔ Է ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵԼ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի «Աւանգարդ» շաբաթաթերթի 20 շաբուկական թիւերուն մէջ (թիւ 25-47) կարդացի հայրենի բանաստեղծ, հայագէտ Լեւոն Միրիջանեանի յօդուածաշարքը «Ազգայինը Մեսրոպեան ուղղագրութիւնն է» խորագրով, որ նոյնիսկ տպագրուած էր Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: «Ավանգարդ» շաբաթաթերթը կը յայտնէր թէ Միրիջանեանի այդ յօդուածաշարքը գրաւոր եւ բանաւոր բազմաթիւ արձագանգներ ունեցած է ընթերցողներուն մօտ եւ անոնցմէ կը հրատարակէր երկու դրական եւ երկու ժխտական կարծիք: Ընդդէմ է որ հրատարակուած դրական կարծիքները կը պատկանէին դարձեալ Հայաստանցիներու, սակայն ժողովուրդը գոնէ կարողացաւ կարդալ Միրիջանեանէն բացի երկու տարբեր անձերու ալ կարծիքը:

Ուրախալի է որ գոնէ մէկ թերթ գտնուած է Հայաստանի մէջ, որ քաջութիւնը ունեցած է տասնամեակներէ ի վեր թապուի վերածուած այս նիւթին մօտենալու, հրատարակելով Լ. Միրիջանեանի բացատրական եւ հանրամատչելի գրութիւնը, որ կարելիութիւն կու տայ Հայաստանաբնակ ժողովուրդին մանրամասնօրէն գիտնալու 1922ի Դեկտեմբր (հրամանագիր) գործադրութեան դրուած ներկայ սովետական ուղղագրութեան պատմականը, նաեւ՝ այդ գրելաձեւով հայ լեզուին հասցուած վնասները: Այդ վնասներու մասին երբ մենք, Սփիւռքահայ մասնագէտներս կը գրենք Սփիւռքահայ մամուլին մէջ, Հայաստանեան թերթերը մէկ-երկու Հայաստանցի տղաթոր-փրօֆէսոր կը հարցապնդեն (գրեթէ միշտ նոյն անձերը) եւ անոնց «անհրաժեշտ փաստարկ»ները կը հրատարակեն իրենց թերթերուն մէջ՝ ներկայ Հայաստանեան ուղղագրութեան «առաւելութեան» մասին, խուսափելով իսկական բանավէճի տեղ տալէ իրենց թերթին մէջ: Այսպիսով, Հայաստանցի ժողովուրդը, որ կարելիութեամբ

Թիւնը չունի Սփիւռքահայ թերթեր կարդալու, անտեղեակ կը մնայ մետալին միւս երեսին եւ կուրորէն կը հաւատայ Հայաստանեան թերթերու մէջ տպագրուած լեզուաբաններու, տքթոր-փրոֆէսորներու շինծու փաստարկներուն, կաղապարատիպ յանկերզներուն, որոնք տգիտութիւն կը ցոլացնեն, հետեւաբար ամօթի եւ ընդվզումի զգացումներ կը յառաջացնեն նիւթին լաւատեղեակ անձերու մօտ:

Ի՞նչ են այդ շինծու փաստարկները

1) «Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը գրաբարի ուղղագրութիւնն է», զայն կարելի է յարմարեցնել աշխարհաբարին: Այս առարկութիւնը ունի նաեւ վերջերս յառաջ քշուող իր տարբերակը, ըստ որուն՝ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնն է»: Այս երկու առարկութիւններն ալ սխալ եւ անմիտ առարկութիւններ են: Այսպէս, իր 16 դարու օգտագործման շրջանին, Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը երբեք էջ կոչուած գրաբարեան ուղղագրութիւն, հակառակ որ հինգերորդ դարէն սկսեալ անցած է լեզուի յեղաշրջման բոլոր փուլերը (գրաբարեան շրջան, զանազան բարբառներ, միջին հայերէն, արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն), միշտ կոչուելով Մեսրոպեան ուղղագրութիւն: Դորերու ընթացքին եղած են անշուշտ շեղումներ, մասնակի խախտումներ: Կիլիկեան շրջանին որոշ հեղինակներ տարբեր ձեւերով գրած են, նոյնիսկ եղած են առաջարկութիւններ, սակայն համակարգուած եւ տարբեր անուններով կոչուած ուղղագրութիւններ չեն եղած: Հետեւաբար Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը չի կրնար կոչուիլ «Գրաբարի ուղղագրութիւն» կամ «արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւն»: Ան պարզապէս հայ լեզուի ուղղագրութիւնն է: Հայ ժողովուրդը մէկ ազգային համակարգուած ուղղագրութիւն ունեցած է, որ է՝ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը:

Այս հնարովի անունները խորհրդային շրջանին ստեղծուած շփոթեցուցիչ հնարքներ են, ժողովուրդը իր անցեալէն կտրելով սովետականին կապուած պահելու մտադրութեամբ ստեղծուած: Ստալինեան շրջանին «հին» ուղղագրութիւն սկսան կոչել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, բոլոր հինցած բաներուն նման զայն մէկ կողմ

շարտելու ցանկութեամբ, առանց անդրադառնալու որ ուղղագրութիւնը չի հիննար: Արդարեւ, ժողովուրդներու լեզուն ժամանակի ընթացքին կը փոխուի, բառերը տարբեր իմաստներ կը ստանան եւ կամ գործածութենէ կը դադրին, հնչիւնները կը փոխուին, սակայն տուեալ լեզուին ուղղագրութիւնը կը մնայ միշտ նոյնը: Այս պատճառաւ է արդէն, որ բառերու արտասանութիւնը եւ դրելակերպը ժամանակի ընթացքին իրարու չեն համապատասխաներ բոլոր լեզուներու պարագային: Օրինակ, ֆրանսացիները «գեղեցիկ» բառը կը գրեն չորս տառով (beau), բայց կը հնչեն միայն երկու հնչիւն (պօ): Արդեօք սովետներու չափ խելք չունի՞ն, որպէսզի իբր թէ «հեշտացնելու» նպատակով փոխեն իրենց ուղղագրութիւնը եւ անցնին հնչիւնային ուղղագրութեան, ինչպէս ներկայ Հայաստանեան խեղագրութիւնն է: Այստեղ, անցողակի ըսեմ նաեւ, որ այս խեղագրութիւն բառը 1922էն ի վեր սովետական հրամանագրին ղէմ ըմբոստացող, անոր վնասակար դերը մատնանշող հայադէտներու կողմէ սովետական-արեղեանական ուղղագրութեան տրուած բնորոշում մըն է, որ որդեգրուած է Սփիւռքահայութեան կողմէ, այդ թուականէն առդին:

2) «Բառերու արտասանութիւնն ու գրելակերպը տարբեր են» - Այս ալ երկրորդ յանկերզն է, որուն կ'անդրադառնայ նաեւ «Աւանգարդի» մէջ «Ուղղագրութիւն եւ յեղափոխութիւն» յօդուածի հեղինակ պր. Թեոս Պետրոսեան, Լեւոն Միրիջանեանի ընդգիծմամբ, որ կը գրէ՝ «Նրանք գրում են յանրայալաք, բայց կարդում են հանրահալաք, գրում են յեղափոխութիւն, բայց կարդում են հեղափոխութիւն, գրում են իւրաքանչիւր, բայց կարդում են յուրաքանչյուր: Ահա ցաւալի օրինակ մը անտեղեակութեան: Պր. Թեոս Պետրոսեան հարկ էջ տեսած բառարանի մը օգնութեամբ ստուգելու իր գրածին ճշդութիւնը: Արդարեւ, Սփիւռքահայերս, որ կը խօսինք ու կը գրենք արեւմտահայ լեզուով, երբեք չենք գրեր յանրայալաք: Այդպէս գրելու պարագային պիտի կարդայինք յանրախալաք...: Այլ կը գրենք ու կը կարդանք հանրահալաք, քանի որ այս բարդ բառը կազմուած է երկու արմատ բառերէ, որոնցմէ առաջինն է հանոր (որ

կը նշանակէ բոլոր, համայն, ամբողջ, ամէն, ողջ, ընդհանուր), իսկ
երկրորդն է հաւաք. որմէ յառաջ կու գան հաւաքել, հաւաքածոյ,
զօրահաւաք: Այստեղ, երկու ձայնաւորի միջեւ հայերէնի ուղղա-
գրական օրէնքով ւ կը գրուի: Ուրեմն, Սփիւռքահայերս կը գրենք
ու կը կարդանք հանրահաւաք:

Ինչ կը վերաբերի իւ հնչիւնին, մենք զայն չենք արտասաներ
յու, այլ կ'արտասանենք իւ, Ֆրանսերէնի *u* (*Augo*, *Zhukon*) կամ գեր-
մաներէնի *ü* հնչիւնին նման (*übertmorgen*), օրինակ՝ սիւն, սկիւռ,
առիւծ, եւ ոչ թէ սյուն, սկյուն, առյուծ: Նոյնիսկ, հայկական որոշ
նահանգներու մարդիկ, ուրիւն վերջացող բառերը կը հնչեն գրեթէ
ութին (օրինակ՝ Արութին, որ Յարութիւն անձնանունն է): Խորհր-
դային-աբեղեանական խեղադրութիւնը ջնջած ըլլալով ւ տառը,
ջնջած եղաւ նաեւ իւ հնչիւնը, այնպէս որ Հայաստանահայերը ներ-
կայիս Շոփէնի *Etude*-ները կը հնչեն Շոփէնի էտյուդները (*Etyoud*):

Իսկ լեզուափոխութիւն բառը Ազաթանգեղոսի շրջանէն ի վեր
գրուած եւ հնչուած է լեզուափոխութիւն: Այստեղ լեզ բառը արմատն է
եղանել բայի, որ կը նշանակէ վիճակի փոփոխութիւն (տե՛ս Աճա-
ռեան): Այս բառի արդիական ձեւն է եղափոխութիւն: Ուստի, լեզու-
փոխութիւն կամ եղափոխութիւն կը նշանակեն գոյութիւնը փոխուած,
էութիւնը փոխուած: Այս բառը, ուրեմն, չի կրնար գրուիլ հեղափո-
խութիւն ձեւով, քանի որ հեղ բառը արմատն է հեղու բայի, որ կը
նշանակէ թափիլ, հոսիլ, որ իմաստի տեսակէտով ո՛չ մէկ կապ ունի
լեզուափոխութեան հետ...: Ընդ արմատէն յառաջ կու գան հեղուկ,
հեղեղ, ջրհեղեղ բառերը:

Ահա այսպիսի «փորձանք»ներու կ'ենթարկուի մարդ, երբ չի
ճանչնար բառերու արմատները: Ամէն պարագայի, աշխարհի գա-
նազան կողմերը ցրուած Հայերը, շնորհիւ ուղղագրութեան նոյնու-
թեան, զիրար շատ լաւ կարդացած ու հասկցած են, հոգ չէ թէ ամէն
մէկը ի՞ր ձեռով հնչած ըլլայ բառերը: Մեր հանճարեղ գիւտարարը Մես-
րոպ Մաշտոց, որ իր բոլոր շրջագայութիւններու եւ քարոզչական
աշխատանքներու ընթացքին ծանօթացած էր զանազան խօսելաձե-
ւերու գոյութեան, զանազան գաւառներու խօսելակերպերու հնչիւ-

նական ընդհանրութիւնները նկատի առնելով է որ ստեղծեց հայե-
րէնի տառերը եւ ուղղագրական կանոնները, որպէսզի բոլոր գա-
ւառներու մարդիկ կարենան նոյն բառը կարդալ իրենց գաւառի
հարազատ հնչումով: Ուրեմն, արտասանութեան տարբերութիւնը ան-
հասկացողութիւն չէ յառաջացուցած, քանի որ ուղղագրութիւնը միասնա-
կան եղած է բոլոր գաւառներու մէջ եւ բառերու պատկերը չէ փոխուած:
1922էն յետոյ է որ իրարմատ բացուեցաւ արեւմտահայերու եւ Հա-
յաստանահայերու միջեւ, քանի որ 1922ի տխրահռչակ Դեկրետով
(հրամանագիր) փոխուող ուղղագրութեամբ բառերու պատկերն է
որ փոխուեցաւ եւ անճանաչելի դարձան ներկայ արեւալահայ բա-
ռերու արմատները: Այս իրողութեան հիանալի մէկ ապացոյցը նոյ-
նինքն պր. Թեոս Պետրոսեանը կու տայ անգիտակցաբար, վերելի
մէջբերումին մէջ երեւացող ահաւոր սխալով, երբ կը գրէ «նրանք
գրում են յանրայալաք»...: Ո՛չ, սփիւռքահայերը կը ճանչնան բառե-
րու արմատները, հետեւաբար այդպիսի սխալ չեն գործեր:

3) «Արեւելահայերէնը պետական լեզու է» - Այս ալ չորրորդ անի-
մաստ յանկերզն է, զոր Հայաստանցի լեզուաբաններն ու անոնց
չուքով շքաւորուողները յառաջ կը քշեն իրբեւ... «փաստարկ»: Պր.
Թեոս Պետրոսեանի յօդուածին մէջ ալ այս մասին ակնարկութիւն
կայ, երբ կ'ըսէ.- «Հայրենասիրական նեղմիտ ընկալմամբ պէտք չէ
պատուասիրական մրցակցութիւն հրահրել սփիւռքահայութեան
խօսակցական լեզուի եւ արեւալահայերէնի 80 տարուան պետական
լեզուի միջեւ, անտեսելով որ այսօր միայն վերջինս է հայրենի հողի
վրայ ապրող ժողովուրդի կենդանի ստեղծագործութիւնը»:

Կը տեսնուի թէ պր. Թ. Պետրոսեան գերակայութեան ինչպիսի
զգացումով կ'օգտագործէ «80 տարուան պետական լեզու» բացատ-
րութիւնը եւ ստորագնահատութեան ինչպիսի աստիճանով կը բնո-
րոջ «սփիւռքահայութեան խօսակցական լեզու»ն: Ըստ իրեն ա-
րեւմտահայերէնը միայն եւ հազիւ խօսակցական լեզու է, այսինքն՝
բարբառ, մինչ արեւելահայերէնը «80 տարուան պետական լեզու»
է, որով հայրենի ժողովուրդը կը ստեղծագործէ, հետեւաբար պետա-
կան լեզուն պէտք է տիրապետէ:

Այս փանջունիական սնափառութիւնը այնքան անիմաստ է, որքան սա «պետական լեզու» բացատրութիւնը: Լեզու մը պետական չի կրնար ըլլալ: Միայն Սովետական ամբողջատիրական, բռնատիրական կարգերը կրնային այսպիսի յղացք մը պարտադրել սովետական ժողովուրդներուն: Որեւէ լեզու կրնայ կոչուիլ տուեալ երկրի «պաշտօնական» լեզուն, բայց կարելի չէ ըսել «պետական լեզու»: Կարելի չէ պետութեան մը սեփականութիւնը դարձնել գալ: Լեզուն ժողովուրդինն է: Ո՛չ պետութիւնը, ո՛չ ալ լեզուաբանները կը ստեղծեն լեզուն: Այլ՝ տուեալ ժողովուրդի գրողները, բանաստեղծները, մանուկի մարդիկը, ուսուցիչները, լեզուի ճեղք ամէնորեայ յարաբերութիւններ ունեցողներն են որ կը ստեղծեն լեզուն: Ֆրանսերէնը պաշտօնական (officiel) լեզուն է Ֆրանսայի եւ Ֆրանսացի ժողովուրդին: Բայց նաեւ Ֆրանսերէնը պաշտօնական լեզուն է Ափրիկեան բազմաթիւ հանրապետութիւններու (նախկին Ֆրանսական գաղթավայրեր): Այդ սեւամորթ ժողովուրդներէն իւրաքանչիւրը իր տան մէջ կը խօսի իր մայրենի բարբառը: Սակայն դպրոցի մէջ կը դասաւանդուի երկրի պաշտօնական լեզուն, որ Ֆրանսերէնն է: Ուրեմն, ներկայիս, անկախութեան պայմաններուն մէջ պէտք է շարունակել «պետական լեզու» բացատրութիւնը օգտագործել:

Հիմա գանք ստեղծագործութեան պարագային: 14րդ դարէն ի վեր պետականութենէ զրկուած մնացած ենք: Այդ դարերու ընթացքին գիտական եւ պատմագեղարուեստական երկեր չեն ստեղծուած միթէ: Պետականութենէ զրկուած ըլլալու պատճառաւ հայերէնը վերածուած է սոսկ խօսակցական լեզուի, կորսնցուցած է գրաւոր լեզու ըլլալու իր հանդամանքը: Արդ, Սփիւռքի մէջ արեւմտահայերէնը չէ վայելած եւ չի վայելեր պետական հովանաւորութիւն: Սակայն հակառակ այս կացութեան, արեւմտահայերէնը դարձեալ կենդանի լեզու է: Ապացոյցն ալ այն է, որ ամէն տարեվերջի, Ֆրանսական պետական Պաքալորէայի քննութիւններուն կարելի է հայերէնը ներկայացնել եւ նիշ ստանալ: Նոյնպէս, աշխարհի ամէն կողմը բացուող համալսարանական ամպիոնները, ամէն տարի արեւմտահայերէնով հրատարակուող գիրքերը եւ դրա-

կան մրցոյթները կը փաստեն որ արեւմտահայերէնը ստեղծագործական լեզու է: Ինչքան անմտութիւն պիտի ըլլար արեւմտահայերէնի մահը ցանկալ՝ արեւալահայերէն ստեղծագործութիւններով կարենալ հպարտանալու համար...: Ընդհակառակը, պետութիւնը պէտք է հովանաւորէ գայն:

4) Լեզուի եւ ուղղագրութեան կամաւոր «շփոթանք».- Հայաստանեան ներկայ ուղղագրութեան կողմնակիցները յաճախ կ'ընեն այս շփոթութիւնը: «Փաստարկ»ները երբ վերջանան, որպէս վերջին խաղաթուղթ մէջտեղ կը նետեն հետեւեալ միտքը.- «Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը գրաբարի ուղղագրութիւնն է (կամ արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնն է) եւ մենք չենք կարող գրաբար խօսիլ (կամ մենք չենք կարող արեւմտահայերէն խօսիլ)»: Հարցի էութեան անտեղեակ եղող ժողովրդական խաւերու հաւանութիւնը կորզելու ճարպիկ եւ խորամանկ ձեւ մըն է այս, որպէսզի ժողովուրդը մտածէ սապէս.- «Ի հարկէ, մեր լեզուն չենք կարող փոխել, հետեւաբար կարելի չէ մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալ»: Բայց սիրելիներ, անշուշտ որ անկարելի բան է այդ: Մեր խօսքը ուղղագրութեան մասին է եւ ո՛չ թէ լեզուի: Արեւելահայը պիտի խօսի արեւելահայերէն, իսկ արեւմտահայը պիտի խօսի արեւմտահայերէն: Սակայն ուղղագրութիւնը միասնական պէտք է ըլլայ: Պէտք է օգտագործել ո՛չ թէ երկու տարբեր ուղղագրութիւններ, այլ՝ նոյն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, որով բոլոր հայերը գրեր եւ զիրար կարդացնեն դարերով, առանց որեւէ դժուարութեան: Առենք Պարսկահայերու պարագան: Իրանահայերը արեւելահայ են եւ կը խօսին արեւելահայերէն, ճի՛շդ Հայաստանցիներունման: Սակայն չեն փոխած եւ կ'օգտագործեն մեսրոպեան ուղղագրութիւնը՝ Սփիւռքահայութեան մնացեալ հատուածներուն նման:

5) «Ուղղագրութեան փոփոխութեան մասին բերուած առաջարկները գիտական չեն».- Այս ալ ուրիշ յանկերք մըն է, որուն մասին յաճախ կը կարդանք: «Աւանդարդ»ի մէջ ալ, Լեւոն Միրիջանեանի յիշեալ յօդուածաշարքին ուրիշ մէկ ընդգիծադիրը, պր. Պետրոս Բետրեան նոյնը կը գրէ.- «Տոյց տուէք մի ոլորտ, որին արեւելահայերէնը

խանգարում է, ո՞րն է այն գիտական հիմքը, որին հետեւելով փոխում ենք պետական լեզուն»:

Ընթերցողը անդրադարձաւ վստահաբար այն «չփոթութեան», որ կայ այս մէջըրեումին մէջ լեզուի եւ ուղղագրութեան կալուածներուն միջեւ, որուն ակնարկեցի արդէն վերեւը: Նոյնպէս, ընթերցողը թարմ ապացոյց մը ունեցաւ պետական լեզու անուանումին մասին, որուն նոյնպէս ակնարկեցի վերեւը: Արդ, թողով այս երկու ճակատները, անցնինք այս պարբերութեան հիմնական մտքին, որու համաձայն որեւէ «գիտական հիմք» չկայ, փոխելու համար... մեր ղեգուն»: Ըսել կ'ուզէ՝ մեր ուղղագրութիւնը (ընթերցողը արդէն հասկցաւ, կը խորհիմ): Զարմանալի է որ բանասիրական գիտութիւններու տոքթոր փրոֆէսոր Պետրոս Բետրեան «որեւէ գիտական հիմք» չի տեսներ վերադառնալու համար մետրոպեան համազգային ուղղագրութեան: Ուրիշ առթիւ այդ հիմքերուն մասին ընդարձակօրէն գրած էի¹. բայց տրուած ըլլալով որ Հայաստանցի ժողովուրդի ստուար մեծամասնութիւնը կարելիութիւնը չունի կարգալու Սփիւռքի թերթերը, այստեղ դարձեալ պիտի բացատրեմ, համառօտ կերպով:-

Այսպէս. սովետական խեղագրութիւնը հայերէն բառերուն կապը խզած է իրենց արմատներուն հետ: Ամենամեծ վնասը այս է, որմէ կը յառաջանան նաեւ միւս վնասները: Ինչպէս որ քիչ վերջը ցոյց տուի, լեզափոխութիւնը բառը նոր ուղղագրութեամբ կը գրուի հետադարձօրէն, լեզուի փոփոխութիւնը հետադարձօրէն կը վերադարձուի լեզուին: Այսպէս է նաեւ շատ այլ բառերու պարագային: Օրինակ՝ գետ, արմատն է գիտնալ բայի: Հայերէնի օրէնքներուն համաձայն է-ն ի-ի կը փոխուի եւ կ'ունենանք գիտուն, գիտութիւն, գիտնական եւլն բառերը: Իսկ երբ այս բառը գրուի գետ (լեզուագետ, հայագետ), այլեւս չենք կրնար ըսել թէ խօսքը լեզուներ գիտցողի կամ հայերէն գիտցողի մասին է,

1. Տե՛ս Փարիզի «Կամֆ» օրաթերթի 11-14 Յուլիս 2001ի թիւերը:

քանի որ հայերէնի օրէնքներուն համաձայն է-ը չի փոխուի ի-ի: Այս ձեւով գրուած, լեզուագետ կը նշանակէ լեզուի գետ, առու: Նոյնպէս, յոռի կը նշանակէ վատ, գէշ, մինչդեռ այս բառը ներկայիս կը գրուի հոռի ձեւով, որ կը նշանակէ հայկական տոմարի երկրորդ ամիսը:

Կը տեսնուի թէ բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառով կարելի է ճանչնալ բառերու արմատներն ու բաղադրիչները: Այս պատճառով ալ գոյութիւն ունենալէ կը դադրին նոյնահունչ բայց տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառեր, արմատներ, ինչպէս օրինակ վերեւ յիշուած լեզ արմատը, որ դատապարտուած է արեւելահայերէնի բառապատկերներէն ջնջուելու, եթէ յաւիտեանս օգտագործուի հետադարձօրէն ձեւին մէջ: Պարագան նոյնն է նաեւ շատ այլ նմանահունչ, սակայն տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառերու, ինչպէս օրինակ սէր (սիրել), գէր (գիրուկ, պարարտ) եւլն, որոնք բոլորն ալ դատապարտուած են կորստեան: Մինչդեռ գրելահայերէնի այս տարբերութիւնները անհրաժեշտ են, որպէսզի յայտնաբերուին բառերու կազմախօսական (morphologique) տեղեկութիւնները եւ ըստ այնմ անհրաժեշտ բաղադրիչներով նոր բառեր կերտուին: Այլապէս, արեւելահայերէնը պիտի աղքատանայ եւ պիտի զրկուի նոր բառեր կերտելու հնարաւորութենէն, հետզհետէ ստիպուած պիտի ըլլայ օտար լեզուներէ փոխառութիւններ կնքելու, որոնք խառնիճադան լեզուի մը պիտի վերածեն հայաստանեան արեւելահայերէնը: Այս պարագաները մեծ կորուստներ են:

Նոյնպէս, արմատներու գրելաձեւի փոփոխութիւնները կը խանգարեն բանասիրական-ստուգաբանական աշխատանքները: Հայերէնի պէս հարուստ լեզուի մը համար ուղղագրական նոյնութիւնը պահել անհրաժեշտ է գրաբարի, բարբառներու, արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի միջեւ, թէ՛ լեզուի ներքին կազմախօսական քննութիւնը կատարելու (եւ այդ հիման վրայ նոր բառեր կերտելու համար, ինչպէս ըսինք), եւ թէ՛ այլ հնդեւրոպական լեզուներու հետ իր կապերը պարզելու տեսակէտով: Օրինակ, հայերէն եօթն բառը (թիւր) կապեր ունի հնդեւրոպական նախալեզուի հետ (ժամանակին

կը գրուէր՝ ես(թն), սանսգրիտերէն՝ սափթա, պարսկերէն՝ Հալթ, յունարէն՝ էփթա, լատիներէն՝ սեփթեմ, ֆրանսերէն՝ սե(փ)թ: Իսկ ներկայիս այս բառը կը գրուի յոթ, որու սկիզբի յո մասը իր այս գրելաձեւով, որ կը համապատասխանէ դասական ճո հնչիւնին, ոչ մէկ կապ ունի միւս լեզուներու ափ, աւ, էփ մասերուն հետ: Ներկայ սովետական գրելաձեւով այդ կապը խզուած է: Բառերուն դարաւոր կապը խզուած է այլ լեզուներու հետ: Հետեւաբար կարելի է բանասիրական-ստուգաբանական (etymologique) աշխատանքներ կատարել: Ստ. Մալխասեանը այս պատճառաւ իր բառարանը չկարողանալով հրատարակել սովետական խեղազրութեամբ, դայն հրատարակեց Մետրոպեան ուղղագրութեամբ՝ Ստալինի յատուկ թոյլտուութեամբ: Սակայն, ստուգաբանական հետազոտութիւնները նշանակութիւն ունին ո՛չ միայն հայերէնի, այլև հնդեւրոպական այլ լեզուներու ներքին օրինաչափութիւններն անգամ բացայայտելու տեսակէտով, քանի որ եղած են ո՛չ միայն փոխառութիւններ, այլ նաեւ փոխատուութիւններ՝ հայերէնէն դէպի ուրիշ լեզուներ: Ստուգաբանութեան անկարելիութիւնը մեծ կորուստ մըն է մեր լեզուին համար, որ այսպիսով կը կորսնցնէ իր պատմամշակութային արժէքը: Զարմանալի է, որ բանասիրական գիտութիւններու տոքթոր-փրոֆէսոր Պետրոս Բետիրեան գիտական գետնի վրայ մեր լեզուին հասցուող որեւէ վնաս չի տեսներ այս բոլորին մէջ:

6) «Մետրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալու կողմնակիցները մասնագետներ չեն» - Այս ալ վերջերս մէջտեղ նետուած յանկերգ մըն է: Այս արտայայտութիւնը կայ թէ՛ պր. Պետրոս Բեդիրեանի մօտ, եւ թէ՛ պր. Թեոս Պետրոսեանի, «Աւանգարդ»ի մէջ: Սովետական շրջանէն մնացած եւ ինքզինք չարգարացնող գերակայութեան զգացում մըն է այս արտայայտութեան տուն տուողը, ըստ որուն «արտասահմանեան երկիրներու համապատասխան վկայականներն ու տիտղոսները անարժէք են, հետեւաբար արտասահմանեան բանավիճողները մասնագէտներ չեն»: Զարմանալին այն է սակայն, որ Հայաստանցի լեզուաբաններն ու տոկթոր-փրոֆէսորները, որոնք «մասնագէտներ» են, իրենց զիրքին եւ տիտղոսներուն անհամա-

պատասխան տգիտութիւն կը ցուցաբերեն ուղղագրութեան հարցին մէջ: Մինչդեռ, բանավիճողին գիտութիւնն է, հմտութիւնն է որ արժէք մը կրնայ ներկայացնել եւ ո՛չ թէ իր տիտղոսը, վկայականը:

Այս մասին պր. Թեոս Պետրոսեան կը շարունակէ գրել. - «Ընթերցողին յիշեցնենք «Ազգ» օրաթերթում ակադեմիկոսներ Լեոն Հախվերդեանի եւ ապա «Երկրում» Սերգէյ Աբրահամեանի նշուած հարցին նուիրուած «գիտականօրէն սպառիչ պատասխաններ»: Իրականութեան մէջ այդ յօդուածներէն պր. Հախվերդեանինը գիտականօրէն ծիծաղելի էր: Փաստի չգոյութեան պատճառով անարգանքներու էր գրեմած որոշ անձերու նկատմամբ: Ինչքան զիտենք, այս հարցի մէջ պր. Լեոն Հախվերդեանը մասնագետ չի կրնար նկատուիլ, քանի որ արուեստարան է եւ ոչ թէ՛ հայագէտ: Հակառակ այս իրողութեան, պր. Թեոս Պետրոսեան անոր անունը յիշած է, պարզ այն պատճառով, որ ան ակադեմիկոս է եւ իր գրոյթին կողմնակից է...: Իսկ ակադեմիկոս Սերգէյ Աբրահամեանը բնաւ ալ համամիտ չէ պր. Թեոս Պետրոսեանին, քանի որ կողմնակից է ուղղագրութեան փոփոխութեան, միասնականացման եւ այդ գետնի վրայ Սփիւռքահայ հայագէտներու հետ միասնաբար քննարկումներ կ'առաջարկէ, գրելով. - «Հարցը պէտք է քննարկել մասնագիտական, ժողովրդավարական մօտեցումով՝ մասնակից դարձնելով հայերէնի երկու ճիւղերի ներկայացուցիչներին, այդ թուում նաեւ՝ ուսուցիչներին»: Շատ ճիշդ: Միայն թէ այդ քննարկումները «ժողովրդավարական մօտեցումով» կատարելու համար անհրաժեշտ է որ ժողովուրդը իր մտաւորականութեամբ, իր ուսուցիչներով, իր գրողներով եւ լրագրողներով, այսինքն՝ լայն խաւերով ծանօթ ըլլայ Մետրոպեան ուղղագրութեան օրէնքներուն: Ներկայ վիճակով, երբ Հայաստանցի լեզուաբանները, բանասիրական գիտութիւններու տոքթոր-փրոֆէսորներն անգամ անհրաժեշտ գիտութիւնը չունին եւ ցաւալի սխալներու մէջ կ'իյնան, ինչպէ՞ս կարելի է նման քննարկումներու ձեռնարկել: Անհրաժեշտ է որ նախ Հայաստանի Իշխանութիւններուն կողմէ Մետրոպեան ուղղագրութեան օգտագործման դէմ գոյութիւն ունեցող արգելք վերացուի, թապուն չքա-

նայ, թերթերու մէջ փափաքողներ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տպեն իրենց յօդուածները, ժողովուրդին աչքը այդպիսով սովորեանոր, նոյնպէս դպրոցներու մէջ դասաւանդուի Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, թէկուզ որպէս յաւելուածական գիտելիք եւ այդպիսով դայն գիտցողներու, անոր մասին կարծիք յայտնելու ի վիճակի եղող մարդոց շրջանակը ընդլայնուի: Տարիներու վրայ տարածուող հարց մըն է, որու լուծման պէտք է ձեռնարկենք այսօրուընէ իսկ, քանի որ երկու տարիէն Մեսրոպեան գիւտի 1600 ամեակը պիտի տօնենք: Անհրաժեշտ է որ տեղաշարժ մը կատարուի մինչ այդ: Անհրաժեշտ է որ գնացքը չփախցնենք: Այլապէս, մենք մե՛ր կողմէ կ'արժեզրկենք Մեսրոպի գիւտը՝ եթէ զայն տօնենք որպէս միայն գիրերու ստեղծման տարեդարձ: Մինչդեռ շատ լաւ գիտենք որ գիւտին արժէքը ամէն մէկ հնչիւնի համար դժգոհական ձեւ մը նշանակելը չէր, այլ միաժամանակ տառերուն օգտագործման ձեւը, ուղղագրական կանոնները ստեղծելն էր: Այդ ուղղագրութիւնն է որ 1600 տարի տոկաց մեր կրած աշխարհագրական-քաղաքական վերիվայրումներուն, նաեւ հայ լեզուի զարգացման փոփոխութիւններուն: Աշխարհով մէկ ցրուած եւ տարբեր լեզուաճիւղերով խօսող հայութիւնը միասնական մնաց զբաւոր լեզուի շնորհիւ՝ զիրար կարողալով, իրարու կեանքին հաղորդակից մնալով, մինչեւ որ 1922ի Դեկտեմբեր այդ կապն ալ խզեց եւ հայութեան երկու հատուածները օտարացուց իրարու:

Եւ հիմա այսպէս կը չարչարուինք՝ Հայաստան-Ափիւուք խորհրդաժողովներով միասնականութիւն ստեղծել փորձելով: Մինչդեռ իրական միասնականութիւնը կարելի է ստեղծել փրթած տեղէն նորոգելով կապը՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատումով, դառնալով իսկապէ՛ս մէկ ազգ, մէ՛կ ուղղագրութեամբ:

7) «Անգրագետ կը դառնանք, եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք»: Ո՛չ, քացարձակապէս ո՛չ: Անգրագէտ դառնալու պարագայ խնդրոյ առարկայ չի կրնար ըլլալ համատարած գրագիտութեան երկիր եղող Հայաստանի մէջ: Աշակերտները դպրոցի մէջ սովետական խեղագրութեան փոխարէն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի սորվին:

Գասազիրքերը արդէն Համաշխարհային Դրամատան կողմէ կը տպագրուին այս վերջին տարիներս: Ուստի, նիւթական միջոցներ ստեղծելու հարց չի ծագիր: Իսկ փողոցներու ցուցատախտակները տարիներու ընթացքին է որ հետզհետէ կը փոխուին, ինչպէս որ անկախութեան տասը տարիներու ընթացքին ռուսերէն ցուցանակները դեռ չեն փոխուած ու կը մնան իրենց տեղը ներկայիս: Ի հարկէ, անցումային շրջան մը կ'որոշուի, որու ընթացքին երկու ուղղագրութիւններն ալ կրնան օգտագործուիլ: Ինչ կը վերաբերի 80 տարիներու ընթացքին սովետական խեղագրութեամբ հրատարակուած արժէքաւոր գրքերուն, անոնց Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ վերհրատարակութիւնը կարելի է իրականացնել համահայկական հիմնադրամով մը եւ անհատական նուիրատուութիւններով, յիշենք թէ ինչպէս ամերիկահայեր հինգ միլիոն տոլար առաջարկած էին այս հարցին եւ թէ ինչպէս որոշ ակադեմիկոսներ դէպի իրենց շրջել փորձած էին այդ գումարը²: Բաւական է որ ազգային կեցուածք որդեգրենք: Գործը իրականացնելու ձեւերը կը գտնուին: Վերեւ յիշուած բոլոր լեզուակործան-ազգակործան պատճառները վերացնելով պէտք է վերադառնալ Մեսրոպեան ազգային ուղղագրութեան, որպէսզի արտասահմանի ցեղակիցներու հետ միասնաբար հայութիւնը դառնայ մէ՛կ ազգ՝ մէ՛կ համազգային ուղղագրութեամբ: Յիշենք Չարենցի հանրածանօթ խօսքը.- «Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո միասնական ուժի մէջ է»: Երկու լեզուի եւ երկու ուղղագրութեան գոյութիւնը պարզապէս կը փաստէ ո՛չ թէ մշակոյթներու նոյնութիւնը, այլ՝ տարբերութիւնը: Ուստի, քանի որ մեր լեզուները տարբեր են, առնուազն ուղղագրութիւնը պարտադիր է որ նոյնը ըլլայ: Այն ատեն է որ կարելի կ'ըլլայ ըսել թէ մէկ ազգ ենք, մէկ մշակոյթով:

8) «Հայաստանի ներկայ տնտեսական վատթար վիճակին մէջ կարելի չէ ուղղագրական հարցով զբաղիլ»: Այս առարկութիւնը ընողները

2 Տե՛ս Լ. Միրիքեանի, Կանաչ մանանայ՝ սխալ հասցեով.- «Յառաջ» օրաթերթ (Փարիզ), 30 Մայիս, 2000:

կը մոռնան որ Հայաստան երկիր մըն է, Հանրապետութիւն մըն է, որ զանազան բնադաւառներու զարգացման համար ունի տարբեր նախարարութիւններ, որոնք բոլորն ալ տնտեսական վիճակի բարելաւմամբ չեն զբաղիր, այլ ամէն մէկը ի՛ր բնադաւառով կը զբաղի: Արդ, ի՞նչ է կրթական նախարարութեան պաշտօնը, եթէ ոչ զբաղիլ կրթական-լեզուական հարցերով, բանաւոր թէ գրաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղագրութեան պաշտպանութեամբ, ուսուցումով, այլ ո՛չ թէ երկրի տնտեսական վիճակի բառելաւումով: Ուստի անիմաստ է ըսել թէ ներկայ տնտեսական վատ պայմաններուն մէջ ընելիք չկայ եւ պէտք է սպասել: Սպասել, ի՞նչ բանի: Նորանկախ երկիր մը իր մէջքը կը շտկէ առնուազն 50 տարիէն: Մենք կարո՞ղ ենք յիսուն տարի սպասել նոր սերունդին մօտ հայերէնի իմացութիւնը բարելաւելու համար՝ Հայաստանի թէ Սփիւռքի մէջ: Գրողներու Միութեան Ապրիլ ամսուան սկիզբը գումարած Պլենումին (Ընդհանուր ժողով), որուն մասնակցած են հայերէնի ուսուցման եւ զարգացման հետ կապ ունեցող բոլոր հաստատութիւնները, նշուած է ուսանողներու մօտ հայերէնի իմացութեան տկարութիւնը: Ընդունելի՞ է որ Հայոց հայրենիքին մէջ Հայերէնը այսպէս մակերեսային կերպով դասաւանդուի, «հնչիւնային» ուղղագրութեան մը հետեւանքով, որ չօգտուիր գրաբարէն եւ կարելիութիւն չի տար ճանչնալու բառերու արմատները, բաղադրիչները, անցեալն ու ներկան եւ օգտագործելու բառակազմութեան վերաբերող հայ լեզուի հիմնական օրէնքները, հնչիւնափոխութեան կանոնները: Որով լեզուն կը նահանջէ անշուշտ: Ուրեմն, տնտեսական հարցերը ո՛չ լեզուաբաններու, ո՛չ ալ կրթական նախարարութեան հետ կապ ունենալով, այս վերջինները իրենց մասնագիտութեան բերմամբ իսկ պէտք է մտածեն բանաւոր թէ գրաւոր լեզուի, հետեւաբար եւ ուղղագրութեան պաշտպանութեան եւ ապագայ սերունդներուն ճիշդ ու անվնաս կերպով փոխանցման մասին, քանի որ հայ լեզուն Հայու ինքնութեան հիմքն է:

Եզրակացնելով ըսենք, որ վերոյիշեալ այս ութը առարկութիւններն ալ անիմաստ եւ տգիտութիւն, չկամութիւն, ծուլութիւն

յայտնաբերող առարկութիւններ են, գիտական թէ տրամաբանական քննարկումի չզիմացող: Իսկական պատճառը ազգային մտածողութեան եւ կեցուածքի բացակայութիւնն է, որ սովետական կադապրի մէջ թրծուած ուղեղներուն կը թելադրէ չչեղիլ սովետական վարքագծէն, տեղի չտալ եւ հաւատարիմ մնալ սովետական շրջանի միակ վերապրուկին՝ ուղղագրութեան, քանի որ բոլոր միւս սովետական խորհրդանշանները (դրօշ, ազգային փառերգ, պետական կերպ) փոխուած են ներկայ անկախութեան շրջանից: Ուրեմն, ո՛չ թէ գիտական, այլ Հոգեբանական են իրենց ընդդիմութեան պատճառները, որոնց սակայն «գիտական» պատմուճան հազցուցած են: Դժբախտութիւնը այն է, որ այս ուսուցած ուղեղներն են որ սովետական շրջանին լեզուի բնագաւառի ամենակարեւոր պաշտօնները գրաւած են, որպէս հաւատարիմ անձեր եւ կը մնան այդ պաշտօններուն գուխը ներկայիս, որպէս ղեկավարներ: Անհրաժեշտ է որ Հայաստանի պատկան իշխանութիւնները ունենան հայոց լեզուի ապագային հանդէպ ազգային կեցուածք եւ վարեն ազգային քաղաքականութիւն, որ զիրենք մղէ անհրաժեշտ տնօրինելու՝ վերականգնելու համար մեր ազգային ուղղագրութիւնը:

Փարիզ, 14 Ապրիլ, 2002

Տպում՝ «Յաւաք» օրաթերթ, Փարիզ, 30 Ապրիլ 2002.

7. ԲՈՂՈՔԱԳԻՐ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահ պր. Ֆադեյ Սարգսեանին՝ հայաստանի 11 ակադեմիկոսներուն եւ իրենց 16 համախոհներու զրպարտություններուն դեմ

«Հայաստանի Հանրապետություն» թերթի 13 Ապրիլ 2002ի թիւին մէջ Հրատարակուած է զրպարտիչ գրութիւն մը, «Հայերէնի արդի ուղղագրութիւնը փոխելու փորձերի առթիւ» խորագրով (տե՛ս Յաւելուած Բ.), զոր ստորագրած են տասնեւմէկ Ակադեմիկոսներ (որոնց մէջ կը փայլին Սիլվա Կապուտիկեանի եւ Լեզուի Ինստիտուտի տնօրէն Գէորգ Զահուկեանի անունները), Ակադեմիայի երկու թղթակից անդամներ եւ Բանասիրական ու Պատմական գիտություններուն տասնեւչորս տղթոր-փրոֆէսորներ եւ թեկնածուներ (ընդամէնը՝ 27 Հոգի):

Այս միասնական գրութեան հրատարակութեան պատճառը հետեւեալն է.- Պարոյր Հայրիկեանի ղեկավարած Ազգային Ինքնորոշում Միաւորման նախաձեռնում նիստը որոշեց է «Հին ուղղագրութեան վերականգնման խնդիրը դարձնել Ազգային ժողովի քննարկման հարց»: Այստեղ «Հին» ուղղագրութիւն ըսելով կը հասկնան Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Ուրեմն, այս տիտղոսաւոր անձերը սարսափեցնող եւ զիրենք յիշեալ գրութիւնը ստորագրելու մղող զէպքը այն է որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման հարցը մի գուցէ ներկայացուի Ազգային ժողովի քննարկման, ինչ որ դեռ չի նշանակեր թէ Ազգ. ժողովի Պատգամաւորներու միահամուռ հաւանութեանը պիտի արժանանայ, քանի որ գիտենք Պատգամաւորներու իրարու հանդէպ հակադիր կեցուածքներն ու անհամաձայնութիւնները: Սակայն քննարկման հաւանականութիւնն անգամ սարսափեցուցած է

զիրենք: Եւ ուրեմն, Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման առջեւ ամէն ճանապարհ փակելու նպատակաւ կը դիմեն պատմական զէպքերն անգամ խնդարելիւ ժողովուրդը խաբելու եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան հաւատարիմ մնացող Սիւրբաբաճայութիւնը քաղաքական խաղերու մէջ զրպարտելու փորձերու: Այսպէս՝

1) Պ. Հայրիկեանը նոյնացնելով Մեսրոպեան ուղղագրութեան պաշտպաններուն հետ, կը գրեն հետեւեալը.- «Արդի ուղղագրութիւնը յայտարարելով «խորհրդային», «բոլշեւիկեան», նրանք պարզապէս զրսււտում են իրենց անտեղեակութիւնը (եթէ չասենք տգիտութիւնը) հարցի պատմութեան խնդրում: Հայերէնի ուղղագրութեան կատարելագործման փորձերը դեռեւս սկսվել են միջնադարում: Ինք՝ Մ. Արեղեանը դեռ 1892 թ. (բոլշեւիկները գալուց տասնամեակներ առաջ) զիրք էր հրատարակել «Հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը» վերնագրով»:

Ուրեմն, եթէ Մանուկ Արեղեանը դեռ 1892 թուականին եւ մինչեւ 1913 հետամուտ էր եղած այբուբենի փոփոխութեան եւ այդ մասին զիրք ալ գրած էր, ատիկա բաւական էր որ Հայերէնի ուղղագրութիւնը փոխուի...: Միմչդեռ բոլորս գիտենք որ հայերէնի ուղղագրութիւնը փոխեցաւ 4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագիրով): Արեղեանի յօդուածներն ու գրած գիրքը միմչդեւ այսօր ալ կրնային իր դարակներում մէջ լքուած մնալ, եթէ գոյութիւն չուներ Սովետական այդ չարաբաստիկ Դեկրետը՝ Հայաստանի Լուսժողով (Լուսավորութեան Ժողովրդական Կոմիսար) Պօղոս Մակինցեանի ձեռքով ստորագրուած: Մեր Ակադեմիկոսները չե՞ն գիտեր թէ աշխարհի զանազան լեզուներով ահագին զրականութիւն հրատարակուած է Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութեան մասին, որ կը ձգտէր Սովետական ժողովուրդներու միաձուլման, որու համար անհրաժեշտ կը նկատէին ժողովուրդներու ուղղագրութիւնները փոխել (նախ՝ լատինականացնել, յետոյ՝ ռուսականացնել), անցեալի գրաւոր ժառանգութեան հետ մարդոց կապը խզելու եւ սովետական մտածողութեամբ նոր մարդ (homo sovieticus) ստեղծելու մտազրուցեամբ: Մենք,

Սփիւռքահայերս, շատ լաւ գիտենք 1922ի Դեկտեմբերի գոյութիւնը եւ հարցի քաղաքական բնուէթը: Եւ այդքան միամիտ չենք, կարծելու համար որ մեր Ակադեմիկոսները տեղեակ չեն այս իրողութեան: Անոնք շատ լաւ ծանօթ են նաեւ ամենայն Հայոց բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանի բողոքի նամակին, որ հասցէագրուած է Հայաստանի Լուսժողովին, 17 Մայիս 1922ին.- «Ես, որպէս Հայ գրող եւ Հայ գրողների Միութեան նախագահ, գալիս եմ յայտնելու իմ զարմանքը եւ բողոքելու էն վարմունքի դէմ, որ ունեցել է Հայաստանի Լուսժողովը էս կարեւոր խնդրում: Պր. Մ. Աբեղեանը մի առաջարկ է արել եւ դրել հրապարակ: Ծատ լաւ: Բայց Հայաստանի Լուսժողովը որտեղի՞ց է իմացել թէ ե՛ւ Պր. Աբեղեանը ե՛ւ ինքը՝ Լուսժողովուն էլ նրա հետ միասին անսխալական են, որ առանց քննութեան ենթարկելու առաջարկը, հրամանագրում է ընդունել եւ միայն դրանով գրել ու տպագրել: Պր. Աբեղեանի առաջարկը ընդունելի է, թէ չէ, դա դեռ քննելիք խնդիր է: Հետեւաբար Լուսժողովին մնում է ուղղել իր արած սխալը, ե՛տ վերցնել իր կարգադրութիւնը, խնդիրը համարել բաց եւ դնել քննութեան»¹ (ընդգծումը մեր կողմէ): Սփիւռքահայերս գիտենք նաեւ որ 18 տարի տեւել է յետոյ, Աբեղեանական ուղղագրութիւնը անփառունակ վախճան ունեցաւ եւ 22 Օգոստոս 1940ին երկրորդ Դեկտեմբերով մը ընդունուեցաւ Գուրգէն Սեւակի բարեփոխումներով մշակուած նոր տարբերակը եւ կոչուեցաւ «Հայաստանեան նոր ուղղագրութիւն», որ կ'օգտագործուի մինչեւ այսօր Հայաստանի մէջ: Արդ, պետական երկու Դեկտեմբերու գոյութիւնը չի՞ փաստեր կատարածին քաղաքական բնուէթը: Եւ այդ հրամանագիրներով պարտագրուած ուղղագրութիւնը ինչպէ՞ս չկոչել խորհրդային, բոլշեւիկեան: Երբ այս է իրականութիւնը, յիշեալ 11 Ակադեմիկոսները ինչպէ՞ս կը համարձակին ըսել թէ ներկայ ուղղագրութեան տրուած «խորհրդային», «բոլշեւիկեան» պիտակաւորումը պատմական ճշմարտութեան հետ կապ չունի եւ

1 Հայկ. ՍՍԻՒ ՆԳՄ արխիւային բաժնի գիտա-ինֆորմացիոն բիւլետէն, քիւ 4, 1957, էջ 18. հմմտ. Յ. Թումանեան, Երկերի ժողովածու, Երեւան, 1959, հտ. 6, էջ 158:

«քաղաքական շահարկում է»: Հայաստանի ժողովուրդը քաղաքական շահարկման ենթրկողները վերոյիշեալ 27 անձերն են եւ ո՛չ ուրիշներ:

2) 11 Ակադեմիկոսներուն եւ իրենց 16 համախոհներուն միասնական գրութեան ամենասարսափելի եւ անընդունելի մասը սակայն հետեւեալն է.- «... Հակաուղղագրական կոչերը, որոնք փաստօրէն դիվերսիա են հայ մշակոյթի դէմ առհասարակ, եւ որոնց էութիւնը գալիք հայ սերունդներին անգրագէտ կամ առնուազն կիսագրագէտ դարձնելն է, հետապնդում են քաղաքական չար նպատակ՝ խառնաշփոթութիւն մտցնել հանրապետութեան համեմատաբար հանդարտ հասարակական մթնոլորտում եւ ծայր լարուածութեան հասցնել Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւնները»: Եւ միասնական այդ գրութիւնը կը վերջնայ հետեւեալ զրպարտիչ նախադասութեամբ.- «...Հանրապետութեան բոլոր նշանաւոր հայագէտները հիմնովին մերժել են հայերէնի նոր ուղղագրութեան դէմ ուղղուած բոլոր տեսակի ռոնձգութիւնները՝ որպէս հալ մշակոյթի քայքայման ուղղուած միտումնաւոր քայլեր՝ թելադրուած հայաստեաց կենտրոններից» (ընդգծումը մեր կողմէ):

Ուրեմն, կան հայաստեաց կենտրոններ, որոնք հայ մշակոյթի քայքայման կը ձգտին՝ ուղղագրութիւնը փոխելու եւ Հայ նոր սերունդը անգրագէտ դարձնելու միջոցաւ: Եւ ամբողջ Սփիւռքահայութիւնը, որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը կը պահանջէ 1922էն ի վեր, «հայաստեաց կենտրոններ»ուն ձեռքը խաղալիք դարձեր է...:

Ահաւոր եւ պժգալի զրպարտութիւն մըն է աս, ճիշդ 1937ի զրպարտութիւնները յիշեցնող, որոնց զո՛հ զնաց մեր միաւորականութեան զգալի մէկ մասը, Չարենցէն սկսեալ:

Ամօ՛թ այդ 11 Ակադեմիկոսներուն եւ իրենց 16 համախոհներուն, որ 2002 թուականին ալ ազատ եւ անկախ Հայաստանի իրականութեան մէջ կը ջանան դեռ Սովետական մեթոդներով գործել եւ ամբողջ կեանքի մը ընթացքին իրենց վաստակած անունը, համբաւն ու պատիւը մէկ վայրկեանի մէջ այսպէս փճացնել: Բարեբախ-

տարար միայն 11 Ակադեմիկոսներէ եւ 16 տոքթոր-փրոֆեսորներէ բաղկացած չէ Հայաստանի ԳԱ Ակադեմիան եւ մտաւորականութիւնը: Մեզի համար մխիթարական է որ Ակադեմիայի նախագահը պր. Ֆադէյ Սարգսեան չէ ստորագրած այդ դաւադիր գրութիւնը: Այդպէսով ամօթը չի տարածուիր Հայաստանի ԳԱ Ակադեմիային վրայ:

Հարց կու տանք 27ներուն.- «Հայաստեաց կենտրոններ»ու ձեռքը գործի՞ք դարձած էին 1922ի հրամանագրով ժողովուրդին պարտադրուած Աբեղեանական-սովետական ուղղագրութեան դէմ ըմբռնացող Հայ թէ օտար հայագէտները, հայ մտաւորականները, ինչպէս՝ Յովհ. Թումանեանը, Երուանդ Օտեանը, Ստեփան Մալխասեանցը, Հրաչեայ Աճառեանը, Նիկողայոս Աղոնցը, Վրաստանի Հայ մտաւորականութիւնը, Սով. Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին նախագահ Ալ. Միսանիկեանը, Վիեննական եւ Վենետիկեան Մխիթարեան Միաբանութիւններու պէս հայագիտական կեդրոններ, օտար հայագէտներէն Անթուան Մեյէն եւ դեռ շատ շատեր: Բոլորն ալ կը ջանային քանդել Հայ մշակոյթը: Իսկ մենք, որ 80 տարիէ ի վեր կը ջանանք մեր Հայու ինքնութիւնը պահպանել՝ կառչելով մեր ազգային արժէքներուն, հետեւաբար պայքար կը մղենք օտարին կողմէ պարտադրուած խեղագրութեան մը դէմ, որ խզում յառաջացուցած է ազգի երկու հատուածներուն միջեւ, որ Հայ նոր սերունդը կը զրկէ Մատենադարանին մէջ հաւաքուած եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուած 16 դարու ազգային ժառանգութիւնը կարգալու կարելիութենէն եւ որ կ'աղքատացնէ նոյնինքն արեւելահայ լեզուն, մե՞նք ալ օտար հայատեաց կեդրոններէ թելադրելով Հայ մշակոյթը քանդելու աշխատանքին լծուած ենք: Հարց կու տանք անոնց.- Մեսրոպեան ուղղագրութեան դէմ իրենց պայքարը չի՞ նշանակեր ստորադնահատել ամբողջ արեւմտահայ գրականութիւնը եւ անոր տէրը եղող Սփիւռքահայութիւնը: Նման զրպարտութիւնները միայն թշնամանք կը սերմանեն հայութեան երկու հատուածներուն միջեւ, կը քանդեն մշակութային գետնի վրայ ազգի միասնականացման համար կատարուող եւ կա-

տարուելիք ջանքերը: Բան մը, որուն վստահաբար պէտք չունի այսօր Հայաստանի ժողովուրդը, երբ այնքան կը կարօտի Սփիւռքահայութեան նիւթական եւ բարոյական օգնութեան: Զրպարտութեան եւ թշնամական այսպիսի՞ մթնոլորտի մէջ պիտի գումարուի Հայաստան-Սփիւռք երկրորդ խորհրդածողովը 27-28 Մայիս 2002ին:

Մենք, Մեսրոպեան ուղղագրութեան պաշտպաններս, ամբողջ էութեամբ կը բողոքենք այս զրպարտութեան դէմ, այս ազգակործան կեցուածքի դէմ եւ հերքում կը պահանջենք:

Ի դիմաց «Մաշտոց», Փարիզի Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան Վարչական Խորհուրդի՝

Տոքթ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Հիմնադիր եւ նախագահ

6 Մայիս 2002

8. «ՅԱՌԱՋ»Ի ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՍՓԻՒՔ
Բ. ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԵՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻՆ
ՀԻԼՏԱ ԳԱԼՖԱՅԵԱ-ՆՓԱՆՈՍԵԱՍԻ ՀԵՏ

Հ. - Հայաստան-Սփիուք առաջին խորհրդաժողովին (1999) ալ մասնակցած ըլլալով, այս անգամ յատուկ ի՞նչ նկատումով մեկնեցաք Երեւան:

Պ. - Բ. խորհրդաժողովին նպատակն էր Հայրենիքի եւ Սփիւռքի ներկայացուցիչներուն հետ միասնաբար քննարկել համազգային կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներ եւ ապագայի համար միասնական ծրագիրներ մշակել «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» նշանաբանով: Նպատակը սքանչելի էր, կը մնար գիտնալ թէ ի՞նչ արդիւնք կուտար:

Ես, իմ մասնագիտութեանս բերումով, որպէս հայագէտ, հայ լեզուի լատենտոգրական մեթոտի հեղինակ, նաեւ որպէս բանաստեղծ եւ լեզուի պաշտպանութեան Մաշտոց Միութեան հիմնադիր-նախագահ, անշուշտ պիտի մասնակցէի լեզուի, մշակոյթին հարցերուն նուիրուած աշխատանքի յանձնաժողովին, որովհետեւ Հո՛ւն նկատի պիտի առնուէին Հայու ինքնութեան պահպանման եւ զարգացման առջեւ ծառայած համազգային խնդիրներ, որոնցմէ գլխաւորն էր լեզուի, ուղղագրութեան հարցը, որ 80 տարիէ ի վեր բաժանում ստեղծած է Հայաստանի ու Սփիւռքի միջեւ: Նոյն յանձնաժողովը նպատակ դրած էր նաեւ անկախութեան շրջանի նոր դասագիրքերու ծրագիր մշակել, շեշտը դնելու համար պետականութեան զգացողութեան եւ ազգային արժէքներու դասաւանդումին վրայ:

Հ. - Ձեզ հետաքրքրող այս մարզերը լիակատար բացման նիստէն արժանի ուշադրութիւն գտա՞ն:

Պ. - Բացման նիստին (Մայիս 27) Արտաքին գործերու նախարար Վ. Օսկանեան ողջոյնի իր ելոյթէն ետք խօսք տուաւ Հանրապետութեան նախագահին, զոյգ Կաթողիկոսներուն, յարանուանութիւններու պետերուն, կուսակցութիւններու նախագահներուն եւ

Սփիւքի հայկական կարեւոր կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներուն, ընդամէնը 19 հոգի: Անոնցմէ միայն երեքը անդրազարձան ուղղագրութեան հարցին. Հայ Աւետարանական եկեղեցիին ներկայացուցիչը վերապատուելի Վահան Թութիկեան, Հ.Օ.Մ.-ի ատենապետուհի Մարօ Մինասեան եւ Թէքէեան Միութեանէն Երուանդ Ազատեան: Մանաւանդ այս վերջինը անդրազարձաւ ներկայի արեղեանական-սովետական ուղղագրութեան Հայաստանի արեւելահայերէնին պատճառած վնասներուն եւ ըսաւ որ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պէտք է վերականգնել արեւելահայերէնի օգտին՝ համար իսկ:

Ցաւալի էր հաստատել, որ Մեծի տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. կաթողիկոսը հակառակ իր երկար ելոյթին, բնաւ չանդրազարձաւ ուղղագրութեան նիւթին: Կ'երեւի մտածած էր որ նոյն նիւթով «Յառաջ»ի հանրագրութեան թիւին (Մայիս 18-19) մէջ Պոլսոյ Մեսրոպ պատրիարքին եւ Մխիթարեան միաբանութեան արբահայր Եղիա Վրդ. Բիլաղպեանի կողքին Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի իր պահանջը բաւարար էր. մինչդեռ, «Յառաջ»էն ետք խորհրդաժողովը ճիշդ տեղն էր, ուր այդ հարցը պէտք է ներկայացուէր: Մանաւանդ որ այդ նիստին ներկայ էր, նախագահէն սկսեալ, պետական ամբողջ աւագանին:

Հ. - Ձեր այս նախաբանէն յայտնի է որ լեզուական-ուղղագրութեան նիստին տրուած կարեւորութիւնը գոհացուցիչ չէք գտած:

Պ. - Բացարձակապէս գոհացուցիչ չէր, հակառակ այդ մասին մեզի կանխաւ տրուած հաւաստումներուն: Կարելի է յիշել նախարար Վ. Օսկանեանի Հայաստանի հեռատեսիլի «Կէսգիշերային ճեպընթաց» յայտագրէն ըրած յայտարարութիւնը թէ ուղղագրութեան հարցը խորհրդաժողովին քննարկութեան պիտի դրուի:

Հ. - Եւ չորրեցա՞ն:

Պ. - Ո՛չ: Յանձնաժողովի նիստը հետեւեալ ձևով կազմակերպուած էր. ժողովուրդին դիմաց, սեղանի գլուխ նստած էր Կրթութեան նախարար Լեւոն Միրտչեան, իր կողքին ունենալով հայաս-

տանցի անձնակորուսիւններ, որոնք պիտի խօսէին կրթական, մշակութային նիւթերու մասին: Իւրաքանչիւրին անսահմանափակ ժամանակ տրուած էր:

Իրենք զեկուցաբերներն էին: Իրենցմէ ետք երեքական վայրկեան տրուեցաւ ներկաներէն ելոյթ ունենալ ուղղոյնբուն: Սակայն, Կրթութեան նախարարը անմիջապէս յայտարարեց թէ միայն զեկուցաբերներուն խօսած գիտերուն մասին կարելի է արտայայտուի: Ներկաներէն շատեր չհասկցան ըսուածը, իսկ հասկցողները անհանգստացան, քանի որ զեկուցաբերներէն ո՛չ մէկը արտայայտուած էր ուղղագրութեան մասին: Կը նշանակէր թէ այս մասին խօսք պիտի չտրուէր մեզի: Յամենայն դէպս, ներկաներէն ելոյթ ունենալ ուղղոյնբը հերթով խօսք առին եւ գրեթէ բոլորն ալ անդրադարձան ուղղագրութեան հարցին, բայց ամէն անգամ նախարարը իրենց խօսքը կը կ'ընդհատէր, ըսելով որ այս նիւթը հոս պիտի չքննարկուի, հոս տեղը չէ, լեզուաբաններու հետ գումարելի առանձին ժողովի մը ընթացքին կրնայ քննարկուիլ:

Լ. - Կրնա՞ք մէկ-երկու անուն տալ այս խումբէն ուղղագրութեան մասին խօսք առնողներու:

Պ. - Բոլորը չեմ ճանչնար, սակայն անոնցմէ մէկը Վիեննայի Միխիթարեաններու վերջին արբաշայր Լ. Պօղոս Գոճանեանն էր. բարձրախօսին առջեւ կանգնած մնաց, քանի որ նախարարը կտրուկ կերպով ընդմիջեց իր խօսքը: Անկէ ետք բողոքելով միջամտեց Թեհրանի Հայագիտական ամպիոնի տնօրէն Միշա Կարապետեանը, ըսելով թէ ի՞նչպէս կարելի է արգելք ըլլալ մասնակիցներու, որոնք ուղղագրութեան մասին խօսեու նպատակով եկած են Երեւան: Առանց ազգային ուղղագրութեան, ինչպէ՞ս պիտի լուծուին ազգային մտածողութեամբ սերունդ կրթելու եւ դասագրքեր պատրաստելու հարցերը, ըսաւ: Նախարարը միշտ կրկնելով նոյն պատասխանը, թէ նիւթը անջատ ժողովի մը ձեռք կ'առնուի, եւլն, հարցը փակուած նկատեց:

Լ. - Նոյնը կրկնուեցաւ ձեր պարագայի՞նք:

Պ. - Ինծի խօսք տրուեցաւ այդ խումբին վերջինը ըլլալով. երբ առաջին նախադասութենէս սկսայ նիւթ ընել ուղղագրութիւնը, նախարարը ընդմիջեց թէ հոն տեղը չէր: Խաբուած մարդու զայրոյթով պոռթկացի. «Մենք 5 հազար քմ հեռուորութենէ եկած ենք, 3 վայրկեան այս մասին խօսելու. ընտանիք եւ աշխատանք ձգած եկած ենք, ահադին ծախք ըրած ենք, իսկ դուք թոյլ չէք տար խօսիլ այս մասին: Եթէ այստեղ պիտի չքննարկուի այս հարցը, ո՛ւր պիտի քննարկուի: Մենք քովի տունը չենք ապրիր որ անդադար երթանք-դանք: Եւ մանաւանդ, ի՞նչպէս կրնաք արգելիլ որ խօսինք այս մասին, երբ ակադեմիկոսներու ստորագրութեամբ զրպարտագիր մը գոյութիւն ունի: Գիտէ՞ք թէ ինչ դրած են եւ հրատարակած 3 թերթի մէջ միաժամանակ. թէ մենք՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան պաշտպաններս «դիվերսիա ենք անում» Հայ մշակոյթին դէմ, դայն քանդելու նպատակով, ժողովուրդը անգրագէտ դարձնելու ձգտումով եւ մեր հրահանգները կը ստանանք «Հայաստան կենտրոններին»: Ո՛չ մէկ Հայ կ'ընդունի 1937 թուականը յիշեցնող այս զրպարտութիւնը, որ մեզ միջազգային գործակալներու վերածել կ'ուզէ: Մենք դաւաճաններ չենք: Մենք Հայ լեզուի պաշտպաններ ենք» ըսի:

Այս կէտին վրայ Լ. Մկրտչեան համակարծիք գտնուեցաւ, ըսելով թէ նման զրպարտութիւններ որեւէ հարց չեն լուծեր. գաղափարական տարբերութիւնները յարգելի են, բայց զրպարտութիւնը՝ ո՛չ: Ան համաձայնեցաւ որ առաջարկ մը ընեմ: Ուրեմն, խօսք առնելով ըսի թէ մշակոյթի, լեզուի, կրթութեան կալուածին մէջ մէկ հարց միայն կայ որ Հայաստանի եւ Սփիւռքի ժողովուրդները իրարմէ կը բաժնէ եւ եթէ խորհրդաժողովը կ'ուզէ միասնութիւն ստեղծել «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» նշանաբանով, անհրաժեշտ է 1922ի դեկտեմբը ջնջել եւ վերահաստատել դասական ուղղագրութիւնը: Նախարարը անգամ մը եւ կրկնեց ներսի ու դուրսի լեզուաբաններով, թերեւս գարնան, առանձին ժողով մը գումարելու եւ հարցը քննելու միտքը: Փակեց լեզուի հարցը եւ անցաւ մշակոյթի մարզին:

Հ. . Անկարելի բան էր երեսակադել թէ Սփիւռքի Հայերը զրպարտելու սիրոյն. Հայաստանի ակադեմիկոսները կրճային Առյուծի իրար խաղի բերել...

Պ. - Նիստը շարունակուեցաւ մշակոյթի հարցերով: Սփիւռքէն զեկուցաբեր նշանակուած էր Նորվան Եպիսկոպոս Զաքարիան որ սակայն մէկ խօսք չարտասանեց ուղղագրութեան մասին, դժբախտաբար: Եզրափակումէն առաջ մէկական վայրկեան խօսքի իրաւունք տրուեցաւ Սփիւռքէն մասնակիցներու: Կրկին խօսք առի, շնորհակալութիւն յայտնեցի Ս. Կապուտիկեանին որ քաջութիւնը ունեցաւ մերժելու զրպարտագրին բովանդակութիւնը: Յետոյ կրկնեցի որ անհրաժեշտ էր 1922ի դեկտեմբեր Զնջի քաղաքական իշխանութեան որոշումով, քանի որ քաղաքական հարց էր դասական ուղղագրութեան վերադարձը: Այն պահուն երբ այս ուղղութեամբ գործնական առաջին քայլ մը առնուէր, կարելի կ'ըլլար Սփիւռքի միջոցներով ֆոնտ մը գոյացնել, 80 տարուան ընթացքին լոյս տեսած կարեւոր գիրքերու դասական ուղղագրութեամբ վերահրատարակութեան գործին ձեռնարկելու համար:

Լ. - Այս վերջին հետազոտումն ալ բանի չծառայեց:

Պ. - Նախարար Լ. Մկրտչեան ծաղրական շեշտով յայտարարեց. «Հինգ միլիոն տոլարը պատրաստեցէ՛ք»: Եւ անցաւ բանաձեւումին ուր կը կրկնէր թէ հայագիտական ժողով մը պիտի կազմակերպէ ուղղագրութեան հարցին առընչութեամբ: Այսուհանդերձ, խորհրդաժողովին եզրափակիչ հռչակագրին մէջ ո՛չ մէկ նշում կար ուղղագրութեան հարցին մասին:

Անհասկնալի մնաց թէ ինչո՞ւ Հայաստանի իշխանութիւնները խորհրդաժողովէն առաջ մեզ վստահեցուցած էին թէ ուղղագրութեան հարցը խորհրդաժողովին պիտի քննարկուի՝ համապատասխան յանձնաժողովին մէջ: Ինչո՞ւ օրինակ, պր. Օսկանեանը հեռատեսիլէն յայտարարեց այս մասին, քանի անգամ շեշտելով որ այս հարցը այս անգամ պիտի քննարկուի: Եթէ չէին ուզեր քննարկումը, ի՞նչ պէտք կար այդ մասին խօսելու եւ վստահութեան այնպիսի մթնոլորտ մը ստեղծելու, որ իբր թէ մօտալուտ է հարցին լուծու-

մը: Ակադեմիկոսներու զրպարտագիրն ալ արուեստականօրէն սրուած այս կացութեան հետեւանք էր, քանի որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումի մեծ հաւանականութենէն վախնալով է որ ուզած են բոլոր դռները փակել հարցի լուծման առջև:

Յետոյ ի՞նչ պէտք ունէին մինչեւ Երեւան դարձող մարդոց խօսքը խափանել այդքան տգեղ կերպով, սովետական մեթոտներով: Մինչդեռ 12 տարիէ ի վեր անկախ է Հայաստան եւ իբր թէ ժողովրդավարական վարչաձեւ ընդունած է: Խօսքի իրաւունքի կապտումը ժողովրդավարութեան մա՞ս կը կազմէ:

Լ. - Ձեր ու ձեր համախոհներուն պնդումները, պահանջները, ապա վէճերը, հակադրութիւնները, շօշափելի արձագանգ մը ունեցա՞մ:

Պ. - Մեծ արձագանգ ունեցան, քանի որ ուղղագրութեան նիւթը բոլոր յանձնաժողովներուն մէջ արծարծուած էր եւ ամէն տեղ այդ մասին կը խօսուէր. թէ՛ համալիրին մէջ, թէ՛ դուրսը սրճարաններու, տուներու մէջ, նաեւ հեռատեսիլի տարբեր յայտագրերու վրայ:

Ասօր ապացոյցը ունեցայ յաջորդ օրը երբ հրաւիրուած էի հեռատեսիլի «Շանթ» կայանը, «Հորիզոն» յայտագրէն ուղղակի սիւնումով խօսելու այս մասին: Հաղորդավարը Նուէր Մնացականեան զարմանք կը յայտնէր որ ամէն տեղ ուղղագրութեան հարցը կը ձեծուէր. ըսաւ թէ նոյն առտուն այցը ընդունած էր գործարար եւ նախկին բարերար Սփիւռքահայու մը որ ուղղագրութեան մասին արտայայտուած էր. երբ իրեն զիտել տուած էին թէ ատիկա իր մասնագիտութիւնը չէ, պատասխանած էր որ այդ հարցը աւելի կարեւոր էր, քան՝ պիղնէսը:

«Շանթ» հեռատեսիլի առջև խօսելով բացատրեցի թէ դասական ուղղագրութեան վերականգնումը Հայաստանի՝ օգտին համար է, հայաստանեան արեւելահայերէնին համար է, քանի որ ներկայ արեղեանական «հնչիւնային» ուղղագրութիւնը կարելիութիւնը չի տար բառերուն արմատները եւ բաղադրիչները ճանչնալու եւ անոնցմով բառակերտումներ ընելու: Այս պատճառաւ կը տուժէ լե-

զուն, կը տկարանայ, կ'աղճատուի, օտար բառերով կը խճողուի: Դասական ուղղագրութեան վերականգնումը կարելիութիւնը կուտայ Հայաստանահայուն կարենալ կարդալու իր 16 դարու գրական ժառանգութիւնը եւ տէր կանգնելու անոր: Եւ վերջապէս կը վերահաստատէ գրաւոր հաղորդակցութեան կապը Սփիւռքի հետ՝ իրարու գրականութիւն եւ մամուլ կարդալով: Յետոյ լեզու եւ ուղղագրութիւն տարբեր բաներ են: Ամէն մարդ կրնայ իր լեզուն եւ բարբառը խօսիլ, սակայն մէկ ուղղագրութիւն պէտք է ունենալ:

«Շանթ»ի խօսնակը հարց տուաւ թէ ուղղագրութեան վերականգնումը արդեօք նիւթական գետնի վրայ շահ մը կը բերէ՞ Հայաստանի: Պատասխանեցի որ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տպագրուելիք գրքերուն թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ վաճառքէն գոյանալիք գումարները անշուշտ որ շահ կ'ապահովեն Հայաստանի, նաեւ գործ կը հայթայթեն շատ մը անգործներու: Եւ յետոյ երկրորդ կեանք մը կ'ապահովեն Հայաստանցի գրողներուն գործերուն, ամբողջ հայաշխարհի մէջ տարածուելով եւ կարդացուելով:

Հրաւիրուեցայ նաեւ Ա.Լ.Մ կայանը, մասնակցելու կը որ սեղանի մը, ուղղագրութեան նիւթով: Կային 7-8 անձեր: Պոլիսէն կար թատերագիր Արման Վարդանեանը, որ խօսեցաւ եւ բացատրեց թէ ինչո՞ւ պէտք է վերականգնուի դասական ուղղագրութիւնը: Ես ալ իմ կարգիս խօսեցայ եւ ներկայ «հնչիւնային» ուղղագրութեան վնասները բացատրեցի: Հոն էր նաեւ Հայաստանցի գրող Յովհաննէս Գրիգորեանը: Ան խստիւ դէմ արտայայտուեցաւ դասական ուղղագրութեան վերադարձին, հարց տալով թէ ուրիշ խնդիր չէ՞ մնացած եւ Հայաստանի տնտեսական սարսափելի ներկային մէջ միայն ուղղագրութիւնը կը հետաքրքրէ մեզ: Պատասխանեցի որ ես տնտեսագէտ չեմ ու փրկիչի դեր չեմ կրնար կատարել. միայն կրնամ լեզուի ու կրթութեան մարզին մասնակցութիւնս բերել:

Հ. - Բայց, ի վերջոյ, այդ մարդիկը տգէտներ չեն, կրնան սխալմ ու ճիշդը գանազանել. ինչո՞ւ այն աստիճան կ'ընդդիմանան արդէն յայտնաւորուած սրբագրութեան:

Պ. - Որովհետեւ քաղաքական իշխանութիւնը որոշում կայացնելու իրաւունքը կը թողու լեզուաբաններու որոնք ամբողջութեամբ սովետական վարչակարգի, մտայնութեան արտադրութիւն են. այդ կաղապարներով դաստիարակուած են եւ իրենց ուղեղը ամբողջովին ապագայնացած է: Կարողութիւնը չունին տեսնելու թէ ո՞րն է, ի՞նչն է ազգին ապագային համար նպաստաւորը: Ստրկացած ուղեղներ են:

Լեզուական մարզին մէջ անհրաժեշտ է ազգային քաղաքականութիւն մը ունենալ, մինչդեռ իրենք ազգային մտածողութեան, կեցուածքի բոլոր ձեւերէն շատ հեռու են: Երբ մարդիկ իրենց երկրին անկախութիւնը անգամ կը մերժեն, ալ ի՞նչ կը սպասէք իրենցմէ: Կը մերժեն ինչ որ սովետական չէ, որովհետեւ իրենց համար սովետական չեղող ամէն ինչ սրբապղծութիւն է:

Ջարմանալին այն է որ այդ լեզուաբանները, ակադեմիկոսները մինչեւ հիմա կը ջանային գիտական պատմուճան մը հագցնել իրենց պնդումներուն, «հրաշալի», «կատարեալ»ի նման որակումներ տալով արեղեանական ներկայ ուղղագրութեան: Առաջին անգամն է որ իրենց փաստարկները սպառած ըլլալով, միայն ժողովուրդին անգրագէտ դառնալու վտանգը առաջ կը քաշեն իրենց զրպարտագրին մէջ: Մինչդեռ, քանի մը կանոնի փոփոխութեամբ ժողովուրդը անգրագէտ կը դառնայ, երբ այդ կանոնները դպրոցի մէջ պիտի դասաւանդուին:

Եւ յետոյ, արժանապատուութեան հարց կը դարձնեն ուղղագրութեան վերականգնումը. «Մենք պետութիւն» ենք. ինչո՞ւ մեր ուղղագրութիւնը պիտի փոխենք Սփիւռքի պահանջով՝ կ'ըսեն: Չեն հասկնար որ ասիկա Սփիւռքի հարցը չէ, քանի որ տուժողը արեւելահայերէնն է եւ Հայաստանի նոր սերունդը:

Սովետական բռնատիրութիւնը երբ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգելեց, առաջին սերունդը բնականաբար ընդդիմացաւ, բայց ետքը պատիժներու սարսափով ենթարկուեցաւ անոր: Իսկ ներկայի սերունդը կը փորձէ ամէն գնով առաւելութիւններ գտնել արեղեանականին համար. բան մը որ կը յուշէ հոգեբաններու մատ-

նանշած սթոքսոլմեան ծանօթ արտանշանին գոյութիւնը իրենց մօտ. այն՝ որով զօհը կ'արդարացնէ իր չարագործը:

Ը. - Որպէս եզրակացութիւն. կարելի՞ է. հակառակ ամէն բանի. դրական տեղաշարժերու մասին խօսիլ:

Պ. - Այո՛, այս բոլորը նախ ծառայեցին որ ժողովուրդը զանգուածային կերպով տեղեակ դառնայ հարցին, ինչ որ մտքերը պատրաստելու քայլ էր: Յետոյ, գործնական գետնի վրայ ծառայեց, կամ դրդեց որ խորհրդարանին մէջ այս նիւթով լսումներ կատարուին խորհրդատուի նախօրեակին: Անոնց ընթացքին էր որ Լեզուի Հիմնարկի տնօրէն, դասականին վերադարձին գլխաւոր հակառակորդներէն Գ. Զահուկեան վերջապէս ընդունեցաւ որ հանրակրթական դպրոցներու վերջին դասարաններու աշակերտութեան (Ժ. դասարան) դրաբարի դասաւանդութիւն ըլլայ, որպէսզի ծանօթանան բաւերու արմատներուն, նաեւ դասական ուղղագրութեան: Նոյնպէս, «Երկիր» շաբաթաթերթը սկսած է դասականով տարբերակ մըն ալ հրատարակել, շնորհիւ Արամ Գորոյեանի հնարած համակարգին, որ արեւելահայկան ուղղագրութեամբ գրուածք մը անմիջապէս կը վերածէ դասականի:

Ըսեմ տակաւին որ «Մշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան մեր Միութեան կազմակերպած դասական ուղղագրութեամբ շարդրութեան մրցումը, որուն լաւագոյնները հրատարակուեցան «Յառաջ»ի մէջ, յարմար ժամանակին ապացոյցը տուաւ որ ակադեմիկոսներուն պնդածին չափ դժուար չէ դասականին անցըր: Մրցումի 31 մասնակիցներուն գրութիւնները ցույց տուի ԱԼՄ կայանէն, ըսելով որ առանց դասընթացքի կրցած են գրել եւ... անդրազէտ չեն դարձած: Ծրագիր ալ մշակած ենք որ Երևանի երկու վարժարաններուն մէջ արեւմտահայերէնի դասաւանդութիւն կազմակերպուի յաջորդ տարեշրջանէն, անշուշտ դասական ուղղագրութեամբ:

Ը. - Կարելի է որեմն, դրական տեղաշարժերու լատտես թոցով արտել այս գրոյցը, հակառակ շարունակուող բիրտ ընդդիմութեան, ու սպասել յուսադրող յաջորդական քայլերու եւ վերջնական յաջողութեան:

Պ. - Այո՛, յուսանք որ ողջախոհութիւնը կը յաղթանակէ քաղաքական իշխանութիւններու մօտ եւ քաղաքական որոշումով մը վերջ կու տան բոլոր այս անիմաստ վէճերուն: Այդպէսով կը կարողանանք ազգովին արժանավայել կերպով տօնել Մաշտոցեան գիւտի մօտալուս 1600ամեակը:

Տեսակցացաւ Արփի Թոթոյեան

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 20-21 Յունիս 2002.

9. ՄԵՎ ՄՇԱԿՈՅԹ

Սեպտ. 1999ին կայացած Հայաստան-Սփիւռք առաջին խորհրդաժողովը ունէր հետեւեալ կարգախօսը «ՄԵՎ ազգ, մէկ մշակոյթ»: Լաւատեսութեան թափը, որ հետեւեցաւ այս խորհրդաժողովին, կոտրեցաւ 27 Հոկտեմբեր 1999ի ողբերգական մահափորձով: Երկրորդ խորհրդաժողովը տեղի ունեցաւ 27-28 Մայիս 2002ին, որ կազմակերպուած էր չորս նիւթերու շուրջ, ընդ որս լեզու-մշակոյթ-կրթութիւն, որուն մասին կ'ուզենք խօսիլ այստեղ:

Շատ ցաւալի կերպով, խորհրդաժողովի ընթացքին հայ գրաւոր լեզուն գիտակցաբար եւ կանոնաւորապէս դուրս նետուեցաւ քննարկելի հարցերու ցանկէն: Մինչդեռ անուրանալի է որ լեզուն, մանաւանդ իր գրաւոր ձեւին մէջ, թէ՛ մշակոյթի գլխաւոր բաղկացուցիչն է եւ թէ՛ ինքնութեան գետնի վրայ ազգի մասնիկները իրար կապող ազդակներու ամենակարեւորն է: Ի՞նչ է նիւթը եւ ինչպէ՞ս կարելի պիտի ըլլար զայն քննարկել, եթէ թոյլատրուէր:

Հին հայերէնը գրաւոր լեզու դարձաւ հինգերորդ դարուն (գրաբար), շնորհիւ Մեսրոպ Մաշտոցի, որ ստեղծեց հայկական այբուբենը (Մեսրոպեան) նաեւ քերականական-ուղղագրական կանոնները: Իր զարգացման ընթացքին, պատմական իրադարձութիւններու բերմամբ հայ լեզուն ունեցաւ երկու տարբերակներ, որոնք բերեղացան 19րդ դարուն: Այսպէս, արեւմտահայերէնը՝ Ռուսական Հայաստանի եւ Պարսկաստանի: Մինչեւ 1920, այս լեզուական երկուութիւնը որեւէ արգելք չյարուցեց ո՛չ հաղորդակցութեան գետնի վրա, ո՛չ ալ նոյն մշակոյթին պատկանելու գիտակցութեան, քանի որ լեզուի երկու տարբերակներն ալ (արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը) ունէին նոյն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը՝ որպէս յենարան:

Սակայն Հայաստանի սովետականացումէն անմիջապէս յետոյ, նոր իշխանութիւնները Մոսկուայէն ստացուած հրահանգներու համաձայն 1922ին օրէնքէ դուրս հռչակեցին դասական-Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը եւ պետական հրամանագրով պարտադրեցին «Հնչիւնային» ուղղագրութիւն մը, համաձայն Մանուկ Աբեղեանի առաջարկին: Պատճառը այն էր որ Սովետական Միութիւնը ունէր լեզուական ընդհանուր քաղաքականութիւն մը, որու համաձայն, ազգային լեզուները պարտաւոր էին ծառայելու ժողովուրդներու մէջ համատարած գրագիտութեան ծաւալման եւ պրոլետարական մշակոյթի զարգացման: Մոսկուան որոշած էր ուրեմն, որ մէկ կողմէ պէտք էր այբուբեններ ստեղծել՝ սովետականացումէն առաջ այբուբեն չունեցող ժողովուրդներու համար եւ միւս կողմէ պարզացնել, արդիականացնել, «ժողովրդական» դարձնել գիր ու գրականութիւն ունեցող ժողովուրդներու այբուբենները, «բարեփոխել» զանոնք, «գրելակերպը աւելի մօտիկ դարձնել բառերու արտասանութեան», որպէսզի մարդիկ աւելի դիւրութեամբ սորվին կարգալու գրել: Քաղաքական պատճառներով ընդունուած Աբեղեանի «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը (որ կը համապատասխանէր Մոսկուայի պահանջներին), ամբողջովին կը փոխէր բառերու պատկերը ընթերցողները շուարեցնելով եւ այնպիսի թերութիւններ կը ներկայացնէր, որ յառաջանան բազմաթիւ քննադատութիւններ՝ նոյնիսկ Հայաստանի մէջ, նաեւ սաստիկ առարկութիւններ՝ Հայ թէ՛ օտար հայագէտներու շրջանակին մէջ: Հակառակ այս բոլորին սակայն, ան պահպանուեցաւ՝ նոր Ուղղագրութիւն անուան տակ:

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մոսկուայի մէջ այս ամէնը ծրագրողները շուտով տարբեր նպատակ մը պիտի հետապնդէին, այն է՝ լատինականացնել Միութեան բոլոր այբուբենները, որպէսզի աւելի դիւրանար սովետական գաղափարաբանութեան տարածումը Արեւմուտքի մէջ: Յամենայն դէպս, այդ ծրագիրէն ալ հրաժարեցան եւ անոր փոխարէն որդեգրեցին այբուբենները ռուսացնելու եւ ռուսական տառերը օգտագոր-

ծելու ծրագիրը՝ այբուբենն չունեցող ժողովուրդներու համար: Սովետական Սոցիալիստական Հայաստանի մէջ վրդովում յառաջացաւ հայկական այբուբենին սպառնացող վտանգէն, նաեւ՝ արմատներէն կտրուելու եւ ինքնութիւնը կորսնցնելու հաւանականութենէն: Որպէս չարեաց փոքրագոյնը, նաեւ նկատի առնելով Արեղեանական ուղղապարտութեան դէմ եղած խիստ քննադատութիւնները, Գուրգէն Սեւակի կողմէ մասնակիօրէն բարեփոխուած ուղղապարտութիւն մը առաջարկուեցաւ, որ անմիջապէս ընդունուեցաւ եւ գործադրութեան դրուեցաւ պետական հրամանագիրով՝ 1940ին, որ մինչեւ այսօր կ'օգտագործուի Հայաստանի մէջ: Սփիւռքի նաեւ Պարսկաստանի մէջ, ուր Հայաստանի նման արեւելահայերէն կը խօսուի, այս «սովետական» ուղղապարտութիւնը, նոյնիսկ իր բարեփոխուած ձեւով միահամուռ կերպով մերժուեցաւ եւ աւանդական Մերոպեան ուղղապարտութիւնը պահպանուեցաւ: Քննադատութիւնները կը մատնանշէին Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ հազորդակցութեան կապը խզելու, հրատարակութիւններու, տեղեկութիւններու շրջադաշնութեան դէմ պատմել մը ստեղծելու կամքը: Խիստ ցաւալիօրէն, Հայաստանի մէջ հրատարակուող դասագրքեր, ընթերցանութեան եւ Հայոց պատմութեան գրքեր անօգտագործելի դարձան Սփիւռքի դպրոցներուն մէջ՝ ուղղապարտութեան տարբերութեան պատճառաւ, որ կը բարդուէր արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող լեզուական տարբերութեան վրայ:

1991ին Հայաստանի անկախացման ատեն, սովետական ուղղապարտութեան ընդդիմացողները կը յուսային որ 1922ի եւ 1940ի հրամանագիրները կը ջնջուէին, ինչպէս որ ջնջուեցան բոլոր միւս սովետական օրէնքները եւ Մերոպեան ուղղապարտութիւնը կը վերականգնուի, ինչպէս որ վերականգնուեցան հայկական եռագոյն դրօշը, պետական զինանիշը եւ ազգային փառերգը: Դժբախտաբար այսպէս չեղաւ:

Հարցը առաջադրուեցաւ Հանրապետութեան առաջին նախագահ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի օրով, սակայն այդ շրջանին գոյութիւն ունեցող բազմաթիւ ծանր խնդիրներ ուղապարտութիւնը կը կեղ-

րոնացնէին իրենց վրայ (1988ի երկրաշարժը, սովետական աշխարհի փլուզումը, Արցախի պատերազմը, շրջափակումը): Իր յաջորդը՝ նախագապ Ռոպերտ Քոչարեան անբաւարար համարեց իր տեղեկութիւնը այս մարզի մէջ եւ հարցի լուծման կապակցութեամբ նախընտրեց դիմել լեզուագէտներու կարծիքին: Այսպիսով ահա, Մերոպեան ուղղապարտութեան վերադարձի հարցը ինքնութեան վերահաստատման դաշտէն փոխադրուեցաւ լեզուագիտական դաշտ, քաղաքական ոլորտէն անցաւ լեզուի մասնագէտներու կողմէ քննարկումներու եւ որակումներու ոլորտ: Յառաջ եկան Նոր ուղղապարտութեան դէմ ու թեր յօդուածներ, յայտարարութիւններ, որոնք երբեմն վիճարանական ձեւ ստացան: Իւրաքանչիւր ոք իր տեսակէտին վրայ հաստատ մնաց. եւ կարելի չեղաւ հասարակաց քննարկման մը ենթարկել հարցը՝ երկու դրոյթներէն իւրաքանչիւրին մասին եղած փաստարկները գնահատելով ըստ արժանւոյն:

Հայաստանի լեզուագէտներու մեծամասնութիւնը կ'ուզէ պահպանել ներկայ «Հնչիւնային» ուղղապարտութիւնը: Անոնցմէ ոմանք իրենց համոզումը կ'արտայայտեն Ղազարութեան հասնող ուժգնութեամբ, նոյնիսկ իրենց ընդդիմադիրները գրպարտելով որպէս օտար արտաքին ուժերու ծառայող դաւաճաններ, որոնք «Հայ մշակոյթը քայքայելու» եւ «գալիք սերունդներին անգրագէտ կամ կիսագրագէտ» դարձնելու նպատակ կը հետապնդեն (տե՛ս Յաւելուած Բ.): Իրենց գլխաւոր պատճառարանութիւնները կը ձեւակերպեն ըսելով, թէ Նոր ուղղապարտութիւնը աւելի դիւրին է, ան նուիրագործուած է 70 տարուան ընթացքին, իր փոփոխութիւնը դժուարութիւններու, խառնակութիւններու եւ ծախսերու գուռ պիտի բանայ, Նոր ուղղապարտութեամբ ահագին քանակութեամբ գիրքեր լոյս տեսած են Սովետական Հայաստանի մէջ, անիմաստ է «պետական» ուղղապարտութիւնը փոխել Սփիւռքի հետ միաւորուելու համար՝ երբ Սփիւռքը ձուլման ճամբու մէջ է:

Իսկ Մերոպեան ուղղապարտութեան վերադարձի կողմնակիցները կ'ըսեն, թէ ան նուիրագործուած է 16 դարերու ընթացքին, իր փոփոխութիւնը, որ քանի մը տարուան անցումային շրջանի մը վրայ

պիտի երկարի, այնքան ալ մեծ ցնցումներ պիտի չյառաջացնէ, իսկ ծախսերու պարագային, Սփիւռքը պատրաստ է օգնելու, նաեւ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան շահն ու պարտաւորութիւնն է զօրացնել իր կապերը Սփիւռքի հետ: Կ'ընդգծեն, թէ այս բոլորէն բացի իրենց դիրքը հիմնուած է առանց գաղափարաբանական մտահոգութիւններու, մասնաւորաբար լեզուագիտակա՛ն հիմնական տուեալներու վրայ, զորս կարելի է ամփոփել սապէս.- «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը փոխած է բառերու պատմական պատկերը եւ ջնջած է կապերը գրաբարի հետ, որ մայր լեզուն է: Ասոր հետեւանքով կարելի է ճանչնալ բառերու արմատներն ու բաղադրիչները (նախադաս եւ յետադաս մասնիկները) եւ անոնցմով նոր բառակազմութիւններ ստեղծել (բարդ բառեր եւ ածանցներ)՝ հայերէնի ներքին օրէնքներուն համաձայն, հետեւաբար արեւելահայ գրական լեզուն ինքզինք տեւաբար հարստացնելու փոխարէն դատապարտուած է աղքատանալու եւ օտար բառեր օգտագործելու: Արդէն Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ ուսուցիչները ներկայիս մտահոգութեամբ կը մատնանշեն աշակերտներու մօտ լեզուի տիրապետութեան մակարդակի վատթարացումը:

ՇՓՈԹՈՒԹԻՒՆ

Բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառով կարելի է չէ քննել գրաբարի եւ այլ լեզուներու հետ ունեցած կապերու հարցը (փոխառութիւններ եւ փոխատուութիւններ), ուստի հայաստանեան արեւելահայերէնը զրկուած է լեզուաբանական-ստուգաբանական ուսումնասիրութիւններ կատարելէ, ինչ որ հայ լեզուի պատմամշակութային արժէքը կը կազմէր: Մեծ լեզուաբան Աճառեանի Արմատակաճ բառարանը եւ Մալխասեանցի Բացատրական բառարանը, որոնք երկուքն ալ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուած են (հասկնալի է որ անկարելի էր նոր ուղղագրութեամբ գրել), երկուքն ալ անօգտագործելի են Հայաստանցի նոր սերունդին համար: Նոյնպէս, նոր սերունդը անկարող է ընթերցել արեւմտահայերէն գրուածքներ եւ արեւմտահայ-սփիւռքահայ գրականութիւն,

ինչպէս նաեւ՝ 16 դարու հարուստ մատենագրութիւնը: «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը շփոթութիւն կը յառաջացնէ նոյնահունչ, բայց տարբեր իմաստներ ունեցող բառերը նո՛յն կերպով գրելով: Օրինակ «սէր» (սիրել բային արմատը) եւ «սէր» (կաթին երեսի սերը) բառերը տարբեր կերպով կը գրուին Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ եւ այդ կերպով իմաստի տարբերութիւնը երեւան կ'ելլէ, իսկ «Հնչիւնային» ուղղագրութեամբ երկուքն ալ կը գրուին «սէր» եւ իմաստները կը շփոթուին: Այբուբենէն «ւ» (հիւն) տառին ջնջումը յառաջացուցած է լեզուէն ալ «իւ» հնչիւնին կորուստը, այնպէս որ երեւանի մէջ Victor Hugo անունը կ'արտասանեն Վիկտոր Հյուկո, նաեւ Շոփէնի էթիւտները կ'արտասանեն Շոփէնի էթլուտներ: Վերջերս, Հայաստանի մէջ իսկ հրատարակուած է գրքոյկ մը, որ կը մատնանշէ նոր ուղղագրութեան պատճառած արտասանական սխալները¹:

ԱՌՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Հնչիւնային» ուղղագրութեան դերազանցութիւնը առասպել մըն է, պատրանք մըն է: Ժամանակի ընթացքին հնչիւնները կը փոխուին, նաեւ մէկ գաւառէն միւսը կը տարբերին: Գրաւոր լեզո՛ւն է, որ առանց բոլորովին անփոփոխելի ըլլալու, յամենայն դէպս իր կայունութեամբ եւ իր միասնականութեամբ կը թոյլատրէ հաղորդակցիլ թէ՛ ներկայի մէջ իր ցեղակիրներուն հետ եւ թէ՛ անցեալի իր գրաւոր ժառանգութեան հետ, ինչպէս նաեւ կարելիութիւն կու տայ ապագան ծրագրելու: Գրական ֆրանսերէնը եւ անգլերէնը միթէ՞ հնչիւնային լեզուներ են: Արաբները եւ չինացիները զանազան երկիրներու եւ զանազան նահանգներու մէջ հաստատուած ժողովուրդներ են՝ որոնցմէ ամէն մէկը իր հարազատ լեզուով եւ բարբառով կը խօսի, որոնք շատ տարբեր են իրարմէ, երբեմն նոյնիսկ անհասկնալի են խօսակիցին համար: Սակայն Արաբ-

1 Տե՛ս Վալերի Միրզոյեան, Լեւոն Ղազանչեան, Խոտոր ուղղախօսութիւն, Երեւան, 2002:

ները գրական կը հասկնան, գրաւո՛ր լեզուով է որ միասնական են եւ կը բաժնեն նո՛յն մշակոյթը: Այս օրինակները շատ նշանակալից են մեր ժողովուրդին համար, որ նոյնպէս ցրուած է աշխարհագրականօրէն եւ բաժնուած է զանազան հնչազկան համակարգերու միջեւ:

ՄԻԱՍՆՈՒԹԻՒՆ

Լեզուագիտական այս նշումները Հայաստան-Սփիւռք Երկրորդ Խորհրդաժողովի նախօրեակին հրատարակուած էին Սփիւռքեան մամուլին մէջ, առանց որ Հայաստանեան մամուլը արտատպէ զանոնք: Փարիզի «Յառաջ» թերթին մէջ կրօնական ամենաբարձր իշխանութիւնները (Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, Պոլսոյ Պատրիարքը, Մխիթարեան Միաբանութեան ընդհ. Աբբա՛հայրը), նաև Սփիւռքի ամենայայտնի մտաւորականներէն 34 հոգի «Բաց նամակով» մը կոչ ուղղած էին Հայաստանի Իշխանութիւններին՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման համար (տե՛ս՝ «Յառաջ», 18-19 Մայիս, 2002, նաև՝ Յուլիուս Զ.): Այդ թուականէն ի վեր տեղեակ դարձանք որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը նախատեսէ կազմակերպել Հայաստանի եւ Սփիւռքի լեզուագէտներու մասնակցութեամբ Խորհրդաժողով մը՝ միասնական ուղղագրութեան մը հասնելու ակնկալութեամբ: Պէտք է յուսալ որ նոր եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան կողմնակիցներու պայքարը կորսնցնէ իր կրքոտ բնոյթը:

Դասական ուղղագրութեան կողմնակիցները կը պահանջեն առանց որեւէ քննարկումի, քաղաքական որոշումով մը վերականգնել դասական Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, քանի որ քաղաքական որոշումով մըն էր որ ջնջուած էր 1922ին: Իսկ աւելի ճկուն կեցողածք ունեցողներ կ'ըսեն, որ անցումային շրջանի մը անհրաժեշտութեան պատճառով եթէ կարելի չէ անմիջականօրէն վերահաստատել դասական ուղղագրութիւնը, գոնէ իր օգտագործումը արգիլող 1922ի եւ 1940ի հրամանագիրները ջնջուին, անզօր հռչակուին, որմէ յետոյ կարելի է քնարկումներ կատարել՝ միասնական

որոշումներու յանգելու համար: Այդ ջնջումը կարելիութիւն պիտի տայ Հայաստանի մամուլին, ազատօրէն տպագրելու թեր ու դէմ կարծիքներ ունեցող հեղինակներու յօդուածները, թոյլատրելով ազատ վիճարկումներ ու քննարկումներ, ինչ որ ճամբայ կրնայ բանալ դէպի մշակութային միասնութիւն՝ Հայութեան բոլոր հատուածներուն համար:

Տպուած՝ «Nouvelle d'Arménie» magazine, Paris, Decembre 2002. 11bis. («Նովելի տ'Արմէնի» ամսաթերթ. թարգմանութիւն ֆրանսերէնէ):

10. ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԻՆ ՄԱՍԻՆ

Շարաթ, 1 Նոյեմբեր 2003, ժամը 17.40ին Հայաստանի «Հանրային հեռուստատեսություն» կայանը հեռասփռեց հաղորդում մը, որ նուիրուած էր հայ լեզուի ուղղագրութեան հարցին եւ ունէր Ինչո՞ւ խորագիրը: Ուրախալի էր որ յիշեալ հեռատեսիլի կայանը առարկայական մօտեցումով ուզած էր հեռասփռել հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցին մասին այս հաղորդումը, առանց ազդուելու այդ մասին դրուած արգելքներէ, այլ պարկեշտօրէն կատարելով տեղեկատուական իր պարտականութիւնը: Այս կերպով թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ մանաւանդ Հայաստանի Հայութիւնը վերջապէս առիթ ունեցան գիտնալու ներկայ «աբեղեանական» կոչուած Նոր ուղղագրութիւնը պահելու մասին Հայաստանի պաշտօնական տեսակէտը, զոր կը ներկայացնէր Լեզուի Տեսչութեան պետ Լեւոն Գալստեան: Իսկ Հայաստանի գիտա-մանկավարժական ու մտաւորական դասի ներկայացուցիչ, «Սփիւռք» Գիտա-ուսումնական Կեդրոնի տնօրէն, բանասիրական գիտութիւններու տոքթ. պրոֆ. Սուրէն Դանիէլեան կ'արտայայտէր համազգային դասական ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջող կեցուածք:

Պիտի ջանամ կարելի հարադատութեամբ վերարտադրել այստեղ այդ հաղորդումը, միջանկեալ կերպով ընելով մեկնաբանութիւններ եւ գիտողութիւններ, յստակ դարձնելու համար ըսուածները:

Հաղորդավարը.- Հայաստանի անկախացումէն յետոյ նոր օրէնքներ պէտք է մշակուէին եւ գործադրութեան դրուէին: Արդ, 1993 Ապրիլ 17ին, ՀՀ Գերագոյն Խորհուրդի ընդունած օրէնքին մէջ տեղ չգտաւ առաջարկուած նախագիծի 11րդ յօդուածի այն տո-

ղը, ուր նշուած էր «Կիրառուած է մէկ, միասնական ուղղագրութիւն, աւանդական, դասական ուղղագրութիւն»:

Նախ արտայայտուեցաւ Լեզուի Տեսչութեան պետ Լեւոն Գալստեան, ըսելով.- Մեր ամբողջ գրագրութիւնը, գրականութիւնը, սերունդներու գրագիտութիւնը խարսխուած է գործող ուղղագրութեան վրայ: Անգէն աչքով կարելի է տեսնել կամ պատկերացնել թէ ինչ տեղի կ'ունենայ նման արմատական փոփոխութիւն կատարելիս: Եւ յետոյ, մենք գիտենք թէ ի՞նչ լրացուցիչ ահուելի ջանքեր են անհրաժեշտ ուսուցիչների բանակ ստեղծելու համար, որոնք անթերի տիրապետեն հին ուղղագրութիւնը եւ հասարակութիւնը բերեն նախորդ համակարգին:

Մեկնաբանութիւն. Կ'ակնարկէր վերջին տարիներս մէջտեղ նետուած այն առարկութեան, ըստ որու սովետական տարիներուն ահագին քանակութեամբ գրականութիւն տպագրուած է եւ եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք, սերունդները «անգրագէտ» կը դառնան: Մինչդեռ անգրագէտ դառնալու ոչ մէկ պատճառ կայ, քանի որ սերունդները դասական ուղղագրութիւնը պիտի սորվին զպրոցէն, ինչպէս որ կը սորվին բոլոր գիտութիւնները: Ինչ կը վերաբերի սովետական 70 տարիներուն հրատարակուած գրականութեան, անոնք քանակութեամբ է որ ահագին են, իսկ որակով կարելի՞ է միթէ զանոնք համեմատել 1500 տարուան մեր անփոխարինելի գրականութեան հետ: Արդէն անոնց մեծ մասը լենինաբանութիւն է:

Սուրէն Դանիէլեան պատասխանեց, ըսելով.- Սփիւռք Գիտա-ուսումնական Կեդրոնում մենք արդէն դասական ուղղագրութեան երկու դասընթացք իրագործել ենք: Սփիւռք Գիտա-ուսումնական Կեդրոնը արեւմտահայ մշակոյթի պաշտպանութեան որոշակի յանձնառութիւններ ունի կրթական ասպարէզում: Աշխատում ենք թէ՛ Սփիւռքահայ եւ թէ՛ հայրենի ուսուցիչների հետ: Ընդամէնը 3-4 շաբաթուան դասընթացքները հնարաւորութիւն են տալիս մեր հայրենի ուսուցիչներին տիրապետելու դասական ուղղագրութիւնը: Մենք ինքներս ծոյլ ենք դարձել: Կարծէք ուզում ենք ասել. «Եկէք, հարցերը թողնենք նո՛յն վիճակում: Չէ՞ որ մենք այսքան

ու այսքան գրքեր ենք հրատարակել: Չէ՞ որ մենք բաւական գումարներ պիտի կորցնենք, նաեւ ուսուցիչներ պիտի պատրաստենք: Եկէ՛ք խնդիրը թողնենք այսպէս»: Մինչդէռ ինձ թւում է թէ այս ամէնը յաղթահարելի են, միայն թէ ջանքը պիտի գոյուցիլուն ունենայ, մէկ էլ՝ խնդրի քաղաքական ճանաչումը: Ուսուցիչը պատրաստ է ծանրութիւն կրելու, եթէ դու այդ ծանրութիւնը տալիս են նրա գիտակցութեանը, թէ մայր մշակոյթին վերադառնալու հարց կայ:

Մեկնաբանութիւն. Սուրէն Դանիէլեան շատ կարեւոր կէտեր կը շեշտէ: Առաջինը այն է, որ Հայաստանցիք ծոյլ են դարձած, որեւէ ջանք գործադրելու ուժ չեն զգար իրենց մէջ գիրի եւ մշակոյթի վերականգնման համար:

Երկրորդ, 3-4 շաբաթուան դասընթացքով հայրենի ուսուցիչները սորված են դասական ուղղագրութիւնը, ինչ որ կը ջրէ այն պնդումները, թէ չափազանց դժուար է եւ երկար ժամանակի կը կարօտի:

Երրորդ, Ս. Դանիէլեան կը շեշտէ ուղղագրութեան հարցի քաղաքական ճանաչման անհրաժեշտութիւնը: Այսինքն, ինչպէս որ 1922ի հրամանագիրով փոխուող հայերէնի դարաւոր ուղղագրութիւնը քաղաքական կեցուածքի մը արդիւնք էր, այսօր ալ դասական ուղղագրութեան վերադարձը լեզուական ազգային քաղաքականութեան մը արդիւնք պէտք է ըլլայ, այլ ո՛չ թէ դժուարութիւններու առջեւ կքող թուլամորթ կեցուածքի մը: Ան կը շեշտէ նաեւ մայր մշակոյթին վերադառնալու գիտակցութիւնը ուսուցիչներուն ներընչելու անհրաժեշտութիւնը, որպէսզի այդ գիտակցութիւնը ուսուցիչներէն անցնի աշակերտներուն եւ հոսակ՝ ամբողջ ժողովուրդին:

Հաղորդավարը միջամտելով յայտնեց.- «Օրէնքի ընդունումից յետոյ վէճի մարման որոշակի միտում նկատուեց, մանաւանդ որ օրէնքը ուղղագրութեան միասնականացմանը սատար կանգնելու դրոյթ էր ներկայացնում: Սակայն, անդորրը յարաբերական էր»:

Լ. Գալստեան.- Եթէ մենք պարզունակ մեկնաբանենք այս դրոյթը, դա թերեւս կը նշանակի թէ Պետութիւնը պէտք է այս կամ այն ուղղութեամբ վարչական մի լուծում տայ ուղղագրութեան միասնականացմանը: Բայց, ինչպէս ասացի, գիտական, մանկավարժական, հոգեբանական բոլոր նախադրեալների համատեքստում այսօր բացարձակապէս հիմնաւորուած չէ ե՛ւ գիտականօրէն, ե՛ւ հասարակական շահերի տեսանկիւնից ուղղագրութեան փոփոխութիւնը:

Ս. Դանիէլեան.- Եթէ մենք խօսում ենք համախմբման եւ տարբաժանման կարմիր սահմանի մասին, ո՞րն է այսօր մեզ համախմբող ուժը գրութեան մէջ: Հին գրին վերադառնա՞լը, թէ՞ տարբաժանման գիծը խորացնելը, խրամ ձգելը հայութեան մեր երկու հատուածներու միջեւ: Ցաւօք, մեր լեզուաբանները իրենց կարծրացած մօտեցումներով տեղ չեն թողնում հանդուրժողականութեան, ակնկալուած այն երկխօսութեան, որ իսկապէս անհրաժեշտ է դասականի եւ արեղեանականի այսօրուայ պաշտպանների միջեւ:

Լ. Գալստեան.- Մենք աւելի շատ մեր ուշադրութիւնը այսօր պիտի բեւեռենք որոշակի հանդուրժողական մթնոլորտ ձեւաւորելուն Հայրենիքի եւ Սփիւռքի մտաւորականութեան միջեւ եւ փորձենք հասկանալ այն հանգամանքը որ գործող ուղղագրութիւնը արդէն տասնամեակներ շարունակ սպասարկում է մեր հասարակական կեանքը:

Մեկնաբանութիւն. Հետաքրքրական է, որ պր. Գալստեան կ'ուզէ որ հանդուրժողականութեան գիւնը Սփիւռքը վճարէ: Մէկ խօսքով, կ'ուզէ որ Սփիւռքը մոռանայ եւ չարծարծէ ուղղագրութեան հարցը եւ... վերջ ամէն տարակարծութեան: Լափալիսեան ճշմարտութիւն: Կը մոռնայ սակայն հիմնականը, թէ Սփիւռքը իր ամբողջ էութեամբ փարած է իր մշակութային արժէքներուն եւ չի կրնար թոյլատրել որ ազատ ու անկախ Հայաստանի մէջ դեռ «սպասարկէ» արեղեանական-սովետական վնասակար ուղղագրութիւնը եւ իր վնասները տարածէ նաեւ համայն Հայութեան վրայ, ձուլման եզրին պահելով Սփիւռքահայ սերունդները: Մինչդեռ կարելի է փրկել զանոնք համազգային ուղղագրութեամբ գրականութիւն մա-

տուցանելով, մասնաւորաբար՝ մանկական եւ պատանեկան գրականութիւն: Նաեւ՝ պետական հովանաւորութեան տակ առնելով արեւմտահայ սքանչելի լեզուն, փոխանակ զիջումները Սիիւրբէն պահանջելու:

Հաղորդավար.- Կարծիքները՝ կարծիքներ, ցանկութիւնները՝ ցանկութիւններ, բայց Պետութիւնը անշուշտ պէտք է ունենայ սեփական զիրքորոշում, բնականաբար՝ լաւ հաշուուած եւ անվտանգ:

Լ. Գալստեան.- Ես պէտք է փաստեմ որ 2002 թուականի Փետրուարին Կառավարութիւնը ընդունեց որոշում՝ ՀՀ լեզուական քաղաքականութեան պետական ծրագրի մասին: Ըստ էութեան, այս ծրագրում մի առանձին բաժին յատկացուած է հէնց այս կնճռոտ խնդրին: Այնտեղ ներկայացուած են այն հիմնադրոյթները, այն հիմնախնդիրները, որոնք յուզում են հասարակութեանը՝ ուղղագրութեան հարցերի վերաբերեալ: Նաեւ նշուած են այն գործողութիւնների ցանկը, որոնք անհրաժեշտ են որոշակի շտկումներ եւ ուղղումներ մտցնելու՝ վարուող պետական քաղաքականութեան մէջ:

Մեկնաբանութիւն. Կը տեսնուի թէ պր. Գալստեան կը խօսի՝ առանց յստակ բան ըսելու: Չ'ըսեր թէ որո՞նք են Փետրուար 2002 թուականին ընդունուած որոշումները եւ ինչպիսի՞ գործողութիւններու ցանկ որոշուած է՝ «որոշ շտկումներ եւ ուղղումներ» մտցնելու համար: Մենք տեղեակ չենք այդ շտկումներէն, միայն ինչ որ գիտենք այն է, թէ Լեզուի Վարչութեան պետ եւ դասական ուղղագրութեան կողմնակից պր. Վալերի Միրզոյեան փոխարինուեցաւ իր պաշտօնին մէջ պր. Լեւոն Գալստեանով: Եւ այնուհետեւ սկսաւ կիրարկուիլ աւելի խիստ քաղաքականութիւն մը, որ կ'արգիլէ մամուլին ազատօրէն տպագրել երկու ուղղագրութեամբ այլ յօդուածներ, ինչ որ կը հակասէ Հայաստանի Սահմանադրութեան, որ կը տնօրինէ թէ Հայաստանի պետական լեզուն գրական Ռայերեցն է (եւ ո՛չ թէ գրական արեւելահայերէնը): Ուրեմն, գրական արեւմտահայերէնն ալ իր դասական ուղղագրութեամբ իրաւունք ունի պետական լեզուի կարգավիճակ ունենալու, գոնէ՝ չարգիլուելու: Այս իրողու-

թիւնը սակայն թուղթի վրայ է եւ ո՛չ իսկ յստակ կերպով բանաձեւուած: Իսկ գործնական գետնի վրայ ո՛չ իսկ մէկ յօդուած կրնաք տպագրել հայաստանեան մամուլի մէջ դասական ուղղագրութեամբ, թէեւ բոլորն ալ կ'ուրանան այս իրականութիւնը՝ մամուլի ազատութիւն կեղծելով, ինչ որ կը փաստէ թէ Հայաստանի մէջ թապուն իրաւունք իսկ չունի իր անունը տալու...: Հապա ի՞նչ ըսել Սահմանադրութեան այն յօդուածին, որի համաձայն «երաշխատրուած է ազգային փոքրամասնութիւնների լեզուների ազատ գործածութիւնը»: Ուրեմն, արեւմտահայերէնը, իր ուղղագրութեամբ, փոքրամասնական լեզուներու (ռուսերէնի, քրտերէնի) չափ իսկ իրաւասութիւն չունի Հայոց Հայրենիքին մէջ: .

Սուրէն Դանիէլեան իր հերթին սապէս պատասխանեց.- Մենք քանի որ այսօր ունենք երկու մշակուած գրական լեզուներ, մենք պարտաւոր ենք այդ երկու լեզուներն էլ յղկել: Մինչդեռ մեր պետական մօտեցումը բաւարար չէ այս առումով: Մեր Լեզուի Ակադեմիական Պետական Ինստիտուտը հրաշալի լեզուաբաններ ունի, որոնք յղկել ու կանոնակարգել են արեւելահայերէնը, ո՛չ մի վրիպում չես կարող անել: Հապա գրադարանները, ինչքան լաւ եւ խնամքով են կազմուած: Բայց նոյն ատեն դուք նայէք արեւմտահայերէնին: Ինչքան ողորմելի, ինչքան խեղճ, լեզուական եւ բառական արժէքների ճանաչողութեան ինչ անորոշութիւն: Եւ ո՛չ մէկի հոգը չէ: Սակայն, չէ՞ որ մենք պետութիւն ենք, հայերէնը մե՛րն է, ուրեմն մենք պիտի կարողանանք տէր կանգնել նաեւ արեւմտահայերէնին:

Հաղորդավար.- Վերը նշուած «Լեզուի մասին» օրէնքում, որն ի դէպ արդէն 10 տարեկան է, առաջին յօդուածում կարդում ենք.- «ՀՀ Պետական լեզուն հայերէնն է, որ սպասարկում է Հանրապետութեան կեանքի բոլոր ոլորտները: ՀՀ պաշտօնական լեզուն գրական հայերէնն է»: Եթէ ուշադրութիւն դարձրեցիք, տարբերութիւն չկայ դրուած: Ո՛չ թէ գրական արեւելահայերէն կամ գրական արեւմտահայերէն, այլ՝ ուղղակի գրական հայերէն: Այսօր էլ Հայաստանում լոյս են տեսնում թերթեր եւ հրատարակում են գրքեր, ո-

րոնք ամբողջութեամբ կամ մասամբ հետեւում են աւանդական ուղղագրութեանը:

Մեկնաբանութիւն. Այս վերջին կէտին վրայ հաղորդավարը կը սխալի: Եթէ մասնաւորներու դրամով երբեմն գրքեր լոյս կը տեսնեն դասական ուղղագրութեամբ, ատոնք պաշտօնական հանգամանքէ զուրկ, անձնական ձեռներէցութեամբ հրատարակուած գրքեր են: Մինչդեռ թերթերու մէջ, որոնք պաշտօնական հանգամանք ունին, կարելի է որ եւէ յօդուած տպագրել դասական ուղղագրութեամբ: Հակառակ պարագային, պատճառ մը չկար որ որոշ հայրենի գրողներ իրենց յօդուածները արտասահմանեան մամուլի մէջ տպագրէին, մինչդեռ ինչքան կ'ուզէին Հայաստանի մէջ տպագրել, որպէսզի ուղղագրութեան հարցին մասին հասարակաց կարծիք ստեղծուի եւ ժողովուրդը գիտակցի մետալին միւս երեսի ալ իրականութեան:

Ս. Դանիէլեան.- Պետական, սահմանադրական ո՛չ մի կանոն չկայ, որ արգելի ինձ, ձեզ կամ մէկ ուրիշին, վարուելու եւ գրելու այնպէս, ինչպէս ուզում եմք: Նոյնիսկ, ես կարող եմ արեւմտահայերէն խօսել: Պետական որեւէ հիմնարկում դա պիտի ընդունուի: Կարող եմ գրել դասական ուղղագրութեամբ ցանկացած դիմում եւ որեւէ պետական պաշտօնեայ իրաւունք չունի քամահրանքով մի կողմ շարտելու այն եւ վիժեցնելու այս կամ այն նախաձեռնութիւնը:

Մեկնաբանութիւն. Հասկնալի է որ Սուրէն Դանիէլեան սահմանադրական օրէնքէ, իրաւունքէ կը ճառէ: Իրականութիւնը տրամազօրէն տարբեր է սակայն: Մաղթելի է, որ Ս. Դանիէլեանի երազը օր մը իրականանայ:

Լ. Գալստեան.- Առհասարակ մեր գրական լեզուի երկու ճիւղերը միասնական համազգային մշակոյթի հարստութիւններ են, նրա լիարժեք լիիրաւ բաղկացուցիչներն են, որոնք պատմականօրէն յայտնուել են մշակութային պատմական տարբեր գոյավիճակներում: Դասական ուղղագրութիւն հասկացութիւնը պէտք է որոշ վերապահումով ընդունել (նկատի ունեմ Մաշտոցեան գրի ստեղծու-

մից յետոյ, մասնաւորապէս վաղ միջնադարեան գրականութեան ուղղագրութիւնը): Որովհետեւ, ինչ վերաբերում է յետագայ ժամանակներին, լուրջ փոփոխութիւններ է կրել եւ այսօր էլ Սփիւռքում գործող ուղղագրութիւնը աչքի է ընկնում, յատկանշուած է իր դասականութեամբ եւ բազմազանութեամբ:

Մեկնաբանութիւն. Սփիւռքի մէջ ուղղագրութիւններու «բազմազանութիւն» վերջին տարիներու յերիւրանք մէն է, խեղաթիւրում մը, զոր կը պարտինք մեծ լեզուարան Զահուկեանին, որ Հայոց լեզուի հազարաւոր բառերը մէկ կողմ թողած, օտար բառերով կը գրադի, որոնք տարբեր ձեւով գրուել են, օրինակ՝ Պոլիս-Պօլիս, Փարիզ-Բարիզ, եւլն, եւ կ'եզրակացնէ թէ ամէն տեղ տարբեր ուղղագրութիւն մը կայ...: Մինչդեռ այդ օտար բառերը չեն փոխեր մեր ուղղագրական համակարգը, որ ստեղծուած է մե՛ր լեզուի բառերուն համար: Ահա թէ ինչ կը գրէ 1996ին հրատարակած իր պրակին մէջ.- «Արտասահմանեան սփիւռքի մէջ հէնց այդպիսի միասնութիւն չկայ եւ փաստօրէն ամէն մի համայնք, եթէ չսսնք ամէն մի հրատարակութիւն, ունի ուղղագրական իր սկզբունքները, դիմում է տառադարձման իր կանոններին»¹: Ահա, Զահուկեանի այս խեղաթիւրումը ջրածնային ռումբէն աւելի վնասարեւ եղաւ, քանի որ իր փոքրաւորները, լեզուագիտութեան տքթորներն ու թեկնածուները, բոլոր անոնք որոնք իրմէ կախեալ են ռոճիկ ստանալու համար, ստիպուած են, ճիշդ կամ սխալ, տարածել այս սուտը: Լեզուի տեսչութեան պետ Լ. Գալստեանն ալ նոյն յանկերգը կը կրկնէ, հաւատացնել ջանալով որ դասական ուղղագրութիւնը յարատեւ փոփոխութեան մէջ է եղեր եւ այսօր ալ (այսինքն 1922էն ի վեր) հերթական փոփոխութեան մէջ է: Մինչդեռ այդպէս չէ իրականութիւնը: Միջնադարէն ի վեր ուղղագրական փոփոխութիւններու «առաջարկներ» է որ եղած են: Որոշ գրիչներ այսինչ կամ այնինչ բառը սա կամ նա ձեւով գրած են (զոր առաջարկ կարելի է նկատել), առանց ուղղագրական

1 Տե՛ս Գ. Զահուկեան, Հարկ կա՞յ արդեօք փոխել մեր ուղղագրութիւնը», Երեւան, 1996:

համակարգը կարենալ փոխելու: Բանավէճեր ալ եղած են: Բայց մտաւորականութիւնը համաձայն չէ գտնուած ընդհանուր փոփոխութեան եւ առաջարկը մնացած է առաջարկ: Արմատական փոփոխութիւն չէ եղած: Այսպէս, առաջարկներով է որ հասած ենք մինչեւ 1922, երբ Մոսկուայի լեզուական քաղաքականութեան բերմամբ, մէկ հրամանագիրով փոխուեցաւ մեր ուղղագրութիւնը: Իսկ այսօր, Սփիւռքեան գաղութներու մէջ չկան բազմապիսի ուղղագրութիւններ, եթէ չհաշուենք այն կացութիւնը, որ կիսագրագէտ Հայաստանցիներ Ամերիկայի մէջ թերթեր կը հրատարակեն՝ իրենց իմացած ու չիմացած ուղղագրութեամբ...: Այնպէս որ ուղղագրութիւնը տարբեր չէ Պոլսոյ, Պէյրութի, Եգիպտոսի, Փարիզի թերթերուն, գիրքերուն մէջ եւ Աոյնիսի Պարսկաստանի, հակառակ որ Պարսկահայերու լեզուն արեւելահայերէնն է, սակայն անոնք պահած են դասական Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Ահա այսպէս, մեծաւորին ըսածը փոքրաւորները կը կրկնեն ու կը տարածեն եւ ժողովուրդն ալ, որ մասնագէտը չէ այս հարցերուն եւ կարելիութիւնը չունի սփիւռքեան թերթեր կարդալու, կը հաւատայ թէ ամէն կողմ տարբեր ուղղագրութիւն մը կայ, հետեւաբար ինչո՞ւ Հայաստանի ուղղագրութիւնն ալ տարբեր չըլլայ...:

Հաղորդավար.- Հրապարակային ու շարունակուող ալիքն անցեալ տարի էր, երբ լրացաւ արեւելահայկան ուղղագրական բարեփոխութեան 80 տարին: Եւ մի շարք հայրենի գիտնականներ այն անուանեցին «Տիրամած յոբելեան»: Նաեւ, կազմակերպուած դիտաժողովէն ետք դիմեցին Հանրապետութեան նախագահին, առաջարկելով անյապաղ կասեցնել 1922 թուականի Մարտի 4ի որոշումը: Գործող ուղղագրութեան կողմնակիցները բնականաբար տուեցին համարժէք պատասխան:

Լ. Գալստեան.- Պետական ծրագրում նշուած է որ երկու մօտեցումներն էլ մերժելի են: Պէտք է պարզապէս նկատի ունենալ այն հասարակական իրողութիւնը, որ գործող ուղղագրութիւնը, այսինքն 1922ին Մ. Արեղեանի նախագծով առաջարկուած եւ 1940ին վերամշակուած ուղղագրութիւնը այսօր լիովին բաւարարում է մեր

հասարակութեան բոլոր կրթական, մշակութային եւ առհասարակ հաղորդակցական բոլոր պահանջներին: Նա իսկապէս այդ բարեփոխումը կատարեց, որ մենք էական դժուարութիւններ, լուրջ բարդութիւններ չունենանք մեր գրաւոր ակնդական տեքստերը հասկնալու եւ ըմբռնելու հարցում: Այլ հարց է, որ գործող ուղղագրութիւնը որոշակիօրէն տարբերուելով Սփիւռքում գործողից, պէտք է այս իրողութիւնը հաշուի առնել եւ ուղղագրութեան միասնականացման մասին խօսելիս ո՛չ այնքան այսօր շեշտը դնենք վարչական ճանապարհով ուղղագրութիւնը փոխելու, այլ հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ լեզուահաղորդակցման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները ստեղծելու մասին:

Մեկնաբանութիւն. Հայաստանցի լեզուաբաններու «Գործող ուղղագրութիւնը, այսօր լիովին բաւարարում է մեր հասարակութեան կրթական, մշակութային եւ առհասարակ հաղորդակցական բոլոր պահանջներին» բացատրութիւնը, պարզապէս, այս լեզուաբաններու խաւին հակուրութիւնը ցոյց կու տայ: Արդարեւ, այս լեզուաբանները կա՛մ միայն իրենց նման փոքրաթիւ մտաւորականներու խումբը նկատի ունին եւ կամ իսկապէս Հայաստան աշխարհի իրականութենէն տեղեկութիւն չունին: Արդարեւ, ինչպէ՞ս բացատրել թէ ուսուցիչներ կը գանգատին, որ իրենց աշակերտները պարզ կենսագրական մը գրելու ի վիճակի չեն, 3-4 տողի մէջ ուղղագրական ահագին սխալներ կ'ընեն: Դեռ Սեպտեմբեր ամսուն Հայաստանի հեռատեսիլը Հայլուր յայտագրին մէջ ցոյց կու տար քննութիւններու արդիւնքները «փայլուն» են, իսկ հայերէնի քննութիւններուն նոյն աշակերտները շատ խեղճ արդիւնքներ ձեռք ձգած են: Լեզուագէտները միթէ Հայաստանի մէջ չե՞ն ապրիր: Չե՞ն հետեւիր երկրի իրադարձութիւններուն: Եթէ գործող ուղղագրութիւնը հրաշալի է եւ կրթական ու մշակութային բոլոր պահանջները կը բաւարարէ, աշակերտները ուղղագրական որեւէ սխալ պէտք չէ որ ընեն: Նաեւ աշակերտներու հայերէնի իմացութիւնը շատ բարձր մակարդակ պէտք է ցոյց տայ: Չէ՞ որ դեռ երէկ էր որ երկրին մէջ անգլերէնի համատարած դասասանդութիւն ծաւալեցաւ եւ բոլոր ծնողները

չեն որ գիտեն անգլերէն: Մինչդեռ հայերէնը աշակերտներու եւ իրենց ծնողներու մայրենի լեզուն է եւ ժառանգաբար, իրենց ծիներով իսկ նպաստաւորուած են դայն իմանալու, հասկնալու գետնին վրայ: Ինչո՞ւ որեւէ մէկը չի՛ համարձակիր մատը վէրքին վրայ դնելու եւ ըսելու որ սխալ, ո՛չ գիտական ուղղագրութիւնը չի կրնար լաւ արդիւնք տալ: Բազապատկերներու փոխուած ձեւին պատճառով արմատներու եւ բազադրիչներու անգիտացումը հայ լեզուի իմացութեան չի կրնար առաջնորդել նոր սերունդը: Եւ կը զրկէ լեզուն իր արմատներուն վրայ նոր բառեր կազմելու հնարաւորութենէն, որով կ'աղքատանայ լեզուն, հայկականի փոխարէն օտար բառերով խճողուելով: Նոյնպէս, նոյնահնչիւն բառերու (նոյն ձեւով հնչուող սակայն իմաստով տարբեր եղող բառերու) շատացումը եւ անոնց ներկայիս նոյնաձեւ գրութիւնը (օրինակ՝ չամբ եւ համբ, որ սակայն ներկայիս երկուքն ալ կը գրուին համբ ձեւով) թէ՛ իմաստի շփոթութեան եւ թէ՛ աղքատացման կ'առաջնորդէ լեզուն, քանի որ չօգտագործուող բառը (օրինակ՝ չամբ) կը դատապարտուի կորսուելու, մոռցուելու եւ անոր տեղ օտար բառ կ'օգտագործուի: Չշարունակենք, այլ՝ անցնինք: Այս եւ այլ վնասներ չեն անհանդատացներ Հայ լեզուաբանները: Անոնք գոհ են իրենց դափնիներով, ուրիշով չեն հետաքրքրուիր, նոյնիսկ եթէ այդ ուրիշը երկրի երկու միլիոնէ աւելի բնակչութիւնն է:

Ինչ կը վերաբերի Լ. Գալստեանի «Աբեղեան այդ բարեփոխումը կատարեց, որ մենք էական դժուարութիւններ, լուրջ բարդութիւններ չունենանք մեր գրաւոր աւանդական տեքստերը հասկնալու եւ ըմբռնելու գործում» արտայայտութեան, իրականութիւնը ճիշդ հակառակն է: Աբեղեան այնքան այլանդակած էր մեր ուղղագրութիւնը, բառապատկերները այնքան փոխուած էին որ անկարելի էր կարդալ ու հասկնալ որեւէ գրուածք: Այդ պատճառաւ էր որ աշխարհի բոլոր Հայ թէ՛ օտար հայագէտները բողոքի նամակներ տեղացուցին Հայաստան, ընդարձակ բացատրութիւններով ջանացին ցոյց տալ կատարուած խեղումներուն ահուկիւթիւնը: Այդ պատճառաւ էր որ Աբեղեանական ուղղագրութիւնը, հակառակ

գործադրուող պետական միջոցներուն (լիկ-կայաններ, պարտադիր հասարակաց դասընթացքներ), միայն 18 տարի շարունակեցաւ եւ յետոյ անհրաժեշտ տեսնուեցաւ դայն «բարեփոխել» եւ 1940ին երկրորդ գեկրեստով մը Գուրգէն Սեւակի առաջարկը ընդունուեցաւ, որպէս երկու շարեաց փոքրագոյնը, երկրորդ չարիքը ըլլալով ուսական այբուբենի օգտագործումը հայկական այբուբենի տեղ: «Նոր ուղղագրութիւն» կոչուած Գ. Սեւակեան մասամբ փոխուած այդ ուղղագրութիւնն է որ մինչեւ այսօր կը շարունակուի գործածուիլ Հայաստանի մէջ, որ սակայն նոյնպէս կարելիութիւն չի տար Հայաստանցի նոր սերունդին կարգալու եւ հասկնալու ո՛չ միայն «գրաւոր աւանդական տեքստերը», այսինքն Մատենադարանի 16 դարու ժառանգութիւնը, այլ նոյնիսկ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութենէն քանի մը տող: Կը տեսնուի թէ որքան «ճիշդ» է Լ. Գալստեանի արտայայտութիւնը:

Իսկ երբ Լ. Գալստեան կ'ըսէ «Ուղղագրութեան միասնականացման մասին խօսելիս ո՛չ այնքան այսօր շեշտը դնենք վարչական ճանապարհով ուղղագրութիւնը փոխելու, այլ՝ հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ լեզուահարգողակցման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները ստեղծելու մասին», աս ալ ուրիշ ճակով մըն է: Ուղղագրութիւնը «վարչական ճանապարհ»ով, այսինքն պետականօրէն եւ պաշտօնապէս, օրէնքով ու սահմանադրութեամբ փոխելու փոխարէն, մեզի կ'առաջարկէ «հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ լեզուահարգողակցման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները ստեղծել»:

Երբ շատ լաւ գիտէ թէ բազմաթիւ պայմաններու փոխարէն մէկ պայման միայն անհրաժեշտ է: Մեսրոպեան դասական ուղղագրութեան վերականգնումը Հայաստանի մէջ բաւական է վերահաստատելու համար 80 տարիէ ի վեր փրթած հայրենիք-Սփիւռք կապը: Հոգեկան կապը եւ լեզուական կապը: Արդարեւ, բաւական է վերականգնել դասական ուղղագրութիւնը, որպէսզի դպրոցները հայրենիքէն ստանան դասագրքեր, մանկական եւ պատանեկան գրականութիւն, մարդիկ բաժանորդագրուին հայրենիքի թերթերուն, ամսագիրներուն, դնեն գիրքեր, բառարաններ, դասական ուղղագրու-

Թեամբ տպագրուին Հանրագիտարաններ, 80 տարիներու ընթացքին արեղեանական ուղղագրութեամբ հրատարակուած արժէքաւոր գիրքեր վերստին տպագրուին այս անգամ դասական ուղղագրութեամբ եւ տարածուին համայն Հայ ժողովուրդին մօտ, Սփիւռքահայ եւ Հայաստանցի հեղինակներու գրքերը միասնական, համազգային ուղղագրութեամբ հրատարակուին, վաճառուին եւ կարդացուին թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ Հայաստանի մէջ, եւլն: Ահա, ո՛չ ամբողջական ծրագիր մը հայրենիք-Սփիւռք ընդլայնուած կապերու: Բայց այս բոլորը կարենալ ընելու համար վարչական ճանապարհով ուղղագրութեան փոփոխութիւնը անհրաժեշտ է: Ուրիշ ո՛չ մէկ ձեւով կարելի է փոխել ուղղագրութիւնը եւ ուրիշ ո՛չ մէկ ձեւով կրնանք հասնիլ հոգեկան եւ լեզուական միասնութեան: Այլ կը մնանք երկու տարբեր ժողովուրդներ, տարբեր՝ խօսակցական լեզուով եւ տարբեր՝ գրաւոր լեզուով: Այսինքն՝ տարբեր՝ մշակոյթով: Այնպէս՝ ինչպէս Իտալացիներն ու Սպանացիները:

Ս. Դանիէլեան.- Անցեալ տարի Գրողների Համահայկական առաջին ժողովի ժամանակ մեզ խորհուրդ տրուեց, գուցէ եւ վերեւից, «եկէք, չջօշափենք ուղղագրութեան խնդիրը»: Ապա ե՞րբ շօշափենք: Երբ դրսի գրողը եկել է Հայաստան, եկել է մեզ հետ շիտակ զրոյցի՝ խոսասփում ենք: Հայաստան-Սփիւռք համահայկական երկու գիտաժողովներ ենք գումարում եւ խոսասփում ենք այս հարցից: Հիմա, առջեւում միջազգային առաջին Գիտաժողովն է: Նորի՞ց պիտի խոսասփենք այս հարցից: Էլ ե՞րբ մենք պիտի նստենք ու խօսենք: Աւելի՛ն: Եթէ մենք ուզում ենք պաշտպանել արեւմտահայ մշակոյթը, ա՛յն որ այսօր իսկպպէս մահացու վտանգի տակ է, այսօր մեզ անհրաժեշտ է Սփիւռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստութիւնից անցնել պատրաստութեան: Այսինքն, արեւմտեան մշակոյթը, արեւմտեան կրթական համակարգը զարգացնել եւ մասնագէտներ պատրաստել՝ Սփիւռքի համար, արեւմտահայի համար, որ ինչքան էլ ընկրկել է, բայց ամուր կառչել է արմատից կտրուած, բայց դեռեւս կանաչ իր պարունակին:

Մեկնարանութիւն. Վստահաբար, այս հարցումը պատրաստուած էր Սեպտեմբեր 15-20էն առաջ, քանի որ Ս. Դանիէլեան հարց կու տայ «Առջեւում Միջազգային Հայագիտական Ժողովն է, նորի՞ց պիտի խոսասփենք»: Վստահաբար, Հայաստանի հեռատեսիլի վարչութիւնը չհամարձակեցաւ Գիտաժողովի օրերուն հեռասփռել՝ կրակին վրայ իւղ չլեցնելու մտահոգութեամբ, քանի որ ուղղագրութեան մասին արտայայտուելու արգելքը նոյնինքն հեռատեսիլի կայանէն սիւսուեցաւ...: Իսկ երբ Ս. Դանիէլեան կ'ըսէ «Սփիւռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստութիւնից անցնել պատրաստութեան», կ'ակնարկէ այն ճիշդերուն, զորս կը գործադրէ չորս տարիներէ ի վեր, Սփիւռք Կեդրոնին մէջ, Սփիւռքէն եկող հայերէնի ուսուցիչներուն վերապատրաստութիւնը ապահովելով, անոնց հայերէնի ծանօթութիւնը քերականութեան, շարահիւսութեան, եւ գրաբարի ուսուցումով համալրելով, նաեւ տալով մանկավարժական գիտելիքներ: Իսկ ներկայիս կ'ուզէ երկրորդական վարժարանի ուսման յաջորդող մանկավարժական լրիւ պատրաստութիւնը ստանձնել, որպէսզի մակարդակի տարբերութիւններ չկենան այս կամ այն երկրէն եկող ուսուցչութեան թեկնածուներուն միջեւ:

Հաղորդավար.- Հայոց երկու ուղղագրութիւնների միջեւ վէճը երբեմն բռնկուում է, երբեմն՝ հանդարտում: Մեզանից իւրաքանչիւրը անշուշտ ունի իր սեփական կարծիքը եւ այդ կարծիքների բախումից է, համոզուած լինենք, որ վաղ թէ ուշ ծնունդ է առնելու ճշմարիտը:

Ս. Դանիէլեան.- Իսկպպէս պէտք է մտածել լուրջ քաղաքական որոշումի մասին, որքան էլ դժուար լինի: Անցման ժամանակ պէտք է տալ, ինչպէս՝ երբ դրամն են փոխում: Կտրուկ չպիտի լինի, որ երեսան կտրուի ընդունելութեան քննութիւնից՝ սխալներ անելու պատճառով: Դասական ուղղագրութեան անցնելը մեզ կը բերի միաւորման ուր ջանքի: Ուրեմն, սիրո՛վ դիմենք մեկս միւսին եւ լինենք հանդուրժող՝ մէկս միւսին նկատմամբ:

Լ. Գալստեան.- «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» հանդրուանը բոլորիս համար խիստ նուիրական հանդրուան է: Ես կարծում եմ համազ-

դային ջանքերով պիտի ձգտենք դրան: Բայց ի հարկ է. պէտք է շատ զգոյշ լինենք եւ ճիշտ հասկանանք իրողութիւնները, որովհետեւ կան երեւոյթներ, որոնք վարչական ճանապարհով լուծելիս, վարչական ճանապարհով միասնականացնելիս, մենք կ'ունենանք շատ լուրջ բարդութիւններ: Ուրեմն, միաւորուենք այնտեղ, որտեղ հնարաւոր է, առ այժմ մնանք տարբեր, մեր ուրոյն իրողութիւններով, որն անհրաժեշտ է առ այժմ պահպանել: Ես կարծում եմ որ ճիշտ ճանապարհը սա է:

Մեկնաբանութիւն. Յայտնի է որ Լ. Գալստեանի համար ուղղափառութեան հարցի վարչական ճանապարհով, այսինքն Հայաստանի Իշխանութիւններուն կողմէ լուծուած մղձաւանջ մըն է, որու վրայ զբուած յոյսերը կը ջանայ ի դերեւ հանել, կրկնելով ու վախցնելով որ կ'ունենանք լուրջ բարդութիւններ: Փոխարէնը, կը թելադրէ «առ այժմ միատրուիլ պնտեղ, որտեղ ճնարար է»: Իսկ ո՞ր գետնի վրայ կարելի է միաւորուիլ: Պարզ է: Մշակոյթէ եւ լեզուէ բացի մնացեալ գետիններուն վրայ: Օրինակ՝ առեւտուրի (պիղնէսի), ներդրումներու, մարդասիրական օգնութեան, եւ այլն: Չմոռանանք սակայն, որ առեւտուրի գետինն վրայ ազգակիցներ, արիւնակիցներ ըլլալու կարիք չկայ: Թշնամիներն անգամ կրնան իրարու հետ առեւտուր ընել, ինչպէս որ պատահեցաւ Ղարաբաղեան պատերազմի ամենատաք օրերուն: Իսկ լեզուն ցամաքամասէ ցամաքամաս մեզ միաւորող ամենաբնական գետինն է, մեր Հայու ինքնութեան խարխիսն է, զոր առ այժմ անգիտանալ կը փափաքին այսպէս ոմանք: Հետաքրքրական է նաեւ սա «առ այժմ» բացատրութիւնը: Յայտնի չէ թէ ի՞նչ բանի կը սպասենք: Կոտոյի՞ն...:

Հաղորդավար.- Գուցէ իրօք պահը դեռ չի եկել: Գուցէ մի փոքր էլ սպասել է պէտք: Հաւատանք եւ իրօք սպասենք այդ օրուան: Երբեք չենք հարցնի՝ ԻՆՉՈՒ՛:

Մեկնաբանութիւն. Ո՛չ, սիրելի Հաղորդավար: Մենք ո՛չ միայն կը հարցնենք, այլ կ'ազդակենք «ԻՆՉՈՒ՛»: Անկախութեան տասներկու տարիներու սպասումէն յետոյ դեռ ինչո՞ւ պիտի սպասենք, երբ արդէն տասներկու տարի ուշացած ենք: Մենք չենք ուզեր սպասել

ու տեսնել թէ մեր նոր սերունդը այնքան օտարացեր ու խորթացեր է իր պապերու լեզուին ու գրութեան, որ իր մտքի եւ հոգիի պատուհանները փակեր է հայերէնին ու հայկականին առջեւ եւ ժպտաղէմ կը վազէ դէպի համաշխարհայնացում: Չենք ուզեր տեսնել թէ նոր սերունդը Մատենադարանի մեր ազգային ժառանգութեան մասունքները կարդալ չկարողանալով, որպէս անպէտք բայց հասութաբար առարկաներ կը վաճառէ զանոնք օտարներու: Մենք չենք ուզեր հասնիլ այն օրուան, որ տեսնենք թէ ուղղափառութիւնը «դիւրացնելու, հեշտացնելու» նպատակով օտար այբուբեններ կ'որգեգրենք, երբ այլեւս գոյութիւն չունի օտար իշխանութիւնը իր գուլակներով: Մենք չենք ուզեր երկու տարբեր ազգերու վերածուիլ, մանրուիլ, տրոհուիլ, անգործանալ ու անհետանալ:

Այլ մենք կ'ուզենք մեր արմատներուն վերադառնալ: Մենք կ'ուզենք վերահայանալ ու ազգային լեզուամտածողութեան վերատիրանալ: Մենք կ'ուզենք փաստել մեր ինքնութիւնը, մեր անկախութիւնն ու մեր ազատութիւնը: Մենք կ'ուզենք վերատիրանալ մեր ազգային արժանապատուութեան:

Կարելի չէ՛ սպասել: Մի՛ փակէք ցեղին ճանապարհը:

Փարիզ, 17 Նոյեմբեր 2003

Տպուած՝ «Ծառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 27 Նոյեմբեր 2003.

11. ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

Երեւանի մէջ 2003 Սեպտեմբեր 15-20 տեղի ունեցաւ Հայագիտական համաժողով մը, կազմակերպուած Հայաստանի Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի (ԳԱԱ) եւ Երեւանի Պետական Համալսարանի (ԵՊՀ) կողմէ համագործակցաբար, հովանաւորութեանը տակ Հանրապետութեան նախագահ պր. Ռոպերտ Քոչարեանի: Պիտի քննարկուէին Հայագիտութեան գլխաւոր չորս ճիւղերը եղող պատմագիտութեան, բանասիրութեան, մշակոյթի եւ Հայ եկեղեցւոյ վերաբերող հարցերու ներկայ վիճակը եւ անոնց զարգացման հեռանկարները:

Յիշենք, որ 27-28 Մայիս 2002ին Երեւանի մէջ տեղի ունեցած էր Հայաստան-Սփիւռք Երկրորդ խորհրդաժողովը, որ յիշատակելի մնաց իր գայթակղակից վերաբերմունքով, քանի որ ժողովի ընթացքին մեզի արգիլուեցաւ Հայ լեզուի ուղղագրութեան մասին խօսիլ, հակառակ խորհրդաժողովէն քիչ առաջ Հայաստանեան երեք թերթերու մէջ միաժամանակ հրատարակուած զրպարտագիրի մը, որ ստորագրուած էր Ակադեմիայի անդամ 27 անձերու կողմէ: Այդ զրպարտագիրի մէջ ազգային մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալու Սփիւռքահայ եւ Հայաստանցի մտաւորականներու պահանջքոտ կեցուածքը նկատուած էր «հայ մշակոյթի քայքայմանն ուղղուած միտումնաւոր քայլեր՝ թելադրուած օտար հայատեաց կենտրոններից» (տե՛ս Յաւելուած Բ): Արդ, խորհրդաժողովի ընթացքին մեզի իրաւունք իսկ չէր տրուած այդ զրպարտութեան դէմ բողոքելու: Հակառակ արգելքին սակայն, գայթակղութիւնը պայթեցաւ եւ բանաստեղծուհի տիկ. Սիլվա Կապուտիկեան ներողութիւն խնդրեց Սփիւռքէն, այդ զրպարտագիրը առանց կարգալու ստորագրած ըլլալուն համար: Դէպքէն յետոյ, մեզի խոստացուեցաւ եւ խորհրդաժողովի փակման բանաձեւին մէջ ալ արձանագրուեցաւ, որ «աշ-

նան», Հայաստանի եւ Սփիւռքի Հայագէտներու մասնակցութեամբ պիտի գումարուի զուտ ուղղագրութեան հարցի քննարկումին նուիրուած ժողով մը:

Այս բոլորը յիշելով մեծապէս ուրախ էի, որ խոստացուած օրը եկած է եւ պիտի կարենանք վերջապէս քննարկել Հայերէնի ուղղագրութեան ցաւոտ հարցը՝ բանասիրութեան մասնաճիւղի ծոցին մէջ:

Արդ, մեծ եղաւ յուսախարութիւնս, երբ տարբեր աղբիւրներէ տեղեկացայ որ այս անգամ այլ արգիլուած է արտայայտուիլ ուղղագրութեան մասին: Կազմակերպիչները չեն ուզած այս նիւթը քննարկման դնել՝ վախնալով ստեղծուելիք վիճաբանութիւններէ: Ուրեմն, Հայագիտական ժողով պիտի կազմակերպուէր՝ Հայագիտութենէն դուրս թողլով... Հայ լեզուի ուղղագրութեան հարցը: Մինչդեռ լեզուներու մասին ուսումնասիրութիւնները կը հիմնուին լեզուներու գրաւոր ձեւին վրայ... Ստիպուած փոխեցի զեկուցումիս նիւթը եւ ուղղագրութեան փոխարէն ընտրեցի գրականագիտական նիւթ մը, հետեւելով առածին, որ կ'ըսէ թէ «բացակաները միշտ յանցաւոր են»:

ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԻ ՀԱՂՈՂՈՒՄԸ՝ ԱՐԳԵԼԵԻ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի մէջ տեղեկացայ որ գիտաժողովի բացումէն առաջ, Հայաստանի հեռատեսիլը յաջորդական երկու օրերու ընթացքին յայտարարած է թէ 15-20 Սեպտեմբերին Երեւանի մէջ Հայագիտական միջազգային համաժողով մը տեղի պիտի ունենայ, սակայն ուղղագրութեան հարցը պիտի չքննարկուի:

ՆԻՍՏԵՐՈՒ ԲԱՅՈՒՄԸ

15 Սեպտեմբեր երկուշաբթի առաւօտ գիտաժողովի պաշտօնական բացումը կատարուեցաւ Ակադեմիայի դահլիճին մէջ, նախագահ պր. Ֆասէյ Սարգսեանի ելոյթով, որուն յաջորդեց նախագահ պր. Ռոպերտ Քոչարեանի յղած ուղերձի ընթերցումը, որով կը մաղթէր որ Երեւանը դառնայ Հայագիտութեան մայրաքաղաքը: Սրտի ճմլուճով լսեցի այս խօսքերը, մտածելով Հայագիտութենէն դուրս

ձգուած հայոց զրաւոր լեզուի կացութեան մասին: Յաջորդեցին երկու կաթողիկոսներու օրհնանքները, Կրթութեան նախարար պր. Ս. Երիցեանի, Կրթութեան եւ Մշակոյթի հարցերու Յանձնաժողովի նախագահ տիկ. Հր. Յակոբեանի, Ռուսաստանի Հայերու Միութեան նախագահ պր. Ա. Աբրահամեանի ողջոյնի խօսքերը: Դադարէ մը յետոյ «Հայագիտութեան արդի վիճակը Հայաստանի մէջ եւ զարգացման հեռանկարները» նիւթով հանդէս եկաւ պատմագէտ Վլատիմիր Բարխուժարեան, իսկ պատմագէտ Ռիչարտ Յովհաննիսեան խօսեցաւ Սփիւռքի մէջ Հայագիտութեան արդի վիճակին եւ զարգացման հեռանկարներուն մասին:

Կէսօրէ յետոյ սկսան հայագիտութեան չորս ճիւղերուն յատկացուած բուն զեկուցումները, որոնք տեղի կ'ունենային տարբեր շէնքերու տարբեր սրահներուն մէջ: Այնպէս որ ես բնականաբար ընտրեցի բանասիրութեան բնագաւառը եւ հինգ օր շարունակ հետեւեցայ բանասիրութեան նուիրուած զեկուցումներուն, որոնցմէ պիտի անդրադառնամ հայ լեզուի եւ ուղղագրութեան հետ ուղղակի կապ ունեցողներուն միայն:

ՈՐՈՇՈՒՄԾ ԵՐ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ՉԵՕՄԻԼ

Առաջին զեկուցողը եղաւ Գրականութեան Ինստիտուտի նախագահ պր. Ազատ Եղիազարեան՝ «Գրականագիտութիւնը Հայագիտութեան համակարգի մէջ» նիւթով, որով կը բացատրէր գրականագիտութեան դերը ժողովուրդի հոգեբանութեան զարգացման մէջ: Իրմէ յետոյ խօսք առաւ Համալսարանի դասախօս պր. Յովհաննէս Բարսեղեան, որուն նիւթն էր «Հայոց լեզուի պատմութեան մի քանի հիմնահարցեր Հայաստան-Սփիւռք փոխյարաբերութեան տեսադաշտում»: Արտայայտեց հետեւեալ գաղափարը. «Լեզուն ժողովուրդինն է թէեւ, սակայն ժողովուրդին տէրը պետութիւնն է, հետեւաբար, լեզուն պետական է»: Այս գաղափարը, նաեւ զեկուցողի կրքոտ, բարկացոտ վիճակը, տեղ-տեղ մեզի համար անհասկնալի բորբոքած արտայայտութիւնը, ձայնի յանդիմանական շեշտը միանալով ուղղագրութեան եւ լեզուի «միասնականացման» մասին ար-

տայայտած իր գաղափարներուն, տեղի տուին վիճաբանութիւններու: Պետ. Համալսարանի դասախօս պր. Լեւոն Եզեկեան հարց կու տար թէ ինչպէ՞ս կարելի է արեւելահայերէնն ու արեւմտահայերէնը միասնականացնել, երբ արեւմտահայերէնը սահմանական ներկայի մէջ «կը» մասնիկը կ'օգտագործի (կը խօսիմ), իսկ արեւելահայերէնը անորոշ դերբայի արմատին վրայ կ'աւելցնէ «ոււմ» մասնիկը «եւմ» օժանդակ բային հետ (խօսում եմ): «Իւրաքանչիւր լեզու ի՞ր ձեւով պէտք է զարգանայ» եղաւ իր եզրակացութիւնը: Իսկ երբ ուղղագրութեան միասնականացման մասին անդրադարձաւ, սրահին մէջ մի քանի հոգիի բերանէն հնչեց «Որոշել էինք որ ուղղագրութեան մասին պիտի չխօսինք» նախադասութիւնը: Սակայն արդէն խօսուած էր: Հայաստանցիք անգիտակցաբար չէին կարողացած յարգել իրենց իսկ կողմէ տրուած որոշումը: Այս դէպքը կը փաստէր թէ ուղղագրութեան հարցը կարելի չէ զանցառել եւ այդ մասին չխօսելու որոշում կայացնողներն անգամ ստիպուած կ'ըլլային անդրադառնալու անոր: Վէրքը մէջտեղն էր, իսկ բժիշկները չէին ուզեր զայն տեսնել եւ բուժել:

Յաջորդ նիստին խօսք առաւ Ամերիկայէն տիկ. Ռուբինա Փիրումեան, «Ցեղասպանութեան յառաջացուցած ազգային ինքնութեան տագնապը եւ իր ազդեցութիւնը գրականութեան վրայ» նիւթով: Նշեց թէ Հայերէնի ուղղագրութիւնը բաղկացուցիչ տարրերէն մէկն է Հայու ինքնութեան եւ 1922ին Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութիւնը ազգած է Հայոց ինքնութեան վրայ եւ փոփոխութեան ենթարկած զայն: Զարմանլիօրէն հակաճառող չունեցաւ:

ՀԱՅԵՐԵՆԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԷ

Յաջորդ օր, երեքշաբթի 16 Սեպտեմբեր, խօսք առաւ Լեզուի տեսչութեան փոխ-տնօրէն պր. Յովհաննէս Զաքարեան, որու նիւթն էր «Հայաստանի Հանրապետութեան լեզուի քաղաքականութեան հիմնադրոյթները»: Այս շատ կարեւոր նիւթի մասին խօսելով ըսաւ. «Հին դարերէն սկսեալ հայերէնը եղել է հայկական ցեղերու խօսած լեզուն եւ Հայոց լեզուն փաստօրէն կատարել է պետական

լեզուի դեր: Այսօր էլ Հայաստանի Սահմանադրութեան մէջ նշուած է որ Հայաստանի պետական լեզուն Հայերէնն է: Նշուած է նաեւ որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը աջակցում է իր սահմաններէն դուրս գտնուող Հայերի շրջանում Հայոց լեզուի պահպանմանն ու տարածմանը, թէև Պետութեան աջակցութիւնը առայժմ բարոյականից այն կողմ չի գնացել»: Սահմանադրութեան մէջ նշուած լեզուի կանոնակարգման հարցին անդրադառնալով ըսաւ. - «Գրական արեւելահայերէնի կանոնակարգման աշխատանքները ո՛չ բաւարար խորութեամբ են տեղի ունենում, իսկ գրական արեւմտահայերէնի կանոնակարգումը մեր երկրում, ցաւօք, անուշադրութեան է մատնուած: Սահմանադրութիւնը խրախուսում է արդի գրական Հայերէնի երկու ճիւղերի մերձեցումն ու միասնացումը: Այդ երկու ճիւղերի գոյութիւնը զգալի խոչընդոտ է մեր ազգի տարբեր հատուածների փոխըմբռնման եւ հաղորդակցութեան համար»: Յայտնեց նաեւ այն միտքը, թէ «Ուղղագրութիւնը ամենաարհեստական խոչընդոտն է, որ ժամանակին ստեղծուել է քաղաքական թշնամանքի մթնոլորտում: Իսկ ներկայիս գերիշխում են իրարամերժ հատուածական շահերը, պատուախնդրական նկրտումները, որոնք յանգեցնում են անպտուղ առճակատումների: Չկայ մի ուժ, որ համազգային շահից ելնելով կարողանայ բեկում մտցնել իրավիճակի ներկայ հաշուեկշռում»:

Չհասկցայ թէ ի՞նչ քաղաքական թշնամանքի մասին է խօսքը: Սովետները թշնամի կը նկատէին Խորհրդային Միութենէն դուրս գտնուող ամբողջ աշխարհը: Արդ, Խորհրդային Միութենէն դուրս գտնուող «թշնամի»-ն են որ ստեղծած են ուղղագրական խոչընդոտը, թէ ոչ նոյնիման Մոսկուան է որ Լեւինի տեկրետով (հրամանագիրով) փոփոխութեան ենթարկած է մեր ազգային ուղղագրութիւնը Հայաստանի մէջ, ստեղծելով հայրենիքի ու Սփիւռքի միջեւ այդ ուղղագրական պատմէշը՝ գրաւոր հաղորդակցութեան գետնի վրայ: Այս մասին լաւ է արխիւներուն դիմել եւ դանոնք խօսեցնել:

Չեկուցումի վերջաւորութեան, սրահին մէջէն մէկը պահանջեց կրկին կարգաւ ուղղագրութեան մասին եղող պարբերութիւնը, ինչ

որ կատարեցաւ: Իսկ ես առարկեցի «պետական լեզու» արտայայտութեան դէմ, բացատրելով որ ժողովրդավար երկիրներու մէջ այդ եզրը ընդունելի չէ: Որեւէ լեզու կրնայ կոչուիլ տուեալ երկրի «պաշտօնական» լեզուն (langue officielle), բայց կարելի չէ ըսել «պետական լեզու» (langue d'état): Լեզուն ժողովուրդինն է եւ կարելի չէ պետութեան մը սեփականութիւնը դարձնել զայն: Օրինակ, Ֆրանսերէնը պետական լեզու չէ Ֆրանսայի համար, այլ Ֆրանսայի պաշտօնական լեզուն է եւ նոյնպէս պաշտօնական լեզուն է Ափրիկեան շատ մը երկիրներու: Միայն Սովետական ամբողջատիրական, բռնատիրական կարգերը կրնային պետական լեզուի յղացք մը պարտադրել սովետական ժողովուրդներուն, քանի որ Սով. Միութեան մէջ ամէն ինչ պետական էր եւ լեզուն բացառութիւն չէր կրնար կազմել: Եւ մենք տեսանք թէ ինչ պատահեցաւ 1922ին, երբ մէկ տեկրետով Հայաստանի ժողովուրդը պարտաւորուեցաւ փոխել իր դարաւոր ուղղագրութիւնը, որուն պատճառաւ մինչեւ այսօր կը տառապինք գրաւոր հաղորդակցութեան պակասէն՝ Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ:

Պր. Զաքարեան պատասխանեց թէ Հայաստանի մէջ պաշտօնական լեզու ըսելով կը հասկցուի «պաշտօնական գործավարութիւններու եւ գրագրութեան լեզուն, իսկ Հայերէնը պետական լեզու է»: Այսինքն, թէ մինչեւ այսօր դեռ սովետական օրէնքներով կը գործեն, որովհետեւ դեռ սովետական մտածողութիւնն է որ կը տիրապետէ: Կը հետեւի որ լեզուի կալուածին մէջ ամէն ինչ պետութիւնը պիտի որոշէ եւ յայտնի չէ թէ ե՞րբ:

ԱՆՏԵՂԻ ՓՈԹՈՐԻԿ ԵՒ... ԿԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

Երեքշաբթի, կէսօրէ յետոյ առաջին զեկուցողն էր տիկ. Ժենիա Քալանթարեան «Ժամանակակից Հայ գրական քննադատութեան վիճակը» նիւթով: Իրմէ յետոյ հերթը իմս էր: Զեկուցեցի «Պոլսահայ նոր բանաստեղծութեան պատմա-փիլիսոփայական հիմքը» նիւթով, յիշելով զանազան փուլերու պատկանող բանաստեղծներու անուններն ու գործերը եւ ծանրանալով երկու գագաթային դէմքերու՝

Զահրատի եւ Խրախունիի վրայ: Վերջընթեր տողերու մէջ կը նշէի որ այս հիանալի քերթողութիւնը դատապարտուած է ապագայ չունենալու, քանի որ հայկական դպրոցներու մէջ թրքական պետութեան կողմէ հայերէնի դասաժամերու կրճատումներուն եւ հանրային վայրերու մէջ հայերէն խօսելու դէմ 30 տարիներէ ի վեր դրուած արգելքներու հետեւանքով նոր սերունդի մօտ հայերէնի տիրապետութիւնը նահանջ կ'ապրի: Այս պայմաններուն մէջ լեզուի ծանօթութիւնը կարելի էր համալրել մանկապատանեկան դրականութեամբ, քանի որ ազատ ընթերցանութեան շնորհիւ է որ լեզուն կը հիմնաւորուի աշակերտի ուղեղին մէջ: Սակայն այսպիսի հրատարակութիւններ գոյութիւն չունին Պոլսոյ կամ Սփիւռքի գաղութներուն մէջ: Դժբախտաբար, Հայաստանն ալ չի կրնար օգնել, քանի որ Հայաստանեան դրքերու ուղղագրութիւնը տարբեր է: Այնպէս որ, Պոլսահայ նոր սերունդի փրկութեան մասին մեր յոյսը պէտք է կապել Հայաստանի մէջ դասական ուղղագրութեան վերականգնումին»:

Զեկուցումիս աւարտին Երեւանի Պետական Համալսարանի Բանասիրական բաժնի տեսուչ պր. Արծրուն Աւագեան հարցուց. «Ի՞նչ է Պոլսահայութեան թիւը»: Պատասխանեցի որ 50-80 հազարի միջեւ է: «Ես Պատրիարքին տեղեկագիրը ունիմ, 50 հազար է: Իսկ Հայաստանի բնակչութիւնը երեքուկէս միլիոն է: Հիմա ըսէք, 50 հազարին համար 3,5 միլիոնը վտանգենք մեր պետական ուղղագրութիւնը փոխելով» ըսաւ: Պատասխանեցի հետեւեալը. «Նախ, դժբախտաբար Հայաստանի բնակչութեան թիւը ներկայիս 3,5 միլիոն չէ: Բայց ենթադրենք որ 3,5 միլիոն ըլլայ: Այդ բնակչութիւնը երբեք վտանգուած չէ որեւէ կերպով: Բոլոր քաղաքներուն եւ գիւղերուն մէջ թաղային դպրոցներ կան: Աշակերտները կը յաճախեն իրենց թաղի դպրոցը: Մարդ ամէն ինչ դպրոցէն կը սորվի: Հայաստանցի երախաներն ալ դպրոցէն պիտի սորվին համազգային դասական ուղղագրութիւնը, ինչպէս որ դպրոցի մէջ կը սորվին ուսողութիւնը, տարրաբանութիւնը, բնագիտութիւնը եւ նոյնիսկ հանրահաշիւը: Ինչ կը վերաբերի չափահասներուն, անոնք ալ

զայն պիտի սորվին անցումային շրջանի ընթացքին (մէկ, երեք կամ հինգ տարի), մանաւանդ որ մամուլը մեծապէս կրնայ օգնել չափահասներուն, եթէ իրեն ազատութիւն տրուի երբեմն որոշ յօդուածներ տպելու արեւմտահայերէնով եւ դասական ուղղագրութեամբ: Այս կերպով մարդոց աչքը կը վարժուի այս գրելաձեւին: Այնպէս որ որեւէ վտանգ չի սպառնար Հայաստանցիներուն: Մինչդեռ Սփիւռքը անդունդին ձորին է կանգնած: Մենք 1922ին ի վեր երեք սերունդ կորսնցուցինք ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով: Հիմա չորրորդ սերունդն է, զոր կ'ուզենք փրկել, իրեն մատակարարելով դասագրքեր, մանկապատանեկան դրականութիւն եւ Հայաստանի կեանքին մասին տեղեկութիւններ՝ դասական ուղղագրութեամբ: Մանկավարժական խոշոր սխալ մըն է աշակերտին հրամցնել գրքեր, որոնց թէ՛ լեզուն եւ թէ՛ ուղղագրութիւնը տարբեր են: Աչքը կը կառչի տարբերուող բառապատկերներուն, չի կարողանար կարգալ, հետեւաբար չի հասկնար գրուածքը եւ չի շարունակեր այդ չարհարալից ընթերցումը: Պարագան նոյնն է նաեւ Հայաստանցի աշակերտին համար, որ չի կարողանար կարգալ արեւմտահայ կամ սփիւռքահայ գրականութենէն Հատուած մը անգամ: Կը խնդրեմ որ մտածէք այս բոլորին վրայ եւ չկարծէք թէ քմայքի մը հետեւանքով կամ մեր կամքը պարտադրելու նպատակով է որ կ'ուզենք դասական ուղղագրութեան վերականգնումը: Այլ պարզապէս, մեր լեզուի ապագան ապահովելու, մեր ժողովուրդի երկու Հատուածներուն միջեւ գրաւոր հաղորդակցութիւն հաստատելու եւ սփիւռքահայ մեր նոր սերունդը փրկելու համար է որ կը տուայտինք»:

Սրահին մէջէն ձայն մը հարցում մը ուղղեց, զոր հասկնալու ժամանակ չունեցայ, որովհետեւ պր. Ազատ Եղիազարեան, վստահաբար սխալ մեկնաբանելով, բարկաճայթ ոտքի ցատկեց եւ երկու ձեռքերը դէպի սրահ ճօճելով պոռաց. «Ահա, սրա համար է որ չենք ուզում ուղղագրութեան հարցը քննարկել: Չենք ուզում վէճեր ստեղծել: Տիկ. Հիլտան կարգաց մի հիանալի զեկուցում, բայց վերջում չհամբերեց եւ ակնարկեց ուղղագրութեան: Մինչդեռ մենք

որոշել էինք որ այս հարցը պիտի չքննարկուի»: Եւ դահլիճէն դուրս ելաւ: Ես զարմացած ու շշմած էի այս անտեղի միջամտութեանէն, որովհետեւ սրահին մէջ «վէճ» չկար: Եւ յետոյ, առաջին օրն իսկ, ինձմէ առաջ, պր. Յովհ. Բարսեղեանի, պր. Յովհ. Զաքարեանի եւ պր. Եղեկեանի ելոյթներով ուղղագրութեան մասին արտայայտութիւններ եղած էին արդէն եւ այդ մասին չիօսելու որոշումը իրենք իսկ բեկանած էին: Ուստի նիստի նախագահ պր. Աւիկ Իսահակեանի թոյլատրութեամբ կրկին խօսք առի.- «Սիրելիներ, կը տեսնէք թէ ուղղագրութեան մասին չիօսելու որոշումով չի կարգադրուիր ուղղագրութեան հարցը, այլ այսպիսի անհամ դէպքեր կը պատահին: Ձգձգուող կացութիւնը վնասակար է բոլորիս: Ընդհակառակը, անհրաժեշտ է հարցը քննել յատուկ ժողովի մը ընթացքին արտասահմանի եւ Հայաստանի մասնագէտներու հետ միասնաբար եւ լուծման յանգիլ»:

Ինձմէ յետոյ խօսքը տրուեցաւ Ամերիկահայ ազգային գործիչ եւ գրող պր. Երուանդ Ազատեանի, որ պր. Աւիկ Իսահակեանի հետ համանախագահն էր նիստին: Ան նամակով մը յայտնած էր կազմակերպիչներուն թէ չ'ուզէր զեկուցում կարգալ, որովհետեւ կը գտնէ որ անոնք միայն իրենց համախոհները հրաւիրած են եւ «այլակարծիք» եղողներուն տեղ չեն տուած այս գիտաժողովին մէջ: Բայց հիմա կ'ուզէր երկու խօսք ընել: Իմ ելոյթիս մասին իր գնահատանքը յայտնելէ յետոյ ընդարձակ եւ համարձակ ելոյթով մը անցաւ ուղղագրութեան հարցին եւ ըսաւ որ անհրաժեշտութիւն մըն է վերադառնալ դասական մեքսիկոյեան ուղղագրութեան, որովհետեւ ներկայ սովետական «հնչիւնային» ուղղագրութիւնը խզած է հաղորդակցութիւնը Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ, իրարու լեզուին եւ գրականութեան անհաղորդ երկու տարբեր ժողովուրդներու վերածած է մեզ, զրկած է Հայաստանի նոր սերունդը իր ազգային ժառանգութիւնը եղող արեւմտահայ եւ Սփիւռքահայ գրականութիւնը կարգալու կարելիութենէն, նաեւ բառապատկերներու փոփոխուած ձեւին պատճառով զրկած է լեզուին արմատներու հիման վրայ նոր բառեր կազմելու հնարաւորութենէն, որով կ'աղքա-

տանայ լեզուն: Հետեւաբար, այս վնասակար կացութեան պէտք է վերջ տալ եւ վերադառնալ մեքսիկոյեան համազգային ուղղագրութեան: Սրահէն որեւէ մէկը չառարկեց:

Յաջորդ առաւօտեան նիստերու զեկուցումները ընդհանուր Հայագիտական նիւթեր կը շօշափէին: Ուշագրաւ էր կոյր բանասէր Ալպէր Մուշեղեանի զեկուցումը՝ «Աշխարհացոյցը՝ հինգերորդ դարու գործ»: Դարարիչ ընթացքին գտայ պր. Ազատ Եղիազարեանը եւ հարցուցի թէ ինչո՞ւ այդպէս բռնկած էր նախորդ օր, երբ սրահը խաղաղ էր: Խնդայ: Կարծես զգացած էր որ իր բռնկումը անտեղի էր: Եւ վստահաբար սիրտս առնելու ձգտումով զիս համանախագահ կարգեց յաջորդող նիստին՝ տիկ. Ժ. Քալանթարեանի հետ: Այդ նիստին զեկուցեց Մոնթրէալի Մաքհիլ Համալսարանէն տիկ. Տորա Սաքայեան «Հայերէնի հասկացութիւնների փոխմշակութային ընկալման շուրջ» նիւթով, նշելով որոշ բնօրինակ բառերու գոյութիւնը, որոնք ուրիշ լեզուներու մէջ չունին իրենց նմանը:

Հինգշաբթի, 18 Սեպտեմբերին երկու զեկուցումներ կը շօշափէին հայ լեզուի եւ ուղղագրութեան հարցերը: Առաջինը պր. Արտէմ Սարգսեանի զեկուցումն էր «Արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի մերձեցման ուղիներ» նիւթով: Ան, ըսելէ յետոյ թէ ինք Արցախ ծնած, Հայաստան ուսած եւ արեւմուտք ապրած ու դասաւանդած է, յանկարծ առաջ նետեց այն միտքը, թէ լեզուէն աւելի ուղղագրութեան գետնի վրայ է որ մերձեցում կարելի է եւ այդ ուղղութեամբ անհրաժեշտ է ժողով մը գումարել «ներսի եւ դուրսի մասնագէտներով»: Զեկուցումի աւարտին խօսք առնելով շնորհաւորեցի զինք եւ ըսի թէ մեր ուզածն ալ ա՛յդ է արդէն. ժողով մը գումարել եւ ուղղագրութեան հարցի լուծման նպաստող ուղիներ փնտռել (բարեկամներ հաղորդեցին թէ հեռատեսիլի Արմենիա կայանը այս մասը նոյնութեամբ հեռասփռած է):

ՄԵՆԸ՝ ԵՕԹԸ ՄԻԼԻՈՆ ԵՆԸ, ԻՍԿ ԴՈՒԸ...

Երկրորդ զեկուցողն էր Համալսարանի Հայերէնի դասախօս պր. Լեւոն Եղեկեան «Արդի արեւելահայերէնի բառապաշարի զարգաց-

ման միտումները» նիւթով: Յայտնեց թէ Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպլոնի կազմած նոր բացատրական բառարանի տուեալներով գրական արեւելահայերէնի բառապաշարը հասած է մինչեւ 250 հազարի: Ըստ իրեն, օտարաբանութիւնները պէտք է մերժել, սակայն «չպետք է լինել մաքրամաքրութեան հետեւորդ»: Շարունակեց, ըսելով թէ արեւելահայ եւ արեւմտահայ լեզուները կարելի է միասնականացնել, այլ իւրաքանչիւրը ի՛ր միջոցներով պէտք է զարգանայ: Կարելի է միայն բառապաշարային մերձեցում, առ այդ կարելի է արեւմտահայերէն բառեր փոխ առնել, սակայն ո՛չ «լուրիկ, սմբուկ, ստեպղին»ի նման բառերը...: Եւ յանդիմանական շեշտով բարձրախօսին մէջ պոռալով եւ հետզհետէ աւելի գրգռուելով բառերու հեղեղ մը թափեց, ըսելով. «Մենք արեւելահայերս եօթը միլիոն ենք, իսկ դուք՝ ձուլման ճամբուն վրայ: Ինչո՞ւ պիտի ենթարկուենք ձեզ, ինչո՞ւ մեր պետական ուղղազրուութիւնը պիտի փոխենք ձեզ համար»:

Այս «մենք»ի եւ «դուք»ի տգեղ հակադրութիւնը, իր կռուազան շեշտը, նաեւ իր հակասական խօսքերը ելեքտրական մթնոլորտ մը ստեղծեցին սրահին մէջ: Արդեօք իր թուած եօթը միլիոն (Ռուսիոյ եւ նախկին խորհրդային արբանեակ երկիրներն ալ հաշուելով) Հայերուն մէջ քանի՞ հոգի կը խօսի հայերէն...: Ներկաներէն տիկ. Տորա Սաքայեան ընդդիմախօսեց, հարց տալով թէ ինչո՞ւ մասնաւորաբար «լուրիկ, սմբուկ, ստեպղին»ի նման բառերը պէտք է փոխ առնել: «Անոնք արդէն որդեգրուած են Հայաստանի ժողովուրդին կողմէ: Վաճառողները 25 տարի է ի վեր արդէն կը գործածեն այդ բառերը» ըսաւ: Բայց պր. Եգեկեան ի վիճակի էր որեւէ առարկութիւն լսելու: Շարունակեց իր անիմաստ եւ վիրաւորիչ արտայայտութիւնները: Ան կ'ընդունէր մէկ կողմէ օտար լեզուներէ փոխ առնուած տասնեակ հազարաւոր բառերը (որոնք նոր բացատրական բառարանին մէջ Հայոց լեզուի բառապաշարը հասցուցեր են 250 հազարի...), միւս կողմէ տեսական գետնի վրայ կը յօժարէր արեւմտահայերէնէ ալ բառեր փոխ առնելու, սակայն գործնական գետնի վրայ էր կարողանար ընդունիլ որ ժողովուրդը արդէն իսկ որդե-

գրած ըլլայ այդ բառերը...: Ինչ հակասութիւն, ինչ հոգեբանական վիճակ եւ գերակայութեան ինչ բարդոյթ:

Իրմէ յետոյ խօսեցաւ պր. Ժիրայր Քոչարեան «Հայագիտութիւնը Գերմանիայում» նիւթով եւ պարզեց Պէռլինի Ազատ Պետական Համալսարանի Հայագիտական բաժնին սպառնացող փակման վտանգը եւ խնդրեց Հայաստանի միջամտութիւնը:

Հինգշաբթի ջր, վերջին ղեկուցողն էր Երեւանի Մանկավարժական Համալսարանի Սփիւռք կեդրոնի տնօրէն պր. Սուրէն Դանիէլեան, «Իմաստասիրական որոնումները Սփիւռքահայ գրականութեան մէջ» նիւթով: Մասնաւորաբար ծանրացաւ Պոլսահայ գրագէտ պր. Ռոպէր Հատտէճեանի գործին վրայ: Ներկայացուց զայն հանգամանօրէն, որպէս թատերագիր, վիպագիր, քրոնիկագիր, Պոլսոյ Մարմար օրաթերթի խմբագրապետ եւ օգտուելով սրահին մէջ անոր ներկայութենէն, բեմ հրաւիրեց Խորենացի մետալով պարգեւատրուած գրողը, որպէսզի արտայայտուի:

ՄԵՐ ԽՕՍԸԵՐԸ ԹՇՆԱՄԱԿԱՆ ՉԸՆԴՈՒՆԻԼ ԵՒ ՉՓԱԿԵԼ ՄԵՐ ԲԵՐԱՆԸ

Պր. Հատտէճեան դրուատեց այս Հայագիտական ժողովի գումարումը, գնահատեց կազմակերպիչներուն ջանքերը եւ ըսաւ թէ ինք Հայաստանի սիրահար մըն է, այնպէս որ ինչ որ պիտի ըսէ, ա՛յս տեսանկիւնէն պէտք է դիտուի: «Պիտի խնդրեմ ձեզմէ մեր գաղափարներուն չզայրանալ, մեր խօսքերը թշնամական չընդունիլ եւ չփակել մեր բերանը, այլ եղբայրական եւ մտերմական մթնոլորտի մէջ ընդունիլ մեր խնդրանքները եւ պահանջները: Ամենաջերմ կողմնակիցներէն եմ աւանդական ուղղազրուութեան վերականգնումին: Միաժամանակ, բոլորէն պիտի խնդրեմ որ իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացնեն Սփիւռքի Հայախօսութեան վրայ, որ մեծ տազնապ կ'աւրի: Հայաստան պէտք է ամրապնդէ ինքզինք, սակայն Սփիւռքն ալ համանման ձեւով պէտք է ընթանայ»:

ԵՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՄՍՆԻ ԿԼՈՐ ՍԵՐԱՆԻ

Ուրբաթ, 19 Սեպտեմբերի առաւօտեան, բանասիրութեան մասնաճիւղը չունեցաւ իր կլոր սեղանը: Կ'երեւի դարձեալ վախճած էին բանավէճերէ: Այլ ունեցանք ուղղակի եզրափակիչ նիստ, որու ընթացքին նիստերու նախագահները հաղորդեցին իրենց տպաւորութիւնները ներկաներուն: Այսպէս, Գրականութեան Ինստիտուտի նախագահ պր. Ազատ Եղիազարեան անդրադարձաւ նախ կազմակերպչական թերութիւններու, յետոյ նշեց թէ կը պարզուի որ Սփիւռքի համար դասաւանդման միջոցներ պէտք է տրամադրել «առանց անդրադառնալու ուղղագրութեան հարցին»: Այս նախագասութեան վերջին մասը չհասկցանք: Հրաւիրեց «Հիւրերը» որ արտայայտուին այս գիտաժողովին մասին:

ՅԱՏՈՒԿ ԺՈՂՈՎ ՄԸ ԳՈՒՄԱՐԵԼ ԵՒ ԶԵՆԱՐԿԵԼ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԸ

Առաջին արտայայտուողը ես եղայ: Գնահատանքս յայտնեցի նման հայագիտական միջազգային ժողովի մը գումարման համար եւ շնորհակալութիւն յայտնեցի այս ժողովին հրաւիրուելուս համար: Նշեցի կազմակերպչական փոքր թերութիւններ, որմէ յետոյ ըսի հետեւեալը.- «Անհրաժեշտ է հայագիտական բոլոր նիւթերը ներառել մէկ եւ միակ ժողովի մը ընթացքին: Այլ, նիւթերը կարելի է բաժանել տարիներու վրայ եւ քննարկել զանոնք հերթով, առանձին առանձին, յաջորդական ամիսներու կամ տարիներու ընթացքին: Առ այդ, անհրաժեշտ է յատուկ ժողով մը գումարել Հայաստանի եւ Սփիւռքի մասնագէտներով հայերէնի ուղղագրութեան հարցին նուիրուած»:

Արտայայտուեցաւ նաեւ Ամերիկահայ լրագրող պր. Օշին Քէչիչեան, որ գանգատեցաւ.- «Այս գիտաժողովին նպատակը ի՞նչ է. ամէն մարդ իր խօսքը կ'ըսէ ու կը մեկնի տուն: Համակարգում չկայ»: Ըստ իրեն, «Լեզուի հարցը 3րդ, 4րդ մակարդակի վրայ պէտք է դրուի: Մարդ նախ հանգիստ պիտի ապրի, յետոյ մտահոգուի մշակոյթով»: Ափսոսանքով լսեցի այս խօսքերը, մտածելով

դարերու ընթացքին մեր պատմիչներու, գրիչներու, մտածողներու մասին, որոնք կ'իսաբաղց, մոմի լոյսով, ցուրտէն սարսուալով մեզի պարզեւած են մեր մշակոյթի գանձերը: Այլ դարք, այլ բարք: Պր. Քէչիչեանի նման մտածողները կը մոռնան որ նոր անկախացած երկիր մը ինքզինք ամրապնդելու համար առ նուազն 70-80 տարուան կը կարօտի: Մշակութային հարցերը կրնա՞ն սպասել այդքան:

Խօսք առաւ նաեւ բանագէտ պր. Սարգիս Յարութիւնեան, որ յայտնեց թէ մակարդակները խառնուում են իրար: «Պէտք է միայն մասնագէտները խօսեն»: Եւ յանկարծ խօսքը ինծի ուղղելով ըսաւ.- «Տիկ. Հիլտա, եթէ գիտական փաստեր ունէք, այն ատեն կրնաք ուղղագրութեան մասին խօսել, այլապէս պէտք է լռել: Ափսոս, որ պր. Զահուկեանը ներկայ չէ, այլապէս իր գիտական փաստերով կը փակէր այս հարցը»:

Թէեւ երեք օրերու ընթացքին անընդհատ նման յարձակումներու ենթարկուած էի եւ ականջներս վարժուած էին զեկուցումի մը ընթացքին յանկարծ անունս լսելու, սակայն այս վերջինը շատ ուղղակի էր: Զայն խնդրեցի եւ ըսի.- «Քանի որ անունս տրուեցաւ, պատասխանեմ: Եթէ այս հայագիտական ժողովի ընթացքին արգիլուած չըլլար ուղղագրութեան մասին խօսիլը, ես իմ զեկուցումս կ'ընէի ուղղագրութեան մասին եւ այն ատեն կը լսէիք իմ գիտական փաստերս: Սակայն, տեղեկանալով որ արգիլք դրուած է այս մասին արտայայտուելու, ստիպուած նիւթս փոխեցի եւ գրականութեան մասին խօսեցայ: Զեկուցումիս տասը էջերուն միայն վերջընթեր տողերը ուղղագրութեան կ'ակնարկէին՝ Պոլսահայ գաղութի ապագային առընչուած եւ այդ քանի մը տողերը պատճառ եղան այսքան յարձակումներու եւ անհանդուրժողութեան: Հասկցէք, խնդրեմ, որ լեզուի եւ ուղղագրութեան հարցը մեր Սփիւռքահայութեան ինքնութեան ամենակարեւոր բաղկացուցիչներէն մէկն է, որովհետեւ սերտորէն առընչուած է մեր ամէնօրեայ կեանքին եւ ապագային: Մենք ամէն օր կը տեսնենք մեր նոր սերունդի օտարացումը, ձուլումը: Այնպէս որ չենք կրնար այս հարցը մոռացութեան տալ

եւ լուր: Ինչպէս որ չենք կրնար մոռացուլ թեան տալ ցեղասպանութեան հարցը, քանի որ Սփիւռքի մէջ մեր գոյութիւնը անոր արդիւնքն է, նոյնպէս ալ չենք կրնար զանց առել ուղղագրութեան հարցը, որ Հայաստանն ու Սփիւռքը հեռացուց իրարմէ, իրարու լեզուամտածողութեան եւ հոգեբանութեան անհաղորդ, իրարմէ տարբեր երկու ժողովուրդներու վերածեց մեզ եւ ձուլման եղբին կանգնեցուց: Անհրաժեշտ է դարմանել եղածը: Անհրաժեշտ է ազգային շահը նկատի առնելով լուծում գտնել, ինչ որ կը կարօտի հանդարտ քննարկումներու»:

Պէյրութի Հայկազեան Համալսարանէն պր. Արմէն Ուրմէշլեան մատնանշեց լեզուի մաքրութեան հարցը եւ մանկապատանեկան գրականութեան անհրաժեշտութիւնը Սփիւռքի համար՝ դասական ուղղագրութեամբ: Տիկ. Ռուբինա Փիրումեան ընդգծեց «մտածելակերպերու տարբերութիւնը, քարացած մտայնութիւնները, երբ կարելիութիւն չկայ դրանք բացելու, խօսելու, մտքերի փոխանակում ունենալու»:

Պր. Ազատ Եղիազարեան շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր մասնակիցներուս եւ եզրափակեց, ըսելով.- «Աշխարհի զանազան մասերից հաւաքուեցինք, ծանօթացանք, մտերմացանք իրարու, ինչ որ շատ կարեւոր է: 39 զեկուցում կարդացուեց եւ բաւական հարուստ տեղեկութիւններ ունեցանք Հայագիտութեան այսօրուան վիճակին մասին: Հիմա գիտենք թէ ինչ թեմաներով պէտք է կազմակերպել յաջորդ գիտաժողովները»:

ԼԻԱԳՈՒՄԱՐ ԵԶՐԱՓՈՎԿԻՉ ԵՎ ՍԵՄԻՆԱՐ

Շաբաթ առաւօտ, 20 Սեպտեմբերին, ԳԱ Ակադեմիայի դահլիճին մէջ տեղի ունեցաւ գիտաժողովի Եզրափակիչ Լիազումար նիստը, նախագահութեամբ ԳԱԱ նախագահ պր. Ֆատէյ Սարգսեանի, ԵՊ Համալսարանի վերատեսուչ պր. Ռատիկ Մարտիրոսեանի, Կրթութեան եւ գիտութեան նախարար պր. Ս. Երիցեանի եւ Ակադեմիայի փոխ-նախագահ պր. Վ. Բարխուդարեանի: Մասնաճիւղերու նախագահները ամփոփեցին նիստերու արդիւնքները: Բանասիրու-

թեան բաժնի մասին խօսելով պր. Ազատ Եղիազարեան անդրադարձաւ գրականութեան եւ լեզուի մասին կատարուած 39 զեկուցումներուն եւ ուղղագրութեան հարցի շուրջ ստեղծուած վիճաբանութիւններուն: Սակայն մոռցաւ նշել իմ առաջարկս: Ուստի խօսք առնելով ըսի թէ առաջարկած էի տարբեր նիւթերու մասին փոքր ժողովներ գումարել տարբեր թուականներու եւ առաջին հերթին Հայաստանի եւ արտասահմանի մասնագէտներուն հետ գումարել ուղղագրութեան հարցին նուիրուած յատուկ ժողով մը: Այս առաջարկս ընդունուեցաւ եւ բանաձեւին մէջ որոշուեցաւ արձանագրել՝ «Երեք տարին մի անգամ գումարել այսպիսի հայագիտական մեծ ժողովներ, իսկ արանքում (երեք տարուան ընթացքին) կազմակերպել փոքր ժողովներ առանձին նիւթերի նուիրուած, առ այդ քննարկել ուղղագրութեան հարցը»:

ԵԶՐԱՓՈՎԿԻՉՆԵՐ

1) Ժողովուրդներու լեզուին եւ մշակոյթին մասին տուեալներ ձեռք կը ձգուին գրաւոր լեզուի շնորհիւ: Առանց գրատր լեզուի չկայ բանասիրութիւն, որ կը հիմնուի գրութեան վրայ: Արդ, ի՞նչ տեսակ «հայագիտական» ժողով էր այս մէկը, որ կը ներառնէր նաեւ բանասիրութեան մասնագէտներ, արդիւնքով սակայն անդրադառնալ հայերէն գրաւոր լեզուին...: Գիտական տեսակէտէ, ուրեմն, ճախողութիւն մըն էր միջազգային այս համաժողովը, քանի որ հայագիտութեան ղուրս ձգուած էր հայ լեզուի եւ ժողովուրդի համար ամենակարեւոր հարցը:

2) Գիտաժողովները կը կազմակերպուին գիտական հարցերու ներկայ վիճակը պարզելու, կատարուած հետազոտութիւններու արդիւնքները փոխանցելու, վիճելի կէտերու մասին քննարկումներ ու վիճաբանութիւններ կատարելու եւ լուծումներ առաջարկելու նպատակով: Արդ, կարելի՞ է երեսակայեւ գիտաժողով մը, որու կազմակերպիչները վախճան վիճաբանութիւններէ եւ այդ պատճառաւ արգիլեն որոշ հարցի մը մասին խօսիլ եւ զայն քննել իր տարբեր երեսակներով: Բոլոր տեսակի ժողովները քննարկում եւ վիճաբանութիւն կը պահանջեն,

այլապէս կ'ունենանք բռնատիրական վարչակարգերու պատկերը, ուր ղեկավարը կը խօսի եւ բոլոր լսողները պարտադրաբար կը ծափահարեն, առանց քննարկումի եւ առանց առարկութեան ընդունելով ըսուածները: Հայաստան 70 տարի ապրեցաւ այդ ձեւով: Ներկայիս սակայն, որ ազատ ու անկախ է եւ ընդունած է ժողովրդավար կարգերը, ինչպէ՞ս կրնայ տարբեր կարծիքներ չյարգել եւ նման գիտաժողովի մը ընթացքին տեղ չտալ անոնց: Եզրափակիչ լիազուժար նիստի ընթացքին յայտարարուեցաւ թէ գիտաժողովի համար մասնակցութեան հրաւեր ուղարկուած է 280 հոգիի: Անոնցմէ 140 հոգի միայն մասնակցելու տրամադրութիւն յայտնած եւ միայն 88 հոգի եկած է: Եւ եղած են մերժումներ՝ «այլակարծիք»ներու հրաւէր ուղարկած չըլլալու պատճառաւ: Կազմակերպիչները ջանացի՞ն արդեօք գտնել բացակայութիւններու պատճառը, որ թերեւս հաւատքի պակաս մըն է Հայաստանի հանդէպ եւ խաբուած ըլլալու զգացում մը, քանի որ Հայաստան-Սփիւռք Բ. Խորհրդաժողովն ալ նման ընթացք ունեցած էր իր զրպարտագիրով եւ իր պարտադրած գայթակղալից լուծումը՝ ուղղադրութեան հարցի մասին: Յաւ պատճառող կացութիւն մըն է անդրադառնալ, թէ ցեղասպանութիւնը մերժող Թուրքիա, այդ նիւթի մասին բանախօսելու հրաւիրեց պատմաբան Ռիչարտ Յովհաննէսեանը, Անահիտ Տէր Մինասեանը եւ Ժան-Քլոտ Բեպպպեանը: Իսկ մեր արեւակից Հայաստանցիք չունին նոյնքան հանդուրժողութիւն՝ լսելու համար մեզ եւ դարմանելու համար կացութիւնը:

3) Ուղղագրութիւնը հայ մշակոյթի միակ կալուածն է, որ տարբերութիւն եւ հետադարձութիւն ստեղծած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ 70 տարիներէ ի վեր: Մնացեալ բոլոր կալուածներուն մէջ (պատմութիւն, երգ, պար, ճարտարապետութիւն, մանրանկարչութիւն, կրօնք եւ նոյնիսկ՝ խոհանոց) նոյնութիւն կայ, քանի որ նոյն ցեղի, նոյն ազգի զաւակներն ենք: Գրաւոր լեզուի փոխադարձ հասկացողութեան եւ լեզուամտածողութեան գետնի վրայ է տարբերութիւնը, քանի որ հաղորդակցութիւնը կը խզուի ընթերցումի մակարդակին իսկ եւ կարելի չըլլար դիմացինին գրութիւնը կարդալ եւ իմաստը հասկ-

նալ: Հետեւաբար, տարիներու ընթացքին լեզուամտածողութեան եւ հոգեբանութեան գետնի վրայ հեռաւորութիւն ստեղծուած է, կողմերը օտարացած են իրարու: Այս պատճառաւ է որ Հայաստանցիք յաճախ կ'ըսեն թէ իրենք չեն ճանչնար Սփիւռքը, նոյնպէս եւ Սփիւռքահայերը կ'ըսեն թէ Հայաստանցիք տարբեր են: Այս օտարացման առջեւ վերջակէտ դնելու միակ միջոցը Հայ ժողովուրդի ազգային շահն ու սպազան անկախ առնելով ուղղագրութեան հարցը քննել եւ միասնութեան ուղղութեամբ լուծման մը լսնալն է: Դժբախտաբար սակայն, այս մօտեցումը յայտնապէս մաս չէր կաղմեր գիտաժողովի նպատակներուն: «Մենք արեւելահայերս եօթը միլիոն ենք, իսկ դուք՝ ձուլման ճամբուն վրայ» միտքը պատիւ չի բերեր իրենց, որովհետեւ եթէ մենք ձուլման ճամբուն վրայ ենք, հայրենիքին չի՞ վիճակիր արդեօք մեզ փրկելու պարտաւորութիւնը, ինչպէս որ ծնողք մը կը ջանայ ամէն միջոցի դիմելով փրկել իր հիւանդ զաւակը: Համաշխարհայինացման (հայաստանեան բառով՝ կլոպալապացիա) այս դարուն, երբ մեծ ազգերու մշակոյթին կողմէն երթալու վտանգ կը սպառնայ փոքրաթիւ ազգերուն, փոխանակ միանալու, բռունցք կազմելու եւ միասնաբար դէմ դնելու, մեր անմիաբանութեամբ եւ մեր անխելքութեամբ պիտի օգնենք այդ մեծերուն: Դժբախտաբար, գիտաժողովը շատ հեռու էր այս բոլորը նկատի առնելէ:

4) Հայաստանցի գիտնականները, որոնք Սփիւռքահայ գիտնականներուն արգիլած, այլ իրենք իրենց վերապահած էին ուղղագրութեան մասին արտայայտուելու իրաւունքը, բաւականացան Սփիւռքի բաղադրամասեր իրենց թուային «առաւելութիւն» միայն նշելով, որպէս պատճառ ներկայ ուղղագրութիւնը չփոխելու իրենց յամառութեան: Իսկ ինչ կը վերաբերի լեզուագիտական փաստարկներու, այդ մասին ո՛չ մէկ խօսք ըրիմ, եթէ... նկատի չունենանք տօքթ.-փրոֆ. Սարգիս Յարութիւնեանի «Ափսոս, որ պր. Զահուկեանը ներկայ չէ, այլապէս իր զ'տական փաստերով կը փակէր այս հարցը» արտայայտութիւնը: Իսկապէս ափսոս է որ պր. Զահուկեանը ներկայ չէր, որովհետեւ ան մեր բոլորէն, մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջողներէս աւելի՛ լաւ գիտէ Հայաստանի մէջ

ներկայիս օգտագործուած ուղղագրութեան բերած վնասները մեր լեզուին եւ մեր ազգին:

Այս բոլորը նկատի առնելով կարելի է ըսել, թէ Միջազգային Առաջին Հայագիտական Ժողովը հետո էր «հայագիտական» ըլլալէ տրուած ըլլալով որ չէր ընդգրկէր հայերէն գրաւոր լեզուն, որուն միջոցաւ տեղի կրնան ունենալ հայագիտական բոլոր բազմաբնոյթ ուսումնասիրութիւնները: Այս արդիւնքը կրնան մեղմացնել համաժողովի ընթացքին ստեղծուած ծանօթութիւններու, բարեկամութիւններու յիշողութիւնը, կազմակերպչիչներուն մեզ սիրաշահելու տրամադրութիւնը եւ անշուշտ, հայաստանեան աւանդական հիւրասիրութեան իրողութիւնը: Սակայն, մեր ակնկալութիւնները գիտական եւ ազգային էին:

Փարիզ, 14 Հոկտեմբեր 2003

Տպում՝ «Թառաք» օրաթերթ, Փարիզ, 23, 24, 25-26 Հոկտեմբեր 2003.

12. ԵՐԿՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆ ՊՐ. ՌՈՒԲԷՆ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆԻՆ

«Յրանս-Արմէնի» ամսագրի 2003 Յուլիս-Օգոստոս միացեալ թիւերուն մէջ հետաքրքրութեամբ կարդացի Հայաստանի Ազգային ժողովի երեսփոխան պր. Ռուբէն Յովսէփեանի հետ հարցազրոյց մը, որ ունէր «Մաշտոցեան ուղղագրութեան հետազոտութիւն» խորագիրը: Յարգելի երեսփոխանը այդ հարցազրոյցին մէջ շատ ճիշդ եւ առողջ գաղափարներ կ'արտայայտէր: Արդարեւ, պր. Յովսէփեան կ'ըսէր թէ ինք անձնապէս կողմնակից է որ Մաշտոցեան դասական ուղղագրութիւնը վերականգնուի Հայաստանի մէջ:

Առաջին անգամն է որ Հայաստանի Իշխանութիւններուն մաս կազմող պաշտօնական անձնաւորութիւն մը հարցազրոյցի նման հրատարակային ելոյթի մը ընթացքին կը յայտարարէ թէ ինք կողմնակից է դասական ուղղագրութեան վերականգնումին, զանցելով Հայաստանի մէջ այս նիւթի մասին գոյութիւն ունեցող թապուն:

Հսկանակ այս ճիշդ կարծիքին սակայն, պր. Յովսէփեան Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի հնարաւորութիւն չի տեսներ առ այժմ: «Գիտէ՞ք, ամէն բան չէ որ կարելի է հեշտութեամբ վերադարձնել: Դրօշն ու զինանշանը վերականգնել մեզ յաջողուեց. դասական ուղղագրութեան հարցում նոյնկերպ վարուել չենք կարող, որքան էլ ուզենանք» կ'ըսէ: Եւ Յրանս-Արմէնիի կողմէ ուղղուած «ինչո՞ւ» հարցումին կը պատասխանէ.- «Որովհետեւ պատրաստ չենք. ես, դուք, հասարակութիւնը»:

Այո, շատ ճիշդ է, Հայաստանի հասարակութիւնը պատրաստ չէ, որովհետեւ Հայաստանի մէջ այս նիւթը թապու է եւ հայաստանեան մամուլը երբեք չի հրատարակեր Հայաստանցիներու կամ Սփիւռքահայերու կողմէ Մաշտոցեան ուղղագրութիւնը վերականգնելու ա: հրաժեշտութեան մասին գրուած յօդուածներ: Հետեւաբար, Հայաստանի մէջ չէ ստեղծուած հասարակաց կարծիք այս

շատ կարեւոր հարցի մասին: Ժողովուրդը չի գիտեր թէ 1922ին Մոսկուայէն եկած հրամանի համաձայն փոխուած եւ մինչեւ այսօր օգտագործուող արեղեանական ուղղագրութիւնը ի՞նչ վնասներ կը պատճառէ հայ լեզուին, ինչպէս կ'աղքատացնէ զայն: Ժողովուրդը չ'անդրադառնար թէ այդ ուղղագրութիւնը ինչպէս գինք հեռացուցած է իր արմատներէն եւ իր 16 դարու հարուստ դրական ժառանգութենէն, զոր այսօր չի կարողանար կարդալ եւ հասկնալ, չ'անդրադառնար թէ իր եւ արտասահմանի ազգակիցներուն միջեւ անջրպետ մը գոյացած է այդ ուղղագրութեան պատճառաւ, փոխադարձաբար զիրար չեն կրնար կարդալ ու հասկնալ: Այս բոլոր լեզուակործան եւ ազգակործան պատճառներու մասին գրուած յօդուածներէն Հայաստանցի ժողովուրդը տեղեակ չէ, քանի որ անոնք արտասահմանեան թերթերուն մէջ միայն կը տպագրուին: Հետեւաբար, տեղեակ չըլլալով մետալին երկու երեսներուն, չունի անձնական կարծիք: Միայն գիտէ թէ այս մասին վէճ կայ եւ օր մը հաւանական է որ փոխուի այդ ուղղագրութիւնը: Ուրեմն, կը սպասէ իշխանութիւններու որոշումին: Արդ, ըսել թէ «Ժողովուրդը պատրաստ չէ», թէ՛ ճիշդ է եւ թէ՛ սխալ: Որովհետեւ ժողովուրդը մինակը չի կրնար պատրաստուիլ...:

Այս թապուին պատճառը որոշ լեզուաբաններու կեցուածքն է, որոնք ճնշում կը բանեցնեն Հայաստանի իշխանութիւններուն վրայ, արգելք ըլլալով որեւէ փոփոխութեան: Որովհետեւ կը վախնան որ եթէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձ կատարուի, 70 տարուան սովետական ժամանակաշրջանին իրենց հրատարակած գրքերը մէկ կողմ կը նետուին, չեն ընթերցուիր: Անոնք կը մոռնան սակայն, որ լեզուն իրենց սեփականութիւնը չէ, այլ կը պատկանի համայն Հայութեան եւ իրաւունք չունին ազգի լեզուական ապագային վնասելու: Այս խնդրի լուծման մէջ, ուրեմն, պր. Ռուբէն Յովսէփեան կրնայ շատ օգտակար հանդիսանալ, Հայաստանի Ազգային ժողովին ներկայացնելով հարցը եւ ապահովելով որ ուղղագրութեան կապակցութեամբ թեր ու դէմ կարծիքներու տեղ տրուի Հայաստանեան մամուլին մէջ: Պէտք է յիշել պատմական փաստը, թէ արեւմտահայ աշխարհաբարը 1850էն մինչեւ 1915 հրապարակա-

յին բանավէճերով է որ կազմաւորուեցաւ Պոլսոյ մէջ: Մամուլի էջերուն մէջ է որ արտայայտուեցան լեզուագէտներ, քերականագէտներ, գրողներ՝ թեր ու դէմ կարծիքներով: Այդ բանավէճերուն որպէս արդիւնք, մաքրուեցաւ, բերեղացաւ, քերականական եւ շարահիւսական իր վերջնական ձեւը ստացաւ արեւմտահայ աշխարհաբարը, որով այսօր կը գրենք: Եւ այդ յղուած ու տաշուած լեզուով է որ Պոլիս արեւմտահայ գրականութեան փառապսակը հիւսեց, մեզի սիրագեւելով Մեծարենցի, Սիամանթոյի, Վարուժանի, Թէքէեանի, Զօհրապի նման հրաշալի գրողներ, որոնց գործերով արդարօրէն կը հպարտանանք: Ահա այսպէս կը լուծուին լեզուական հարցերը եւ ո՛չ թէ ջայլամի քաղաքականութիւն վարելով, բանավէճերէ վախնալով եւ հարցը անորոշ ժամանակով յետաձգելով: Այնպէս որ, պր. Յովսէփեան իսկապէս հայրենասիրական գործ կատարած կ'ըլլայ, եթէ հարցը տանի Խորհրդարան:

Հարցազրոյցին մէջ պր. Յովսէփեան խնդրի լուծման ուղղութեամբ կ'առաջարկէ որ Հայաստանի դպրոցներուն մէջ հաստատուի Մեսրոպեան ուղղագրութեան դասականութիւնը. «Թո՛ղ արեղեանական ուղղագրութեան հետ մեր երեխաներին սովորեցնեն նաեւ դասականը: Նրանք մի քանի օտար լեզու են սովորում. ինչո՞ւ մերը, դասականը չսովորեն» կ'ըսէ, ինչ որ շատ ճիշդ մօտեցում է: Փափաքելի է, որ պր. Յովսէփեան Հայաստանի Ազգային ժողովին առաջարկէ նաեւ այս հարցը եւ ապահովէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան ուսուցումը Հայաստանի դպրոցներուն մէջ: Այդ կերպով նոր սերունդը գոնէ տէր կը դառնայ անցեալի մեր հարուստ գրական ժառանգութեան, անհաղորդ չի մնար նաեւ սփիւռքահայ ներկա գրականութեան: Հայաստան-Սփիւռք գրաւոր կապերն այլ որոշ չափով կ'ամրանան, մինչեւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան ուշացած վերականգնումը Հայաստանի մէջ:

Ամէն պարագայի գովելի է Յրանս-Արմէնի թերթը, որ տեղ տուած է այս հարցազրոյցին:

Հայաստանի Ազգային Ժողովի Գիտութեան,
Կրթութեան, Մշակույթի եւ Երիտասարդութեան
Հարցերի Մշտական Յանձնաժողովի Նախագահ Տիկ. ԶՐԱՆՈՒՇ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 14 Փետրուարի 2004 թ.

Ազնուաւիայի Տիկին Յակոբեան,

Ազգային Ժողովի յարգարժան Նախագահ Պր. Արթուր Բաղդասարեանը իր Փարիզ գտնուելու ժամանակ երբ հանդիպում ունեցաւ ժողովուրդի հետ հայկական դեսպանատան մէջ, Հայոց լեզուի համազգային ուղղադրութեան վերադարձի մասին իմ հարցումին պատասխանելով զիս հրաւիրեց Ազգային Ժողով, լսումների ժամանակ արտայայտելու իմ մտտեցումը այս հարցին մասին: Ուրախալի է որ իր Երեւան վերադարձին Ձեզի յանձնարարեր է այս հարցով զբաղուել: Նաեւ կրկնակի ուրախալի է որ Դուք կապ հաստատեցիք ինձի հետ եւ ցանկութիւն յայտնեցիք Ձեր Փարիզ այցելութեան առթիւ հանդիպում մը ունենալ հետս, նաեւ իմ ղեկավարած Մաշտոց, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան քանի մը անդամներուն հետ: Ենթահակաւ եմ Ձեր հրաւերին համար, որ ցոյց կու տայ Հարցի էութեան տեղեկանալու, նրբութիւններուն թափանցելու եւ լուծման ուղղութեամբ միջոցներ փնտռելու կամք՝ իշխանութիւններուն կողմէ: Ուրեմն, ես ալ իմ կողմէս հարցին լրջօրէն մօտենալով ստորեւ Ձեզ կը յղեմ իմ մտածումներս այս մասին:

Նախ ըսեմ որ 4 Մարտ 1922ի դեկրետով փոխուած ուղղադրութեան հարցը ո՛չ միայն իմ, այլ բոլոր Հայ թէ՛ օտար հայազէտներուն հարցն է դարձած այդ թուականէն ի վեր: Յ. Թումանեանէն սկսեալ մինչեւ Պարոյր Սեւակ, բոլորն ալ խստօրէն ընդդիմացած

են այդպիսի բռնի փոփոխութեան մը դէմ եւ իրենց դիտողութիւնները յայտնած են նոր ուղղադրութեան մասին, որոնք տպագրուած են շատ գրքերու մէջ: Սակայն ուղղադրութեան հարցով անսահմանօրէն աւելի շահագրգռուած են Սփիւռքահայերը, քանի որ գրաւոր լեզուն ուղղակի կապ ունի ազգի մը ինքնութեան հետ եւ Սփիւռքահայերը, որպէս արեւմտահայ լեզուի եւ գրականութեան ժառանգորդներն ու պահակները, բնական է որ իրենց մորթին վրայ զգացած են այդ փոփոխութեան յառաջացուցած երկփեղկուած վիճակը եւ կը ցանկան չարիքին արմատը վերացնել՝ մեսրոպեան ուղղադրութեան վերականգնումով եւ ազգային միասնականութեան վերահաստատումով: Այս հարցի մասին այսօրուան Սփիւռքահայ մտաւորականութեան կեցուածքը կարելի է տեսնել Փարիզի «Յառաջ» թերթի 18-19 Մայիս 2002ի թիւին մէջ, որ լոյս տեսած է Հայաստան-Սփիւռք երկրորդ Խորհրդաժողովի նախօրեակին (տե՛ս Յաւելուած Գ-Զ):

Ես այս հարցին կը մօտենամ երեք տարբեր տեսանկիւններէ: Առաջինը այն է որ ես Սփիւռքահայ եմ, հետեւաբար պիտի յայտնեմ Սփիւռքահայութեան վիճակը եւ Սփիւռքահայ մտաւորականութեան կեցուածքը, երկրորդ՝ որպէս Սորպոնի Համալսարանի Դոկտոր, հայագիտութեան լիսանս եւ մասթերս ունեցող անձ, բանաստեղծ եւ գրականագէտ, նաեւ հայերէնի ուղղադրութեան մասնագէտ (բոլոր հայազէտները անպայման չեն մասնագիտացած հայերէնի ուղղադրութեան մէջ), Ձեզի պիտի պարզեմ հարցի դիտական երեսակը, երրորդ՝ որպէս մանկավարժ, Հայ լեզուի դասախօս եւ հեղինակ՝ լատեստղակաւ (Audiovisuel) մեթոտով հրատարակուած «ՕՏԱՐԱՆՕՍՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՁԵՌՆԱՐԿ»-ի, Ձեզի պիտի յայտնեմ հարցի կրթական գետնի վրայ եւ նոր սերունդին մօտ յառաջացուցած կացութիւնը:

Ա. ՍՓԻՒՔԱԳԱՅԵՐՈՒ ՊԱՐԱԳԱՆ

Ո՛չ ոքի համար զաղտնիք է որ 4 Մարտ 1922ի դեկրետով փոխուած հայաստանեան նոր ուղղադրութիւնը խոր բաժանում ստեղծ

ծած է Հայ ժողովուրդի երկու հատուածներուն միջև: Սփիւռքահայերը, նոյնպէս եւ Պարսկահայերը, որոնց լեզուն արեւելահայերէնն է, չեն ընդունած դեկրետով, բռնի կերպով փոխուած ուղղագրութիւնը եւ շարունակած են օգտագործել մեսրոպեան համազգային ուղղագրութիւնը: Այսպիսով, Հայ ժողովուրդի երկու հատուածներուն միջև երբևէ զբաւոյր հաղորդակցութեան կապը խզուած է: Այդ օրէն ի վեր իրարու գրականութիւն եւ թերթեր կարդալու, հասկնալու, այդպիսով ալ իրարու ներքին կեանքի մանրամասնութիւններուն, իրարու մտածողութեան եւ հոգեբանութեան հաղորդակից մնալու հնարաւորութենէն զրկուած են երկու կողմերն ալ: Այս պատճառաւ է որ Հայաստանցիք միշտ կ'ըսեն թէ Սփիւռքը եւ Սփիւռքահայը չեն ճանչնար: Նոյնը կ'ըսեն նաեւ Սփիւռքահայերը Հայաստանցիներու համար, երբ կ'այցելեն Հայաստան, տեղի բնակչութիւնը շատ տարբեր գտնելով իրենցմէ: Պարզ է: Երկու ժողովուրդները օտարացած են իրարու՝ զբաւոյր հաղորդակցութեան խզումին պատճառով: Ստեղծուած այս բաժանումին հետեւանքով Սփիւռքը երեք սերունդի կրուատ ունեցաւ:

Ուրեմն, անհրաժեշտ է անյայտ վերականգնել դասական ուղղագրութիւնը՝ վերահաստատելու համար փրթած կապը արտերկրի Հայոց հետ, դառնալով մէկ ազգ՝ մէկ համագային ուղղագրութեամբ եւ մշակոյթով, ինչպէս որ էինք 1922 էն առաջ:

Բ. ՀԱՐՅԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԵՍԱԿԸ

1) Հայաստանեան դեկրետային ուղղագրութիւնը փոխած է հայերէն բառերու պատկերը: Բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառաւ կարելի չէ ճանչնալ բառերու արմատներն ու բաղադրիչները (ստացած յօդերը, նախդիրները, հոլովման, անձնանուն եւ բարոյութեան ստեղծ բառին կրած փոփոխութիւնները), կարելի չէ նաեւ քննել գրաբարի եւ արեւմտահայ աշխարհաբարի հետ ունեցած կապերը:

Օրինակ, լեզվափոխութիւն բառը նոր ուղղագրութեամբ կը գրուի հեղափոխություն ձևով: Որով այս բառին պատկերը փոխուած է, եւ այլեւս չենք կրնար հասկնալ թէ բառի առաջին լեզվանկը կը նշա-

նակէ վիճակի փոփոխութիւն: Իսկ առաջին վանկը «հ» ով գրելու պարագային բառին իմաստը անհասկնալի կը դառնայ, քանի որ հեղ, երկու նշանակութիւն ունի = ա) արմատն է հեղուլ բայի, որ կը նշանակէ հոսեցնել, թափել, բ) կը նշանակէ անգամ (չատ հեղ = շատ անգամ): Ուրեմն, «հ» ով գրուած հեղափոխություն բառը կապ չունի ռեւոլուցիայի հետ: Բառը կորսնցուցած է իր ստուգարանական իմաստը: Այսպէս է նաեւ այլ բառերու պարագան: Օրինակ՝ յոդի (գէշ, վատ) եւ հոդի (հայկական տոմարի երկրորդ ամիսը), որ ո'չ մէկ կապ ունի յոդեգում բառի իմաստին հետ:

2) Բառերու արմատներն ու բաղադրիչները չճանչնալու հետեւանքով կարելի չէ նաեւ այդ տարրերով նոր բառեր ստեղծել՝ ըստ հայերէնի քերականութեան եւ հնչյունափոխութեան օրէնքներուն:

Ուստի, իր ծնուցիչ մայր լեզուն եղող Գրաբարէն օգտուելու եւ ինքզինք տեւարար հարստացնելու փոխարէն Հայաստանեան արեւելահայերէնը դատապարտուած է աղքատանալու եւ օտար փոխառութիւններ կնքելու, ինչպէս որ տեղի կ'ունենայ ներկայիս, օրինակ՝ «ապամոնթաժուրում», «Ֆիքսի», «օպտիմալացում», «կոռումպագուում», «Մոնոթատրոն», «Տոնոր», «Սուրտթարգմանութիւն», եւլն. (չարքը շատ երկար է), որոնք օտար արմատներու վրայ պատուաստուած եւ իբր թէ Հայացած բառեր են...:

Այս օտարամոտ փոխառութիւնները, այս կէս հայերէն եւ կէս ֆրանսերէն անճոռնի բառակերտումները կ'աղճատեն, կը խաթարեն, կ'աղքատացնեն լեզուն:

Հայ լեզուի այս խաթարուած ապագան նախատեսած էին Հայ թէ օտար հայագէտները 1922 թուականէն սկսեալ եւ իրենց գիտողութիւններով կ'ուզէին ե'տ կեցնել Հայ մտաւորականները նման լեզուասպանութեան, միայն թէ անոնք չէին գիտեր թէ անկարելի է Մոսկուայի Հրամանին անսաստել, չէին գիտեր գաղտնի փաստա-

Թուղթերու գոյութիւնը, զորս մենք ունինք այսօր մեր տրամագրութեան տակ, հրատարակուած ձեւով¹:

3) Ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառով գոյութիւն ունենալէ դադարած են նաեւ նոյնաճոնը, բայց տարբեր նշանակութիւն ունեցող բառեր, արմատներ, ինչ որ բառապաշարային աղքատացում կը յառաջացնէ:

Առնենք, օրինակ, հետեւեալ նոյնաճոնը բառերը - սէր-սեր, գէր-գեր (գերա-գոյն), հոտ-հօտ-յօտ (յօտել, ճիւղերը կտրել), յետ-հետ, յորդ-հորթ, յարկ-հարկ, յամր - համր, աղօտ (մշուշոտ) - աղոտ (աղի), եւլն.: Ասոնց մէկ եզրը դատապարտուած է մոռացումի եւ կորստեան, քանի որ չ'օգտագործուիր: Օրինակ՝ «յամր» բառը (դանդաղ) դատապարտուած է մոռացուելու, քանի որ 70 տարիէ ի վեր կը գրուի «համր» ձեւով (անխօս): Ուրեմն, «համր» բառը այսօր պարագային համաձայն կը նշանակէ «դանդաղ» կամ «անխօս»: Սակայն, «համրաքայլ առաջացան» նախադասութիւնը ինչպէ՞ս թարգմանել = անխօս՞ յառաջացան, թէ՞ դանդաղ յառաջացան...: Նոյնպէս, «Պատկերը աղոտեցաւ» ի՞նչ կը նշանակէ = պատկերը աղի՞ դարձաւ, թէ՞ մշուշուեցաւ...: Այստեղ ալ աղօտ բառը դատապարտուած է կորստեան, քանի որ նոր ուղղագրութեամբ բառամիջին չ'օգտագործուիր «օ» տառը: Օրինակները անհամար են:

Նմանաճոնը բառերու ուղղագրական տարբերութիւնները անհրաժեշտ է պահել, որպէսզի յայտնաբերուին բառերու կազմախօսական (morpho-logique) վիճակները եւ անհրաժեշտ բաղադրիչները հայերէնի բառակազմութեան եւ հնչիւնափոխութեան օրէնքներուն համաձայն օգտագործելով գրական, գիտական եւ արհեստագիտական նոր բառեր կերտուին:

4) Ուղղագրական տարբերութիւնները անհրաժեշտ է պահել նաեւ ստուգաբանական հետազոտութիւններու համար, որպէսզի վերահաստատուին հնդեւրոպական լեզուներու հետ հայերէնի յարաբերութիւնները, գիտցուին օտար լեզուներու հետ կնքած փոխառութիւն-

ներն ու փոխատուութիւնները, ինչպէս որ տեղի կ'ունենար ժամանակին, 1922էն առաջ: Ստուգաբանական անկարելիութեան պատճառաւ էր որ Ստ. Մալխասեանցը իր բառարանը չկարողացաւ հրատարակել հայաստանեան ուղղագրութեամբ եւ Ստալինի յատուկ հրամանով զայն հրատարակեց մեքսիկեան ուղղագրութեամբ:

Ստուգաբանական անկարելիութիւնը մեծ կորուստ մըն է մեր լեզուին համար, որ այսպիսով կը կորսնցնէ դարերէ ի վեր իր ունեցած պատմամշակութային արժէքը:

5) Այբուբենէն «» (հիւն) տառին ջնջումը յառաջացուցած է լեզուէն ալ «ի» հնչիւնին կորուստը, որով Երեւանի մէջ Victor Hugo անունը կ'արտասանեն Վիկտոր Հյուկօ, չկարողանալով «ի» հնչիւնը արտաբերել: Մինչդեռ Հայոց այբուբենին հեղինակը Մեսրոպ Մաշտոց ճշգրտ է «ի» հնչիւնին գոյութեան իրաւունքը, իր ձեռքով գրուած առաջին նախադասութեան մէջ իսկ օգտագործելով զայն. - «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: Հանճարեղ զիւտարարը տեղեակ էր որ Հայաստանի զանազան զաւառներու բնակչութիւնը տարբեր առողջանութիւններ ունի: Այսպէս, ոմանք կը հնչեն «ի», ուրիշներ ալ կը հնչեն «յու»: «ի» հնչիւնը պահպանուեցաւ մինչեւ 1922, որմէ յետոյ «» տառի ջնջումով այդ հնչիւնը փոխարինուեցաւ «յու»ով:

6) «ի» տառի ջնջումով խառնակուած են նաեւ տոմարական հաշիւները, քանի որ «ի» թուային արժէքն է 7000: Իսկ նոր ուղղագրութեան մէջ «»-ը փոխարինող «ու» երկու տառ է, որոնցմէ «ո»ի արժէքն է 600: Ուստի «»-ը փոխարինող «ու»ի արժէքը = 600 + 7000 = թող ուսողագէտները (մաթեմատիկոս) հաշուեն թէ քանի՞ կ'ընէ...:

7) Բառամիջի «»-երը ջնջելու պատճառով յայտնի չէ թէ ո՞ր պարագային է որ բառամիջի «»-ն «ի»-ի կը փոխուի:

Օրինակ, գեր - գիրուկ (ինչո՞ւ հնչիւնափոխութիւն՝ եթէ «գեր»-ը պիտի գրուի «ե»ով), մինչդեռ պետ-պետութիւն (հնչիւնափոխութիւն չկայ), գետ-գետակ, բայց նաև՝ գետ - գիտակից (ինչո՞ւ, չէ՞ որ հայերէնի մէջ «ն»-ը երբեք չի դառնար «ի»): Պետք - պի-

1 Տե՛ս Կարէմ Սիմոնեան, Կրեմլի յոյժ գաղտնի փաստաթղթերից մի բանիսը, (Խմբագիր՝ Լեւոն Միրիջանեան), Երեւան, Նախիջեւան հրատարակչութիւն, 2003:

տանի (ինչո՞ւ), բայց նաեւ՝ պնտութիւն (Հնչիւնափոխութիւն չկայ), օրէն -ապօրինի (ինչո՞ւ), «Օրինաց Երկիր» (ինչո՞ւ, չէ՞ որ «օրենք» բառը ներկայիս կը գրուի «ե»ով եւ «ե»ը երբեք չի դառնար «ի»): Նման բառերու շարքը երկար է:

Ինչպէ՞ս կարելի է այսքան կամայական «ուղղագրութիւն» մը օգտագործել:

8) «Ե» եւ «ւ» տառերու միացութեամբ ստեղծուած «եւ» ը նոր ուղղագրութեան մէջ կը համարուի մէկ տառ, տարօրինակ կացութիւն մը ստեղծելով:

Արդարեւ, այբուբենէն վտարուած «ւ» տառը ինչպէ՞ս գոյութեան իրաւունք կը ստանայ «եւ» ձեւին մէջ...: Այս տառը չունի իր մեծատառը եւ ի պահանջել հարկին կ'օգտագործուի «ԵՎ» ձեւով (օրէնսկ' բառարանի մէջ), սակայն միշտ կը համարուի մէկ տառ...: Պարագան նոյնն է նաեւ «ւ»ը փոխարինող «Ո՛ւ»ի համար, որ նոյնպէս կը համարուի մէկ տառ...:

9) Բառասկիզբի «ե» հնչիւնը կը գրուի «Ե» եւ կը պահպանուի բարդութեան ու ածանցման պարագային, օրինակ՝ էութիւն, էջ: Սակայն բառամիջին չի պահպանուիր եւ կը գրուի «ե»ով, ինչպէս՝ քրիստոնէութիւն, գործունէութիւն, եւլն., ինչ որ շատ տարօրինակ է:

10) Նոյնպէս, «օ» հնչիւնը բառասկզբին կը գրուի «օ» եւ կը պահպանուի բարդութեան ու ածանցման ժամանակ, ինչպէս՝ «օր», «ամէնօրյա», սակայն նոյն «օ»ն բառամիջին կը գրուի «ո»ով, ինչպէս՝ «անորեն», «համեստորեն»:

Ինչպէ՞ս կարելի է նոյն արմատը (օրէն) երկու տարբեր ձեւերով գրել: «օրէն» արմատը կը նշանակէ կարգ, կանոն, օրէնք: Ուրեմն, իր ածանցուած ձեւին մէջ «պարկեշտօրէն» կը նշանակէ պարկեշտութեան օրէնքով եւ «անօրէն» կը նշանակէ օրէնք, կարգ ու կանոն չյարգող, հետեւաբար երկու բառերն ալ պէտք է գրուին «օ»ով: Հապա՞ «տարօրինակորեն» բառը, որ բառամիջին նոր ուղղագրութեամբ կը պարունակէ թէ՛ «օ» եւ թէ՛ «ո»...:

11) Գրատը լեզուն ժողովորդի մը անձնագիրն է: Երկու տարբեր գրելաձեւեր երկու տարբեր ժողովորդներու կրնան պատկանիլ:

Խօսակցական լեզուն զայն խօսող ժողովուրդին հետ միաժամանակ կ'անհետանայ եւ մենք չենք կրնար գիտնալ թէ անոնք ինչպէ՞ս կը խօսէին: Գրաւոր լեզուն է որ մնայուն է եւ ազգի մը մշակոյթին մասին տեղեկութիւն կու տայ: Հողին տակէն գտնուած որեւէ առարկայ իր վրայ կրած գիրերով է որ կը յայտնէ այդ ազգին ինքնութիւնը: Արդ, երկու տարբեր գրատը լեզուի գոյութիւնը կը վկայէ երկու տարբեր ազգերու ինքնութեան մասին: Հայերս, ներկայիս միակ ազգն ենք աշխարհի, որ երկու տարբեր ուղղագրութիւններով երկու տարբեր գրականութիւններ ունինք:

Սա կը նշանակէ թէ մեր ժողովորդի երկու բաժանուած հատուածներու ինքնութիւնը հաւասարապէս վտանգուած է:

12) «Հնչիւնային» ուղղագրութիւնը կարծեցեալ առաւելութիւն մըն է:

Բոլոր լեզուներու ուղղագրութիւններն ալ իրենց ստեղծուած օրին Հնչիւնային են եղած, ինչպէս մեարդպեան ուղղագրութիւնը: Սակայն բառերու արտասանութիւնն ու զբեւակերպը ժամանակի ընթացքին չեն համապատասխաներ իրարու՝ բոլոր լեզուներու պարագային: Որովհետեւ ժողովուրդներու լեզուն եւ հնչիւնները ժամանակի ընթացքին կը փոխուին, սակայն ուղղագրութիւնը կը մնայ միշտ նոյնը: Այնպէս որ հնչիւնային ուղղագրութեան մը պարագային, գրելակերպի եւ արտասանութեան նոյնութիւնը պահելու համար անհրաժեշտ է տեսարար ուղղագրութիւն փոխել, ինչ որ գիտականօրէն ընդունելի եւ գործադրելի չէ: Եւրոպացիներ, օրինակ, մէկ հնչիւնի փոխարէն երկու-երեք գիր կ'օգտագործեն, սակայն չեն փոխեր իրենց ուղղագրութիւնը, որպէսզի անցեալի իրենց գրաւոր ժառանգութեան հետ կապը չխզուի: Մինչդեռ մեր պարագային ճիշդ այդ կապն է որ խզուած է եւ այդ պատճառաւ Հայաստանցի նոր սերունդը չի կրնար կարդալ ո՛չ մեր 15 դարու գրական ժառանգութիւնը, ո՛չ արեւմտահայ հրաշալի գրականութիւնը, ո՛չ ալ Սփիւռքահայ ներկայ գրականութիւնը կամ մամուլը: Այնպէս որ մեր 15 դար-

րու գրական ժառանգությունը վտանգուած է, քանի որ տէր չունի, զինք կարդացող չունի:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Նոր ուղղագրությունը լեցուն է հակասական եւ անտրամաբանական օրէնքներով ու կանոններով: Այս պատճառով հայերէնը կ'աղքատանայ, կ'աղճատուի եւ կը դադրի այլեւս «Մեծաքանչ» ըլլալէ ու կը վերածուի խառնիճադան լեզուի մը: Իր մայր լեզուն եղող գրաբարէն ու իր անցեալէն կտրուած, իր ապագային կը դիմէ օտար հատու փետուրներով զարդարուած:

Ուրեմն, անհրաժեշտ է անյապաղ վերականգնել մետրոպեան ազգային ուղղագրությունը: Այլապէս, լեզուական բարեփոխումներու բոլոր ջանքերը կը մնան անպտուղ: Որովհետեւ կարելի չէ սխալ հիմքով ճիշդ արդիւնքի հասնիլ:

Գ. ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՐԵՍԱԿԸ

Սփիւռքի կազմութենէն ի վեր, տարագիր Հայոց նիւթական խեղճ վիճակին պատճառաւ կարելի չէ եղած մանկապատանեկան գրականութիւն տպագրող հրատարակչութիւն մը հիմնել եւ դպրոցի մէջ տրուած հայերէնի ուսուցումը համալրել մանկապատանեկան գրականութեամբ, քանի որ ազատ ընթերցանութեան շնորհիւ է որ լեզուն կը հիմնաւորուի աշակերտի ուղեղին մէջ ու կը դառնայ «մայրենի»: Կարելի չէ եղած նաեւ Հայաստանեան գրքերէ օգտուել՝ ուղղագրութեան տարբերութեան պատճառով (հակառակը հակամանկավարժական պիտի ըլլար): Սփիւռքի մէջ երեք սերունդի կորուստը կը պարտինք ուրեմն, 1922ի դեկտեմբերի փոխուած ուղղագրութեան:

Հայաստանի մէջ ներկայիս կը հրատարակուին գեղեցիկ տպագրութեամբ մեծաքանակ մանկապատանեկան գրքեր եւ արկածային գրականութիւն, որոնցմէ չենք կրնար օգտուիլ՝ ուղղագրութեան տարբերութեան պատճառով: Մինչդեռ, մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձը

կրնայ փրկել Սփիւռքահայ նոր սերունդը: Արդարեւ, համազգային ուղղագրութեամբ տպագրուելիք գրքերը, Հայոց պատմութեան եւ Հայաստանի աշխարհագրութեան դասագրքերը կրնան վաճառուիլ թէ՛ Հայաստանի եւ թէ՛ Սփիւռքի մէջ՝ նիւթական շահ եւ աշխատանք ապահովելով Հայաստանի: Անհրաժեշտ է մտածել, թէ այսօրուան բարերարները վաղը պիտի փոխարինուին Սփիւռքահայ նոր սերունդով, եթէ Հայաստան գիտնայ ուժացումէ փրկել արտերկրի երիտասարդ սերունդը, մէջտեղէն վերացնելով արհեստականորէն ստեղծուած բաժանումը իր հիմքէն, այսինքն լեզուի կալուածէն: Որովհետեւ մնացեալ բոլոր կալուածներուն մէջ (ճարտարապետութիւն, մանրանկարչութիւն, երաժշտութիւն, պար, կրօնք, բարքեր, սովորութիւններ...) որեւէ տարբերութիւն չկայ, միասնական է Հայութիւնը: Միակ կալուածը, ուր բաժանում կայ, լեզուի կալուածն է, որ ամենակարեւորն է, ազգի մը ինքնութիւնը փաստող հիմնական կալուածն է: Եւ մեր պարագային, երբ մեր լեզուները տարբեր են (արեւելահայերէն - արեւմտահայերէն), պարտադիր է որ ուղղագրութիւնը գոնէ նոյնը ըլլայ, որպէս Հայու միասնական ինքնութեան փաստ:

Մետրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումով կը լուծուի նաեւ Հայաստան - Սփիւռք յարաբերություններու հարցը: Իրարու գրականութիւն եւ մամուլ կարգալով մեր ազգի երկու հատուածները հնարաւորութիւն կ'ունենան հետեւելու իրարու ներքին կեանքին, հասկնալու իրարու հոգեբանութիւնն ու լեզուամտածողութիւնը: Այն ատեն է որ յարաբերութիւնները բնականոն կրնան դառնալ ու զարգանալ միասնական խորքի վրայ:

Ուրեմն, անհրաժեշտ է ո՛չ թէ լոզունքներով, այլ գործնապէս (de facto) իրականացնել ազգային միասնութիւնը՝ վերականգնելով ազգային ուղղագրութիւնը եւ փրկելով հայ լեզուն ու Հայու ինքնութիւնը՝ կորուստէ:

ԱՐՅԵՍՏԱԿԱՆՈՐԵՆ ՍՏԵՂԾՈՒԾ ԽՈՉՆԴՈՏՆԵՐ

Դժբախտաբար, այսօր, 1922ի ղեկընտալին փոփոխութեան «գէշվք»ի քաղաքական հիմքը մոռացութեան տրուելով հարցը քաղաքական ոլորտէն փոխադրուած է լեզուի մասնագէտներու կողմէ քննարկումներու ոլորտ: Ուղղագրութեան հարցը վերածուած է լեզուական գետնի վրայ փոխադրուած վէճի մը, որ կը շարունակուի մէկ կողմէ ազգային ժառանգութեան արժէքը գիտցող Հայաստանահայ թէ՛ Սփիւռքահայ մտաւորականներու, միւս կողմէ՛ իրենց սեփական շահը նկատի առնող եւ ազգային մտածողութենէ հեռու որոշ լեզուաբան-տղթոր-պրոֆեսորներու միջեւ: Այս ակադեմիկոս լեզուաբանները իրենց տիրապետութեան տակ են առած Հայոց լեզուն եւ անոր հետ կը վարուին որպէս իրենց սեփականութիւնը, արդեւ ըլլալով ազգային ուղղագրութեան վերականգնումին: Մինչդէռ լեզուի տէրը լեզուաբանները չեն, այլ լեզուն կը պատկանի համայն Հայութեան: Լեզուն լեզուաբանները չէ՛ որ կը ստեղծեն, այլ՝ բանաստեղծները, գրողները, մամուլի աշխատողները: Այս ակադեմիկոս լեզուաբանները իրենց կեցուածքը կ'արտայայտեն ջղագարութեան հասնող ուժեղութեամբ, անիմաստ եւ գիտական հիմք չունեցող «փաստ»երով, նոյնիսկ իրենց ընդգիմադիրները զրպարտելով որպէս օտար արտաքին ուժերու ծառայող դաւաճաններ, որոնք «հայ մշակույթը քայքայելու» եւ «գալիք սերունդներին անգրագետ դարձնելու» նպատակ կը հետապնդեն «թելադրուած հայատեաց կեդրոններից» (տե՛ս Յաւելուած Բ.):

Այս լեզուաբան ակադեմիկոսները խորհրդային ժամանակաշրջանէն իրենց ունեցած վարկին վստահելով կը տարածեն սուտ եւ սխալ տեղեկութիւններ ժողովուրդին մէջ: Անոնք նախ կ'ուրանան որ Հայերէնի ուղղագրութիւնը փոփոխութեան ենթարկուած է սովետ. Միութեան լեզուական քաղաքականութեան հետեւանքով, որ կը ձգտէր ուղղագրութիւններու փոփոխութեամբ ազգերը հեռացնել իրենց գրականութենէն, իրենց արմատներէն, իրենց ինքնութենէն, նաեւ արտասահմանի իրենց ազգակիցներէն եւ ժամանակի ընթացքին դարձնել սովետական մարդու ինքնութիւնը անոնց մէջ:

Երկրորդ, կ'ըսեն թէ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը գրաբարի ուղղագրութիւնն է եւ մենք որ գրաբար չենք խօսիր, բնականաբար չենք կրնար օգտագործել գրաբարի ուղղագրութիւնը: Մինչդէռ, մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պարզապէս հայ լեզուի համակարգուած համազգային ուղղագրութիւնն է: Երբեմն ալ կ'ըսեն թէ արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւնն է, անգիտանալ ձեւանալով Պարսկահայերու պարագան, որոնք արեւելահայ ըլլալով հանդերձ կ'օգտագործեն մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մինչեւ այսօր: Կ'ուզեն անգիտանալ նաեւ նոր ուղղագրութեան հայ լեզուին բերած վնասները (զորս թուեցի վերելը) այլ կը դաւանին թէ ամենակատարեալ ուղղագրութիւնն է եւ որեւէ գիտական պատճառ չկայ, որպէսզի վերադարձ կատարուի դէպի «հին» ուղղագրութիւնը: Կ'ուրանան նոյնիսկ որ Սփիւռքահայութեան հետ միասնութեան մէջ դեր մը կրնայ խաղալ: Կ'ըսեն թէ անգրագէտ կը դառնանք, եթէ ուղղագրութիւնը փոխենք, մինչդէռ անգրագէտ դառնալու պատճառ չկայ, քանի որ երախան դպրոցի մէջ նոր ուղղագրութեան փոխարէն ազգային մեսրոպեան ուղղագրութիւնն է որ պիտի սորվի: Կ'ըսեն նաեւ թէ 70 տարի անցած է փոփոխութենէն ի վեր եւ հիմա անկարելի է հոգառնալ, մոռնալով որ նախապէս սովետական եղող ուրիշ ժողովուրդներ վերադարձած են արդէն շատոնց իրենց ազգային ուղղագրութեան: Եւ ամենավերջը, կ'ըսեն թէ միլիոններու կը կարօտի փոփոխութիւնը: Մինչդէռ այսպիսի համահայկական խնդրի մը առջեւ Սփիւռքը անտարբեր չի մնար եւ ստեղծուելիք հիմնադրամով մը կարելի կ'ըլլայ հարցին նիւթական լուծում բերել:

Վերջապէս, ամէն տեսակի պատճառաբանութիւն օգտակար է իրենց՝ խոչընդոտելու համար գործը, որովհետեւ կը վախնան որ սովետական շրջանին իրենց հրատարակած գրքերը մէկ կողմ կը նետուին, չեն ընթերցուիր: Նաեւ կը ջանան դեռ հաւատարիմ մնալ նախկին վարչաձեւին, որուն առանձնաշնորհեալներն էին իրենց ամբողջ կեանքի ընթացքին:

Եւ Հայաստանի ժողովուրդը, որ Հայաստանեան թերթերու մէջ տպուած իր ակադեմիկոսներու այս «փաստեր»ը կը կարդայ,

րը, ըսուած խօսքերը, վիճաբանութիւնները հասարակաց կարծիք չեն կրնար ստեղծել ժողովուրդին մօտ, քանի որ կը մնան մասնագէտներու նեղ շրջանակին մէջ: Իսկ հասարակաց կարծիքը անհրաժեշտ է ժողովրդավար երկրի մը համար, որպիսին կ'ուզէ դառնալ Հայաստան:

2) Հանրակրթական դպրոցներէ ներս դասաւանդել գրաբար եւ արեւմտահայերէն, հարազատ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: Այս կերպով, քանի մը տարուան ընթացքին արդէն ազգային ուղղագրութեամբ գրուածքները հանգիստ կերպով կարդացող սերունդ կ'ունենանք, որ Հայոց լեզուի երեք ճիւղերու նրբութիւններուն, երանգներուն եւ բառապաշարին մասին շատ աւելի խոր ծանօթութիւն կ'ունենայ: Չէ՞ որ մեր ազգային ժառանգութիւնն է Հայերէնը՝ իր երեք ճիւղերով: Անհրաժեշտ է երեքին ալ տիրապետել: Մեզի համար անընդունելի է տեսնել որ Պէյրութի, Պոլսոյ, Թէհրանի մէջ կամ այլուր, նոր սերունդին կը դասուանողուի գրաբար, մատենագրութիւն, արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն, իսկ Հայրենիքի մէջ նոր սերունդը չի կարողանար իսկ կարդալ արեւմտահայերէն:

Մինչդեռ այդ երկիրները մեր հայրենիքը չեն: Հայոց լեզուի ամենախոր ուսուցումը պէտք է կատարուի Հայաստանի մէջ: Բոլոր լեզուները իրենց հայրենիքին մէջ է որ ամենախորը կերպով կ'ուսումնասիրուին:

3) Հեռուստացոյցի վրայ հաստատել հաղորդումներ՝ արեւմտահայերէնով եւ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ, պայմանաւ որ անոնք հետասիրողին ո՛չ միայն Ափիոնքահայերու համար, այլ նաեւ երկրին մէջ:

Ազգային ուղղագրութեան վերադարձը ազգային ինքնութեան վերահաստատում մը պիտի ըլլայ Հայաստանցի ժողովուրդին համար, որ պիտի վերագտնէ իր ազգային հպարտութիւնը՝ իր վրայէն թօթափելով օտար տիրապետութեան մը վերջին հետքն ալ: Վերահաստատելով իր կապը Մայր լեզուին հետ, վերադարձած պիտի ըլլայ իր արմատներուն եւ պիտի միաւորուի արտասահմանի իր ազգակիցներուն հետ: Այսպիսով պիտի փաստէ իր ազգային արժանապատուութիւնը, ազատութիւնն ու անկախութիւնը:

Եւ ասիկա համայն Հայութեան յաղթանակը պիտի ըլլայ՝ մեր ազգի միասնութիւնը խանգարող եւ մեզ կոտորակող պայմաններուն դէմ:

Խորին յարգանք՝

Ի դիմաց
ՄԱՇՏՈՑ, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան
Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան.
Հիմնադիր եւ նախագահ.

14. ՊՐ. ԱՐԹՈՒՐ ԲԱՂՂԱՍԱՐԵԱՆ, ՆԱԽԱԳԱՅՐ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

2 Մարտ 2004 թ.

Յարգարժան Պր. Բաղդասարեան,

Փարիզահայ ժողովուրդին հետ Հայաստանի Դեսպանատան մէջ Ձեր հանդիպումի ընթացքին դասական ուղղադրութեան վերադարձի մասին իմ հարցումիս պատասխանելով զիս հրաւիրեցիք Ազգային ժողով՝ լսումները: Ուրախալի է որ Երեւան վերադառնալով յանձնարարեք էք Ազգ. ժողովի Գիտութեան, Կրթութեան, Մշակույթի եւ Երիտասարդութեան հարցերի Մշտական Յանձնաժողովի Նախագահ Տիգ. Հրանուշ Յակոբեանին հետաքրքրուիլ այս հարցով, իր Փարիզ այցի ժամանակ: Շնորհակալ եմ Ձեր ուշադրութեան համար, որ ցոյց կու տայ հարցի էութեան թափանցելու կամք՝ Իշխանութեան կողմէ:

Տիգ.Յակոբեանի հետ մեր հանդիպումը կայացաւ թէեւ, սակայն դժբախտաբար անկարելի պայմաններու մէջ: Չկարողացանք լուրջ խօսակցութիւն մը ունենալ յարգելի Տիգին՝ հետ, որ հարցին ներքին երեսակներուն ծանօթ, լուրջ եւ խղճամիտ անձնաւորութեան մը տպաւորութիւնը թողուց: Ես իրեն յանձնեցի լրիւ թղթածրար մը, զոր պիտի խնդրեմ որ Դուք ալ կարդաք, յատկապէս ինը էջանոց Բաց Նամակը, որ կը պարունակէ իմ մօտեցումս այս հարցին՝ մասնաւորապէս գիտական տեսակետէ, բայց նաեւ երկու այլ տեսանկիւններէ, որոնք կը բերեն այն եզրակացութեան թէ անհրաժեշտ է վերականգնել մեսրոպեան դասական ուղղադրութիւնը: Ասիկա անհրաժեշտ է՝ առաջին հերթին փրկելու համար հայերէնը աղճատուելէ, աղքատանալէ ու վերածուելէ խառնիճաղանձ լեզուի մը, ինչպիսին դառնալու ճամբուն մէջն է Աերկայիս՝ հակասական, անտրամաբանական եւ հակադիտական օրէնքներով լեցուն ուղղադրութեան մը պատճառով, որ մեր լեզուն կը մղէ դէպի օտարաբանու-

թիւններ, դէպի օտար լեզուակապակցութիւններ եւ օտար լեզուամտածողութիւն: Եւ ասիկա ազգային աղէտ է: Լեզուի փրկութենէն բացի խնդրոյ առարկայ է նաեւ ազգի երկու հատուածներուն միասնութիւնը եւ Սփիւռքահայ նոր սերունդի փրկութիւնը: Այն նոր սերունդը, որ Հայաստանի նեցուկը պիտի դառնայ վաղը՝ որպէս ապագայ բարերար եւ գործարար:

Դասական ուղղադրութեան վերականգնումը անշուշտ որ շատ հեշտ էր, եթէ ՀՀ Նախագահի հրամանագրով տեղի ունենար: Սակայն դուցէ առարկուի թէ Հայաստան ներկայիս ժողովրդական կարգեր ընդունած ըլլալով, կարելի չէ որ նախկին ժամանակներուն պէս հրամանագրով փոփոխութիւն կատարուի: Այս առարկութիւնը նկատի առնելով, այս հարցի լուծման ճամբուն վրայ ունիմ երկու առաջարկներ, որպէս միջանկեալ քայլեր, զորս կարելի է մինչ այդ գործադրել:-

1) Ազատութիւն տալ մամուլին, տպագրելու համար այս ցիւցիմ մասին թէ՛ Հայաստանցիներու եւ թէ՛ Սփիւռքահայերու յօդուածները՝ հեղինակի ուղղագրութեամբ: Այսպիսով հասարակաց կարծիք կը ստեղծուի:

Յարգելի Պր. Բաղդասարեան, Դուք շատ ճիշդ կերպով նշեցիք Փարիզի Դեսպանատան մէջ, թէ հասարակաց կարծիքը շատ կարեւոր է: Սակայն, այս թապու նիւթին մասին հասարակաց կարծիք գոյութիւն չունի Հայաստանի մէջ, քանի որ Հայաստանեան մամուլը միայն Հայաստանի լեզուաբան ակադեմիկոսներուն մօտեցումը տպագրած է ցարդ, եւ ժողովուրդը տեղեակ չէ մետալին միւս երեսին: Այդ լեզուաբան ակադեմիկոս-պրոֆեսորները կեղծ «փաստ»երով կ'ուզեն հաւատացնել թէ ներկայիս գործող ուղղադրութիւնը կատարեալ է եւ ոչ մէկ պատճառ կայ զայն փոխելու: Իրականութեան մէջ սակայն, մեզմէ լաւ գիտեն գործող ուղղադրութեան բերած վնասները հայ լեզուին եւ Հայ ժողովուրդին: Անոնք իրենց բռնատիրական կեցուածքով ամէն վիճարկումի եւ որեւէ փոփոխութեան դէմ են: Եւ իրենց տիրապետութեան տակ կը պահեն Իշխանութիւնները, ՀՀ Նախագահէն սկսեալ, խմբադիրները եւ ժողովուրդը: Խմբադիրները օրինակ, կը խուսափին այս նիւթին մա-

սին յօդուածներ տպագրելէ, իւրաքանչիւրը իր պաշտօնը կորսնցնելէ վախնալով: Որովհետեւ, թէեւ ճիշդ է թէ «Մամուլի օրէնք»ը ազատութիւն կու տայ ամէն նիւթ տպագրելու, սակայն «ներքին օրէնքով», չգրուած սակայն գործող օրէնքով, խմբագիրները այս հարցի մասին յօդուածներ տպագրելէ կը խուսափին: Ունեցած փաստերու մասին խօսեցայ Տիկ. Յակոբեանին:

Արդ, որպէս Ազգային ժողովի Նախագահ, Ձեր կարելիութիւններու սահմանին մէջ կ'իյնայ անհրաժեշտը տնօրինել, որպէսզի խմբագիրները ազատ ղգան այս նիւթին բանալու մամուլի էջերը, հիւրընկալելով թեր ու դէմ կարծիքներ: Վիճարկումներու շնորհիւ է որ կը ստեղծուի հասարակաց կարծիք: Ա'յն ատեն է որ Ազգային ժողովի մէջ լսումները օգտակար կրնան ըլլալ հարցի լուծման ուղղութեամբ, երբ Պատգամաւորներն ալ ժողովուրդին նման նախօրօք տեղեակ դարձած ըլլան հարցի երկու երեսներու նրբութիւններուն եւ մեր ազգի համար ունեցած բացառիկ կարեւորութեան: Մինչդեռ այժմ միակարծութիւն կը տիրէ, խորհրդային ժամանակներուն նման, քանի որ ժողովուրդը միա՛յն այս սկզբնականներուն կարծիքին կը հաւատայ, չունի սեփական կարծիք: Իսկ որոշ հայաստանցի պիտակաւորներ, գրողներ, բանաստեղծներ, որոնք կը պայքարին դասական ուղղագրութեան վերականգման համար, իրենց յօդուածները ստիպուած կը տպագրեն արտասահմանեան մամուլի մէջ՝ չկարենալով զանոնք հրատարակել Հայաստան:

2) Երկրորդ առաջարկս է հանրակրթական դպրոցներէ Աերս դասաւանդել գրաբար եւ արեւմտահայերէն, դասական ուղղագրութեամբ: *Խօսքս* կը վերաբերի սիստեմատիկ ուսուցման, եւ ո՛չ թէ արեւելահայ գրականութեան մէջ ներմուծուած մէկ-երկու արեւմտահայ հեղինակի մէկերկու գործերուն կցկտուր եւ մակերեսային ծանօթացման, ինչպէս որ տեղի կ'ունենայ վերջին տարիներս: Այլ, անհրաժեշտ է առանձին պահերով դասաւանդել արեւմտահայերէնի քերականութիւնն ու ուղղագրութիւնը, նաեւ արեւմտահայ գրականութիւն, ճիշդ այն ձեւով, որ կը դասաւանդուի արդէն երեք տարիէ ի վեր Խ. Աբովեանի անուան Մանկավարժական համալսարանի «Ափիւնք»

Կեդրոնին մէջ, ուր ես ալ կը դասախօսեմ ամառները, Օգոստոս ամառն: Այդ կեդրոնի մէջ պատրաստուած են եւ արեւմտահայերէնի զասաւանդութեան մէջ արդէն իսկ մասնագիտացած են մօտ 350 ուսուցիչներ, որոնք կարող են այսօր իսկ դասաւանդել հանրակրթական դպրոցներու մէջ (իրենց թիւը տեւական անի մէջ է):

Այս կերպով կ'ունենանք դասական ուղղագրութեամբ գրուած գրքերն ու մամուլը կարդացող սերունդ, որ հայ լեզուի երկու ճիւղերու նրբութիւններուն, երանգներուն եւ բառապաշարին մասին խոր ծանօթութիւն կ'ունենայ: Այսինքն՝ կ'իմանայ ո՛չ միայն իր մայրենի լեզուն եղող արեւելահայերէնը, այլ կը ծանօթանայ նաեւ գրաբարին եւ արեւմտահայ լեզուին ու գրականութեան: Այսպիսով կ'ընդլայնի իր մտահորիզոնը, կը զարգանայ իր բառապաշարը, ճկունութիւն կը ստանայ իր լեզուամտածողութիւնը: Ինչո՞ւ համար Պոլսոյ (Իսթանպուլի), Պէյրութի, Թէհրանի մէջ կամ այլուր դասաւանդուին գրաբար, արեւմտահայերէն ու արեւելահայերէն, իսկ հայրենիքի մէջ՝ միա՛յն արեւելահայերէն: Միանշեղ չայրեմիքի մէջ է որ հայ լեզուի ուսուցումը ամենատեղը պետք է ըլլայ, ո՛չ թէ Թուրքիոյ, Արաբիոյ կամ Պարսիկիոյ երկրի մէջ: Անգլերէնի նման բոլորովին օտար լեզու մը հրաշալիօրէն սորվող մեր նոր սերունդը ինչո՞ւ պիտի չկարենայ արեւմտահայերէն ալ իմանալ կամ ծանօթանալ գրաբարի: Հայերէնը իր արեւելահայ եւ արեւմտահայ տարբերակներով համայն Հայերուն լեզուն է, ազգային ժառանգութիւն մըն է: Ինչո՞ւ համար Հայաստանցի նոր սերունդը զրկուած ըլլայ այս ժառանգութեան մէկ մասէն: Հայերէնի երկու տարբերակներն ալ ճանչնալով է որ Հայաստանցի աշակերտը պիտի զգայ հայ լեզուի հարստութիւնը եւ գրականութեան ճոխութիւնը, ինչ որ հպարտութիւն պիտի տայ իրեն, պիտի նպաստէ Հայու ինքնութեան հաստատման իր մէջ եւ զինք հեռու պիտի պահէ օտարամոլութենէ եւ օտարաբանութիւններէ:

Արդ, Ակատի առնելով որ Աերկայիս բարեփոխումներ պիտի կատարուին կրթական կազմածէ Աերս, արդեօք կարելի չէ՞ ակնկալել որ դպրոցական վերակազմակերպումի Աերկայ հողվոյթի մէջ Աերսնուի այս

հարցն ալ եւ դասապահներ յատկացուիմ գրաբարին, արեւմտահայ լեզուին եւ գրականութեան: Ժամանակը շատ նպաստաւոր է նման բարեփոխումի մը համար: Արդարեւ, առանց վէճի ու աղաղակի, արեւմտահայերէնը իր դասական ուղղագրութեամբ «փափուկ էջք» կը կատարէ դպրոցական կեանքէ ներս: Մեր ուզածն ալ այս է արդէն, որ Հայաստանցի նոր սերունդը կարենայ իմանալ հայերէնի երկու ճիւղերն ալ: Կարենայ կարգալ իր ազգային ժառանգութիւնը եղող 16 դարու մեր գրականութիւնը, նաեւ այսօրուան Սփիւռքահայ ստեղծագործութիւնները: Իսկական անմտութիւն է ժողովուրդի մը համար հրաժարիլ իր անցեալի հարուստ ժառանգութենէն: Իսկ մեր պարագային կրկնակի անմտութիւն է հրաժարիլ թէ՛ անցեալէն եւ թէ՛ ներկայէն, քանի որ արեւմտահայերէնը կենդանի լեզու է, ամէն օր նոր գրողներ, նոր բանաստեղծներ նոր գրականագէտներ, նոր ստեղծագործութիւններ մէջտեղ կու գան: Ինչո՞ւ համար Հայաստանցիք չկարողանան հաղորդակից դառնալ այս բոլորին եւ արտասահմանի ազգակիցներուն հետ չբաժնեն իրենց կարծիքները, հոգեկան հաղորդակցութիւն չունենան: Ի՞նչ պաճառ կայ, ո՞վ կ'արգիլէ մեզ:

Պատասխանը պարզ է .- Մի քանի ակադեմիկոսներ:

Կարելի՞ է միթէ, ազգի մը լեզուական ասպագայիմ հետ խաղալ:

4 Մարտ 1922ի հրամանագիրը պառակտեց Հայ ժողովուրդը, երկու տարբեր հատուածներու բաժնեց, խորթացուց իրարու, ուղղագրական պատով մը անջատեց զանոնք եւ անոնց ծոցին հետզհետէ ծնունդ առին հատուածական տրամադրութիւններ իրարու հանդէպ: Ներկայիս, անկախութեան պայմաններուն մէջ, երբ որեւէ օտար պետութիւն չի կրնար միջամտել Հայ լեզուի ուղղագրական հարցին, անհրաժեշտ է վերահաստատել փրթած կապը ազգի երկու հատուածներուն միջեւ, գործել դասական ուղղագրութեան վերականգնումին համար ուղիներ գտնելով: Որովհետեւ դասական ուղղագրութեամբ պիտի վերահաստատուի Հայ ժողովուրդի կապը իր արմատներուն հետ, իր անցեալի եւ ներկայի հարուստ գրաւոր ժառանգութեան հետ եւ իր աշխարհատարած ազգակիցներուն հետ:

Անհրաժեշտ է վերադառնալ դէպի ակունքները, փրկել լեզուն աղքատանալէ եւ ազճատուելէ, միաւորել ազգը իր ազգային ուղղագրութեան շուրջ եւ փրկել Հայ նոր սերունդը ձուլումէ:

Ապագան միասնութիւնն է: Ռեչ կամ կանուխ պիտի կատարուի այս ուղղագրական միասնութիւնը, եթէ չենք ուզեր կուլ երթալ համաշխարհայնացման ահաւոր վտանգին: Անոր դէմ մեր զէնքն է ազգային միաւորումը՝ համազգային արժէքներու գլխաւորը եղող մեր գրաւոր լեզուին շուրջ:

Նախընտրելի է որ Ձեզի նման երիտասարդ եւ ազգասէր անձնաւորութեան մը իշխանութեան օրով կատարուէր այս միասնութիւնը, յարգելի Պր. Բաղդասարեան: Պատմութիւնը ոսկեայ տառերով պիտի արձանագրէ ա՛յն անձնաւորութեան կամ անձնաւորութիւններուն անունները, որոնք պիտի իրագործեն ազգային գետնի վրայ այս միասնութիւնը:

Սպասելով Ձեր յուսադրիչ քայլերուն, մնամ խորին յարգանք՝

Ի դիմաց
ՄԱՇՏՈՑ, Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան՝
Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Հիմնադիր եւ նախագահ

Փարիզ, 2 Մարտ 2004 թ.

15. ԱՆՅՆՈՂ ԱՄԷՆ ՕՐ ՎՆԱՍԱԿԱՐ Է ՄԵՐ ԼԵԶՈՒԻՆ

Փարիզի «Աշխարհ» թերթի 31 Յունուարի թիւին մէջ Յասմիկ Վարդանեան կատարած էր հարցազրոյց մը Երեւանի Պետական Համալսարանի-լրագրութեան բաժնի Դեկան, բանասիրութեան Դոկտոր Պրոֆ. Գառնիկ Անանեանի հետ, օգտուելով անոր Փարիզ ներկայութենէն: Անդրադառնալով 2003 Սեպտեմբերին Երեւանի մէջ տեղի ունեցած Հայագիտական միջազգային գիտաժողովին, Յասմիկ Վարդանեան հարց կու տայ.- «Փրոֆեսոր, «Ինչպէ՞ս էք պատկերացնում լեզուի ուղղագրութեան միասնականութեան հարցը»:

Պրոֆ. Գառնիկ Անանեան կը պատասխանէ.- «Պէտք է ասեմ, որ որոշ իմաստով դա շատ արհեստական խօսակցութիւն է, որ ծաւալել են յատկապէս սփիւռքի ներկայացուցիչները՝ հայրենիքում ունենալով մի քանի կողմնակիցներ»:

Ուրեմն, Պրոֆ. Անանեանի համար Հայոց լեզուի ուղղագրութեան հարցը «շատ արհեստական խօսակցութիւն» է: Այսինքն՝ իրական հարց մը չէ, այլ արհեստականօրէն ստեղծուած հարց մըն է: Այսպէս մտածողներ ըսել կ'ուզեն հետեւեալը.

«Ի՞նչ տարբերութիւն կ'ընէ մէկերկու ձայնաւորի կամ բաղաձայնի այսպէս կամ այնպէս գրութիւնը: Ատոր վրայ ծանրանալը եւ մտադրական ուղղագրութեան վերադարձը պահանջելը արհեստականօրէն ստեղծուած հարց մըն է»:

Այսպէս մտածողները կը ստորազնահատեն ուղղագրութեան հարցի ունեցած կարեւորութիւնը: Մինչդեռ ուղղագրութիւնը լեզուի հիմքն է, քանի որ ուղիղ գրելու օրէնքներու ամբողջութիւնն է, որուն շնորհիւ ազգ մը կ'ունենայ իր գրաւոր լեզուն: Եւ գրաւոր լեզուն է որ կը կազմաւորէ ու կը պայմանաւորէ անհատին լեզուամտածողութիւնը: Արդ, ճիշդ այս լեզուամտածողութիւնն է, որ փոխուած է Հայաստանահայոց եւ Սփիւռքահայոց միջեւ 1922էն ի վեր, ուղղագրութեան փոփոխութեան հետեւանքով, որու պատճա-

ռով զիրար չենք հասկնար, խորթացած ենք իրարու մտածողութեան:

Ըստ Պրոֆ. Անանեանի, «այս արհեստական հարցը ծաւալել են յատկապէս սփիւռքի ներկայացուցիչները՝ հայրենիքում ունենալով մի քանի կողմնակիցներ»:

Յարգելի Պրոֆ.ը թող ներողամիտ ըլլայ որ իրեն յիշեցնենք, թէ 1922ին, երբ խորհրդային դեկրետով (հրամանագիր) մէկ օրէն միւսը մետրոպիտան ուղղագրութեան փոխարէն արեղեանական ուղղագրութիւնը ընդունուեցաւ Հայաստանի մէջ, այդ բռնարարքի դէմ առաջին ըմբոստացողը եւ բողոքողը Յովհաննէս Թումանեանը եղաւ (տե՛ս Յօդուած 7):

Յ. Թումանեանէն բացի, ազգային ուղղագրութեան փոփոխութեան դէմ բողոքեցին նաեւ աշխարհի բոլոր հայագէտները, Հայ թէ օտար, ինչպէս Մէլէն, Ադոնցը, Աճառեանը, Մալխասեանը, բոլոր Մխիթարեանները, Վրաստանի Գրողների Միութիւնը, գրողներ Ա. Իսահակեանը, Յ. Յովհաննիսեանը, Վ. Թէքէեանը, Եղեռնէն ազատած Երուանդ Օտեանը, Ալ. Շիրվանդատէն եւ նոյնիսկ Նորհրդային Հայաստանի առաջին Նախագահ Ալեքսանդր Միասնիկեանը: Բողոքի ալիքը չդադրեցաւ յետագայ տարիներուն ալ, մինչեւ Պարոյր Սեւակ:

Արդ, կը տեսնուի թէ նոր ուղղագրութեան դէմ ամբողջ աշխարհի Հայութիւնն է որ ըմբոստացած է 1922էն ի վեր, ինչպէս նաեւ՝ Հայ թէ օտար հայագէտները: Այսօր ալ կան անշուշտ Հայաստանցի գրողներ ու հայագէտներ, որոնք խորհրդային կարգերու պարտադրած այդ ուղղագրութեան դէմ իրենց բողոքի ձայնը կը բարձրացնեն, պարբերաբար: Պատի՛ւ իրենց:

Պրոֆ. Անանեան ուղղագրութեան հարցով զբաղուողները երկու խումբի կը բաժնէ՝ միջնադարով զբաղուողներ, որոնք դասական ուղղագրութեան վարժուած ըլլալով կ'ուզեն որ այդ ուղղագրութիւնը օգտագործուի: «Այսպիսիները չարութեամբ չեն նայում նոր ուղղագրութեանը եւ համակերպուած են իրականութեան հետ» կ'ըսէ: Այստեղ հետաքրքրականը համակերպումի հարցն է, որ հոգեբանա-

կան կացութիւն մը մէջտեղ կը հանէ: Հայաստանցի հայագէտներու որոշ խմբակի մը ամբողջ ուզածը այս է, Սփիւռքէն կը պահանջեն համակերպում, կոյր ենթարկուածութիւն: Այս պահանջքը կը յենուի հետեւեալ տրամաբանութեան վրայ.- Հայրենիքը սիրողն ու պաշտողը, առանց այլեւայլի պէտք է ընդունի հայրենիքի կողմնորոշումները, մանաւանդ հայ լեզուի կալուածին մէջ: Գիտական, ճարտարարուեստական կալուածներու մէջ Սփիւռքահայերու ունեցած բարձր մակարդակը ընդունելի է: Սակայն, լեզուի եւ հայագիտութեան կալուածը Հայաստանցիներու մենաշնորհն է, քանի որ Հայաստանի մէջ է որ կան գիտական աստիճան ունեցող լեզուաբաններ: Ուստի, Հայաստանցի լեզուաբաններու, ակադեմիկոսներու որոշումները ընդունելի պէտք է ըլլան բոլորին կողմէ: Այլակարծութիւն չկայ: Տարբեր կարծիք ունեցողը թշնամի է: Չեն հասկնար, որ արեւմուտքի ազատ երկիրներուն մէջ, ազատ մտածողութեամբ դաստիարակուած Սփիւռքահայերէն կարելի չէ պահանջել կոյր համակերպում:

Շարունակելով իր միտքը, Պրոֆ. Գառնիկ Անանեան կ'ըսէ.- «Կան նաեւ մարդիկ, որոնք շատ են շահագրգռուած դասական ուղղագրութեան վերականգնումով: Նրանց թիկունքում կան ըստ երեւոյթիմ ուժեր, որոնք ֆինանսատրուում են նրանց»:

Ամէն ինչի մէջ անպայման «չահ» տեսնող, գաղափարական, ազգասիրական կեցուածք չճանչցող այս մտեցումը, մեզ կը տանի այն զրպարտագիրին, զոր ստորագրած էին Հայաստանի 11 ակադեմիկոսներն ու 16 տոքթոր պրոֆեսորները՝ 13 Ապրիլ 2002 թուականին «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթին մէջ, Հայաստան-Սփիւռք երկրորդ Խորհրդաժողովի նախօրեակին: Այդ ամօթալի զրպարտագրին մէջ գրուած էր՝ «Հակաուղղագրական կոչերը, որոնք փաստօրէն դիվերսիա են հայ մշակոյթի դէմ առհասարակ, եւ որոնց էութիւնը գալիք սերունդներին անգրագէտ դարձնելն է, հետապնդում են քաղաքական չար նպատակ՝ խառնաշփոթութիւն մտցնել Հանրապետութեան համեմատաբար հանդարտ հասարակական մթնոլորտում եւ ծայր լարուածութեան հասցնել Հայաստան-

Սփիւռք յարաբերութիւնները»: ...«Հանրապետութեան բոլոր նշանաւոր հայագէտները հիմնովին մերժել են հայերէնի նոր ուղղագրութեան դէմ ուղղուած բոլոր տեսակի օտնձգութիւնները՝ որպէս հայ մշակոյթի դէմ ուղղուած միտումնաւոր քայլեր՝ թելադրուած հայատեսաց կեդրոններին»:

Այս զրպարտագիրը, որ ռումբի նման պայթեցաւ, բնականօրէն ստացաւ իր արժանի պատասխանը յիշեալ Խորհրդաժողովի ընթացքին եւ զայն ստորագրողներէն մէկը եղող բանաստեղծուհի եւ ակադեմիկոս Տիկ. Սիլվա Կապուտիկեան ստիպուեցաւ ներողութիւն խնդրել Սփիւռքէն, ըսելով թէ ինք առանց կարգաւոր ստորագրած է այդ գրութիւնը...: Սակայն ո՛չ միւս ստորագրողները, ո՛չ ալ Հայաստանի Ազգ. Ակադեմիան պաշտօնական հերքում հրապարակեցին:

Ահա այս մտայնութիւնն է որ կը տիրապետէ Հայաստանի հայագէտներուն մօտ, ամէն տեղ թշնամի տեսնել, ամէն ինչի պատճառը ֆինանսատրաման վերագրել: Խորհրդային ապագային կարգուսարքը յաջողքեր է ջնջել ազգային ամէն զգացում, ամէն գաղափարականութիւն իրենց մէջ եւ այլեւս չեն կրնար զգալ թէ 80 տարի է ի վեր Սփիւռքահայերը ո՛չ թէ «ֆինանսատրուելով», այլ ամենամեծ զոհողութիւններով, յաճախ նոյնիսկ ձրիաբար աշխատելով դպրոց, եկեղեցի, մամուլ, զանազան միութիւններ ու հիմնարկներ պահած են, միշտ առաջնորդուելով ազգային ոգիէ եւ մտածողութենէ, որոնցմէ զուրկ կը թուին ըլլալ Հայաստանցի որոշ մտաւորականներ, բացառութիւնները յարգելով: Եւ դժբախտաբար Պրոֆ. Անանեանն ալ այդ խաթարուած մտայնութեան զոհերէն մէկն է դարձեր:

Կ'ուզենք հարց տալ այսպէս մտածողներուն.- Արդեօք 1922էն ի վեր արեղեանական ուղղագրութեան դէմ ընդվզող եւ մեսրոպեան ուղղագրութեան վերագրած պահանջող Հայ թէ՛ օտար բոլոր հայագէտները «ֆինանսատրու» մ էին դրսից:

Պրոֆ. Անանեան կ'ըսէ նաեւ.- «Ո՞րն է իմ վերաբերումը: Պատմական հանգամանքների բերումով մենք ունենք երկու գրական հայերէն, եր-

կու գրական լեզու, երկու ուղղագրություն: Երկուսն էլ մերն են, երկուսն էլ ազգային արժեքներ են»:

Այստեղ, դարձեալ վերեւ նշուած «համակերպութիւն»ն է որ կը տիրապետէ: Այս պարզունակ մտածողութիւնը վայել է սովորական մարդոց:

Իսկ հայագէտը պարտաւոր է գիտնալ թէ խորհրդային հրամանագրով պարտադրուած նոր ուղղագրութիւնը անճանաչելի է դարձուցած բառերու արմատներն ու քաղաղրիչները, հետեւաբար անստուգաբանելի է դարձուցած լեզուն, խզած է անոր կապը թէ՛ իր արմատներուն եւ թէ՛ այլ հնդեւրոպական լեզուներու հետ, բառերը այլակերպած, աղճատած հարիւրաւոր արմատներու կորուստին եւ հայ լեզուի աղքատացման պատճառ է դարձած, ազգի միասնութիւնը քանդած, զայն երկու տարբեր լեզուամտածողութիւններու առաջնորդած, Հայաստանցի նոր սերունդին համար անկարելի է դարձուցած արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութիւններու ընթերցումն անգամ: Մէկ խօսքով, հայ ժողովուրդը կտրած է իր արմատներէն եւ իր ազգային ժառանգութենէն (տե՛ս Յօդուած 6):

Արդ, մեր լեզուին այսքան վնաս պատճառող ուղղագրութիւն մը ինչպէ՞ս ազգային արժէք կրնայ նկատուիլ:

Ասկէ յետոյ, Պրոֆ. Անանեան կը յայտնէ թէ իրեն «դուր չի դալիս» որ նոր ուղղագրութիւնը կը կոչեն խորհրդային: «Մարդիկ պէտք է իմանային որ նոյն Աբեղեանը 1912ին շատ մեծ զեկուցում է կարդացել նոր ուղղագրութեան մասին եւ առաջարկել է կատարել գրեթէ այն բոլոր փոփոխութիւնները, որոնք կատարուեցին 1922ին»: Եւ կը սկսի թուել 1860 ական թուականներէն սկսեալ ուղղագրական բարեփոխում առաջարկողներու անունները:

Յուշենք յարգելի Պրոֆեսորին, որ ուղղագրական փոփոխութեան առաջարկներ եղած են նոյնիսկ միջնադարուն: Որովհետեւ լեզուի հնչիւնները ժամանակի ընթացքին կը փոխուին, սակայն ուղղագրութիւնը կը մնայ նոյնը: Այս պատճառաւ միջնադարէն սկսեալ եղած են առաջարկներ, որոնք մնացած են առաջարկ, չեն ընդհանրացած: Աբեղեանի 14 Հոկտ. 1913ին էջմիածնի մէջ Մաշտո-

ցեան գիւտի 1500ամեակի հանդիսութեան ընթացքին ըրած առաջարկներն ալ դատապարտուած էին մնալու առաջարկ, եթէ Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութիւնը իրականացնող 1922ի դեկրետը չարարմատիկ զուգահիստութեամբ իր օգնութեան չհասնէր: Աբեղեան, ինքն իսկ կը խոստովանի.- «Որովհետեւ 1500 տարուայ հմութիւն ունեցող մի ուղղագրութիւն փոխելու համար միշտ չի լինի յարմար ժամանակ, իսկ 1922 թուականը հե՛նց այդպիսի հազուադէպ վայրկեաններից էր»¹:

Պրոֆ. Անանեան կ'ընդունի սակայն, թէ «Ուղղագրութեան փոփոխութիւնը կատարուեց մի քիչ կուպիտ միջամտութեամբ»: Այդ «մի քիչ կուպիտ» միջամտութեան եւ Սովետական Միութեան լեզուաքաղաքականութեան մասին այլ դեկրետներ կարելի է գտնել Կարէն Սիմոնեանի նոր լոյս տեսած գրքին մէջ²:

Այնուհետեւ Պրոֆ. Անանեան կը նշէ.- «Մէկից աւելի տասնամեակ յետոյ հարկադրուեցին նորից շտկումներ կատարել»: Կ'ակնարկէ Աբեղեանի անյաջող ուղղագրութեան, որու կիրարկումէն 18 տարի յետոյ պահանջք զգացուեցաւ զայն փոփոխութեան ենթարկելու եւ ընդունուեցաւ Գուրգէն Սեւակի տարբերակը, որ 1940ին երկրորդ դեկրետով մը գործադրութեան գրուեցաւ ու մինչեւ այսօր կ'օգտագործուի Հայաստանի մէջ «նոր ուղղագրութիւն» անունով:

Բարեբախտաբար Պրոֆ. Անանեան գիտակից է, որ «հիմա ալ շտկումների կարիք կայ»: Այո, անշուշտ: Այսինքն, երբ ուղղագրութիւնը «հնչիւնային» (phonétique) է, ստիպուած էք տեւաբար փոփոխութեան ենթարկել զայն, քանի որ ժողովուրդի բերնին մէջ հնչիւնները կը փոխուին ժամանակի ընթացքին եւ գրուած ձեւին չեն համապատասխաներ: Կայ նաեւ զանազան դաւառներու արտասանութիւնը, որ չի համապատասխաներ մայրաքաղաքի գրա-

1 Մ. Աբեղեան, Երկեր, հտ. Ը., Երեւան, 1985, էջ 387:

2 Կարէն Սիմոնեան, Կրնի յոյժ գաղտնի փաստաթղթերից մի քանիսը, Երեւան, 2003 (այսուհետեւ շարադրանքի մէջ կը նշենք միայն էջաթիւերը):

կան լեզուի հնչիւններուն: Այնպէս որ, հնչիւնային ուղղագրութեան մը «առաւելութիւնը» առասպել մըն է:

Պրոֆ. Անանեան կ'աւելցնէ. - «Եւ ինքս շատ գոհ կը լինէի, եթէ այդ փոփոխութիւնները կատարուած չլինէին»: Արդեօք ըսել կ'ուզէ թէ ինք պիտի նախընտրէր նախաբեղեանակա՞ն ուղղագրութիւնը, այսինքն՝ դասական մետրոպեա՞ն ուղղագրութիւնը:

Յամենայն դէպս, այս նախադասութենէն յետոյ յետդարձ կ'ընէ ու կը վերադառնայ իր նախապէս արտայայտած մտքին. - Ունիք երկու գրական լեզու՝ իրենց ուղղագրութիւններով, երկուսն էլ պէտք է յարատեւն այնքան ժամանակ, մինչեւ որ բնականօրէն հարցը լուծուի»:

Ուրախալի է որ Պրոֆ. Գառնիկ Անանեան չի բաժներ վերոյիշեալ զրպարտագիրը ստորագրած 27 ակադեմիկոսներուն, տոբթորպրոֆեսորներուն մօտեցումը, որոնք կը գրեն. - «Եւ որքան սպիտքը շուտ թօթափի հիմ ուղղագրութեան անցանկալի բեռը, այնքան անելի լաւ սպիտքախաղութեան համար»: Գոնէ ինք, Պրոֆ. Անանեան համամիտ է որ երկուսն էլ յարատեւեն: Սակայն ամբողջ խնդիրը այն է որ ուղղագրութեան հարցը բնականօրէն չի լուծուիր: Հայաստանցի հայագէտները երբեք չուզեցին մեր գիտական փաստերը լսել: Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդածողութիւններուն եւ մանաւանդ 2003 Սեպտեմբերին կայացած Հայագիտական Միջազգային Ժողովին արգիլեցին այս նիւթի մասին խօսիլ: Կը խուսափին վիճարկումէ եւ բանակցութեան սեղան նստելէ: Այս պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ է պետութեան միջամտութիւնը: Անհրաժեշտ է որ պետութիւնը վարէ մշակութային-լեզուական ազգային քաղաքականութիւն մը: Եւ ժողովորդի երկու հատուածներու միասնականացման հրամայականը նկատի առնելով որոշում կայացնէ վերականգնելու մետրոպեան դասական ուղղագրութիւնը: Այս հարցի լուծումը Հայաստանի անկախութեան ներկայ պայմաններուն մէջ արդէն 12 տարիով ուշացած է եւ անցնող ամէն օր վնասակար է մեր ազգի եւ մեր լեզուի ապագային:

Փարիզ, 12 Մարտ 2004.

Տպուած՝ «Աշխարհ» երկշաբաթաթերթ, Փարիզ, 10 Ապրիլի 2004., արտատպուած՝ «Նոր կեանք», Լոս Անճելէս, 10 Յունիսի 2004.

16. ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՐԵՍԼԻՆԵԱՆ ԾԱԿԱՏԱԳՐԵՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՅՍՈՐ

80 տարի անցաւ այն օրէն ի վեր, երբ Մոսկուայէն եկած հրամանին անսալով սովետական Հայաստանի Կառավարութիւնը 4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագրով) արգիլեց մետրոպեան ուղղագրութեան օգտագործումը Հայաստանի մէջ: Ուղղագրութեան փոփոխութիւնը կարելի դարձաւ, որովհետեւ սովետական երկրի մէջ ամէն ինչի տէրն էր Պետութիւնը: Եւ ուրեմն, ժողովուրդին պատկանող լեզուն ալ դարձաւ պետական, ինչ որ միայն բռնատիրական վարչակարգերու մէջ կրնայ պատահիլ:

Հայաստանի անկախացումէն յետոյ բոլոր սովետական ապագային օրէնքներն ու որոշումները վերացան, նոր Սահմանադրութիւն մշակուեցաւ, դրօշը, ազգային դինանշանն ու փառերգը փոխուեցան: Ու կը սպասուէր որ սովետական կարգերու կողմէ պարտադրուած սովետական ուղղագրութիւնն ալ փոխուի եւ օտարին կողմէ ստեղծուած արհեստական բաժանումը ջնջուի Հայաստանի եւ Սփիւռքի ժողովուրդներուն միջեւ: 1991ին, երբ խորհրդարանային նիստերը կը հեռասփռուէին Հայաստանի մէջ եւ ամէն ոք աշխատանքը թողած, օրերով կը հետեւէր այդ հեռասփռումներուն.

Լ. Տէր-Պետրոսեան ուղղագրութեան հարցն ալ դրաւ բարենորոգումներու շարքին «Հիմա սա ուղղագրութեան հարցն ալ կարգադրենք» ըսելով, սակայն խորհրդարանէն երկու անձեր ընդդիմացան եւ Լ. Տէր-Պետրոսեան չուզեց պնդել, ընդհակառակը շեղում կատարեց իր նպատակէն, ըսելով՝ «Լաւ, վերջուան թողունք»: Իր նախադահութեան շրջանին ալ, երբ կարելիութիւնը ունէր, չգրագեցաւ այս հարցով: Եւ սովետական շրջանի միակ վերապրուկը եղող հրամանադրային ուղղագրութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակէ գործել եւ ազգի երկու հատուածները բաժնել իրարմէ՝ գրաւոր հարգակցութեան կարելիութիւնը ջնջելով: Իրարու գրականութիւն

եւ մամուլ կարգալու, հասկնալու, այդպիսով ալ իրարու ներքին կեանքի մանրամասնութիւններուն, իրարու մտածողութեան եւ հոգեբանութեան հաղորդակից դառնալու հնարաւորութենէն զրկելով երկու կողմերն ալ:

Երկու մշակոյթները անձանօթ են մնացած իրարու, դարձած են դժուար ընկալելի՝ երկու կողմին համար ալ: Այս պատճառաւ է որ հայաստանցիք միշտ կ'ըսեն թէ Սփիւռքը եւ սփիւռքահայր չեն ճանչնար: Նոյնը կ'ըսեն նաեւ սփիւռքահայերը հայաստանցիներու համար, երբ կ'այցելեն Հայաստան, տեղի բնակչութիւնը շատ տարբեր գտնելով իրենցմէ: Պարզ է: Երկու ժողովուրդները օտարացած են իրարու՝ գրաւոր հաղորդակցութեան խզումին պատճառով: Այս օտարացման հիանալի մէկ փաստն է «Մէկ աղբ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը, որ միայն բաղձանք է ներկայիս...: Եւ կը մատնէ, որ օտարացման այս իրողութիւնը գիտակցուած վիճակ է հայաստանցիներու համար: Կը մնայ պահանջել, որ ազգի երկու հատուածներուն միջեւ ինկած հոգեկան հաղորդակցութեան այս փոխադարձ վիճը մէջտեղէն վերցուի՝ առաջին հերթին վերականգնելով համագրային մեսրոպեան ուղղագրութիւնը:

Այսօր, արխիւային փաստերու շնորհիւ գիտենք, թէ ուղղագրութեան պարտադրուած փոփոխութեան պատճառը զուտ քաղաքական էր: Արդարեւ, մեր ձեռքին ունինք Կարէն Ա. Սիմոնեանի 2003 թուականի վերջաւորութեան Երեւանի մէջ հրատարակած գրքոյկը՝ «ԿՐԵՄԼԻ ՅՈՅԺ ԳԱՂՏՆԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻՑ ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ» խորագրով, որ կը ներկայացնէ վեց փաստաթուղթեր, իրենց արխիւային տուեալներով, երբեմն նոյնիսկ ուսուցիչներէն բնագրով, նաեւ անհամար նիւթեր՝ ուսական թերթերէ, ամսագրերէ թարգմանուած, իրենց թուականներով:

Շնորհիւ այս գրքին, ներկայիս գիտենք, թէ այս պարտադրուած փոփոխութիւնը կը հիմնուէր Սովետական Միութեան ազգերը միաձուլելու քաղաքականութեան վրայ: Սովետական վարչակարգի հաստատման առաջին տարիներուն իսկ, Մոսկուայի Կեդրոնական իշխանութիւնը ունէր խոշոր ծրագիր մը, որ էր՝ ջնջել անգրագիտու-

թիւնը ամբողջ Միութեան մէջ, ինչ որ պիտի նպաստէր սովետական գաղափարախօսութեան իւրացման միջոցաւ ժողովուրդները միաձուլելու գերնպատակին: Սա, Սովետական Միութեան ներքին քաղաքականութեան ամենակարեւոր հարցն էր, գերխնդիրն էր: «Անգրագէտ մարդը գտնուում է քաղաքականութիւնից դուրս, ուստի եւ նա պէտք է սովորի այբուբենը: Առանց դրա չի կարող քաղաքականութիւն լինել» բացատրում եւ պահանջում էր Լենինը (Կ.Ս., էջ 7): Ուստի, Հոկտեմբեր 1918ին, նոր իշխանութիւններու «Խաղաղութեան մասին» եւ «Հողի մասին» հրովարտակներուն կը յաջորդէ երրորդ հրովարտակը՝ «Դեկրետ Ընդ որ ուղղագրութիւն մտցնելու մասին» խորագիրով, որուն մէջ ըսուած է. «Լայն դանգուածներին ուսաց գրագիտութիւնը իւրացնելը դիւրացնելու եւ ուղղագրութիւնը սովորեցնելիս դպրոցը անարտադրողական աշխատանքից ազատելու նպատակով ժողովրդական Կոմիսարների խորհուրդը որոշում է՝ Կառավարական բոլոր պարբերական (թերթեր եւ ամսագրեր) եւ ոչ պարբերական հրատարակութիւնները (գիտական աշխատութիւններ, ժողովածուներ, եւլն.), բոլոր փաստաթղթերը եւ գրութիւնները 1918 թուականի Հոկտեմբեր 15ից պէտք է տպագրուեն նոր ուղղագրութեամբ»: Այնուհետեւ կը տրուին Լուսաւորութեան ժողովրդական Կոմիսարիատի մշակած ուղղագրական նոր կանոնները (էջ 10-11): Տրուած պատճառաբանութիւնը այն էր որ ուղղագրութեան փոփոխութեամբ կը դիւրանայ գրաճանաչութեան աշխատանքը:

Ռուս մտաւորականութիւնը մեծ դիմադրութիւն ցոյց կու տար այս փոփոխութեան, կ'ընդվզէր մշակութային իր ժառանգութեան հետ այս խզումին դէմ եւ ուրեմն կը յայտարարուէր «Թշնամի»: Ուստի, Սովետական Միութեան ժողովուրդները պարտաւորուեցան հետեւել Ռուսաստանի օրինակին: Մոսկուայի մէջ կը ստեղծուէր Համամիութենական Կեդրոնական Լեզուական Կոմիտէ մը, որու օրինակով ամէնուրեք կը ստեղծուէին նման Լեզուական կոմիտէներ, որոնց պարտականութիւնն էր հսկել ուղղագրութիւններու եւ այբուբեններու փոփոխութիւններուն կամ ստեղծումներուն (գիր եւ գրականութիւն չունեցող ժողովուրդներու պարագային):

Ինչ կը վերաբերէր Հայերուն, ունէին ոչ միայն սեփական այրուբեն, այլ նաեւ հինգերորդ դարէն սկսեալ ծաղկուն գրականութիւն, որով կը հպարտանային եւ որ մշակութային գետնի վրայ իրենց ազգային ինքնութիւնը կը կազմէր: Ուստի, խնդրոյ առարկայ չէր կրնար ըլլալ այբուբենի փոփոխութիւն մը, այլ պարտաւորուած էին «բարեփոխել» իրենց ուղղագրութիւնը: Որպէս ամենահին ազգային գրաւոր մշակոյթ ունեցող ժողովուրդ, Հայերը ամենամեծ «արգելք» կը ներկայացնէին լենինիզմի լեզուաքաղաքականութեան իրականացման ճամբուն վրայ: Ուստի, անմիջապէս Հայաստանի ուղարկուեցաւ Պօղոս Մակինցեան, որ դարձաւ Հայաստանի Լուսժողովոմ (լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիտար): Եւ 4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագիրով), բոլոր միւսներէն առաջ փոփոխութեան ենթարկուեցաւ համազգային Մետրոպէան ուղղագրութիւնը եւ առանց քննութիւններու ենթարկուելու, առանց մտաւորականութեան հաւանութիւնը ստանալու, հապճեպով ընդունուեցաւ Մանուկ Աբեղեանի առաջարկած ձեւը:

Արեղեանի առաջարկած այդ «հնչիւնային ուղղագրութիւն»ը այնքան կը ձեւափոխէր հայերէն բառերու պատկերը, որ գրեթէ անկարելի կ'ըլլար ընթերցել որեւէ գրուածք: Ուստի, տեղի տուաւ համազգային եւ միջազգային հայագէտներու եւ մտաւորականութեան խիստ բողոքներուն: Յիշենք այդ բողոքներէն միայն մէկ հատը, Յովհաննէս Թումանեանի 1922 Մայիսին Հայաստանի Լուսժողովին հասցէագրած նամակը (տե՛ս Յօդուած 7): Մասնաւորաբար օտար հայագէտները, ինչպէս Անթուան Մէյէն եւ ուրիշներ, չէին հասկնար թէ ինչո՞ւ Հայաստան այսքան դիւրութեամբ եւ հապճեպով կատարած է իր 15 դարու անցեալ ունեցող ուղղագրութեան փոփոխութիւնը եւ ընդունած այդքան անընդունելի «ուղղագրութիւն» մը, որպիսին էր Մանուկ Աբեղեանի առաջարկածը: Անոնք անշուշտ որ չէին գիտեր թէ այս արարքը Հայաստանի կամ Հայութեան կամքէն կախեալ չէ, այլ՝ Մոսկուայի: Անոնք տեղեակ չէին գաղտնի փաստաթուղթերու եւ գրագրութեան գոյութեան: Չէին գիտեր թէ ինչ գաղտնապահութեամբ եւ ինչ վարպետութեամբ կը տրուէին

բոլոր հրամանները, շփոթութիւններ ստեղծելով եւ այն տպաւորութիւնը թողնով թէ յստակ ոչինչ կայ, այլ՝ Սովետական Միութեան մէջ շրջագայող խօսքեր են բոլորը...: Եւ բնականաբար չէին կրնար զգալ այն բռնատիրական մթնոլորտը, «քրէական պատասխանատուութեան» ենթարկուելու սարսափը եւ ճնշումները, որոնք կը ստրկացնէին ժողովուրդները եւ կը մղէին ենթարկուելու: Մանաւանդ Հայ ժողովուրդը, որ դարձած էր «աչքի փուշը» Մոսկուայի, իր դարաւոր մշակոյթին պատճառով, շատ զգոյշ պէտք է ըլլար:

1920 թուականներու վերջաւորութեան կը սկսէին եւ մինչեւ 1930ական թուականները կը շարունակուէին հրատարակուելու գանազան պարբերականներ, բազմաթիւ տարեգրքեր, որոնք նպատակ ունէին «մտաւորական հասարակայնութեանը բողբուկեան ունեւորմանին նախապատրաստելու»:

Բոլորն ալ կը հիմնուէին Ստալինի «Լեւոնիզմի հարցերը» գրքին վրայ, որուն մէջ Ստալին կը մեկնաբանէր Լենինի գաղափարները, ըսելով. - «Պրոլետարիատի դիկտատուրայի պայմաններում ձեւով ազգային եւ բովանդակութեամբ սոցիալիստական ազգային մշակոյթներ (եւ լեզուներ) բոլոր ծաղկումը մէկ երկրի մէջ նպատակ ունի պայմաններ ստեղծել դրանք ոչնչացնելու եւ ձուլելու մէկ ընդհանուր սոցիալիստական մշակոյթի (եւ ընդհանուր մէկ լեզուի) մէջ՝ ամբողջ աշխարհում սոցիալիզմի յաղթանակի ընթացքին» (էջ 15): Ուրեմն, ազգային լեզուները պիտի ձուլուէին մէկ ընդհանուր լեզուի մէջ եւ այդպիսով ծաղկում պիտի ապրէին, սոցիալիզմի յաղթանակը աւետելով աշխարհի մէջ: Կը տեսնուի թէ այս «մէկ լեզուի» գաղափարը շատ հեռու է սկզբնական «այբուբենները պարզեցնելու եւ ժողովուրդները գրաճանաչ դարձնելու» նպատակէն...:

Բոլոր այդ հրատարակութիւններուն նիւթը նոյնն էր՝ փոխել ազգային այբուբենները, արմատներէն կտրել ազգային մշակոյթները, ձուլել ազգային լեզուները, փոխարէնը ստեղծել ազգասիրեան լեզու: «Ազգութիւններու լուսաւորութիւն» թերթը օրինակ, իր հերթին մեկնաբանելով Ստալինի այս մօտեցումը, կը գրէր. - «Լեզուական շինարարութեան ընթացքը պէտք է այնպիսին լինի, որպէսզի

ազգային մշակոյթներին մի նոր ուժով բարգաւաճելու հնարաւորութիւն տալով, միաժամանակ խորտակի բոլոր արգելքները ապագայ միասնական լեզու ստեղծելու ճանապարհին: Այս առումով առաջին քալերից է բոլոր լեզուների համար միասնական այբուբեն ստեղծելը» (էջ 16):

Ազգային լեզուները ձուլելու ճամբաներէն մէկն էր օտար, ուսներէն բառերու ներմուծումը, որպէս հասարակաց տերմինաբանութիւն: Եւ ահաւասիկ, 1930ական թուականներուն «Յեղափոխութիւն եւ լեզու» թերթը սապէս կը բացատրէր ազգային լեզուները ձուլելու հարցը.- «Տերմինաբանութեան միասնականացումով մենք դնում ենք ապագայ ազգամիջեան լեզուի հիմքի առաջին աղիւսները: Բայց ամենից գլխաւորը, բուլղերիկեան ջախջախող խօսքով - եւ ոչ թէ պրոֆեսորական անատամ ու ազատական քննադատութեամբ - կը հարուածենք բոլոր բացայայտ ու քողարկուած թշնամիներին, բոլոր նրանց, ովքեր մեզ խանգարում են կառուցել իսկական դիալեկտամատերիալիստական լեզուաբանութիւն» (էջ 16):

Որպէս միասնական լեզու նկատի առնուած էր ռուսերէնը: Այդ պատճառով ալ առաջին հերթին ռուսերէնն էր որ ենթարկուեցաւ ռեֆորմներու, որպէսզի պարզացուելով դիւրաւ իւրացուի Սովետական Միութեան տարբեր ազգերուն կողմէ: Սակայն միասնական լեզուն կը պահանջէր նաեւ միասնական այբուբեն: Սկիզբը, Միութեան տարբեր ազգութիւններու պատկանող ժողովուրդները չխրտեցնելու նպատակով որոշուած էր որ այդ միասնական այբուբենը պիտի ըլլար լատինական այբուբենը, որպէսզի չըսուի թէ Ռուսերը իրենց լեզուի այբուբենը կը պարտադրեն բոլորին: Եւ լեզուական բարեփոխումներու գլխաւոր կոմիսար Լուսնաչարսկիի յանձնուեցաւ այս գործը: Լուսնաչարսկի եռանդով սկսաւ լատինական այբուբենի գովեստը ընել զանազան յօդուածներով, գրելով թէ լատինական այբուբենը եւրոպական երկիրներու ժողովուրդներուն կարելիութիւն պիտի տար կարգալու միութենական մամուլը եւ հաղորդակից դառնալու սոցիալիստական կենցաղի զարգացումներուն եւ գաղափարաբանութեան:

Այս մասին կրնանք կարգալ կարէն Սիմոնեանի գրքին մէջ տեղադրուած եւ «յոյժ գաղտնի» բնութագրուած փաստաթուղթ մը, ստորագրուած Համկ(բ)Կ կենտկոմի գիտութեան, գիտա-տեխնիկական գիւտարարութիւնների բաժնի վարիչ Կ. Բաումանի կողմէ 15 Մայիս 1936 թուականին, որ ուղարկուած է Համկ(բ)Կ ԿԿ քարտուղարներ ընկ. Ա. Ա. Անդրէեւին եւ ընկ. Ն. Ի. Նիժովին, ուր կ'ըսուի.- «Ընթացիկ տարուայ սկզբին արդէն ստեղծուած են եղել 17 այբուբեն, արաբական գիրն օգտագործող ժողովուրդների համար եւ դրանով իսկ նշանակելիօրէն հեշտացուել է այդ ժողովուրդների մասնակցութիւնը սոցիալիստական շինարարութեան ասպարէզի մէջ: ...Արաբական գիրին յաջորդել է մոնղոլերէնի, հին եբրայերէնի եւ ասորական գրերի լատինականացումը: ...Առ այսօր Սովետական Միութեան մէջ ստեղծուած է 68 լատինականացուած այբուբեն: ...Կենտրոնական կոմիտէի Գիտութեան բաժինը անհրաժեշտ է համարում ՆԱՀԿԿ-ն դարձնել լիազօրուած մի կենտրոն, առանց որի թոյլատուութեան չլուծուէր լեզուաշինութեան ոչ մի կարեւոր հարց» (էջ 32-33):

Բաումանի այս զեկուցումին եւ առաջարկին մէջ ներփակուած է որոշ դժգոհութիւն ազգային որոշ Հանրապետութիւններու մասին, որոնք «սեփական հայեցողութեամբ» փոխեր են իրենց այբուբենը: Կը նշանակէ թէ Միութեան տարբեր Հանրապետութիւնները իրաւունք չունէին «սեփական հայեցողութեամբ» փոխելու իրենց լեզուի այբուբենը: Այլ ամէն ինչ պէտք էր որոշուէր Կենտրոնական կոմիտէի կողմէ: Եւ ահա, Բաումանի առաջարկի իրագործման մասին կը պատմէ յաջորդ փաստաթուղթը, որ կը ներկայացնէ Գործնական Առաջարկութիւններ նոր Այբուբենի եւ Լեզուաշինարարութեան մասին.- «Հաստատել այնպիսի կարգ, որ այսուհետեւ բոլոր այբուբենները, ուղղագրական տեղեկատուները, տերմինաբանական բառարաններն ու քերականութիւնը, նոյնպէս եւ դրանց մէջ կատարուող ամէն մի փոփոխութիւն ընդունելի լինեն եւ օգտագործման յանձնարարուեն ոչ այլ կերպ, քան Սովետական Միութեան Կենտրոնական Ազգութիւնների Խորհրդի Նախագահութեան յա-

տուկ որոշումով միայն» (էջ 35): Կը տեսնուի թէ ինչ արմատական, անդիջող եւ բռնատիրական քաղաքականութիւն մշակուած է Կեդրոնական իշխանութեան կողմէ ժողովուրդներու լեզուներուն դէմ:

Լատինականացման գործընթացը իրականացուելու ճամբուն վրայ էր, երբ՝ կասեցուեցաւ: Ժամանակները փոխուած էին, եւ Լեւինի փայփայած Համաշխարհային յեղափոխութեան անիրականանալի ծրագիրը իր տեղը զիջած էր սովետական ազգերու Համար միասնական «սովետական Հայրենիք» ստեղծելու նպատակին: Հետեւաբար ռուսական լեզուն անհրաժեշտ էր պահպանել: Այբուբենը լատինականացնելու ծրագրի կտրած տասնամեակի ընթացքին, մտաւորականների կողմէ բազմաթիւ հրապարակումներ եղած էին կիրիլիցան՝ կիրեղեան այբուբենը պահպանելու մասին: Հետեւաբար, «սովետական մեծ Հայրենիք»ի գաղափարը ամրացնելու լաւագոյն միջոցը նկատուեցաւ ո՛չ միայն ռուսական այբուբենը պահպանելը, փոխան լատինականի, այլ նաեւ ռուսական այբուբենը միւս ազգերուն պարտադրելը:

Ահաւասիկ այս բոլորը փաստող ՀամԿ(բ)Կ Քաղբիւրոյի Որոշումը, 25. 01. 1930 թուականը կրող եւ ստորագրուած նոյնինքն ԿԿ քարտուղար Ստալինի կողմէ. - «Գլխադիտութեանը առաջարկել դադարեցնել ռուսական այբուբենի լատինականացումի հարցի մշակումը»:

Եւ լատինականացման ծրագրի ամբողջ յանցանքը վերագրուեցաւ Լուսնաչարսկիի:

Յաջորդ փաստաթուղթը ստորագրուած է ՀամԿ(բ)Կ ԿԿ կուլտպրոպ բաժնի վարիչ Ա. Ստեցկիի կողմէ եւ Հասցեագրուած է ՀամԿ(բ)Կ քարտուղարներ Ստալինին եւ Կազանովիչին, 20. 2. 1934 թուականով, որուն մէջ կը կարդանք. - «...Ինչ վերաբերում է գործի էութեան, ապա անցեալ 1933ի գարնանը Կուլտպրոպը Լատինականացման կոմիտէին խստիւ յանձնարարել է ոչ մի դէպքում չլատինականացնել այն ժողովուրդների այբուբենը, որոնք ընդունում են ռուսերէնի գրերը»:

Ի վերջոյ, այբուբեններու լատինականացման ծրագիրը վերածուեցաւ այբուբեններու ռուսականացման ծրագրի: Այսպիսով, սեփական գիր

չունեցող բոլոր սովետական ժողովուրդները ստիպուեցան ընդունել ռուսական տառերը:

Կը տեսնուի թէ ինչպիսի «փափուկ» անցում կատարուած է գրաճանաչութիւնը դիւրացնելու նպատակով ժողովուրդներու այբուբենները պարզեցնելու նպատակէն դէպի մէկ հասարակաց լեզու (ռուսերէն) եւ մէկ հասարակաց գիր (լատինական), որմէ յետոյ վերջնական անցում կատարուած է դէպի մէկ սովետական Հայրենիք, հետեւաբար՝ մէկ ռուսական լեզու եւ մէկ ռուսական գիր:

Միակ ուղղագրութիւնը, որ ո՛չ մէկ փոփոխութիւն կրեց՝ վրացական էր, քանի որ «մեծ ու Հանճարեղ առաջնորդ»ին՝ Ստալինին լեզուն էր: Եւ վրացիները գիտակից իրենց առանձնաշնորհեալ վիճակին, այնպիսի ուժեղութեամբ բողոքեցին, որ իրենց ուղղագրութիւնը մնաց անփոփոխ:

Հայերը զուրկ էին նման նեցուկէ եւ քաղաքականապէս ու տնտեսապէս նկուռ դիրքի մէջ էին այդ թուականներուն: Կար նաեւ այլ պարագայ մը: Մեր լեզուաբանները մեծ մասով ռուսասէրներ էին, (բացառութեամբ Աճառեանի), դաստիարակուած ու պատրաստուած Մոսկուայի մէջ, սկսելով Աբեղեանէն, Ղափանցեանէն, Գէորգ Աբովէն մինչեւ Մոսկուայի կողմէ յատուկ կերպով երեւան ուղարկուած պաշտօնական «ագիտատոր» (ամբոխավար) եւ Հայաստանի Լուսժողովում նշանակուած Պօղոս Մակինցեանը: Այս վերջինի խոստովանութիւնները «Մարտակոչ» թերթի 1924-25 ի թիւերուն մէջ, շատ յստակ կերպով կը մերկացնեն իր մօտեցումը եւ փառասիրութիւնը՝ Հայերէնի ուղղագրութեան լատինականացման ուղղութեամբ. - «Ես ոչ մի դէպքում ոչ մի ձայն չէի տար ի նպատակ այդ ռեֆորմի (արեղեանական ուղղագրութեան), եթէ նրան չհամարէի մի աստիճան՝ դէպի լատինական գիրը անցնելու գործը դիւրացնելու համար»: ...«Աբեղեանական ուղղագրութիւնն այնքան է այլանդակել Հայերէն բառերի պատկերը, որ շատերն արդէն երկու եւ կէս տարի մի միայն այս նոր ուղղագրութեամբ կարդալով Հանդերձ չեն կարողացել նրան ընտելանալ: Մեր ընկերները հաղորդում են որ մեր խորհրդային հրատարակութիւնները չեն տարածուում ուղղա-

գրութեան պատճառով: Այս հանգամանքը այնքան ծանրակշիռ է որ հարկադրում է նոր ուղղագրութիւնը վերացրնելու մէջտեղից»: ...«Մի ընդհանուր գիր մտցնելը հնարաւորութիւն կը տար բազմալեզու Կովկասեցոց ոչ միայն խօսել իրար հետ զանազան լեզուներով, այլ ծանօթանալ գրականութեան»: ...«Արտասահմանի հայերին էլ աւելի հեշտ կը լինի համոզել լատինական գիրը գործածել, քան Արեղեանի ուղղագրութիւնը»:

Ահա այս մտայնումով էր որ Հայաստանի ժողովրդական Կոմիտեան Պօղոս Մակինցեան, նկատի առնելով Արեղեանի ուղղագրութեան դէմ եղած բողոքները, զայն բարեփոխելու նպատակով անհատնում ժողովներ կը կայացնէր մինչեւ 1930ական թուականներու վերջաւորութիւնը, միշտ յոյս ունենալով սակայն, որ մինչ այդ ի՛ր առաջարկը պիտի ընդունուի եւ պիտի լատինականացուի հայերէնի ուղղագրութիւնը: Իսկ երբ լատինականացման ծրագիրը մէկ կողմ նետուեցաւ ամբողջ Սովետական Միութեան մէջ եւ այրուբենները ուսականացուեցան, այն ատեն անմիջապէս, շտապով, երկրորդ Դեկտեմբերի 22 Օգոստոս 1940ին ընդունուեցաւ արեւելահայկան արտառոց եւ ձայնողած ուղղագրութեան երկրորդ տարբերակը՝ Գուրգէն Սեւակի առաջարկած բարեփոխումներով, որ կոչուեցաւ «Հայաստանեան Առաջին ուղղագրութիւն», որուն գործածութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակուի Հայաստանի մէջ:

Գուրգէն Սեւակի տարբերակը մասամբ մեղմացուց Արեղեանի ուղղագրութեան արտառոցութիւնները: Կարելի էր, անշուշտ, լեզուի հարցի շիկացած այդ պահուն, երբ բոլորին ուղղագրութիւնները կը ուսականանային, ետգարձ ընել եւ մետրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալ, մանաւանդ որ Հայաստան 20 տարի է ի վեր արդէն «ռեֆորմ»ի ենթարկած էր իր ուղղագրութիւնը եւ պարբերական ժողովներով կը ջանար միայն բարեփոխութիւններ մտցնել եւ ընդունելի վիճակի մը վերածել զայն: Ուստի արեղեանականի եւ ուսականի միջեւ մնացած, ընտրեցին «երկու չարեաց փոքրագոյնը» եղող Գուրգէն Սեւակեան տարբերակը, վերջ դնելով

արեղեանական ուղղագրութեան բարեփոխման նպատակով կայացող ժողովներուն:

Այսօր դժուար է պատկերացնել, թէ ի՞նչ կրնար պատահիլ, եթէ 1940ին, երկրորդ Դեկտեմբերի վաւերացուած Գուրգէն Սեւակի տարբերակը գոյութիւն չունենար: Եթէ օրուան Հայ լեզուաբանները շարունակէին իրարու հակոտնեայ տարբեր առաջարկներու միջեւ տարուբերիլ, չկարենալով վերջնական ձեւով մը ներկայացնել հայերէնի ուղղագրութիւնը: Հաւանական է որ Սովետական իշխանութիւնը վերջ դնէր այդ տատանումներուն՝ ուսականացնելով նաեւ հայերէնի այրուբենը:

Հաւանաբար վտանգին առջեւ զգաստանալով, համախոհութեամբ, կարողացան փորձանքէն ազատել մեր ազգային գիրը: Այդ լեզուաբանները, թէեւ մեծ մասամբ ուսասէր էին, ուսական պատրաստուածութիւն ունէին, սակայն ազգային ջիղը չէր պակսէր իրենց մօտ: Նոյնիսկ անոնց մէջէն ամէնէն ուսասէրը եղող Պօղոս Մակինցեան, ունեցաւ այնքան մը հայրենասիրութիւն, որ առանց ուշ մնալու, կարողացաւ Դեկտեմբերի մը փրկել հայերէնի ուղղագրութիւնը ուսականանալէ: Բարեբախտութիւն էր նաեւ, որ այդ դժուար պահուն, գտնուեցաւ Գուրգէն Սեւակի նման լեզուաբան մը, որ յաջողեցաւ ընդունելի առաջարկներ ներկայացնել եւ մանաւանդ՝ համոզել միւս լեզուաբանները իր առաջարկներուն շուրջ, համախոհութեան ու միասնական դիրքաւորման առաջնորդելով զանոնք: Այսպէս, մէկ կողմէ այդ օրերու բռնատիրական միջնորդութեան բռնին տակ մնացած, այդ լեզուաբանները իրենց կարելի միջոցներով եւ կարելիութեան սահմաններուն մէջ ջանացին փրկել ինչ որ կարելի էր:

Անջրպետը մնաց սակայն Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ գրաւոր հաղորդակցութեան դետնի վրայ: Սփիւռքահայեր, նաեւ Պարսկահայեր (որոնք Հայաստանի նման արեւելահայերէն կը խօսին) միահամուռ կերպով մերժեցին այս «սովետական» ուղղագրութիւնը եւ հաւատարիմ մնացին մետրոպեան ուղղագրութեան, զայն

պահպանեցին որպէս սրբութիւն, որպէս ազգային ժառանգութիւն: 1922էն ի վեր, ուրեմն, Հայաստանէ բացի ամէնուրեք կ'օգտագործուի մեսրոպեան ուղղադրութիւնը:

Այս պատմականէն յետոյ, այլեւս յստակ կը դառնայ թէ Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը բոլորովին քաղաքական ելակէտ ունէր եւ ո՛չ թե՛ լեզուաբանական: Այսինքն, լեզուական գետնի վրայ անտանելի կացութեան մը հետեւանքով չէր որ ուղղադրութեան փոփոխութեան կարիք զգացուեցաւ Հայաստանի մէջ: Եւ Աբեղեանի 1913էն ի վեր ըրած առաջարկները մինչեւ այսօր ալ կրնային իր եւ իր ժառանգորդներու դարակներուն մէջ լքուած մնալ, եթէ գոյութիւն չունենար Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութիւնը, որ կը ձգտէր ուղղադրութիւններու փոփոխութեամբ ազգերը հեռացնել իրենց գրականութենէն, իրենց արմատներէն, իրենց ինքնութենէն, նաեւ արտասահմանի իրենց ազգակիցներէն եւ ժամանակի ընթացքին դարբնել նո՛ր ինքնութիւն մը, սովետական մարդու ինքնութիւնը անոնց մէջ (*Homo sovieticus*): Ահա, այս համամիութեանական քաղաքականութեան է որ զոհուեցաւ մեսրոպեան համագայիմ մեր ուղղագրութիւնը, որ 15 դար մեզ հաղորդակից պահած էր իրարու կեանքին, հոգեբանութեան եւ լեզուամտածողութեան, հակառակ աշխարհագրական մեր ցրուածութեան:

Արդ, քաղաքական հիմքը մոռացութեան տրուելով, ողղադրութեան հարցը այսօր վերածուած է լեզուական գետնի վրայ փոխադրուած վէճի մը, որ կը շարունակուի մէկ կողմէ ազգային ժառանգութեան յարգը գիտցող մտաւորականներու, միւս կողմէ իրենց սեփական շահը միայն նկատի առնող որոշ Հայաստանցի լեզուաբաններու միջեւ: Նախագահ Քոչարեան դեռ Վարչապետ եղած ատեն երբ Փարիզ եկաւ, հրապարակային հանդիպումի մը ընթացքին, մեսրոպեան ուղղադրութեան վերականգնումի մասին եղած հարցումին պատասխանելով իր գիտութիւնը այս մարզի մէջ անբաւարար համարեց եւ հարցի լուծման կապակցութեամբ յայտնեց, թէ կը նախընտրէ զիմել լեզուագէտներու կարծիքին: Այսպիսով, մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի հարցը ազգային ինքնութեան վերա-

հաստատման դաշտէն փոխադրուեցաւ լեզուագիտական դաշտ, քաղաքական ոլորտէն անցաւ լեզուագիտական ոլորտ:

Արդ, Հայաստանցի խումբ մը լեզուագէտներ, Լեզուի Ինստիտուտի Տնօրէն Ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեանի գլխաւորութեամբ, ճնշում կը բանեցնեն Հայաստանի Իշխանութիւններուն վրայ, արգելք ըլլալով որեւէ փոփոխութեան: Պատճառները մէկէ մեկի են. - Նախ, որ իրենք սովետական ժամանակաշրջանին պատրաստուած, Սովետական Միութեան հրահանգներով շարժած, անոնց ծառայած, համբաւի եւ առանձնաշնորհումներու տիրացած, ուղեղներով սովետականացած մարդիկ են, որ ներկայիս ալ տուրք կու տան սովետական դաղափարախօսութեան, հաւատարիմ մնալով անոր վերջին վերապրուկին՝ խորհրդային ուղղադրութեան: Կը վախնան նաեւ, որ եթէ մեսրոպեան ուղղադրութեան վերադարձ կատարուի, 80 տարուան սովետական ժամանակաշրջանին իրենց հրատարակած գրքերը մէկ կողմ կը նետուին, չեն կարդացուիր՝ ուղղադրութեան տարբերութեան պատճառով: Կայ նաեւ տարիքի հարց, մը, որով իրենք զիրենք ի վիճակի չեն զգար որեւէ «փոփոխութեան»: Եւ դեռ կայ մեծապետականութեան բարձունքներէն ստորագնահատումով դէպի վար, դէպի Սփիւռքահայր նայելու անմտութիւնը:

Այս խումբ մը լեզուաբանները իրենց տիրապետութեան տակ առած են Հայոց լեզուն եւ անոր հետ կը վարուին որպէս իրենց սեփականութիւնը, արգելք ըլլալով ազգային ուղղադրութեան վերականգնումին: Մինչդեռ լեզուի տէրը լեզուաբանները չեն, այլ լեզուն կը պատկանի համայն Հայութեան: Լեզուաբանները չէ որ կը ստեղծեն զբաւոր լեզուն, այլ՝ բանաստեղծները, գրողները, մամուլի աշխատողները: Այս ակադեմիկոս լեզուաբանները իրենց կեցուածքը կ'արտայայտեն ջղաջարութեան հասնող ուժգնութեամբ, անիմաստ եւ զիւրական հիմք չունեցող «փաստ»երով, նոյնիսկ 1937 թուականը յիշեցնող ձեւով զրպարտելով մեսրոպեան ուղղադրութեան կողմնակիցները, որպէս օտար, արտաքին ուժերու ծառայող դաւաճաններ, որոնք «հայ մշակույթը քայքայելու եւ գալիք սերունդներին

անգրագետ դարձնելու նպատակ ունեն, թելադրուած հայատեաց կեդրոն-ներին»¹:

Լեզուաբան ակադեմիկոսներու այս խմբակը խորհրդային ժամանակաշրջանէն մնացած իրենց վարկին վստահելով կը տարածեն սխալ տեղեկութիւններ, Հայաստանցի ժողովուրդին մէջ: Անոնք նախ կ'ուրանան որ հայերէնի ուղղագրութիւնը փոփոխութեան ենթարկուած է քաղաքական պատճառներով, Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութեան պատճառով: Այս հիմնական ժխտումին կամ «անգիտութեան» կը յաջորդեն շարք մը անհիմն, անիմաստ եւ հակադիտական «փաստեր», որոնք երբեմն ծիծաղելիին սահմաններուն կը մօտենան, երբեմն ալ սխալին սահմանները զանցաւելով կը մօտենան սուտին: Եւ Հայաստանցի ժողովուրդը, որ Հայաստանեան թերթերու մէջ կը կարդայ իր ակադեմիկոսներու այս «փաստեր»ը, բնականօրէն կը հաւատայ անոնց, քանի որ կարելիութիւնը չունի Սփիւռքահայ թերթեր կարդալու եւ մետալին միւս երեսի իրականութեան վերահասու դառնալու:

Եւ այս թապու նիւթը քննարկելու, վիճարկելու կարելիութիւն ալ չկայ: Մեր ակադեմիկոս լեզուագէտները չեն յամարձակիր դէմ դիմաց նստիլ եւ քննել այս հարցը Սփիւռքահայ մասնագէտներու հետ: Գիտակից ենք որ լեզուաբանական վէճերն ու ժողովները տարիներ կրնան տեսել եւ այդ ամուլ վէճերը չեն որ պիտի կարենան փոխել ներկայ վիճակը: Արդէն այս հարցը քննարկումներու ալ չի կարօտիր, քանի որ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը իր 15 դարու օգտագործան ընթացքին ինքզինք փաստած ուղղագրութիւն է, ինչպէս նաեւ՝ ազգի բոլոր հատուածները միասնական պահած ուղղագրութիւն: Եւ հարցի լուծման համար բաւական է սկզբունքայնօրէն շարժիլ, նկատի առնելով որ քաղաքական պատճառներով

ջնջուած մեսրոպեան ուղղագրութիւնը քաղաքական որոշումով մըն ալ պէտք է վերականգնել, վերահաստատելով ազգի միասնութիւնը: Սակայն մենք յօժար էինք նաեւ քննարկումներու մասնակցելու, եթէ Հնարաւոր ըլլար: Դժբախտաբար, ամէն անգամ մերժումի պատին է որ կը զարնուինք: Այսպէս, Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդաժողովներ կազմակերպուեցան 1999ին եւ 2001ին, երկու անգամուն ալ չթոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան հարցին անդրադառնալ: 2003ին տեղի ունեցաւ Հայագիտական Միջազգային Գիտաժողով մը, որուն ընթացքին ալ կարելի չեղաւ զեկուցումով մը արտայայտուիլ: 2002ին Պազմակերպուեցաւ նաեւ Հայ Գրողներու Առաջին Համաժողովը, որու ընթացքին նոյնպէս արգիւտուեցաւ այս մասին արտայայտուիլ: Հայ գրողները, ուրեմն, չկարողացան արտայայտուիլ Հայ գրականութեան ընթացքը խափանող ուղղագրական պատնէշին մասին: Այս վերջերս դարձեալ գումարուեցաւ Հայ գրողներու երկրորդ համաժողովը, դարձեալ՝ ոչ մէկ արգիւնք:

Ինչքան ընդվզեցուցիչ է, որ Սովետական Միութեան փլուզումէն եւ Հայաստանի անկախացումէն 13 տարի յետոյ դեռ կարելի չէ վերականգնել մեր ազգային ուղղագրութիւնը, որ մեր ինքնութիւնն իսկ է: Ո՞վ կ'արգիւնք մեզ: Նախկինները, 1940ի շրջանի Հայ լեզուաբանները, ահ ու սարսափի մթնոլորտին մէջ իսկ իրենց կարելին ըրին, փրկելու համար հայերէնի ուղղագրութիւնը ռուսակաշանալէ: Մինչ ներկայ լեզուաբանները, ազատութեան եւ անկախութեան պայմաններուն մէջ ամէն ինչ կ'ընեն զայն խեղուած պահելու համար: Միթէ մե՞նք ենք մեր ազգի թշնամին: Երկու տարբեր ուղղագրութիւն ունենալը երկու տարբեր մշակոյթներու գոյութիւնը կը փաստէ, որ մեզ երկու տարբեր ազգերու կը վերածէ: Համաշխարհայինացման վտանգի այս դարուն ինչքան անիմաստ եւ վտանգաւոր է աքլորանալ եւ «Մենք պետութիւն ենք, իսկ դո՞ւք... Ինչո՞ւ ձեր ուղ.սծը պիտի ընենք» ըսել: Մինչդեռ միասնութեամբ միայն կարելի է դիմադրուել վտանգը:

Մեզ ապագայնացնող, ստրկացնող հսկայ բռնատիրութիւնը տապալեցաւ, սակայն անոր հանդէպ հաւատարմութիւնը դեռ կը

1 Տես՝ Յաւելուած Բ.՝ յօդուածը, ստորագրուած՝ Գեորգ Ջահուկեանի գլխաւորութեամբ 11 ակադեմիկոսներու եւ 16 համախոհներու կողմէ: Բարեբախտութիւն է որ Հայաստանի Ակադեմիան բաղկացած չէ միայն ակադեմիկոսներու եւ անոնց փոքրաւորներու ա՛յս խումբէն:

շարունակուի: Անընդունելի է քանի մը լեզուարաններու, տոքթորալրոՖէսորներու անհանդուրժող եւ անզիջող կեցուածքը, որով կը ջանան իրենց տիրապետութեան տակ պահել ամբողջ Հայաստանցի ժողովուրդը եւ խափանել մեր ազգի լեզուական ապագան:

Անհրաժեշտ է որ ունենանք լեզուական ազգային քաղաքականութիւն մը եւ իրագործենք զայն:

Սակայն այս հարցը ուշ կամ կանուխ անպայմանօրէն իր լուծումը պիտի գտնէ: Հայաստանցի նոր սերունդը վստահօրէն պիտի ուզէ վերադառնալ իր արմատներուն, հակառակ ակադեմիկոս Ս. Աբրահամեանի կարծիքին, թէ «արմատներուն վերադառնալը կեղծ, անտրամաբանական, հակապատմական կարգախօս է»²: Ազատութեան եւ անկախութեան պայմաններուն մէջ հասակ առնող նոր սերունդը պիտի գիտակցի թէ ապագայնացած վիճակով կարելի չէ Հայրենիք պահել, կարելի չէ ինքնիշխան ըլլալ, կարելի չէ իր պատմական անցեալէն, իր աւանդութիւններէն, իր մշակոյթէն, իր առհաւակական արժէքներէն կտրուած մնալ: Ու պիտի վերադառնայ իր արմատներուն, պիտի վերագտնէ իր ազգային ինքնութիւնը: Այն ատեն է որ պիտի մտածէ միասնական մշակոյթի մասին, որուն հիմքն է միասնական ուղղադրութիւնը:

Այն օրը, ահա, Հայ ժողովուրդը յաղթած պիտի ըլլայ. իր դեւերուն՝ «մենք-դուք» հակադրութեան, յաղթած պիտի ըլլայ ինքզինքին: Եւ այն օրը իրականացած պիտի ըլլայ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսը: Մինչ այդ կը սպասենք համբերութեամբ եւ կը գործենք լուսամտութեամբ, ջանալով արագացնել ինքնագիտակցութեան այդ պահը:

Փարիզ, 17 Յուլիս 2004.

Տպուած՝ «Շիրակ» ամսագիր, Պէրոյթ, Յուլիս-Օգոստ. Սեպտեմբեր 2004.

2 Գարուն ամսագիր, Օգոստոս, 1997:

17. ԴԵՊԻ ՅԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Ձեռքիս տակ ունիմ ափաչափ եւ 30 էջերով սահմանափակուած փոքրիկ պրակ մը «Հարկ կա՞յ արդեօք փոխել մեր ուղղադրութիւնը» խորագրով, որուն հեղինակն է Հայաստանի Լեզուի Պետական Ինստիտուտի Տնօրէն ակադեմիկոս Գէորգ Ջահուկեան: Տպագրուած է Գրիգոր Զօհրապի անուան Համալսարանի Խորհուրդի որոշմամբ, Երեւան, 1996:

Պրակի ծաւալէն խաբուելու չէ: Նշանակութիւնը մեծ է, որովհետեւ ակադեմիկոս Ջահուկեան այն անձն է, որ իր ափին մէջ կեդրոնացուցած է ամբողջ իշխանութիւնը՝ լեզուական կալուածի մէջ, օգտուելով իր պաշտօնին ընձեռած կարելիութիւններէն: Կարելի է ըսել թէ Հայաստանցիներու համար «Ուղեցոյց» գիրք մըն է, որ կը յուշէ բոլորին, թէ անհրաժեշտութեան պարագային ինչ կեցուածք պէտք է որդեգրեն եւ ինչ պատասխաններ տան՝ ուղղադրութեան ցաւոտ խնդրին կապակցութեամբ:

Առաջին էջին մէջ Պր. Ջահուկեան կու տայ պրակին հրատարակութեան զրդապատճառը, որ հետեւեալն է. «Հայերէնի ուղղադրութեան նկատմամբ վերջին ժամանակներս նկատուած է երկու մօտեցում: Ոմանք պահանջում են անվերապահօրէն վերադառնալ Հին ուղղադրութեանը եւ այդ պահանջին աշխատում են տալ ազգային անհրաժեշտութեան բնոյթ: Միւսները փորձում են օբյեկտիւօրէն քննարկել Հին ուղղադրութեանը վերադառնալու դժուարութիւնները եւ արդի ուղղադրութիւնը պաշտպանել անհարկի յարձակումներին: Ցաւով պէտք է նշեմ, որ առաջին մօտեցման դէպքում մտաւորականութեան որոշ ներկայացուցիչներ գիտական օբյեկտիւքննարկումը երբեմն փոխարինում են փաստերի սուբյեկտիւ մեկնաբանութեամբ եւ դժուարութիւնների սքօլմամբ, այնտեղ, որտեղ պակասում են իսկական գիտական հիմնաւորումները, հանդէս են գալիս, թող ներուժի ասել, ամբոխավարական մեղադրանքները եւ ժամանակավրէպ վկայակոչումները»:

Մենք այլ ցաւով պիտի նշենք, որ ամբողջաւարական մեղադրանքները տեսանելի են նոյն ինքն ջահուկեանական խմբակին մօտ: Ահա երկու փաստեր.- Կարդալ Հանգուցեալ ահադեմիկոս Լեւոն Հախվերդեանի «Ուրիշ բանուգործ չունէ՞ք տիկին եւ պարոններ» յօդուածը¹ եւ ըմբոջխնել մեղադրանքներու եւ անարգանքներու տեսակները:

Երկրորդ փաստը անցեալ 15-20 Սեպտեմբեր 2003ին Երեւանի մէջ կայացած Հայագիտական Միջազգային Համաժողովի ընդհանուր միջնորդտն էր, որուն մասին տեղեկատուութիւն մը հրատարակուած է Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 23-24-25-26 Հոկտեմբեր 2003ի թիւերուն մէջ, «Հայագիտական առաջին միջազգային Համաժողովը» խորագրով (տե՛ս Յօդուած 11):

Ինչ կը վերաբերի ուղղագրութեան հարցի մասին «Իսկական գիտական հիմնաւորումներ»ուն, անոնք, 1922էն ի վեր արդէն տրուած են հայ թէ՛ օտար հայագէտներուն կողմէ: Յարգելի Պր. Զահուկեան կրնայ կարդալ հայաստանցի գիտնական Ս. Գիւլբուղաղեանի «Հայերէնի ուղղագրութեան պատմութիւն» գիրքը (հրատարակուած Երեւան, 1973ին), նոյնպէս՝ մեծանուն գիտնական Պրոֆեսոր Լեւոն Խաչերեանի «Հայոց համազգային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը» գիրքը (Լոս Անճելլոս, 1999): Երկուքն այլ կու տան բոլոր այն գիտական հիմնաւորումները, որոնք 1922էն ի վեր փաստած են ներկայիս Հայաստանի մէջ օգտագործուող արեղեանական հիմքով սովետական ուղղագրութեան բերած վնասները հայ լեզուին:

Այս նախարանէն յետոյ, Պր. Զահուկեան կու տայ հարցի պատմականը, նշելով թէ միջնադարէն սկսեալ եղած են ուղղագրութեան փոփոխութեան առաջարկներ: «Չի կարելի գործն այնպէս պատկերացնել թէ 1922 թ. ուղղագրական բարեփոխութիւնը քմահաճ գործողութիւն էր՝ պայմանաւորուած միայն Մ. Արեղեանի կամ, առաւել եւս, Պ. Մակինցեանի ցանկութեամբ: Իրականում այդ հարցը

սուր կերպով դրուել է դեռ 19րդ դ., յատկապէս այդ դարի երկրորդ կէսին»: «...Թէ որքա՛ն էին հայ մտաւորականները մտահոգուած այդ հարցերով, երեսում է նրանից, որ հայ գրերի գիտի 1500 ամեայ յոբելեանը անցկացնող յանձնաժողովը յանձնարարում է Մ. Արեղեանին գեկուցագիր ներկայացնել այդ առթիւ: Մ. Արեղեանի զեկուցումը, որի տեքստը տպագրուել է «Արարատ» ամսագրում (1913 թ.) փաստօրէն պարունակում էր 1922 թ. բարեփոխութեան հիմնական դրոյթները»:

Ճիշդ է որ միջնադարէն սկսեալ եղած են ուղղագրութեան փոփոխութեան առաջարկներ, սակայն անոնք մնացած են առաջարկ, չեն ընդհանրացած, չեն քնդունուած մինչեւ 19րդ դարու վերջաւորութիւնը: Արդ, հարց պէտք է տալ Պր. Զահուկեանին, թէ եօթը դարերու ընթացքին կատարուող եւ չընդհանրացող առաջարկները ինչպէ՞ս եղաւ որ 1922ին մոզական ցպիկով յանկարծ ընդունուեցան բոլորին կողմէ:

Ահա այստեղ, Պր. Զահուկեան գիտակցաբար կը թաքցնէ ուղղագրութեան փոփոխութեան մէջ քաղաքական պատճառներու գոյութիւնը: Չուզեր ըսել որ այդ փոփոխութիւնը պարտագրուած էր Մոսկուայի կողմէ, այլ իբր թէ Հայ մտաւորականները կը տագնապէին այս հարցով եւ Արեղեան 1913ին իսկ զեկուցում կարդացած էր 1500ամեակի Յանձնախումբին առջև: Մինչդեռ արխիւային փաստերու շնորհիւ գիտենք, թէ ուղղագրութեան փոփոխութիւնը կը հիմնուէր Սովետական Միութեան ժողովուրդները միաձուլելու քաղաքականութեան վրայ, որ պիտի կատարուէր ուղղագրութիւններու փոփոխութեամբ, գանձը հետացնելով իրենց ազգային գրականութենէն, իրենց ինքնութենէն եւ ժամանակի ընթացքին դարբնելով նոր ինքնութիւն մը անոնց մէջ՝ սովետական մարդու ինքնութիւնը²: Յամենայն դէպս, մինչեւ 2003 սպասելու պէտք չկար, գիտնալու համար, որ ուղղագրութիւններու փոփոխութիւնը քաղաքական նպատակով էր, քանի որ 1920 թուականի սկիզբը Մոսկուայէն Հայաստան ուղարկուած առաջին Լուսաւորու-

1 Տե՛ս «Ազգ» օրաթերթ, Երեւան, 5 Յուլիս 2000:

2 Այս մասին մանրամասն տե՛ս Կարէմ Սիմոնեան, Կրեմլի յոյժ գաղտնի փատաբոյրերից մի քանիսը, Երեւան, 2003:

թեան Կոմիսար Աշոտ Յովհաննիսեան յայտարարած էր, թէ «Ուղղադրական Հարցը քաղաքական Հարց է եւ Հայ լեզուի ուղղադրական ռեֆորմի խնդիրը՝ Հայաստանի յեղափոխական իշխանութեան Հերթական խնդիրը»: Այդ Հարցի ներքին ծալքերն ու իշխանաւորներու միջեւ փոխանակուած գաղտնի գրադրութիւններն են միայն, որ վերջերս պարզուեցան: Ուրեմն, Հարցի քաղաքական երեսը անկարելի է, որ անգիտանար Պր. Զահուկեան: Բայց անտեղեակ կը ձեւանայ, եւ իր փոքրաւորներն ալ կ'ընեն նոյնը:

Ահա, Սովետական Միութեան այս լեզուական քաղաքականութեան պատճառաւ է որ փոփոխութեան ենթարկուեցաւ մեր մտարուածն աստիճանագային ուղղագրութիւնը: Արդէն բոլոր միւս ազգերու ուղղագրութիւններն ալ նոյն պատճառաւ է որ փոխուեցան: Այլապէս, ինչպէ՞ս կրնայ բացատրել Պր. Զահուկեան, թէ Սովետական Միութեան 150 ժողովուրդները նոյն պահուն պահանջը զգացին իրենց ուղղագրութիւնները փոխելու...:

Այնպէս որ, Արեղեանի կամ Մակինցեանի քմահաճ կեցուածքով տերեւ չէր կրնար շարժիլ Սովետական Միութեան մէջ եւ Արեղեանի 14 Հոկտ. 1913ին էջմիածնի մէջ Մաշտոցեան գիւտի 1500 ամեակի Հանդիսութեան ընթացքին ըրած առաջարկներն ալ դատապարտուած էին մնալու առաջարկ, եթէ Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութիւնը իրականացնող 1922ի դեկրետը չարաբաստիկ զուգահիստութեամբ իրեն նեցուկ չկանգնէր: Արեղեան, ինքն իսկ կը խոստովանի.- «Որովհետեւ 1500 տարուայ հանդիսին ունեցող մի ուղղագրութիւն փոխելու համար միշտ չի լինի յարմար ժամանակ, իսկ 1922 թուականը հեճն այդպիսի հազուադէպ վայրկեաններէից էր»³: Այս բոլորը անկարելի է որ չգիտնայ Պր. Զահուկեան, բայց Հարցը իր ուզած ձեւով կը ներկայացնէ:

Յաջորդ պարբերութեան մէջ Պր. Զահուկեան Հարց կու տայ.- «Որեւէ սկզբունք ունէ՞ր արդեօք Արեղեանի նախագծով 1922 թ. կատարուած ուղղագրական բարեփոխութիւնը, թէ դա «խառնիճա-

դանճ» (Ռ. Իշխանեանի արտայայտութիւնն է) բնորոշ մի բան էր: Իրականում Արեղեանը ելնում էր որոշակի սկզբունքից «մէկ հնչիւնի՞ն՝ մէկ տառ եւ մէկ տառի՞ն՝ մէկ հնչիւն», այս սկզբունքը փաստօրէն կիրառուած է Մաշտոցի կողմից գրաբարի ուղղագրութեան մէջ, որ շատ հետազօտողների կարծիքով ժամանակի ամենակատարեալ այբուբեններից մէկն էր»:

Այստեղ, ոչ-մասնագէտ ընթերցողը կը հակուի մտածելու որ Արեղեանը ճիշդ վարուած է, քանի որ մեծ գիւտարար Մաշտոցին նման Հնչիւնային սկզբունքով փոխած է Հայերէնի ուղղագրութիւնը: Մինչդեռ եթէ Մաշտոց Հնչիւնական սկզբունքով Հնարեց Հայերէնի այբուբենը, ատոր պատճառը այն է որ բոլոր ուղղագրութիւններն ալ իրենց ստեղծման օրին Հնչիւնական կրնան ըլլալ, կամ գոնէ կը ձգտին այդպիսին ըլլալու: Դարերու ընթացքին է որ Հնչիւնները կը սկսին չհամապատասխանել տառերուն: Մեր գիտցած Հնդեւրոպական լեզուներէն Ֆրանսերէնը, անգլերէնը, գերմաներէնը, օրինակ, մէկ Հնչիւնի համար երբեմն 2-3 եւ նոյնիսկ չորս տառ կ'օգտագործեն: Իսկ Հայերէնը այդպիսի ծայրայեղ վիճակի մը չէր հասած: Քանի մը տառեր միայն խնդրայարոյց էին՝ վ-ի, լ-ի եւ բաղաձայնացած ու-ի պարագան (վերադարձ, առազ, Աստուած), ինչպէս նաեւ հագագային դարձած եւ հարտասանուող յ-ի պարագան, որ շփոթութիւն կը յառաջացնէր թէ ե՞րբ պէտք բառը հ-ով կամ յ-ով գրել: Իսկ Արեղեան այս քանի մը պարագան ճշգրտելու փոխարէն ձեռնարկեց արմատական փոփոխութեան եւ այնքան այլանդակեց Հայերէնի գրելակերպը, որ ամէն կողմէ բողոքներու տեղի տուաւ: Նիկողայոս Աղոնցը, օրինակ, կը գրէր.- «Հայերէնը իր հասակակիցների մէջ այն եզակիներից է, որ կարիք չունի արմատական փոփոխութեան»⁴:

Նաեւ, 1500 տարի անցած էր Մաշտոցի գիւտին վրայէն եւ մտարուած ուղղագրութիւնը այլեւս դարձած էր Հայ լեզուի համա-

4 Պ. Յակոբեան (հրապ.), Ն. Աղոնցի դիտողութիւնները հայերէնի ուղղագրութեան եւ տառերի վայելչագեղութեան վերաբերեալ.- Պատմա-բանասիրական հանդէս, 1967, թիւ 4, էջ 157:

3 Մ. Արեղեան, Երկեր, հտ. Ը., Երեւան 1985, էջ՝ 387:

կարգուած Համազգային ուղղադրութիւնը: Այլեւս անիմաստութիւն էր աւանդական այս ուղղադրութիւնը 1500 տարի ետ տանիլ եւ գիր ու գրականութիւն չունեցող լեզուի մը նման Հնչիւնային սկզբունքով այբուբեն յորինել Հայերէնին, ինչպէս որ ընել ուզեց Արեղեան: Եւ յետոյ Արեղեան չունէր ոչ այն գիտութիւնը եւ ոչ ալ այն հրաշալի լսողութիւնը, զորս ունէր Մաշտոց, Հայերէնի Հնչիւնները դասաւորելու ատեն: Այնպէս որ Արեղեան ի ճակատագիրը որոշեց՝ այս գիրը դուրս նետելով այբուբենէն եւ զայն փոխարինելով յ ռ-ով: Մինչդեռ Մաշտոցեան Համակարգի մէջ իւ-ով գրուող բառերը (ինչպէս՝ արիւն) տուեալ գաւառի Հնչման Համաձայն կ'արտասանուէին արիւն կամ արյուն: Իսկ Արեղեանի ուղղադրութեամբ գրուեցան եւ Հնչուեցան արյուն՝ բոլոր գաւառներու մէջ: Այսպէս, Հայերէն լեզուն մէկ Հնչիւն կորսնցուց եւ մէկ տառ, որ սակայն Մաշտոցի ձեռքով իսկ լոյս աշխարհ եկած առաջին նախադասութեան մէջ բազմած էր՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս Հանճարոյ»: Այբուբենէն ի վտարումը խախտեց նաեւ տոմարական Հաշիւները: Այսպէս, Արեղեան «յօնք շինելու տեղ աչք հանեց...: Ահա թէ ինչո՞ւ Ռաֆայէլ Իշխանեան «խառնի-ճաղանճ» որակած է արեղեանական ուղղադրութիւնը: Արդէն առաջին օրէն «խեղագրութիւն» կոչուեցաւ բոլոր Հայագէտներուն կողմէ, չզիմացաւ 18 տարիէն աւելի եւ բարեփոխման ենթարկուեցաւ Գուրգէն Սեւակի կողմէ 1940ին:

Ջահուկեան ինքն ալ ստիպուած կ'ընդունէ արեղեանական ուղղադրութեան անյաջող յորինուածքը՝ «Այս ուղղագրութեան առանձին թերութիւնները, հին ու նոր ուղղագրութեան միջեւ խզման զգալիութիւնը եւ, սրա հետ կապուած, մեր եւ արտասահմանեան հայերէն հրատարակութիւնների ուղղագրութեան տարբերութեան խիստ մեծացումը հիմք են տալիս միջին ճանապարհ որոնելու համար: 1926 թ. կազմուում է ուղղագրութեան եւ տառաձեւերի բարեփոխութեան յանձնաժողով, որի աշխատանքը մեծ ծաւալ է ընդունում, բայց ցաւօք, գործնական արդիւնքների չի հասցնում»:

1926ի այդ Յանձնաժողովը մերժեց Արեղեանի առաջարկներէն շատերը, ինչպէս՝ բառասկիզբին յե գրել (յերեւալ), (նաեւ եմ բայի դէմքերը՝ յեմ, յես, յե, յենք, յեք, յեն), նաեւ՝ վո գրել (վորքան), մերժեց նաեւ յու, յա, առաջարկները եւ ասոնց փոխարէն որոշեց պահել իւ (գիւղ) եւ էա (մատան, Մարկոսեան), վերահաստատեց է-ի (էակ) եւ օ-ի գրութիւնը (օր, ամենօրեա), նաեւ՝ Օգտավ), իսկ Արեղեանի առաջարկներէն որոշեց պահել Հետեւեալները.՝ բառավերջի յ-ն չգրել (տղա), ոյ Հնչիւնը գրել ոյ ձեւով (բոյս), վ Հնչիւնը ամէնուրեք գրել վ-ով (վեազրութիւն):

Պր. Ջահուկեան չ'ըսեր սակայն, թէ ինչո՞ւ 1926ի Յանձնաժողովի եւ մինչեւ 1930ական թուականներու վերջաւորութիւնը գումարուած յանձնախումբերու որոշումները չ'գործադրուեցան: Որովհետեւ Հայաստանի Լուսաւորութեան Կոմիսար Պողոս Մակինցեան ջերմ կողմնակից էր այբուբենի լատինականացման: Կը հաւատար թէ Լեզուական Բարենորոգումներու Գլխաւոր Կոմիսար Լուսաչարսկիի կողմէ առաջ մղուող այբուբեններու լատինականացման ծրագիրը պիտի յաղթանակէ ու Հայերէնի այբուբենն ալ պիտի լատինականանայ: Ոստի տեսարար կը յետաձգէր որոշումներու գործադրութիւնը: Սակայն երբ լատինականացման ծրագիրը մէկ կողմ նետուեցաւ ամբողջ Սովետական Միութեան մէջ եւ այբուբենները ռուսականացուեցան, այն ատեն ամենայն արագութեամբ երկրորդ Դեկտեմբեր մը 22 Օգոստոս 1940ին վաւերացուեցաւ արեւելահայկան արտառոց եւ ձայնողած ուղղագրութեան երկրորդ տարբերակը՝ Գուրգէն Սեւակի առաջարկած բարեփոխումներով, որ կոչուեցաւ «Հայաստանեան նոր ուղղագրութիւն», որուն գործածութիւնը մինչեւ այսօր կը շարունակուի Հայաստանի մէջ:

Գուրգէն Սեւակի տարբերակը մասամբ մեղմացուց Արեղեանի ուղղադրութեան արտառոցութիւնները: Սակայն տարբերութիւնը միշտ մնաց մեարդեան ուղղադրութեան հետ:

Այսպէս, բառավերջին, փոխանակ է-ի, նոր ուղղադրութեամբ կը գրուի ե (օրինակ՝ բազն, ափսն), բառամիջի եւ բառավերջի օ-ն կը գրուի ո տառով (Համեստորեն), օ-ն կ'օգտագործուի միայն բա-

ուսակիզբին (օտար), մնաց նաև վեւազբուծիւնը, այսինքն, երբ վհնչիւնը լսուի, ամէնուրեք կը գրուի վ (վեր, վար, բայց նաև՝ ավազ, ավելի հաղիվ, ինչպէս նաև բաղաձայն դարձած ու-ի պարագային՝ նվազ, նվարդ եւ բոլոր կրաւորականներու պարագային՝ լվացվել), նաև փակ վանկի մէջ իւ-ի փոխարէն կը գրուի լու ըստ Աբեղեանի առաջարկին (գիտութիւն), ինչպէս նաև ոյ-ի փոխարէն ոյն եռատառ գրութիւնը (բոյս), բառավերջի անձայն ի-ն չի գրուի (տղա, ներկա), բառասկիզբի յ-ն կը գրուի ճ (ճանկարծ, Հարություն, Հիսուս, ճետո), իսկ լ-ը միշտ վռնտուած կը մնայ որպէս առանձին տառ, այլ կրնայ օգտագործուիլ միայն եւ, ու շաղկապները կազմելու համար: Հայոց այբուբենին մէջ լ-ի փոխարէն ներկայիս տեղաւորուած է ու-ն (տ, ր, ց, ու, փ, ք, օ, Ֆ), որ զարմանալի հակադրութիւն մը կը կազմէ այբուբենի միւս տառերուն հետ, քանի որ միակ բացառութիւնն է՝ որպէս երկտառ: Եւ աւելի զարմանալին այն է որ այս ու-ն յայտարարուած է որպէս մէկ տառ...:

Անջրպետը մնաց, ուրեմն, Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ, քանի որ այս բոլոր տարբերութիւնները քով քովի դալով Հայերէնի բառապատկերները բաւականին փոխած են:

Պր. Զահուկեան գոհ է սակայն ներկայ ուղղագրութենէն ու կ'ըսէ՝ «Հիմ ուղղագրութեամբ գրուած տեքստերը կարդալու մեծ դժուարութիւններ չկան, մանաւանդ որ մենք գրաբար տեքստերը կարդում ենք մեր արտասանութեամբ»:

Պր. Զահուկեան կ'երեւի թէ կը կարծէ որ համայն Հայութիւնը լեզուաբանական գիտելիքներով զինուած է, որպէսզի արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն լեզուները իրենց երկու տարբեր ուղղագրութիւններով ճանչնայ...: Բացարձակապէս իրականութեան չի համապատասխաներ իր այս յայտարարութիւնը: Այսօր, ո՛չ միայն նոր սերունդը կամ միջակ Հայաստանցին, այլ Հայաստանի հայերէնի ուսուցիչներն անգամ մեծ դժուարութիւն ունին կարգալու մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուածքներ: Հապա՞ Սփիւռքահայ հասարակ ժողովուրդը, որ օտար երկիրներու մէջ ապրելով, կարգին հայեցի կրթութիւն չէ ստացած: Հապա՞ մեր միօրեայ վարժարաններու

երկժամեայ դասընթացներով բաւարարուելու ստիպողութեան տակ գտնուող նոր սերունդը...: Յայտնի է որ թէ՛ Հայաստանցի եւ թէ՛ Սփիւռքահայ նոր սերունդը դուրս կը մնան Պր. Զահուկեանի մտահոգութիւններու դաշտէն: Եթէ մեծ դժուարութիւն չկենար, եթէ սերունդ կորսնցնելու հարց գոյութիւն չունենար եւ եթէ հայերէնի ապագան վտանգուած չըլլար, այսքան աղմուկ կը բարձրանա՞ր վերականգնելու պահանջքով մեսրոպեան ուղղագրութիւնը⁵: Պարզ է որ 80 տարիէ ի վեր գրաւոր հաղորդակցութեան կապը խզուած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ՝ իրարու մ'ամուլ եւ գրականութիւն չկարենալ կարգալու պատճառաւ: Երկու ժողովուրդները օտարացած են իրարու՝ լեզուամտածողութեամբ եւ հոգեբանութեամբ: Վստահաբար այս մարզի մէջ Պր. Զահուկեանի անգիտութիւնն ալ հաղորդակցութեան բացակայութեան արդիւնք է:

Ասկէ յետոյ Պր. Զահուկեան կը խօսի մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրելու պարագային Հայաստանցիներու համար գոյութիւն ունեցող դժուարութիւններուն մասին՝ «Ռիմ ուղղագրութեամբ գրելու, այդ ուղղագրութիւնը ակտիօրէն իրացնելու համար հարկատր է յաղթահարել շատ ու շատ դժուարութիւններ»: Կը կենայ օ-ով գրուող բառերու վրայ, ըսելով թէ օ տառը մեսրոպեան ուղղագրութեան մէջ բառամիջին կը գործածուէր ստուգաբանական սկզբունքով (այսինքն աւ երկբարբառը փոխարինելով, օրինակ՝ կաշիկ, որ միջնադարէն ի վեր կը գրուի կօշիկ), «Հիմա ինչպէս գիտնանք թէ ո՞ր բառը օ-ով պիտի գրենք» կ'ըսէ, կը նշէ զօր արմատով կազմուող բառերը, «որոնք հարկատր է պարագապէս անգիր անել», ինչ որ մեծ դժուարութիւն մըն է, ըստ իրեն: Կը թուէ նաև բարբառային բառերու եւ օտար բառերու պարագան:

5 Այս մասին տե՛ս տե՛ս Յաւելուած Գ-Զ.՝ Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 18-19 Մայիսի 2002ի թիւը, որուն մէջ Կիլիկիոյ Արամ Ա. Կաթողիկոսը, Պոլսոյ Պատրիարքը, Միսիրարեան Արքայապետը եւ Սփիւռքի 34 մտաւորականներ իրենց ստորագրութիւններով մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձ կը պահանջեն:

Պարզ է, որ «Հնչելուային» եղող նոր ուղղադրութեամբ հարցը կը դժուարանայ, քանի որ բառերու արմատները չեն ուսուցուի որ սխատեմատիկ կեպով, այլ մարդիկ կը գրեն ինչ Հնչելու որ կը լսեն: Այս անպատեհութիւնը ի զօրու է ոչ միայն օ-ի պարագային, այլ՝ ընդհանրապէս: Իսկ բառերու արմատները դիտնալու պարագային ոչ մէկ դժուարութիւն կայ զօր արմատով կազմուած բառերը օ-ով գրելու համար: Իսկ բարբառներով, դժբախտաբար զբաղող չկայ, հետեւաբար բարբառները ի վիճակի չեն մեզ խանգարելու: Կը մնան օտար բառերը, որոնցմով Պր. Զահուկեան շատ կը հետաքրքրուի...: Կարծէք օտար բառերը ըլլան Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ բացուած անջրպետին պատճառը...: Հարց է թէ մենք մեր ուղղադրութեան հարցը օտար բառերով համաձայն պիտի լուծենք:

Որպէս ուրիշ դժուարութիւն մը, կը նշէ Է-ի եւ Ե-ի պարագաները, ըսելով թէ նոր ուղղադրութեամբ Է-ն կը գրուի միայն բառին սկիզբը, մնացեալ պարագաներուն կը գրուի Ե: Արդ, որպէս դժուարութիւն կը նշէ մի քանի բառեր, որոնք բացառութիւն կը կազմեն եւ չեն Հնչելուափոխուի մետրոպեան ուղղադրութեան մէջ, ուստի դժուար է զանոնք մտապահել: Ամէն լեզուի մէջ ալ կան բացառութիւններ, եւ ատոնց պատճառաւ չէ, որ այսինչ կամ այնինչ ուղղադրութիւնը պիտի նախընտրենք: Ֆրանսացիներու, անգլիացիներու ուղղադրութիւնը շատ դիւրին է: Ամէն լեզու ունի իր ազգային ուղղադրութիւնը, դժուար կամ ոչ: Հարցը այն է, որ մեզ հետազոտողն ամէն ինչէ որ ազգային էր եւ հիմա շատ դժուար է մեզմէ հմանց համար ազգային կեցուածքին ու ստանդորթեան վերադառնալ:

Փոխադարձաբար կրնանք հարց տալ յարգելի ակադեմիկոսին, թէ մետրոպեան ուղղադրութեան մէջ գոյութիւն ունեցող հնչուափոխութեան օրէնքը ո՞ր պարագաներուն է որ ի զօրու է նոր ուղղադրութեան մէջ, որ խառնափնթոր վիճակ ունի: Օրինակ, նոր ուղղադրութեամբ գեր բառը ինչպէ՞ս եւ ի՞նչ իրաւունքով կը դառնայ գիրուկ: Գեր (գերապատիւ, գերագոյն) տարբեր իմաստ ունի գէր-էն (նիհար չեղող): Հայերէնի օրէնքով Է-ն միայն կրնայ դառնալ Ե: Պարագան նոյնն է շատ ուրիշ բառերու համար ալ, ինչպէ՞ս գետ

(առու), որ չես գիտեր ինչպէս կը դառնայ գիտակցութիւն եւ գիտնական, պետք բառը կը դառնայ պիտանի (ինչո՞ւ), օրէնք բառը կը դառնայ ապօրինի, կամ Օրինաց երկիր (ինչո՞ւ, չէ՞ որ օրէնք բառը ներկայիս կը գրուի Ե-ով, ուրեմն Հնչելուափոխուելու իրաւունք չունի): Ինչպէ՞ս կարելի է այսքան կամայական ուղղադրութեան մը պաշտպան կանգնել: Որպէս դժուարութիւն, կը նշէ նաեւ ատանցներու պարագան, «որոնք հարկատր է անգիր յիշել ինչպէս եղէ, երէն, աւետ, Են, էք, կէն»: Այստեղ ալ կարելի է հարց տալ՝ հապա ի՞նչ է ուղղագրութիւն կոչուածը, եթէ ոչ՝ «անգիր» անելիք օրէնքներու ամբողջութիւնը: Ֆրանսական հանրաժանօթ բառարանը՝ Լառուս, կու տայ լրիւ ցանկը նախադաս եւ յետադաս մասնիկներուն: Ֆրանսացիք ի՞նչ կ'ընեն: Դժուարութեան պատճառով չեն սորվիր կամ ուղղադրութիւն կը փոխեն... Պր. Զահուկեան մոռցեր է կ'երեւի, թէ 6-7 տարեկան երախայի մը համար ինչ դժուար բան է բազմապատկութեան աղիւսակը սորվիլ...: Ատոր բաղդատմամբ ոչինչ է 20 ամանցական մասնիկ սորվիլ՝ ամբողջ կեանքի մը համար: Ո՛չ: Դժուարութիւնը կամ դիւրութիւնը չէ որ կրնան ճշգրտոյն թէ մենք ինչ պէտք է ընենք: Մենք անպայմանօրէն պիտի վերադառնանք մեր ազգային մետրոպեան ուղղադրութեան, համաշխարհայնացման այս դարուն մեր ազգի երկու կէսերը միաւորելու եւ միասնական ճիգերով դիմագրաւելու համար մեր ապագան:

Պր. Զահուկեան դեռ կը շարունակէ թուել դժուարութիւնները, միշտ բերելով չօգտագործուած կամ բարբառային բառերու օրինակներ (ուլուր, դօշ) եւ մանաւանդ՝ օտար բառեր (բեյ, թօղ, դեպօ, Վան Դեյկ, Շվեյկ, Դօմինիկ):

Աւելի յետոյ հարց կու տայ.- «Ի՞նչ հանգամանքներ հարկ եղած չափով հաշուի չեն առնում հայոց լեզուի ուղղադրութիւնը անմիջական արմատական փոփոխութեան ենթարկելու հարցադրման կողմնա՝իցները: Ու կը պատասխանէ.- Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը առաջին հերթին գիտական հարց է: Ուղղադրական ամէն մի փոփոխութիւն պահանջում է լրջօրէն քննարկել դրա հետեւանքները, կանխատեսել, թէ ի՞նչ կը ստացուի»: ...«1922

թ. ուղղագրական բարեփոխութիւնը ունէր այն թերութիւնը, որ կատարուեց առանց լուրջ նախապատրաստման եւ միանգամից մեծ խզում առաջ բերեց Հին եւ նոր ուղղագրութեան միջեւ»:

Այստեղ յառաջ նետուած այն միտքը, թէ «ուղղագրութեան հարցը գիտական հարց է», անմիջապէս որդեգրուած է իր փոքրաւորներուն կողմէ, որոնք յաճախ կ'օգտագործեն զայն, ըսել ուզելով կարծէք թէ մենք, սփիւռքահայերս, ի վիճակի չենք նման գիտական հարցով զբաղելու: Մեր ծոցին մէջ աթոճագէտներ կրնանք ունենալ, բայց ոչ՝ հայագէտներ: Ասկէ բացի, թէ՛ կ'ըսէ, որ 1922թ թերութիւն ունէր, եւ թէ «բարեփոխութիւն» կը կոչէ զայն: Ինչպէ՞ս կարելի է Աբեղեանական այդ խայտառակ, այլանդակ ուղղագրութիւնը «բարեփոխութիւն» կոչել: Հայաստանի թէ արտասահմանի Հայ թէ օտար բոլոր հայագէտները ըմբոստացան, ընդդիմացան, նամակներով իրենց գիտական աննպաստ կարծիքները յայտնեցին ու ջանացին արգելք ըլլալ այդպիսի յիմարութեան մը: Դժբախտաբար չէին գիտեր, թէ Սովետական Միութեան լեզուական քաղաքականութեան կարելի էր ընդդիմանալ:

Պր. Զահուկեան կը նշէ նաեւ երկրորդ հանգամանք մը՝ «Եթէ նկատի առնենք, որ գրագիտութեան արդի տոկոսը չի կարելի համեմատել 1922 թ. տոկոսի հետ, ասկա պարզ կը լինի թէ որքան մարդու մենք միանգամից կը դարձնենք կիսագրագէտ»:

Այստեղ, Պր. Զահուկեան կ'օգտագործէ իր «ծանր հրետանին» ըսելով թէ մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի պարագային «կիսագրագէտ կը դարձնենք բոլորին»: Այս միտքն ալ անմիջապէս որդեգրուած է իր փոքրաւորներուն կողմէ, որոնք յաճախ կ'օգտագործեն զայն: Յիշենք այն զրպարտագիրը, զոր ակադեմիկոս Զահուկեանի գլխաւորութեամբ 11 ակադեմիկոսներ եւ 16 տղթոր-պրոֆեսորներ ստորագրած եւ հրատարակած էին Հայաստան-Սփիւռք Բ. Խորհրդաժողովի նախօրեակին, մեսրոպեան ուղղագրութեան պաշտպանները զրպարտելով որպէս արտաքին ուժերու ծառայողներ, «որոնք նպատակ ունեն հայ մշակութիւնը քայքայելու եւ գալիք սերունդներին անգրագէտ դարձնելու, թելադրուած հայատեաց կեդրոններին»:

(տե՛ս Յաւելուած Բ.): Նկատի ունենալ, որ հարցի մանրամասնութիւններուն տեղեակ չեղող հայաստանցի ժողովուրդը կը հաւատայ թէ իսկապէս անգրագէտ դառնալու վտանգ մը կայ մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձի պարագային: Եւ թութեակաբար կը կրկնէ այս միտքը: Մինչդեռ անգրագէտ դառնալու հարց չկայ, քանի որ նոր սերունդը դպրոցի մէջ պիտի սորվի մեսրոպեան համազգային ուղղագրութիւնը: Իսկ չափահասներն ալ զայն կը սորվին հետզհետէ, անցումային ժամանակամիջոցի ընթացքին, ինչպէս որ ըրին նախկին սովետական երկրի շատ ժողովուրդներ, վերականգնելով իրենց ազգային ուղղագրութիւնները:

Պր. Զահուկեան 1940 ի փոփոխութիւնը մասնակի կը կոչէ: Հարց կու տանք, ուրեմն, թէ ե՞րբ պիտի կատարուի մնացեալ եօթը-ութը կանոնի ալ փոփոխութիւնը, որով ամբողջական վերադարձ կատարուի դէպի մեսրոպեան ուղղագրութիւն:

Պր. Զահուկեանի վերջին առարկութիւններէն մէկն է նաեւ այն որ 1922էն ի վեր «նկայական գրականութիւն է ստեղծուել: Ինչո՞ւ միանգամից այդ ողջ գրականութիւնը դնենք ուղղագրական անլիարժէքութեան վիճակի մէջ» ... «Մանաւանդ ներկայ պայմաններում, երբ չկան հին ուղղագրութեամբ բառարաններ, ուղղագրական ձեռնարկներ»:

Ժողովրդական բացատրութեամբ ասոր կ'ըսեն «բակլան բերանէն հանել»: Այսինքն՝ ակամայ խոստովանիլ: Բայց ինչո՞ւ Պր. Զահուկեան կը կարծէ թէ այդ տարիներու ամբողջ գրականութիւնը պիտի չկարդացուի՝ ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառաւ: Ընդհակառակը, այդ տարիներուն հրատարակուած արժէքաւոր գրքերը երկրորդ կեանք մը պիտի ունենան՝ այս անգամ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ եւ ոչ միայն Հայաստանցիներու, այլ ամբողջ աշխարհի Հայ մտաւորականութեան ու նոր սերունդին սեփականութիւնը պիտի դառնան: Իսկ թէ չկան բառարաններ Հին ուղղագրութեամբ, կը մոռնայ որ Աճառեան եւ Մալխասեան մեսրոպեան ուղղագրութեամբ հրատարակած են իրենց բառարանները, առաջինը իր աչքը վրայ տալով, իսկ երկրորդը «Մեծ լեզուագէտ, հանճարեղ առաջնորդ» Ստալինին խնկարկելով...:

Պր. Զահուկեան կ'ըսէ նաեւ՝ «Փոխել գրելու մեխանիզմը՝ նշանակում է մարդուն հաճել հուճից, խախտել նրա ձեռք բերած ունակութիւնները, նրան յոգնեցնել, ինչպէս մարդ յոգնում է քիչ իմացած լեզուով գրելիս եւ խօսելիս»:

Իսկապէս, որ մարդ «յոգնում է» կարգալուծ Պր. Զահուկեանի այս յոգնած տողերը, երբ ամէն ինչի չափանիշը կը դառնայ «դժուարութիւնը եւ յոգնութիւնը»:

«Ըզգրիտ» կարծիք մըն ալ ունի Սփիւռք-Հայաստան միասնութեան մասին, երբ կ'ըսէ «Ըիշոյ չէ ուղղագրութեան փոփոխութեան հարցը դարձնել ազգային միասնութեան խորհրդանշան: Այդպիսի փոփոխութիւնը, հաւատացեք, շատ քիչ բան կու տայ ազգային միասնութեանը»: ...«Սփիւռքի մէջ հեճոյց այդպիսի միասնութիւն չկայ եւ փաստօրէն ամէն մի համայնք, եթէ չասենք ամէն մի հրատարակութիւն, ունի ուղղագրական իր սկզբունքները, դիմում է տառադարձման իր կանոններին»:

Ահաւասիկ, Պր. Զահուկեանի հերթական «ճշմարտութիւն»ներէն մէկը եւս՝ ամէն համայնք իր ուղղագրութիւնը ունի եղեր...: Ի՞նչ կ'ըսէք: Եւ հետեւաբար ուղղագրութեան փոփոխութիւնը միասնութիւն չի յառաջացներ եղեր: Նաեւ չարժեք եղեր փոխել ուղղագրութիւնը, քանի որ օտարներու հետ ամուսնացողներ կան: Զի՞ խորհիր արդեօք, որ մեր հարցերը մենք իրմէ լաւ գիտենք, երբ 80 տարի է ի վեր կը պոռանք միասնութեան խախտումին մասին...:

Եւ վերջին խաղաքարտը: Պր. Զահուկեան կ'առաջարկէ հետեւեալը.- «Եթէ մենք կարողանանք ներքին եւ արտաքին ներկայացուցիչներին հետ պարբերական հանդիպումներ ունենալ, մշակել տառադարձութեան ըստ հնարաւորին մօտ սկզբունքներ, որոշենք տերմինակազմութեան եւ բառագործածութեան քիչ թէ շատ ընդհանուր նորմաներ, իրականացնենք ուղղագրական, կէտադրական եւ ուղղախօսական ընդհանուր միջոցառումներ, ընդհանրապէս քայլ առ քայլ իրար ընդառաջ գնանք այն բոլոր հարցերում, որոնց մէջ կարելի է ընդառաջ գնալ, այդ կը լինի շատ աւելի օգտակար, քան արեւելահայ ուղղագրութեան միակողմանի եւ հապճեպ փոփոխութիւնը»:

Այս անուշ խօսքերով Պր. Զահուկեան կը փակէ իր պրակի վերջին էջը: Մենք գիտենք սակայն, որ նման քննարկումներով կարելի է 21 դարը փակել եւ մտնել միւս դարերը, երբ արդէն լուծելիք հարց մնացած չըլլար...: 1999էն ի վեր տեղի ունեցան Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդաժողովներ, Հայագիտական միջազգային Համաժողով, Հայ Գրողներու երկու Համագումարներ եւ ո՛չ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին զեկուցել կամ խօսիլ: Սակայն վայելեցինք Հայաստանցի լեզուաբաններէն որոշներու ջլազար, անզիջող վերաբերմունքը: Ուստի, այլեւ՝ ո՛չ մէկ քննարկում: Անհրաժեշտ է որ պետական որոշումով ջնջուի 1922ի դեկրետը եւ իր իրաւունքի մէջ վերահաստատուի մերոպեան համազգային ուղղագրութիւնը: Այդ որոշումէն յետոյ կարելի է հանդիպումներ կազմակերպել, լուծելու համար ուղղագրական առկախ մնացած փոքր հարցեր, երբ բոլոր հայաստանցի լեզուաբանները հասկնան թէ պէտք է ենթարկուին պետական հրամանին:

Հիմա, որ տապալած է Սովետական Միութիւնը եւ այլեւս ոչ մէկ «գուլակ» կրնայ սպառնալ ռեւէ անձի, երբ արդէն 13 տարի է որ ազատ ու անկախ է Հայաստան, երբ որեւէ արտաքին ուժ չի պարտադրեր ստրկօրէն փարած մնալ օտարին կողմէ մեզի պարտադրուած այս սպաղգային ուղղագրութեան, դեռ քանի՞ տարի անոր կառչած պիտի մնանք: Դեռ քանի՞ սերունդ պիտի կորսնցնենք, առանց կարենալու համազգային մեսրոպեան ուղղագրութեամբ տպագրուած գրքեր մատուցանելու անոնց: Դեռ որքա՞ն ժամանակ մեր կորսուած ինքնութիւնը պիտի փնտռենք: Մինչեւ ե՞րբ կիսուած, իրարու օտարացած պիտի մնանք եւ որպէս այրած սրտի միխթարանք «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» պիտի յանկերգենք, երբ շատ լաւ գիտենք թէ երկու ուղղագրութիւններու գոյութիւնը երկու տարբեր մշակոյթներու գոյութիւնը կը փաստէ, որ մեզ երկու տարբեր ազգերու կը վերածէ: Անհրաժեշտ է որ մենք ունենանք լեզուական ազգային քաղաքականութիւն մը եւ անոր համաձայն գործենք, փրկելով մեր լեզուի ապագան, որ Հայու մեր ինքնութեան գրաւականն է: Ասիկա ո՛չ թէ մէկուն կամ միւսին, այլ հա-

մայն Հայութեան յաղթանակը պիտի ըլլայ՝ մեր ազգի միասնութիւնը խանգարող ու մեզ կոտորակող պայմաններուն դէմ: 20րդ դարուն խանգարուած մեր միասնութիւնը պէտք է վերահաստատուի 21րդ դարուն: Կը բաւէ՞ որ գործենք Հայոց ազգային շահերուն համաձայն:

Փարիզ, 22 Յուլիս 2004.

Տպում՝ «Բագին» ամսագիր, Պէրոս, Սեպտեմբեր 2004., արտատպում՝ «Նոր կեանք», Լոս Անճելէս, 30 Ռեկտեմբեր 2004.

18. ՀԵՌԱՏԵՍԻԼԱՅԻՆ ԲԱՆԱԿԷԾ՝ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Օգոստոս ամսուն Երեւանի մէջ հրաւիրուեցայ Հեռատեսիլային ելոյթի մը: «Շանթ» Հեռատեսիլի կայանէն կ'առաջարկէին բանավէճ մը ունենալ Հայագիտութեան մէջ մեծ վաստակ ունեցող անձերու հետ, ինչպէս Լեզուի Ինստիտուտի տնօրէն, ակադեմիկոս, տոքթ.-պրոֆ. Զահուկեանի, Ակադեմիայի թղթակից անդամներ բանասիրութեան տոքթ. պրոֆ.ներ Լեւոն Եղեկեանի եւ Յովհաննէս Բարսեղեանի հետ: Տարակուսանք յայտնեցի, թէ այդ անձերը պիտի ուզեն բանավէճի մասնակցիլ Հետս: «Փորձենք» ըսին: Եւ սակայն... «Ուղղագրութեան հարցը մեզի համար փակուած է, այդպիսի հարց չկայ» պատասխանած էին: «Շանթ» Հեռատեսիլի աշխատողները ուրիշ անձ մը համոզած էին, Երեւանի Պետ. Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպիոնի դոցենտ, բանասիրութեան թեկնածու Պր. Ռուբէն Սաքապետոյանը: Ես ընդունեցի առաջարկը, մտածելով որ ժողովուրդին համար միակ առիթն է՝ այս նիւթին շուրջ Հայաստանցի Հայագէտներէն բացի ուրիշ անձի մը կարծիքն ալ լսելու եւ մետալին միւս կողմի իրականութեան ալ տեղեկանալու համար:

Որոշեալ օրը Հեռատեսիլի վրայ «Երկրորդ Հայեացք» ծրագիրն էր: Բանավիճողներուս ետեւը նստան մեր Համախոհները, որոնք պիտի կարենային երբեմն խօսք առնել: Հաղորդումը տեղի պիտի ունենար ընդմիջումներով՝ գովազդի անցկացման համար նախատեսուած:

Ստորեւ կ'ամփոփեմ բանավէճի էական մասերը, զեղչելով ընդդիմախօսիս յարձակողական, երբեմն նոյնիսկ անարգական խօսքերը: Փաստերու ներկայացումը յաճախ կէս մնացած է՝ Հաղորդավարին միջամտութիւններուն կամ գովազդի պատճառով: Հաղորդավարը զիս ներկայացուց միայն որպէս Մաշտոց Միութեան Նախագահ, առանց գիտական աստիճանի: Չարբազրեցի, մտածելով որ

տիրտղոսներէն աւելի կարեւոր են մարդուս գիտելիքները: Եւ պատասխանեցի իր առաջին հարցումին.-

Հաղորդավար.- Արդեօք «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» ճանապարհին իսկապէս խոչընդո՞տ է այն, որ մենք խօսում եւ գրում ենք մի լեզուով, բայց տարբեր ուղղագրութիւններով.-

Հ.Գ.Փ.- Հայաստանի ներկայ ուղղագրութիւնը իսկական խոչընդոտ մըն է Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Երկու ժողովուրդները իրարու մամուլ, գրականութիւն եւ նոյնիսկ նամակներ չեն կրնար կարգալ՝ բառապատկերներու փոփոխութեան պատճառով: Այս խոչընդոտը ստեղծուած է 1922ին, երբ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլուեցաւ Հայաստանի մէջ: Այդ թուականէն ի վեր Սփիւռքի մէջ մենք երեք սերունդ կորսնցուցինք, որովհետեւ կարելի չէր Հայաստանեան ուղղագրութեամբ գրքեր, մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր երախաներուն: Հետեւաբար Սփիւռքի միօրեայ վարժարաններու շաբաթական մէկ-երկու ժամնոց դասընթացքներով ուսուցուած գրաւոր լեզուն (տառաճանաչութիւն, ուղղագրութիւն, քերականութիւն) ազատ եւ հաճելի ընթերցանութեամբ չարմատացաւ աշակերտներու ուղեղներուն մէջ: Առանց մանկապատանեկան գրքերու ընթերցանութեան, որեւէ լեզուի ուսուցումը կը մնայ գրքունակ, կը մնայ դասարանի պատերուն մէջ, այլ չի դառնար խօսակցական լեզու եւ գրաւոր հաղորդակցութեան լեզու: Ահա այսպէս է որ մեր երրորդ սերունդի երախաները նուազ տիրապետեցին թէ՛ բանաւոր լեզուին, եւ թէ՛ մանաւանդ գրաւոր լեզուին: Այսօր չորրորդ սերունդն է խնդրոյ առարկայ, զոր կ'ուզենք փրկել, որովհետեւ հայախօսութիւնը շատ պակաս է, երախաներու մեծ մասը հայերէն չի հասկնար ու մենք չենք կարողանար շաբաթը մէկ-երկու ժամով թէ՛ բանաւոր լեզուն (հասկնալ ու պատասխանել) եւ թէ՛ գրաւոր լեզուն (ուղղագրութիւն, քերականութիւն) սորվեցնել:

Ռ. Սաքապետոյեան.- Ուղղագրութիւնը ի՞նչ կապ ունի բանաւոր խօսքի հետ: Սա մի առասպել է, մի թիւրիմացութիւն, որ Սփիւռ-

քում չըջում է անընդհատ: Ուղղագրութիւնը ո՛չ մի կապ չունի լեզուն հասկանալու հետ: Այն, լեզուական անջրպետ չէ:

Հ.Գ.Փ.- Ես այդպիսի բան չըսի: Այլ ըսի որ Սփիւռքի մէջ երեք սերունդ կորսնցուցինք, որովհետեւ փոխուած ուղղագրութեան պատճառաւ կարելի չէր մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր երախաներուն, հետեւաբար լեզուն չարմատացաւ աշակերտներու ուղեղներում մէջ, լեզուի փոխանցումը լաւ չկատարուեցաւ: Եւ այսօր, երբ հայախօսութիւնը շատ պակաս է, մեր գործը շատ դժուարացած է՝ նոր սերունդին թէ՛ խօսակցական եւ թէ՛ գրաւոր լեզու սորվեցնելու գետնին վրայ: Մնաց որ հայերէն լաւ խօսող եւ կարգացող ժողովուրդն ալ չի կրնար կարգալ նոր ուղղագրութեամբ գրուածքներ, քանի որ բառապատկերները փոխուած են:

Ռ. Ս.- Եւ մի ճշտում՝ տերմինների ճշգրտումին մասին: Ես «մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտայայտութիւնը չեմ ընդունում: Զէ՞ որ Ս. Մեսրոպ օ եւ Ֆ տառերը չէր յօրինել: Մենք պայմանաւորուենք օգտագործել «Հին եւ նոր ուղղագրութիւններ» կամ ասենք «Այբ եւ Բեն ուղղագրութիւններ»: Մեզ համար հարցը փակուած է, ուղղագրութեան խնդիր գոյութիւն չունի:

Հ.Գ.Փ.- Եթէ օ եւ Ֆ տառերը Ս. Մեսրոպը չէ ստեղծած, այլ 12րդ դարուն է որ ստեղծուած են, այդ իրողութիւնը երբեք չէ խանգարած որ մեր ազգային ուղղագրութիւնը «մեսրոպեան» կոչուի մինչեւ 1922, բոլոր Հայերու կողմէ: Սովետներն է որ «Հին ուղղագրութիւն - նոր ուղղագրութիւն» հակադրութիւնը ստեղծեցին, որպէսզի մարդոց տրամադրեն թէ՛ ամէն Հին բանի նման մեսրոպեան «Հինցած» ուղղագրութիւնն ալ մէկ կողմ պէտք է նետուի...: Մեր մօտ միշտ կոչուած է մեսրոպեան ուղղագրութիւն, քանի որ Ս. Մեսրոպն է որ հնարած է զայն:

Ռ.Ս.- Օ եւ Ֆ տառե՞րն ալ:

Հ.Գ.Փ.- Ս. Մեսրոպը ստեղծեց 36 տառեր: Այդ արդէն այբուբեն է:

Ռ. Ս.- Մի պահ ենթադրենք, որ ընդառաջելով Սփիւռքի առաջադիմական ուժերի իղձերին, վերականգնենք արեղեանական ուղղագրությունը: Խնդիրը պիտի լուծուի⁶:

Հ.Գ.Փ.- Ո՛չ, ներողութիւն: Ո՛չ թէ արեղեանական ուղղագրութիւնը պէտք է վերականգնել, այլ՝ մետրոպեանը: Որովհետեւ չեմ կարծեր որ Հայաստանի մէջ իսկ մէկ հոգի գտնուի, որ արեղեանական ուղղագրութիւնը վերականգնել ուզէ...: Արդէն Հայաստանի մէջ ալ արեղեանական ուղղագրութիւնը միայն 18 տարի գոյատեւեց եւ յետոյ պահանջը զգացուեցաւ դայն «բարեփոխման» ենթարկելու՝ 1940ին:

Ռ. Ս.- Շատ լաւ: Ենթադրենք որ վերականգնուեց ձեր ասած մետրոպեանական, իմ ասած աւանդական ուղղագրութիւնը: Ենթադրենք որ այսօր, Նախագահը հրամանագրեց, կամ գիտնականները որոշում կայացրին վերադառնալ հին ուղղագրութեան: Այդպէս հարցը վերջանում է:

Հ.Գ.Փ.- Առաջին հերթին 1922ի սովետական դեկրետը պէտք է ջնջել:

Ռ. Ս.- Եղաւ, վերացրինք, ամէն ինչ եղաւ ձեր ուզած ձեւով: Գրեքրը փոխուեցին, ցուցանակները փոխուեցին, աշակերտներին այդ դասական կամ հին կամ մաշտոցեան կամ սովետական բռնադատում՝ ուղղագրութիւնը (այս բոլորը՝ ձայնական երկարաձգումներով, ծաղրական ձեւով ըսուած) սովորեցրինք: Այդպիսով խնդիրը լուծուում է: Իմ խորին համոզմամբ, սրանով արեւմտահայ, արեւելահայ ուղղագրությունների տարբերությունների խնդիրը չի վերանում: Որովհետեւ արեւմտահայ-արեւելահայ ուղղագրութիւնների բուն տարբերութիւնը ո՛չ թէ արեղեանական բարեփոխումների հարցն է, այսինքն՝ «Ասագեան» եանո՞վ գրենք, թէ լանով գրենք, «քաջութիւն» ին՞ով գրենք թէ՛ լուով, սա ծիծաղելի է, հինգ րոպէում լուծուող խնդիր է, այլ հարցը աւելի խորն է ու արմատական: Սա գալիս է լեզուների պատմութիւնից, պատմական զարգացման ընթացքից: Արեւելահայերէնը իր հնչիւնակազմութեամբ գնում է դէպի գրաբարը, նա էլ իր հերթին գնում է դէպի հնդեւրոպական լեզուն, որտեղ պայթա-

կան բաղաձայնների քառաստիճան համակարգն էր, գրաբարը արդէն մեզ աւանդուել է եռաստիճան համակարգով: Միջին հայերէնը կորցնում է խուլերի շարքը, իսկ արեւմտահայերէնը իր հնչիւնական համակարգով անմիջական շարունակողն է միջին հայերէնի: Այս իմաստով առաջացել է այնպիսի խառնաշփոթ վիճակ արեւմտահայերէնում, որ եռաստիճան պայթական բաղաձայնների համակարգը (բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-թ-տ) վերածուել է երկաստիճանի (պ-փ, կ-ք, տ-թ): Բացակայում է «բ, գ, դ» համակարգը: Եւ գրութեան մէջ պահպանելով մաշտոցեան դասական, աւանդական, ս՞ուրբ ուղղագրութիւնը (դարձեալ ծաղրական), արտասանութեան մէջ առաջացել է տեղափոխութիւն եւ առաջացել է այսպիսի մի վիճակ, փ-ով արտասանուող հնչումը բ-ով է արտասանուում.- Փարիզ-Բարիզ, Պոլ-Փոլ գրութիւններ: Սրան գումարենք «բ-ռ» տարբերութիւնը, որ վերացած է արեւմտահայերէնում (եւ հաղորդակարիւն դառնալով, անոր հաւանութիւնը ստանալու մտադրութեամբ) ընդդիմաթօսիս հարցէք եւ դուք կը համոզուէք, սրանք ու եւ ոչնէ կարող արտասանել...:

Ծնօթ. Առաջին անգամն էր որ կը լսէի, թէ Սփիւռքահայերը եւ ես ալ անձնապէս ու եւ ոչնէ կարող արտասանել...: Այստեղ հաղորդավարը ընդմիջեց եւ ջանաց իր խօսքերով անլսելի դարձնել Պր. Սաքապետոյանի արհամարհական «Արանք»ը, որ ամբողջ Սփիւռքի հասցէին էր ուղղուած եւ խօսքը ինձի տուաւ:

Հ.Գ.Փ.- Պր. Սաքապետոյան, ճիշդ է որ բաղաձայններու եռաստիճան համակարգը երկաստիճանի է վերածուած արեւմտահայերէնի մէջ: Բայց մեր աշակերտները խնդիր չունին բ-ի, պ-ի եւ փ-ի հետ: Ատիկա Հայաստանցիներու համար կարեւոր է, որովհետեւ դուք Հայաստանի մէջ միայն ականջով կը ճշդորոշէք տառերը: Հնչիւն = տառ համապատասխանութիւնը ընդունած էք, քանի որ «հնչիւնային» է ձեր ուղղագրութիւնը: Իսկ մենք բառի արմատներուն վրայ կեդրոնացուցած ենք մեր ուղղագրութիւնը: Երբ բառին արմատը գիտենք, մեզ չի խանգարեր բառին հնչումը: Եթէ գիտենք որ «բերան» բառը կը գրուի բ-ով եւ «ափ» բառն ալ կը գրուի փ-

ով, ուրեմն «սփիլքերան» բառը ճիշդ ձևով կը գրենք եւ մեզ չի խանգարեր ը- եւ ֆ- հնչուամներու նոյնացումը:

Ռ. Ս.- Իսկ օտար բառերի պարագայի՞ն:

Հ. Գ. Փ.- Օտար բառերու հարցը արդէն չէ լուծուած ո՛չ ձեռք մօտ, ո՛չ ալ մեր մօտ:

Այն օրը, որ մեսրոպեան ուղղագրութեան օգտագործումը արգելող 1922ի սովետական դեկրետը ջնջուի, այդ օրը Հայաստանի լեզուաբանները, որոնք այսօր չզիջանեցան այստեղ գալ եւ այս բանալէճին մասնակցիլ...

Ռ. Ս.- Բայց ես եկել եմ:

Հ. Գ. Փ.- Շնորհակալ եմ որ եկած էք... Բայց մենք հրաւիրած էինք Պր. Եղեկեանը, Պր. Յովհաննէս Բարսեղեանը, Պր. Լաուրենտի Յովհաննիսեանը, որոնք չեկան: Ուրեմն, այն օրը, որ այդ դեկրետը ջնջուի, անոնք պիտի հասկնան, որ եթէ չլուծուած հարցեր կան, սփիւռքահայ հայագէտներու հետ կը որ սեղանի շուրջ պէտք է նստին եւ լուծումի մը յանգին, ինչպէս օրինակ օտար բառերու պարագային:

Ռ. Ս.- Ո՛չ միայն օտար բառերու: Աւելի մատչելի ձևով ասեմ: Մեր Հանրապետութեան նախագահի անունը քանի՞ ձևով կարելի է գրել արեւմտահայերէն ուղղագրութեամբ: Ռոպերը Օ-ո՞վ կը գրէք:

Հ. Գ. Փ.- Ո՛չ, պատճառ չկայ: Ստուգաբանական որեւէ պատճառ չկայ օ-ով գրելու:

Ռ. Ս.- Ի՞նչ ստուգաբանութիւն:

Հ. Գ. Փ.- Օ-ն հայերէնի մէջ կը փոխարինէ նախկին աւ-ը (կօշիկ = կաւշիկ): Իսկ Ռոպերը օտար բառ ըլլալով, պատճառ չկայ որ օ-ով գրենք: Անհատական չէ ուղղագրութիւնը:

Ռ. Ս.- Սփիւռքում անհատական է, ամէն մէկ թերթ տարբեր ուղղագրութիւն ունի:

Հ. Գ. Փ.- Բացարձակապէս՝ ո՛չ: Այդ սխալը Պր. Զահուկեանը յառաջ նետած է եւ դուք կը տարածէք, որպէսզի Հայաստանցի ժողո-

վուրդը ձեզի հաւատայ, քանի որ արտասահմանի թերթերը տեսնելու կարելիութիւնը չունի: Մինչդեռ Սփիւռքի ամէն կողմը ուղղագրութիւնը նո՛յնն է. Փարիզի թերթը, Պէյրութի կամ որեւէ այլ տեղի թերթերը նո՛յն ուղղագրութիւնը կ'օգտագործեն:

Հաղորդավար - Հրամանեցէք Պրոֆ. Բաղիկեան:

Պրոֆ. Բաղիկեան.- (Պետ. Համալսարանի Հայոց լեզուի ամպլոնի դասախօս, բանասիրութեան տոքթոր-պրոֆեսոր).- Տիկ. Գալֆայեան, ես կ'ուզենայի իմանալ թէ Սփիւռքում աւագ սերունդի եւ միջին սերունդի երիտասարդները արդեօք տիրապետո՞ւմ են այդ ուղղագրութեանը եւ ամենակարեւորը՝ ինչքա՞ն ժամանակ կը տեսի Սփիւռքի գոյատեւումը: Որովհետեւ նշանաւոր գիտնական Աճառեանին հարց են տուել թէ ի՞նչ կարծիքի էք Սփիւռքահայութեան մասին: Ասում է.- «Եթէ սփիւռքահայութիւնը հեռու մնայ հայրենիքից, անպայման կը ձուլուի»: Հիմա արդէն երիտասարդները չեն խօսում հայերէն եւ ուղղագրութիւնը նրանց բոլորովին պէտք չէ:

Հ. Գ. Փ.- Յարգելի Պր. Բաղիկեան, անշուշտ որ նոր սերունդը չի տիրապետեր ո՛չ բանաւոր խօսքին, ո՛չ ալ՝ ուղղագրութեան: Որպէսզի տիրապետէ, անհրաժեշտ է որ մենք այդ մէկ-երկու ժամով ուսուցուած հայերէնին վրայ աւելացնենք մանկապատանեկան առատ զբաղանդութիւն, որպէսզի կարդան եւ թէ՛ բանաւոր խօսքը եւ թէ՛ ուղղագրութիւնը ամրանան իրենց ուղեղներուն մէջ: Այնքան ատեն որ այս աշխատանքը չէ կատարուած, երբեք լեզուն պիտի չարմատանայ իրենց մէջ: Հայրենիքը որոշ դեր մը, պարտականութիւն մը ունի կատարելիք: Պէտք չէ որ այսպէս աչքաթող ընէ սփիւռքահայութիւնը: Կ'ըսէք, որ Աճառեանը՝ «պիտի ձուլուին» ըսեր է: Սակայն մենք ձուլուողներուն հետ գործ չունինք: Մենք կ'ուզենք մնացողները փրկել: Եւ յետոյ, ենթադրենք որ բոլորն ալ պիտի ձուլուին: Ի՞նչ ընենք: Մեր անփութութեամբ հիմակուրնէ առաջացնե՞նք դէպքերու ընթացքը, որպէսզի մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերականգնելու հարցէն ազատի՞նք: Եթէ դուք ձեռք տան մէջ հիւանդ մը ունիք, փոխանակ ջանալու դայն դարմանել,

այնպէս մը կ'ընէք որ ժամ առաջ մեռնի՞ եւ դուք գլխացաւանքէն ազատի՞ք:

Պրոֆ. Բաղիկեան - Բոլորիս յայտնի է որ լեզուն ժողովուրդի սեփականութիւնն է եւ զարգանում է տուեալ ազգի զարգացման հետ եւ նրա տարբեր էտապներում անշուշտ ենթարկուում է փոփոխութիւնների: Ուղղագրութիւնը, ի հարկ է, աւելի պահպանողական է եւ դա մնում է: Յետոյ, ո՞վ ձեզ ասաց, որ այսօրուայ մեր ուղղագրութիւնը մաշտոցեանն է: Մաշտոց ստեղծեց 36 տառեր եւ իր հանճարը այն էր, որ ամէն հնչիւնի համար մէկ տառ ստեղծեց:

Հ.Գ.Փ.- Բոլոր ուղղագրութիւններն ալ իրենց ստեղծուած օրին հնչիւնային են եղած: Դարերու ընթացքին է որ հնչիւնները կը փոխուին եւ գրելաձեւը չի համապատասխաներ հնչիւնին: Այդ պատճառով է որ բանաւոր լեզուի վրայ կարելի է յենուիլ: Եթէ հնչիւնական ըլլայ մեր ուղղագրութիւնը, ստիպուած ենք տեւաբար ուղղագրութիւն փոխել, որովհետեւ հնչիւնները կը փոխուին, ինչպէս դուք ալ ըսիք:

Պրոֆ. Բաղիկեան.- Մենք մեր երախաներին դպրոցից սովորեցնենք գրել լը, օ, յը, սը, բայց կարդալ՝ լոյս: Երեխաներ, գրէ՛ք յը, օ, դը, ու, ա, ծը, բայց կարդացէք «յօդուած»: Սա ի՞նչ խելքի բան է:

Հ.Գ.Փ.- Նախ, այդ տառերը իրենց մեսրոպեան անուանումներով պէտք է կոչել:

Օրինակ ձեր «յը»ն «յի» կը կոչուի, «ծը»ն՝ «ծա» է, «լը»ն «լիուս» կը կոչուի: Յետոյ, մարդ ամէն ինչ դպրոցէն կը սորվի: Առաջին դասարանէն սկսեալ ինչ որ սորված էք, ամբողջ կեանքի մը համար է: Եթէ սորված էք գրել եւ հնչել «լոյս», ձեր ամբողջ կեանքի ընթացքին կը գրէք եւ կը հնչէք «լոյս»: Աւելի բարձր դասարաններու մէջ կը սորվիք, թէ «ոյ»ն փակ՝ վանկի մէջ «ույ» կը հնչուի (լոյս), իսկ բաց վանկի մէջ՝ «օյ», (գոյական, կոյուղի, եւլն): Ասիկա չսորվելու պատճառ մը չկայ: 15 դարէ ի վեր միլիոնաւոր մարդիկ այսպէս սորված են: Արդ, եթէ որոշեցիք որ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը պիտի վերականգնենք եւ եթէ 1922ի դեկտեմբը

ընջեցինք, ասիկէ յետոյ տասը տարուան ժամանակամիջոց մը կ'որոշուի եւ այդ ընթացքին երախաները կը պատրաստենք առաջին դասարանէն սկսեալ: Մամուլն ալ ազատութիւն կը գտնէ մեսրոպեան ուղղագրութեամբ յօդուածներ տպագրելու: Հետեւաբար չափահասներու աչքերը կը վարժուին այդ ուղղագրութեան: Տասը տարին խոշոր ժամանակամիջոց է: Տեսէք, այստեղ Հայաստանցի ուսուցիչներ կան: Մէկ ամսուան մէջ սորվեցուցինք իրենց: Այդքան դժուար բան մը չէ մեսրոպեան ուղղագրութեան անցնիլը:

Ռ. Ս.- Ես որպէս վարկած ասացի «եթէ վերականգնուի Հին ուղղագրութիւնը», մինչ Տիկինը շատ խանդավառուեց: Հիմա՝ միւս վարկածը: Այսօր Սփիւռքը միատարր չէ: Ամերիկահայ գաղութը, Փրանսահայ գաղութը մեռած գաղութներ էին, նոր աւիչ ստացան Հայաստանից արտագաղթողների հաշուին: Բայց նրանք հիմնականում արեւելահայ ուղղագրութեան կրողներ են, Հայաստանի դպրոցներն աւարտած մարդիկ են: Սփիւռքում ենթադրենք 3 միլիոն Հայ կայ, դրա 2.5 միլիոնը Հայաստանցիներ են, արեւելահայան ուղղագրութեան կրողներ են: Ուղղագրութիւն փոխելու մասին խօսք կարող է լինել՝ եթէ գիտականօրէն հիմնաւորուի:

Հ.Գ.Փ.- Հիմա ես գիտականօրէն կը հիմնաւորեմ: Ուրեմն, թողունք Սփիւռքը մէկ կողմ: Ենթադրենք պահ մը, թէ Սփիւռք չկայ, չկայ նաեւ Սփիւռքահայութիւն եւ չկայ արեւմտահայերէն: Միթէ ձեր այս սովետական ուղղագրութիւնը Հայաստանի արեւելահայերէնին վնաս չի՞ պատճառեր:

Ռ. Ս.- Երբէ՛ք:

Հ.Գ.Փ.- Հիմա ձեզի կը փաստեմ թէ ի՞նչ վնաս կը պատճառէ: Ի՞նչ կրնաք ըսել համանուններու մասին: Այսինքն՝ նույնահնչիւններու: Նոյն ձեւով հնչուող, սակայն տարբեր կերպով գրուող, հետեւաբար տարբեր իմաստներ ունեցող բառերու մասին: Արագիւն բառեր, համաճումներ, անյն ձեւով գրուելու պատճառով ձեր բառապաշարէն անհետացած են, մարդոց յիշողութեանէն ջնջուած են, կորսուած են: Հայերէնը աղքատացած է: Օրինակ, երբ կը գրեմ «Պօղոսը եւ Պետրոսը համարաբայլ կը յառաջանան», դուք ի՞նչ կը հասկնաք, խնդրեմ ը-

սէք, մո՞ւնջ (համբ) կը յառաջանան, թէ դանդաղ (յամբ) կը յառաջանան:

Ռ. Ս.- (Ծաղրանքով) Ուրեմն, Սփիւռքում իւրաքանչիւր երախայ լեզուաբան է, արմատներն է ստուգաբանում:

Հ. Գ. Փ.- Այո, մենք արմատները կը սորվեցնենք:

Ռ. Ս.- Ի զո՞ւր:

Հ. Գ. Փ.- (Ականջներու չհաւատալով) Ի զո՞ւր ըսիք: Արմատները սորվեցնելը ի զո՞ւր է: Բառը արմատն իսկ է: Բոլոր լեզուները բառերու արմատներն է որ կը սորվեցնեն: Արմատը եթէ պահեսցնենք ի՞նչ կը մնայ: Ածանցական կամ հոլովակերտ մասնիկները, որոնք առանձինն իմաստ անգամ չունին:

Ռ. Ս.- Բժիշկը, վարորդը, կօշկակարը, ամէն մարդ պարտաւոր է արմատները սորվելու:

Հ. Գ. Փ.- Ահա ա՛յս է հնչիւնական ուղղագրութեան թերութիւնը: Ահագին բառեր կորսուած են արդէն, որովհետեւ անոնց տարբեր ուղղագրութիւնները ջնջած էք եւ բոլորն ալ նոյն կերպ կը գրէք: Օրինակ, «հոռի» ի՞նչ կը նշանակէ:

Ռ. Ս.- Յոռեգոյն:

Հ. Գ. Փ.- Ատիկա «յ»ով գրուածն է: Իսկ դուք «հ»ով կը գրէք: Ուրեմն, «հ»ով գրուած հոռի ի՞նչ կը նշանակէ:

Ռ. Ս.-

Հ. Գ. Փ.- Ե՛ս ըսեմ: Հին հայկական ամսանուններէն մէկն է, ինչպէս՝ Նաւասարդ, Հոռի, Սահմի, Ահեկան, եւլն.: Տեսա՞ք, որ բառը իր իմաստին հետ միասին կորսուած է:

Հաղորդակար- Հնարաւորութիւն տանք մասնակցելու զրոյցին: Հրամանեցէք:

Տիկ. Էմմա Գասպարեան: «Սփիւռք» Գիտաուսումնական կեդրոնի աշխատակից եմ: Ուրեմն, աշխատանքի բերումով արդէն հինգ տարի է որ հնարաւորութիւն ունեմ շփուելու Սփիւռքահայ եւ տեղացի ուսուցիչներին հետ: Ի՞նչն է դժուարութիւնը մեզ համար:

... ց կեցրով գտնվում է...

Ձեներ կարող առնչուել դասական ուղղագրութեամբ, երբեմն ստանում ենք նոր հրատարակուած գրքեր գրողներին, խմբագրութիւններին: Երբ աւարտուում է դասընթացը, սիրով նուիրում ենք այդ գրքերը ուսուցիչներին: Բայց ուսուցիչը չուռ է գալիս եւ ի՞նչ է պատասխանում՝ «Սա մեզ պէտք չի, մեր ուղղագրութեամբ չի»: Եւ երկրորդ հանգամանքը: Արդէն երեք տարի է Հայաստանի դպրոցներում գրուել է դասական ուղղագրութեան ուսուցման փորձնական դասընթացը, որը ղեկավարում է Փարիզի «Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութիւնը: Մենք եղել ենք երեւանի, նաեւ Մասիսի ու Արարատի մարզերի այդ դպրոցներում: Երեխաներ, որ խօսում են ղիւղական լեզուով, երբեմն գրում են նաեւ իրենց բարբառային ուղղագրութեամբ: Այդ երեխաները ինչպէս էին բանաւոր խօսքում մեկնաբանում արեւմտահայ հեղինակներին, որ ուղղակի հիացմունք էր պատճառում: Յետոյ...

Պրոֆ. Բաղիկեան - Տիկ. Գալֆայեան, արեւմտահայերէնում կայ մի 250 բառ, որ բառամիջում գրուում է «օ»: Մեզք չի՞ երախան, որ 250 անկանոն բառ սովորի: Եւ երկրորդ՝ ասացէք խնդրեմ, մեր Սփիւռքահայութիւնը, որ գնալով նուազում եւ մի բոլո է դառնում, հիմա ինչո՞ւ են ուզում, որ գնալով աւելի բարգաւաճող, ընդարձակուող մի ամբողջ Հայ ժողովուրդ, որ մի հինգ-եօթը միլիոն է երեւի եւ որ խօսում է արեւելահայերէն, ինչ որ կէս միլիոն, կամ շատ շատ՝ մէկ միլիոն արեւմտահայերի առաջարկով դառնան անգրագետ եւ սկսենք արեւմտահայերէնով խօսել:

Հ. Գ. Փ.- Նախ ձեր առաջին հարցումին պատասխանեմ: Գիտե՞ք, ուրիշ լեզուներու մէջ մէկ հնչիւնին երբեմն չորս տառ կը համապատասխանէ եւ աշակերտները կը սորվին «առանց յոգնելու...»: Ինչո՞ւ Հայաստանցի երախաները չեն կրնար սորվիլ 250 բառ: Ինչ կը վերաբերի երկրորդ հարցին, թէ ինչո՞ւ այս ուղղագրութիւնը փոխենք՝ հետզհետէ թիւով նուազող Սփիւռքահայերուն համար, ըսեմ որ քանա՛լը նշանակութիւն չունի, թիւի վրայ չէ հարցը, այլ՝ ո՞րն է ճիշդը եւ ո՞րն է սխալը: Ես քիչ առաջ «համարաբայլ-յամարաբայլ» եւ «յոռի-հոռի» օրինակներով փաստեցի թէ Հայաստանի արեւելահայերէնը ինչ վնաս կը կրէ ներկայ հայաստանեան ուղղագրութեան պատճառաւ, երբ ասոնց

Աման ահագին բառեր դատապարտուած են անհետանալու հալ լեզուի բառապաշարէն, աղքատացնելով մեր լեզուն: Հիմա անդրադառնամ ձեր յառաջ քաշած երրորդ տուեալին, որու համաձայն մեսրոպեան ուղղագրութեան վերագարձի պարագային Հայաստանցիք անգրագետ պիտի դառնան եւ... պիտի սկսին արեմտահայերէն խօսիլ, ինչ որ ամէնէն աւելի զարմանալի եւ անհեթեթ վարկածն է: Ձեր մօտ այսպիսի սխալ գաղափարներ տարածած են: Բայց ինչո՞ւ մարդիկ անգրագէտ դառնան: Եթէ որոշուի մեր ազգային ուղղագրութիւնը վերականգնել, 4-5 կանոնի տարբերութիւն կայ: Այդ 4-5 կանոնը Հայաստանցի երախան դպրոցի մէջ չի՞ կրնար սորվիլ: Ֆիզիկա, մաթեմատիկա, աստրոֆիզիկա սորվողները պիտի չկարենա՞ն հայերէնի ուղղագրութիւնը սորվիլ: Ինչո՞ւ համար այսքան կը ստորագնահատէք ձեր ժողովուրդը:

Հաղորդավար.- Վերջին հարցս է. ինչո՞ւ համար լեզուաբանները դէմ են որ ուղղագրութիւնը փոխուի:

Հ.Գ.Փ.- Առաջին պատճառը այն է, որ մեր լեզուաբանները 70-80 եւ աւելի տարիք ունեցող մարդիկ են, որոնք դիւրաւ չեն կրնար փոխուիլ: Բնութեան օրէնքը այդպէս է: Այդ մարդիկը սովետական ժամանակաշրջանին պատրաստուած, սովետական ուղղագրութեամբ իրենց ուսումը ստացած, իրենց գրքերը գրած, փառք ու պատիւի արժանացած մարդիկ են: Հետեւաբար հիմա չեն կրնար ընդունիլ, որ այսօր փոխուի այն ուղղագրութիւնը, որ կենսագրութիւն է դարձած իրենց համար: Երկրորդ, անոնք կը վախնան որ սովետական ժամանակաշրջանին իրենց գրած ու հրատարակած գրքերը ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառաւ այլեւս չեն կարողացուիր: Մինչդեռ նկատի չեն առնել, որ այդ գրքերը երկրորդ կեանք մը կրնան ունենալ՝ մեսրոպեան վերականգնուած ուղղագրութեամբ վերհրատարակելով: Երրորդ պատճառն ալ անիմաստ գերակայութեան զգացում մըն է, որ այս սրահի մէջ ալ չնչեց, «Մենք շատուոր ենք, պետութիւն ենք, մինչ դուք ձուլուելու էք դատապարտուած: Ինչո՞ւ մեր ուղղագրութիւնը փոխենք ձեզի համար»:

Հաղորդավար - Մէկ բոլորէում կարո՞ղ էք ամփոփել:

Հ.Գ.Փ.- Թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ Հայաստանի համար փրկութիւնը մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումն է: Այդպիսով կը վերահաստատուի գրաւոր հաղորդակցութիւնը Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ, կը կարողանանք Հայաստանեան դասագրքեր եւ մանկապատանեկան գրականութիւն մատուցանել մեր նոր սերունդին, իսկ Հայաստանի հայերէնն ալ կը վերադառնայ իր արմատներուն եւ կը փրկուի աղքատանալէ, օտար արմատներու վրայ հայերէնի պատուաստումներ ընելէ, համանունները կը փրկուին կորուստէ, ժողովուրդն ու նոր սերունդը կը կարողանան կարգալ արեւմտահայ, Սփիւռքահայ գրականութիւն եւ մամուլ, Հայաստան-Սփիւռք կապը կը վերահաստատուի եւ կարելի կը դառնայ որպէս «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» ներկայանալ աշխարհի:

Ռ. Ա. - (Յոյց տալով իր համախոհներու խումբը) - Տեսէք, այստեղ կան խմբագիրներ, համալսարանի պրոֆեսորներ, դոցենտներ, եւլն.: Նրանք բոլորը գիտեն ինչ կը նշանակի բարդացում, խճողում դասական ուղղագրութիւնը պատուաստել մեզ: Եթէ մեր Ապատակն է մէկ ազգ, մէկ կաթողիկոս, մէկ լեզու, ապա եկեք սկսե՞ք անլի էական բաներից: Իսկ ուղղագրութիւնը այսօր Հայաստանի Հանրապետութեան բնակչութեան համար միս ու արիւն է դարձել: Ջրկել մեզ դրանից անընդունելի է, որովհետեւ այն գիտականօրէն աւելի ճիշդ է, չնչիւնական տեսակէսից:

Հաղորդավար.- Թոյլ տուէք շնորհակալութիւն յայտնել զրոյցի համար: Ողջունէք մեր հիւրերին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ.- Այս բանավէճը, հակառակ իր թերութիւններուն, յամենայն դէպս յառաջընթաց մը կարելի է համարել, քանի որ առաջին անգամ ըլլալով Հայաստանի մէջ հրապարակային վիճարկումի ենթարկուեցաւ ուղղագրութեան ցարդ թապու եղող նիւթը՝ Հայաստանցի եւ Սփիւռքահայ հայագէտներու միջեւ: Եթէ նկատի առնենք որ 1999էն ի վեր տեղի ունեցան Հայաստան-

Ափիւռք երկու խորհրդաժողովներ, Հայ Գրողներու երկու Համագումարներ եւ մանաւանդ Հայագիտական Միջազգային Համաժողով մը եւ ո՛չ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղադրութեան մասին զեկուցել կամ խօսիլ, կրնանք մտածել որ տեղաշարժ մը կատարուած է: Թերեւս Անթիլիասի մէջ Արամ Ա. Կաթողիկոսի զլիսաւորութեամբ կայացած Համասփիւռքեան Կրթական Համաժողովի շնորհիւ եղաւ այս տեղաշարժը, քանի որ այնտեղ արձարծուեցաւ ուղղադրութեան հարցը եւ Հայաստանի Գրողներու Միութեան Նախագահ Լեւոն Անանեան, որ յատկապէս հրաւիրուած էր, համաձայն գտնուեցաւ որ անհրաժեշտ է այլեւս ուղղադրութեան հարցի մասին հրապարակաւ խօսիլ եւ Հայաստան վերադարձին հեռատեսիլէն ալ նոյն յայտարարութիւնը ըրաւ: Ամէն պարագայի, այս բանավէճը երեւոյթ մըն է, որու արձարծած կէտերը կ'արժէ առանձինն քննել յետագային:

Փարիզ, 7 Նոյեմբեր, 2004 թ.

Տպուած՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 23 Նոյեմբեր 2004.

19. ԲԱՑ ԵՄԱԿ՝

Հայաստանի Հանրապետութեան
կրթութեան նախարար
ՊՐ. ՄԵՐԳՕ ԵՐԻՑԵԱՆԻՆ

Յարգելի Պր. Երիցեան,

Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթի 10 Նոյեմբեր 2004 ի թիւին մէջ տպագրուեցաւ Հայրենի բանաստեղծ Նորոգ յանգուցեալ Լեւոն Միրիջանեանի «Անհամոզիչ եւ տարօրինակ» խորագրուած յօդուածը, որ հանրութեան սեփականութիւնը կը դարձնէ Ձեր կողմէ ուղարկուած նամակ մը, որուն մէջ Դուք, որպէս Հայաստանի Կրթական Նախարար, կը ներկայացնէք Հայաստանի լեզուական քաղաքականութիւնը՝ ուղղագրութեան խնդրի վերաբերեալ: Այդ նամակը պատասխան մըն է Մեսրոպեան ուղղադրութեան Հայաստանի մէջ արգիլման 82րդ տարելիցի առթիւ 4 Մարտ 2004 թուականին Լեւոն Միրիջանեանի զլիսաւորութեամբ հայրենի 26 մտաւորականներու Ազգային ժողովի Նախագահ Արթուր Պաղտասարեանին յղած բողոքի նամակին, որով կը պահանջէին ազգային ուղղադրութեան վերականգնումի հարցը քննարկել Ազգային ժողովի մէջ: Եւ ահա, Ազգ. ժողովի Նախագահ Պր. Պաղտասարեանի կարգադրութեամբ Դուք կը պատասխանէք 26 մտաւորականներու բողոք-համախօսականին:

Տրուած ըլլալով որ ուղղադրութեան հարցը կը վերաբերի համայն Հայ ժողովուրդին, ճիշդ կը գտնենք որ Պր. Միրիջանեան մամուլի միջոցաւ հանրութեան սեփականութիւնը դարձուցած է Ձեր նամակը, որմէ կը տեղեկանանք Հայաստանի պետական կեցուածքին՝ Ձեր պրիսմակէն դիտուած ու ներկայացուած:

1՝ Տե՛ս Տխուր տարելիցին յուսատու նշումը. «Յառաջ» օրաթերթ, 11 Մարտ 2004:

ծուած օրէն ի վեր 15 դար թէ՛ արեւմտահայ եւ թէ՛ արեւելահայ ժողովուրդներու կողմէ «մեսրոպեան» կոչուելէ յետոյ 4 Մարտ 1922ին, սովետական հրամանագրով (Դեկրետով) Հայաստանի մէջ դադրեցաւ կոչուելէ «մեսրոպեան», որ անկէ ի վեր թապուի վերածուած բառ մըն է: Հայաստանի լեզուաբանները իրենց երեւակայական եւ ստեղծագործական բոլոր կարողութիւնները կ'օգտագործեն տարբեր բացատրութիւններ գտնելու եւ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը չօգտագործելու համար: Այդպէս է որ կը հանդիպինք «հին ուղղագրութիւն», «գրաբարի ուղղագրութիւն», «արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւն», «գրասական ուղղագրութիւն» բացատրութիւններուն: Ամէն հնարք ի զօրու է, շրջանցելու համար «Մեսրոպեան» բառը, որ ելեքտրական բաց թելի մը նման ելեքտրական ցնցումի կ'ենթարկէ լսողին մարմինը Հայաստանի մէջ...: Ժողովուրդը, մանաւանդ մտաւորականները չեն գիտեր ինչպէ՞ս վարուիլ՝ իրենց պաշտօնը չկորսնցնելու համար, կը սարսափին «մեսրոպեան ուղղագրութիւն» բացատրութիւնը օգտագործելէ, կը խուսափին այս նիւթի մասին խօսելէ: Մամուլը ուղղագրութեան հարցի մասին ռեւէ Սփիւռքահայոց յօդուած չի տպագրեր: Սովետական Միութեան ամենադաժան տարիները յիշեցնող վախու այս մթնոլորտը, որ իրականութեան մէջ մարդու իրաւունքներու բռնաբարում մըն է, համապատասխան է արդեօք ժողովրդավարական սկզբունքներու, որոնց կը ձգտի ներկայիս Հայաստան: 13 տարի է որ ազատ եւ անկախ է Հայաստան, բայց արդեւքն ալ, պատիժի վախն ալ դեռ կը շարունակեն մնալ ի զօրու, քանի որ 1922ի դեկտեմբերէն ընդունած:

1դ) Զեր նամակի յաջորդ պարբերութիւնը հետեւեալն է.- «Ուսանք էլ յիշեալ պահանջը մեկնաբանում են տրամաբանօրէն հակասակ ուղղութեամբ, առաջարկում են 1922 թ. բարեփոխում և 1940թ. լրամշակուած ուղղագրութիւնը տարածել Սփիւռքում, վկայակոչելով այդ ուղղագրութեան դիրմունքիւն ու գրական հայերէնը պետականօրէն կանոնարկելու Հայաստանի Հանրապետութեան անհամեմատ մեծ հնարաւորութիւնները: Երկու մօտեցումներն էլ անընդունելի են ու ժամանակավրէպ»:

Յարգելի Պր. Երիցեան, թոյլատրեցէք որ ձեզի յիշեցնենք, թէ 1922 թուականէն մինչեւ իր փլուզումը, խորհրդային Միութիւնը իր բոլոր նիւթական եւ բարոյական միջոցներով միշտ փորձած է արեւելահայերէնի հիմքով այդ սովետական ուղղագրութիւնը տարածել Սփիւռքի մէջ եւ չէ յաջողած: Ի վերջոյ, յուսահատելով, մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրքեր սկսած է ուղղակի Սփիւռք՝ Սփիւռքահայերը սիրաշահելու նպատակով: Այնպէս որ Սովետ. Միութեան չյաջողածը, Հայաստան, իր ներկայ տկար միջոցներով չէ որ պիտի կարենայ իրագործել: Սակայն անշուշտ որ կրնայ միակողմանիօրէն, Հայաստանի պետական լեզուն հռչակել գրական արեւելահայերէնը եւ կանոնարկել ներկայիս գործող ուղղագրութիւնը: Բայց այդ պարագային պետք է գիծ քաշէ Սփիւռքի վրայէն՝ իր ամբողջ քաղաքական, տնտեսական, մշակութային հետեւանքներով եւ ինքզինք յայտարարէ միայն Հայաստանի մէջ ապրող Հայաստանցիներու հայրենիքը: Ա՛յդ պայմանով եւ ա՛յդ գինով միայն կրնայ պահել ներկայ սովետական ուղղագրութիւնը, պատմութեան դատավճռին ենթարկելով ինքզինք: Սակայն երբեք չի կրնար Սփիւռքի վրայ ալ զայն տարածելու երազը փայփայել, հակառակ անոր «գիւրբիութեան»...:

Հայաստանցի լեզուաբաններու յիշեալ բաղձանքը, ուրեմն, միայն ցնորք է եւ հասկնալի է որ «անընդունելի ու ժամանակավրէպ» որակէք զայն: Բայց նոյն որակումը կարելի է տալ Հայաստանի, Պարսկաստանի եւ Սփիւռքի մտաւորականներու պահանջքին ալ, որոնք հաւատարմութեամբ պահպանած են Հայոց հպարտութիւնը կազմող եւ իրենց պատմական ժառանգութիւնը եղող մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Սակայն, ներկայիս, ազգային մշակութային միասնութեան ի խնդիր կ'ուզեն հասարակաց մէկ ուղղագրութիւն ունենալ, հետեւաբար խորհրդակցաբար կատարել կարելի փոփոխութիւնները, որոնք գիտական համոզիչ հիմքերու վրայ խարսխուին: Խորհրդաժողովը այս նպատակին կ'առաջնորդէ, ուստի ուղղունելի է:

1դ) Զեր վերոյիշեալ նամակին մէջ կը գրէք.- «Պետութեան լեզուական քաղաքականութիւնը խարսխում է հանրապետութեան լեզուա-

բանների եւ մանկավարժների ճնշող մեծամասնութեան, ինչպէս նաեւ Սփիւրքի շատ մտատրականների միասնական կարծիքի վրայ»:

Այս արտայայտութիւնը բացարձակապէս ճիշդ է, քանի որ պետութեան լեզուական քաղաքականութիւնը կրնայ խարսխուիլ միայն «Լեզուի մասին օրէնք»-ի վրայ, որուն մէջ ճշուած չէ լեզուաբաններու կարծիքը: Որեւէ օրէնք կարծիքներով չի զբաղիր: Հայ լեզուն Հայաստանցի ափ մը լեզուաբանի սեփականութիւնը է, այլ կը պատկանի համայն Հայ ժողովուրդին, որուն անբաժան մասն է Սփիւռքահայութիւնը: Արդ, Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդածողովներու, Հայ Գրողներու երկու ժողովներու, ինչպէս նաեւ Հայագիտական Միջազգային Առաջին Համաժողովի ընթացքին ուղղադրութեան հարցը Սփիւռքի եւ Հայաստանի հայագէտներուն հետ համակողմանիօրէն քննարկելու եւ հայերէնի ուղղադրութեան միասնականացման մասին որեւէ որոշում ընդունելու կարելիութիւն չստեղծուեցաւ: Այնպէս որ, ուղղագրութեան մասին պետութեան լեզուական քաղաքականութիւնը կրնայ խարսխուիլ միայն «Լեզուի մասին օրէնք»-ի վրայ, որ կը պատգամէ ուղղագրութիւններու միասնականացումը: Իսկ Հայաստանցի այն լեզուաբանները, որոնք կ'ուզեն ներկայ ուղղադրութիւնը անփոփոխ պահել, հետեւաբար հակառակ են ուղղադրութեան միասնականացման, պարզապէս հակառակ կը գործեն շէ «Լեզուի մասին օրէնք»-ին:

2ա) Ձեր նամակի երկրորդ բաժնին մէջ կը յայտնէք թէ «շէ լեզուական քաղաքականութեան պետական ծրագրով նախատեսուած է ուղղագրութեան հարցերին նուիրուած միջազգային խորհրդածողովի անցկացում (2005 թ.)»: Շատ ուրախալի լուր մըն է ասիկա, եթէ իրականութիւն դառնայ: Սակայն չենք գիտեր, թէ գործնականին մէջ ի՞նչ արդիւնք կու տայ, տրուած ըլլալով, որ նախորդ խորհրդածողովներուն մասնակցող Սփիւռքահայ մտաւորականները այլեւս չեն հաւատար Հայաստանի կողմէ տրուած խոստումներուն: Շատեր կ'ըսեն՝ «Հայաստանցիք մեզ աղբիւր կը տանին ու ծարաւ ետ կը դարձնեն»: Այնպէս որ յայտնի է, թէ քանի՞ հոգի պիտի ուզէ երթալ Երեւան եւ դարձեալ խարուիլ: Մանաւանդ, որ մասնակցու-

թեան պայմանները այնպիսին են, որ մասնակցելու տրամադիր եղողներն իսկ խրտչեցընելու կը ծառայեն: Զուրը պատէն վեր հանելու յետին նպատակ մը կը նշմարուի: Արդարեւ, ըստ Ձեր նամակին, «խնդրին գործնական բնոյթ տալու համար» կը պահանջուի, որ «շահագրգիռ մարմինները մշակեն համապատասխան ծրագիր, որը մասնաւորապէս ճշի միասնականացման գործընթացի փուլերը, անհրաժեշտ միջոցառումները, դրանց կատարման ժամկետները եւ պատասխանատուները, դրամատրոման ծաւալն ու աղբիւրները, կանխատեսուող վերջնական արդիւնքներն ու դրանց հետեւանքները մշակութային, քաղաքական ու բարոյական առումներով»:

Արդ, խորհրդածողովին մասնակցող մտաւորականները, որոնք ո՛չ տնտեսագէտ են, ո՛չ քաղաքագէտ, ո՛չ ալ անպայման մանկավարժ, որոնք չեն ճանչնար Հայաստանի ներքին կարգն ու սարքը, նուիրապետական դրութիւնը, պետական կառուցւածքը եւ անոր լծակները, ինչպէ՞ս կրնան «խնդրին գործնական բնոյթ» տալ: Խորհրդածողովին մասնակցող մտաւորականներու դերը կրնայ ըլլալ միայն ուղղագրութեան մասին խորհրդածել իրարու հետ եւ երբ համաձայնութեան մը լացին, իրենց եզրակացութիւնը առաջարկի ձեւով ներկայացնել պետութեան: Ատկէ անդին պետութիւնն է որ խնդրին գործնական լուծում պիտի տայ, դիմելով առաջարկը իրագործելու կարելիութիւն ունեցող տեղական կամ արտասահմանեան համապատասխան մարմիններու: Այնպէս որ, Ձեր վերոյիշեալ պահանջքը իր տարողութեամբ շատ գերիվեր է մտաւորականներու կարելիութիւններէն եւ այն կարծիքը կը յառաջացնէ թէ մասնաւոր կերպով ներկայացուած է, բոլորը խրտչեցընելու համար:

Բացի այս կէտէն, կայ շատ մեծ արգելք մը, այս Խորհրդածողովի յաջողութեան առջեւ ցցուած: 4 Մարտ 1922ի դեկրետն է այդ արգելքը, որ Հայաստանի տարածքին «արգիլեալ» դիրքի մէջ կը պահէ մետրոպէան ուղղագրութիւնը, հետեւաբար ո՛չ քի հաւատք կը ներշնչէ թէ խորհրդածողովը կրնայ կայանալ եւ արդիւնաւետ ըլլալ: Այդ օրէնքը այնքան ատեն որ ի զօրու է, կարելի է միասնականացման մասին խօսիլ, այլ, կողմերը իրենց դիրքերուն վրայ միայն կրնան մնալ: Արդէն տեսնուե-

ցաւ թէ ինչ պատահեցաւ նախորդ խորհրդաժողովներուն: Այդ օրէնքը պէտք է ջնջուի, որպէսզի երկու կողմերն ալ հասկնան թէ ջուր պէտք է աւելցնեն իրենց գինիին մէջ՝ ազգային միասնութեան ի խնդիր: Այլապէս, սփիւռքահայ մտաւորականները, նախկին խորհրդաժողովներու ժխտական միջնորդութեամբ եւ չկամութիւնը վերջիւ ի վեր կ'ամ պիտի չերթան Երեւան ու պիտի չմասնակցին խորհրդաժողովին եւ կ'ամ, նոյնիսկ եթէ մասնակցին, իրենց կարծիքները պիտի պահեն: Իսկ Հայաստանցի լեզուաբանները, որոնք բացարձակապէս կողմնակից չեն ուղղագրութեան որեւէ փոփոխութեան եւ ամէն առթիւ «մերը մեզի համար շատ լաւ է եւ ամենահիշդ ուղղագրութիւնն է» կ'ըսեն, այդ օրէնքին կ'ընդդիմանան ամուր պիտի մնան իրենց անդիջող եւ յամառ կեցուածքներուն վրայ, ջանալով «ցատկեցնել», հեռացնել խորհրդաժողովով յառաջ եկած «վտանգը»: Երկու պարագային ալ խորհրդաժողովը դատապարտուած է անյաջողութեան:

Արդ, բոլորովին տարբեր կ'ըլլայ Խորհրդաժողովի արդիւնքը, եթէ նախապէս պետութեան կողմէ վարչականօրէն ջնջուած ըլլայ 4 Մարտ 1922ի դեկրետը: Այդ վերջին սովետական օրէնքին ջնջումը չի նշանակեր բնաւ, որ պետութիւնը մետրոպեան ուղղագրութիւնը կը վերականգնէ Հայաստանի մէջ: Չի նշանակեր որ այդ օրումն սկսեալ ամբողջ գրագրութիւնը մետրոպեան ուղղագրութեամբ տեղի պիտի ունենայ, մասնաւորապէս մետրոպեանով պիտի փոխարկուին: Այլ պարզապէս, այդ օրէնքի ջնջումով մետրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլեալ ըլլալէ կը դադարի եւ աշխարհին կը ներկայանայ որպէս «միասնականացող կողմ»: Այսպիսով Հայաստանի Հանրապետութեան «լեզուի մասին օրէնք»ը, յստակ իմաստ կը ստանայ, քանի որ այդ օրէնքին մէջ նշուած չէ թէ Հայաստանի մէջ այժմ օգտագործուող ուղղագրութիւնը որո՞ւ հետ եւ ինչպէ՞ս պիտի միասնանայ: Միասնականացման գործընթացին մէջ երկու կողմերէն մէկը բացակայ է ներկայիս: Մետրոպեան ուղղագրութիւնը պէտք է դադարի արգիլեալ ըլլալէ, որպէսզի կարենայ միասնականանալ ներկայ ուղղագրութեան հետ, ինչպէս որ բանտարկեալ մը պէտք է արգարացուի եւ տիրանայ իր ազատութեան:

ա) Այդ դեկրետի ջնջումով Հայաստանի յամառ լեզուաբանները կը հասկնան թէ «Մեզի համար ուղղագրութեան հարց չկայ» ըսելը անօգուտ է, քանի որ պետութեան նպատակը ուղղագրութիւններու միասնականացումն է: Այն ատեն կը զիջանին Սփիւռքահայ Հայագէտներու հետ ժողովրդավարական սկզբունքներով եւ համերաշխօրէն քննարկել միասնականացման գործընթացը եւ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ, առանց լեզուի հիմնական սկզբունքներուն վնասելու տեսնել թէ ի՞նչ փոփոխութիւններ կարելի է կատարել՝ միասնականացնելու ուղղութեամբ երկու ուղղագրութիւնները:

բ) Այդ դեկրետի ջնջումով Սփիւռքահայ մտաւորականներն ալ վստահութիւն կ'ունենան թէ զուր տեղը չէ որ Հայաստան պիտի երթան՝ 2005ի Խորհրդաժողովին մասնակցելու: Խորհրդաժողովի ընթացքին կ'որոշուի նաեւ թէ «միասնականացած» ուղղագրութիւնը քանի տարի յետոյ պիտի սկսի գործել Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ, այսինքն ի՞նչ տեւողութիւն պիտի ունենայ անցումային շրջանը:

գ) Այդ դեկրետի ջնջումով կը կարողանանք նաեւ ճակատագրաց տօնել Գրեթու Գիտի 1600 ամեակը յատուցելու տարի: Որովհետեւ չափազանց անհեթեթ կացութիւն մը ստեղծուած է ներկայիս, երբ Հայաստանի Իշխանութիւնները կը պատրաստուին համազգային շուքով տօնել Գրեթու Գիտի 1600 ամեակը, մինչ հանճարեղ գիտարար եւ մեծ ուսուցիչ Մետրոպ Մաշտոցի ատեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը կը շարունակեն պաշտօնապէս «արգիլեալ» մնալ Հայաստանի մէջ: Ինչպէ՞ս կարելի է արգիլուած այբուբենի մը 1600ամեակը տօնել: Ինչպէ՞ս կարելի է փառաբանել գիտարար Մետրոպը՝ իր այբուբենը մետրոպեան չկոչելով եւ զինք զրկելով հայրական իրաւունքէ: Տեսնուած բան է որ անարգանքն ու փառաբանութիւնը միասնաբար արտայայտուին: Ինչպէ՞ս կարելի է իր ստեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը անջատել իրարմէ եւ 1922 էն ի վեր Ե-ի արտաքսումով անդամահատուած այբուբենի միայն 35 տառերուն 1600ամեակը տօնել: Եւ ինչպէ՞ս կարելի է Գրեթու Գիտի 1600ամեակը փառաբանել, երբ արգիլուած է Մետրոպի նշանակած գիրերու անունը:

ներն իսկ կոչել ի՛ր անուանածին նման: Անոնք ներկայիս կը կոչուին ա, բը, գը, դը, ե, զը, է, ը, թը...եւլն.:

Այդ դեկրետի ջնջումը կը փրկէ պատիւը Հայաստանի Իշխանութիւններուն եւ ամբողջ ազգին: Նաեւ կարելիութիւն կու տայ հանդարտ մթնոլորտի մէջ, հաւասարե հաւասար կայացնելու խորհրդածողովը:

2բ) Ձեր նամակէն կը տեղեկանանք երկրորդ լաւ լուրի մը, թէ պետութիւնը կը ծրագրէ «Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ մշակութային, կրթական, լեզուական եւ ուղղագրական տարբերութիւնների հետեւանքով յառաջացած անջրպետը մեղմացնելու նպատակով ՀՀ հանրակրթական դպրոցների միջին եւ բարձր դասարաններում աւանդել գրաբար եւ արեւմտահայ լեզու, նաեւ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գրականութիւն, լիարժէք ծրագրով»:

Շատ ճիշդ կողմնորոշում մըն է ասիկա, որու շնորհիւ Հայաստանցի Հանրակրթական դպրոցներու աշակերտները իրենց մայրենի լեզուն եղող արեւելահայերէնի կողքին պիտի ճանչնան նաեւ արեւմտահայ Հարուստ լեզուն, իր քերականութեամբ, ուղղագրութեամբ եւ իր նրբութիւններով, նաեւ՝ գրաբարը, որ բոլորիս մայր լեզուն է: Մեծ առաւելութիւն մըն է սա, որ պիտի Հարստացնէ Հայաստանցի աշակերտին մտաւոր աշխարհը ու իրեն կարելիութիւն պիտի տայ Հաղորդակից ըլլալու իր նախնիներու, նաեւ սփիւռքահայ ազգակիցներու գրականութեան եւ լեզուամտածողութեան: Ի պատիւ ձեզի, պէտք է ըսել, որ այսպիսի ծրագիր մը փորձարկուած է արդէն երեք տարիէ ի վեր Հանրակրթական 12 դպրոցներու մէջ, Ձեր իսկ հրամանով, յարգելի Պր. Նախարար, Փարիզի «Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեանն եւ Երեւանի Խաչատուր Աբովեանի անուան Մանկավարժական Համալսարանի «Սփիւռք» Կեդրոնի (տնօրէն՝ տոքթ. պրոֆ. Սուրէն Դանիէլեան) Հետ միասնաբար, եւ մեծ խանդավառութիւն ստեղծած՝ աշակերտական-ծնողական շրջանակներու, ինչպէս նաեւ ուսուցիչներու մօտ, որոնք մեծ եռանդով կը դասաւանդեն: Ուրեմն, կրկնակի է մեր ուրախութիւնը, որ մեր փորձը գրական ընդունելութիւն գտած է եւ պետութիւնը կը ծրագրէ այս փորձնական դասընթացքը ընդհանրացնել, որով պիտի

Հարստանայ եւ խորանայ Հայ լեզուի իմացութիւնը Հայաստանի նոր սերունդին մօտ: Մենք կը հաւատանք որ Հայոց լեզուի ամենախոր ուսուցումը պէտք է կատարուի Հայոց հայրենիքին մէջ:

2գ) Համաձայն ենք Ձեզի Հետ, երբ կ'ըսէք թէ այս նիւթերը թէեւ կը դասաւանդուին ներկայիս ալ, սակայն ո՛չ լիարժէք ծաւալներով: Ըսել կ'ուզէք որ կը դասաւանդուին շատ հարեւանցի կերպով եւ շատ քիչ ժամաքանակով: Սակայն հարցը միայն ծառայ վրայ չէ, այլ մնաւանդ՝ ճիշդ դասաւանդութեան: Անհրաժեշտ է, որ արեւմտահայ լեզուն եւ գրականութիւնը, նաեւ գրաբարը ուսուցուին իրենց բնական մետրոպոլիտան ուղղագրութեամբ: Այս տեսակէտով մեր գիտական քննադատութիւնները ներկայացուցած ենք արդէն հրատարակուել, 10րդ դասարանցիներու համար պատրաստուած դասագրքի կապակցութեամբ. հեղինակներ՝ լեզուաբան ակադեմիկոս Գէորգ Ջահուկեան եւ Ֆ. Խլղաթեան (տե՛ս Յօդուած 3): Այդ գրքին մէջ մէկ բառ իսկ չկայ թէ Հայաստանի ուղղագրութիւնը 1922 թուականէն ի վեր փոխուած է: Այս պարագան գաղտնի պահուած է: Բացի ասկէ, արեւմտահայ լեզուի քերականութիւնը կ'ուսուցուի Հայաստանեան ներկայիս գործող ուղղագրութեամբ, ինչ որ անընդունելի է: Այդ պատճառաւ ալ ահագին սխալներ յառաջացած են: Միայն եւ խեղաթիւրուած ուսուցումը աւելի վնասակար է, քան ուսուցման բացակայութիւնը: Այդպիսի «դասագիրք» մը անմիջապէս պէտք է վերցուի հրատարակէն:

Ամէն պարագայի, գրական կը գտնենք հայերէնի ուղղագրութեան ճակատագիրը որոշելու նպատակով Սփիւռքի եւ Հայաստանի հայագէտներուն հետ խորհրդածողով կազմակերպելու Ձեր որոշումը, ինչպէս նաեւ Հայաստանի Հանրակրթական դպրոցներուն մէջ արեւմտահայ լեզու եւ գրականութիւն աւանդելու Ձեր մտադրութիւնը: Այսպիսով, Ձեր բառերով իսկ «Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ մշակութային-կրթական, լեզուական եւ ուղղագրական տարբերութիւնների հետեւանքով յառաջացած անջրպետը» կը վերացուի: Եւ ուղղագրութիւնը, որպէս գրական լեզուի հիմքը, օտարաց-

ման վտանգի դէմ միասնական հայկական ուժ մը կը դառնայ, փոխանակ իրարու հակադիր երկու մասի բաժնելու Հայ ժողովուրդը:

Յարգանք՝

Ի դիմաց
«Մաշտոց», Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութեան՝
Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Փարիզ, 25 Նոյեմբեր, 2004 թ.

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, Փարիզ, 17 Դեկտեմբեր 2004. արտատպում՝
«Նոր կէանք», Լոս Անճելէս, 24 Փետրուար 2005.

**20. ԱՌԱՋԱՐԿ՝ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒԿ
ՆՈՐՅՐԳԱԺՈՂՈՎԻ ՅԱԶՈՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՄԱՐ**

4 Մարտ 1922ի Դեկրետով (հրամանագիրով) հայերէնի ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութեան փոփոխութիւնը մեծ վէճերու դուռ բացած է Հայաստանի եւ Սփիւռքի մտաւորական շրջանակներուն միջեւ վերջերս: Այդ անխմաստ վէճերը արդիւնք են հետեւեալ կացութեան:

Հայաստանի անկախացման օրերուն, ժողովուրդի մէջ վերադարձնած ազգային զգացումի հետեւանքով մտաւորականութիւնը կը յուսար, որ փոխուող օրէնքներու, հաստատուող Ազգային Սահմանադրութեան, վերականգնուող ազգային դրօշի, փառերգի եւ դրամանիշի նման կարելի պիտի ըլլար նաեւ վերականգնել ազգային Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Մեծ եղաւ մտաւորականներու յուսախաբութիւնը, երբ ազգային շարժումը իր թափը կորսնցուց քաղաքական-տնտեսական վերի-վայրումներու մէջ եւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մնաց միակ բացառութիւնը, որ չվերականգնուեցաւ: Ընդհակառակը, Սովետական իշխանութեան կողմէ 1922ի հրամանագրով պարտագրուած արեղնական հիմքով սովետական ուղղագրութիւնը մնաց ի զօրու, մինչեւ այսօր:

Ազգային շարժումը ցոյց տուաւ սակայն, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը ինչքան շատ պաշտպաններ ունի Հայաստանի թէ Սփիւռքի մտաւորական դասակարգին մէջ: Այս պարագան աւելի շեշտուեցաւ Լեզուի Մասին Օրէնքի հաստատումով, որ կը պատգամէր թէ «Հայաստանի Հանրապետութեան պետական լեզուն հայերէնն է: Հայաստանի հանրապետութիւնը Ապաստում է հայերէնի ուղղագրութեան միասնականացմանը»:

Այս իրողութիւնը վտանգ մը նկատուեցաւ Հայաստանցի լեզուաբաններու որոշ խմբակի մը կողմէ, որոնք պահպանողական հոգեբանութեամբ եւ անցելապաշտութեամբ ուզեցին կանխել ա-

պագայ որեւէ ետգարձ չարժու՞մ դէպի Մեսրոպեան ուղղագրութիւն: Անտնք կ'ուզէին հաւատարիմ մնալ սովետական հրամանագրով հաստատուած գործող ուղղագրութեան: Ուստի ջանացին Հայաստանի Իշանութիւններուն թելադրել որ Լեզուի մասին Օրէնքը փոփոխութեան ենթարկուի եւ անոր մէջ նշուի թէ «Հայաստանի պետական լեզուն գրական արեւելահայերէնն է՝ Աերկայիս գործող ուղղագրութեամբ»: Բարեբախտաբար օրէնքը մնաց անփոփոխ:

Լեզուաբաններու այս ոտնձգութիւնը նոր թափ տուաւ գործող ուղղագրութեան դէմ ընդդիմութեան: Սկսան լոյս տեսնել Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջող յօդուածներ, յատկապէս Սփիւռքի մէջ, քանի որ կարելի էր զանոնք հրատարակել Հայաստանի թերթերուն մէջ:

Մեսրոպեան ուղղագրութեան կողմնակիցներու համար ազգային ուղղագրութեան վերականգնումը անհրաժեշտ է, որովհետեւ աշխարհով մէկ ցրուած Հայ ժողովուրդի բոլոր հատուածներուն մէջ գրաւոր լեզուի նոյնութիւնը պահպանելը մեր ազգային-մշակութային միասնականութեան հիմնաքարն է: Մեր ազգային ուղղագրութիւնը մեր ազգային ինքնութիւնն իսկ է: Եւ ոեւէ ժողովուրդ չի կրնար ազգային երկու ինքնութիւն ունենալ: Երկու ուղղագրութիւնները մեզ տարբեր հոգեբանութիւն, տարբեր լեզուամտածողութիւն ունեցող երկու տարբեր մշակոյթներու տէր ժողովուրդներու կը վերածեն: Մինչդեռ մեր կարգախօսը պէտք է ըլլայ «Մէկ ազգ, մէկ ուղղագրութիւն»: Ոեւէ ժողովուրդ կրնայ բազմաթիւ բարբառներ օգտագործել, անոնցմով խօսիլ: Այսինքն բանաւոր լեզուն կրնայ բազմաթիւ ըլլալ, ինչպէս Արաբներու կամ Չինացիներու պարագային, սակայն պարտադիր է որ գրատր լեզուն մէկ ըլլայ, նոյնը ըլլայ եւ ապահովէ ազգային միասնութիւնը, գրատր հաղորդակցութիւնը:

Մեսրոպեան ուղղագրութեան կողմնակիցները փաստացի կերպով կը թուեն այն վնասները, որ գործող հրամանագրային ուղղագրութիւնը կը պատճառէ Հայ լեզուին, աղճատելով, աղքատացնելով զայն: Իսկ Հայաստանցի լեզուաբանները կը պնդեն, թէ սփիւռքահայ Հայագէտներու մօտեցումը գիտական չէ, անոնք մասնագէտ

չեն, անտեսելով նոյնիսկ անոնց գիտական աստիճանները: «Մեր ուղղագրութիւնը մեզի համար շատ լաւ է: Դասական ուղղագրութիւնը վերականգնելու համար անհրաժեշտ է գիտականօրէն հիմնաւորել անոր առաւելութիւնը» կ'ըսեն:

Սակայն հարց է, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան կողմնակիցները ո՞ր, ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս պիտի կարենան հիմնաւորել իրենց մօտեցումները: Այս նիւթը «Թապու» է Հայաստանի մէջ 1922էն ի վեր: Հայաստանի անկախացումէն առիւն ամէն նիւթի մասին կարելի է խօսիլ եւ գրել, բացի ուղղագրութեան նիւթէն: «Մեսրոպեան» բառը, ելեքտրական բաց թելի մը նման ելեքտրական ցնցումի կենթարկէ Հայաստանցի լեզուաբաններու մարմինը...: Ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ զանազան պետութիւններու ղեկավարներ չօգտագործելու համար «ցեղասպանութիւն» բառը, կը դիմեն «ողբերգութիւն», «տեղահանութիւն», «ցաւալի դէպքեր» եւլն. բացատրութիւններուն, Հայաստանի լեզուաբաններն ալ ստեղծած են «հին ուղղագրութիւն», «գրաբարի ուղղագրութիւն», «արեւմտահայերէնի ուղղագրութիւն», «դասական ուղղագրութիւն», «աւանդական ուղղագրութիւն» բացատրութիւնները, շրջանցելու համար «Մեսրոպեան» բառը: 1999ին եւ 2001ին տեղի ունեցան Հայաստան-Սփիւռք երկու խորհրդածողովներ, 2003ին տեղի ունեցաւ Հայագիտական Միջազգային Գիտաժողովը, նոյնպէս՝ Հայ Գրողներու Առաջին եւ Երկրորդ Համաժողովները: Ո՛չ մէկ անգամ թոյլատրուեցաւ ուղղագրութեան մասին զեկուցել, խօսիլ, բանավիճել, միասնականացման ձեւեր առաջարկել: Այնպէս որ յայտնի չէ, թէ վերջապէս ինչպէ՞ս կարելի պիտի ըլլայ փաստեր ներկայացնել լսել չուզող պահանջներու:

Արդ, ներկայիս յոյս մը կայ: Յայտարարուեցաւ, որ պետական ծրագրով նախատեսուած է ուղղագրութեան հարցերուն նուիրուած խորհրդածողովի անցկացում՝ 2005 թ. Սեպտեմբերին: Շատ ուրախալի լուր մ'է՞ն է սա:

Սակայն կայ շատ մեծ արգելք մը այս խորհրդածողովի յաջողութեան առջեւ ցցուած: 4 Մարտ 1922ի դեկրետն է այդ արգելքը, որ Հայաստանի տարածքին «արգիլեալ» դիրքի մէջ կը պահէ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը.

հետևաբար ո՛չ ոքի հաւատք կը ներշնչէ թէ խորհրդածողովը կրնայ արդիւնաւետ ըլլալ: Այդ օրէնքը այնքան ատեն որ ի զօրու է, կարելի չէ միասնականացման մասին խօսիլ, այլ, կողմերը իրենց զիբքերուն վրայ միայն կրնան մնալ: Այսպէս, Սփիւռքահայերը պիտի պահանջեն որ առանց այլեւայլի եւ Հանրապետութեան Նախագահի Հրամանագրով վերականգնուի Մետրոպեան ուղղագրութիւնը: Իսկ Հայաստանցի լեզուաբանները, որոնք բացարձակապէս կողմնակից չեն ուղղագրութեան որեւէ փոփոխութեան, այդ օրէնքին կռթնելով ամուր պիտի մնան իրենց անզիջող կեցուածքներուն վրայ: Երկու պարագային ալ խորհրդածողովը դատապարտուած է անյաջողութեան եւ հաւանական է որ վերջ գտնէ փոխադարձ անարգանքներով:

Արդ, բոլորովին տարբեր կ'ըլլայ խորհրդածողովի արդիւնը, եթէ նախապէս պետութեան կողմէ վարչականօրէն ջնջուած ըլլալ 4 Մարտ 1922ի դեկրետը: Այդ վերջին սովետական օրէնքին ջնջումը չի ճշանակեր բնաւ, որ պետութիւնը Մետրոպեան ուղղագրութիւնը կը վերականգնէ Հայաստանի մէջ: Չի ճշանակեր որ այդ օրուց սկսեալ ամբողջ գրագրութիւնը մետրոպեան ուղղագրութեամբ տեղի պիտի ունենայ, մասով, դասագիրք մետրոպեանով պիտի հրատարակուին: Այլ պարզապէս, այդ օրէնքի ջնջումով մետրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլեալ ըլլալէ կը դադարի եւ աշխարհին կը ներկայանայ որպէս «միասնականացող կողմ»: Այսպիսով «ՀՀ Լեզուի մասին օրէնք»ը յստակ իմաստ կը ստանայ, քանի որ այդ օրէնքին մէջ նշուած չէ թէ Հայաստանի մէջ այժմ գործող ուղղագրութիւնը որո՞ւ հետ եւ ինչպէ՞ս պիտի միասնանայ: Միասնականացման գործընթացին մէջ երկու կողմերէն մէկը բացակայ է ներկայիս: Մետրոպեան ուղղագրութիւնը պէտք է դադարի արգիլեալ ըլլալէ, որպէսզի կարենայ միասնականանալ ներկայ ուղղագրութեան հետ, ինչպէս որ բանտարկեալ մը պէտք է արգարացուի եւ տիրանայ իր ազատութեան: Դեկրետի ջնջումէն դեռ տարիներ յետոյ ներկայ ուղղագրութիւնը կրնայ գործող մնալ, անցումային շրջանի ընթացքին:

ա) Այդ դեկրետի ջնջումով Հայաստանի լեզուաբանները կը հասկնան թէ «Մեզի համար ուղղագրութեան հարց չկայ» ըսելը անօգուտ է, քանի որ պետութեան նպատակը ուղղագրութիւններու միասնականացումն է: Այն ատեն կը զիջանին սփիւռքահայ հայագէտներու հետ ժողովրդավարական սկզբունքներով եւ համերաշխօրէն քննարկել միասնականացման գործընթացը եւ առանց լեզուի հիմնական սկզբունքներուն վնասելու, հնարաւոր փոփոխութիւնները կատարել՝ միասնականացնելով երկու ուղղագրութիւնները:

բ) Այդ դեկրետի ջնջումով սփիւռքահայ մտաւորականներն ալ վստահութիւն կ'ունենան թէ գուր տեղը չէ որ Հայաստան պիտի երթան՝ 2005ի Սեպտեմբերին: Խորհրդածողովը կ'որոշէ նաեւ թէ «միասնականացած» ուղղագրութիւնը քանի տարի յետոյ պիտի սկսի գործել Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ, այսինքն՝ ի՞նչ տեւողութիւն պիտի ունենայ անցումային շրջանը: Այդ անցումային շրջանի ընթացքին ալ, տարբեր ժողովներով կը քննուին, թէ կա՞ն արդեօք կանոնակարգման կարօտող առկախ մնացած հարցեր, օրինակ՝ օտար բառերու պարագան, եւլն.:

Այսքան ուշացած խորհրդածողովը պէտք է որ զրական արգիւնքի մը հասնի: Այդ նպատակին հասնելու համար սակայն, Դեկրետի ջնջման նախապայմանը պէտք է ընդունուի: Հայերէնի ուղղագրութիւնը իր վրայէն պէտք է թօթափէ օտար տիրապետութեան մը վերջին հետքն ալ: Պէտք է ազգովին գիտակցինք, թէ մեր լեզուին, մեր ուղղագրութեան եւ մեր մշակոյթին տէրը մենք ենք եւ մենք պէտք է որոշենք թէ ո՞րն է մեր ազգի միասնութիւնը ապահովող, մեր ապագային համար նպաստաւոր ճանապարհը:

Տպուած՝ «Ազգ» օրաթերթ, Երեւան, արտատպում՝ «Նոր օր» շաբաթաթերթ, Լոս Անճելէս, 19 Փետրուար 2005.

21. ԴԱՍԱԼԵՈՒԹԵԱՆ ՅՈՐԴՈՐ՝ ՍՓԻՒՔԱՅԱՅՈՒՆ

Բարեկամներու միջոցաւ տեղեկացայ, որ Հայաստանեան «Ազգ» օրաթերթի մէջ յօդուածի ձեւով «նամակ» մը լոյս տեսած է ինծի ուղղեալ «Համադրութեան մեր գոյգ ուղղագրութիւնները» խորագրով եւ բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու Արծուի Բախչինեանի ստորագրութեամբ, որ իրականութեան մէջ պատասխան մըն է Պէյրութի «Շիրակ» ամսագրի Սեպտեմբերի թիւին մէջ իմ գրած մէկ յօդուածին: Բախչինեանի այս «նամակ»ը նոյնութեամբ լոյս տեսած է նաեւ 26 Փետրուար 2005ի «Ազգ» օրաթերթի Համացանցի կայքին վրայ, արտատպուած է նաեւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Նոր օր»ի վրայ, Նիւ-Եորք:

«Ազգ»ի խմբագրութիւնը, իր կողմէ քանի մը տողոցոց նախաբանով կ'ըսէ հետեւեալը.- «Արդէն 3-4 տարի «Ազգ»ը մերժում է տպագրել ուղղագրութեան հարցի շուրջ սփիւռքից թէ Հայաստանից ստացուած բազմաթիւ իրարադէմ յօդուածներ... բացատրելով, որ Աերկայ պահիմ ոչ Հայաստանի, ոչ էլ սփիւռքի գլխաւոր առաջնահերթութիւններից չէ այդ խնդիրը»:

«Ազգ»ի այս տողերէն իսկ կը յայտնուի, թէ ուղղագրութեան նիւթը թապու է Հայաստանի մէջ: Արդէն որեւէ Հայաստանեան թերթ չի հրատարակել ուղղագրութեան նիւթով յօդուած: Այս պատճառաւ է որ թէ՛ սփիւռքահայ եւ թէ՛ Հայաստանցի մտաւորականներս Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջող մեր յօդուածները ստիպուած կը հրատարակենք սփիւռքի թերթերուն մէջ: Պատասխան յօդուածներն են միայն որ կը հրատարակուին Հայաստանեան թերթերու մէջ, որոնք միշտ յառաջ կը քշեն Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձին համար Աերկայ պահու ապարմարութիւնը, ինչպէս կ'ընէ «Ազգ»ն ալ իր նախաբանով, հարցի «ոչ առաջնահերթութեան» գաղափարը տարածելով:

Բախչինեան պատմական առումով շահեկան կը գտնէ «ՀԱՅՆՌԷՆԻ ԿՐԵՄԼԻՆԵԱՆ ԾԱԿԱՏԱԳՐԷՆ ՄԻՆՉԵՆ ԱՅՍՈՐ» խորագրեալ յօդուածս, «Շիրակ»ի մէջ, ըսելով.- «Քիչերն են ծանօթ կարէն Ա. Սիմոնեանի «Կրեմլի յոյժ գաղտնի փաստաթղթերից մի քանիսը» գրքոյկին, որի վրայ հիմնուելով եւս մէկ անգամ դուք ցոյց էք տուել, որ՝ այո՛, Մոսկուայի անմիջական հրամանով է ի կատար ածուել Հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը փոխելու որոշումը: ...Ոչ ոք դրան չի կասկածում: Այդ փաստաթղթերի հրատարակումից յետոյ այլեւս ոչ ոք կասկածելու իրաւունք չի կարող ունենալ»:

Փառք Աստուծոյ, իմ պնդումներէս մէկը ապացուցուեցաւ: Յուսանք որ Հայաստանի այսօրուան լեզուաբաններն ալ Բախչինեանի նման ընդունին փաստը, թէ ուղղագրութեան փոփոխութեան պատճառը զուտ քաղաքական էր եւ այլեւս անիմաստ կերպով չպնդեն թէ Արեղեան արդէն 1892 թուականին փոփոխութեան առաջարկ մը հրատարակած էր, շատ լաւ գիտնալով հանդերձ թէ առանց 1922ի տիրահոլակ սովետական հրամանագրին, Արեղեանի առաջարկը մինչեւ այսօր կրնար մնալ իր դարակին մէջ, որպէս յիշատակ:

Բայց միթէ մինչեւ մեր օրերը սպասելու պէտք կա՞ր, գիտնալու համար որ 150 ազգերու ուղղագրութիւններու փոփոխութիւնը այդ ազգերը միաձուլելու նպատակով Սով. Միութեան հետապնդած լեզուական քաղաքականութեան արդիւնքն էր, քանի որ 1920 թուականի սկիզբը Մոսկուայէն Հայաստան ուղարկուած առաջին Լուսաւորութեան Կոմիսար Աշոտ Յովհաննիսեան արդէն յաշտարարած էր այդ թուականին, թէ «Ուղղագրական հարցը քաղաքական հարց է եւ հայ լեզուի ուղղագրական ռեֆորմի խնդիրը՝ Հայաստանի յեղափոխական իշխանութեան հերթական խնդիրը»: Այս հարցի ներքին ծալքերն ու իշխանաւորներու միջեւ փոխանակուած գաղտնի գրագրութիւններն են միայն, որ վերջերս պարզուեցան: Հայաստանի լեզուաբանները շատ լաւ գիտեն այս պատմական իրողութիւնը, սակայն մինչեւ այսօր կը թաքցնեն զայն ժողովուրդէն, Սովետական վարչաձեւին մեղքը ծածկելու նպատակով: Դժբախտաբար

Բախչինեանն ալ Հայաստանի ներկայ լեզուաբաններու ճապկումներուն զոհ գացողներէն մէկն է, քանի որ կը գրէ .-«Ուզում եմ հաւատալ, որ Հայութիւնը մասնակիօրէն կը բարեփոխէր եւ կը պարզացնէր իր ուղղագրութիւնը»: Բախչինեան չ'անդադառնար որ բոլորովին տարբեր բան է երբ ժողովուրդ մը ուղղագրական դետնի վրայ անտանելի կացութեան մը մատնուելով, իր մտաւորականներու միջոցով որոշէ ընդարձակ ու համակողմանի քննարկման ենթարկել եւ պարզեցնել իր ուղղագրութիւնը: Ատիկա կրնայ տարիներ տեւել, քանի որ ամէն առաջարկ դրուելու է փորձարկութեան եւ այդ փորձերու յանգած վերջնական ձեւը պէտք է ընդունելութիւն գտնէ ազգի բոլոր հատուածներուն կողմէ: Իսկ բոլորովին տարբեր բան է՝ երբ ժողովուրդ մը առանց անտանելի կացութեան մատնուած ըլլալու եւ առանց քննարկումներու, հրամանագրով փոխէ իր 15 դարու ուղղագրութիւնը եւ ընդունի մէկ հոգիի կողմէ առաջարկուած տարբերակ մը, առանց զայն Սփիւռքի եւ Հայաստանի մտաւորականներու, նաեւ օտար հայագետներու հաւանութեան ենթարկելու: Բախչինեան չ'անդադառնար որ այս երկու ձեւերուն միջեւ սեւ ու սպիտակի չափ տարբերութիւն կայ: Հայաստանի ժողովուրդին պարտադրուած Արեւեանական ուղղագրութիւնը անջրպետ բացաւ Սփիւռքի եւ Հայաստանի միջեւ ու հաղորդակցութեան կապը խզեց, ինչ որ Մոսկուայի կողմէ հետապնդուած նպատակն էր: Արեւեանի ուղղագրութիւնը սակայն, չափազանց անյաջող էր եւ չկարողացաւ 18 տարիէն աւելի տեւել, որմէ յետոյ նոր փոփոխութեան մը ենթարկուեցաւ, դարձեալ հրամանագրով եւ դարձեալ առանց համազգային քննարկումներու՝ Սփիւռքի ալ մասնակցութեամբ: Այսինքն, նոյն սխալը, նոյն հակադիտական ձեւը կիրարկուեցաւ երկրորդ անգամ ալ եւ այդ հակադիտական ուղղագրութիւնն է որ կ'օգտագործուի մինչեւ այսօր Հայաստանի մէջ: Ուրեմն, զարմանալի չէ, որ Հայաստանէ դուրս բոլոր հայկական գաղութները, ներառեալ Պարսկահայութիւնը, որ արեւելահայերէն կը խօսի Հայաստանի նման, չ'ընդունեցին այս հակադիտական ուղղագրութիւնը, որ մինչեւ այսօր ահաւոր վնաս կը

գաղասփայլի՝ յորատարմ տոյժեան ցգրոն մկմեալուսյ մար

պատճառէ մեր սքանչելի լեզուին, աղճատելով, աղքատացընելով զայն:

«Երանի՛, երանի՛ մոռալ 1922ին ի կատար չածուէր այդ հրամանը եւ այսօր, հազար եւ մէկ հոգսերի տակ ճոնչացող Հայաստանցին գերծ լինէր այդ մի հոգսից» կ'ըսէ Բախչինեան եւ կը շարունակէ.- «Քանի որ պետականօրէն հարցը չի լուծուած (եւ չի էլ լուծուի՛ իմ համեստ կարծիքով), իսկ անպտուղ վէճերը շարունակուած են յոգնեցնել, գուցէ ժամանակն է եղած պայմանների հետ ինչ-որ հաշտութիւն կնքել եւ զբաղուել հայութեան համար աւելի առաջնային հարցերով: Ու կը սկսի թուարկել Հայաստանի ներկայ ցաւերը՝ աղքատութիւնը, գործազրկութիւնը, արտագաղթը, մարմնավաճառութիւնը, խաբէութիւնը, կաշառակերութիւնը, ծնելիութեան պակասը, մայրաքաղաքի կանաչ տարածքներու կացութիւնը, ազատ խօսքի ու մտքի ճնշուածութիւնը, գիւղերու դպրոցներուն մէջ հայերէնի ուսուցման անընդունելիօրէն յետամնաց վիճակը, նոր սերունդի ազգային լեզուէն ու գրականութենէն հեռացումը, հայերէն լեզուի ամէնօրեայ բռնաբարումը, գլորալիզմը (համաշխարհայնացում), ամերիկանիզմը, Մերձաւոր Արեւելքի Հայ համայնքներու մէջ հայերէնի նահանջը, եւլն. եւլն.:

Ամբողջ երկու էջ բռնող այս ցաւերու մանրամասն շարադրանքէն յետոյ, առանց անդադառնալու որ այդ բոլորը բնաւ կապ չունին ուղղագրութեան հարցին հետ, որու լուծման համար գոյութիւն ունին ՀՀ Մշակոյթի եւ Կրթութեան նախարարութիւններ, այլ բոլոր հարցերը իրար խառնելով, Բախչինեան կու գայ այն եզրակացութեան, թէ «Նման պայմաններում ճակատ տալ, թէ գրեմք ոչ թէ «կոշիկ» այլ «կօշիկ», ոչ թէ «Հարություն», այլ «Յարություն» միանգամայն անտեղի, երեսունչորսերորդական հարց է մնում»:

Ո՛չ, ես չեմ կարծեր որ լեզուի եւ ուղղագրութեան հարցը այնքան անկարեւոր է, որ իր լուծումը կարելի է թողուլ յետագայի՝ երբ Հայաստան նիւթապէս վերականգնի:

Չեմ կարծեր նաեւ, որ հարցի լուծումը նիւթական մեծ գումարներու կը կարօտի: Եւ մանաւանդ, չեմ կարծեր որ Հայոց Պատմու-

Թեան ամենածանր շրջանը ներկայի շրջանը ըլլայ: Յիշենք գերու-
թեան, ստրկութեան երկար դարերը, երբ վայրի ցեղերը կ'ասպատա-
կէին, կը կոտորէին մեր ժողովուրդը, կ'աւերէին մեր երկիրը, կ'ոչըն-
չացնէին մեր հոգեւոր արժէքները: Ո՛չ գաղթը նորութիւն է մեզի
համար, ո՛չ աղքատութիւնը, ո՛չ այլ՝ ջարդը, սովը եւ համաճարակ-
ները: Այդ արհաւիրից դարերու ընթացքին մարդիկ ինչպէ՞ս գո-
յութիւն պաշտպաներ են: Միլիոններով գաղթեցր են: Իսկ մնացողնե-
րը անլի կուշտ փոր չուէին, քան այսօրուան միջին Հայաստանցի, բայց
միշտ, ամենադժուար ժամանակներու մէջ ալ Մշակոյթը շարունակուել է:
Ոչ ո՛ք մտածել է՝ «Սա վատ ժամանակները թող անցնին, 50- 60-
100 տարի համբերենք, գիր եւ գրականութեամբ յետոյ կը զբա-
ղինք»: Դեռ 90 տարի առաջ, մեր մեծ մայրերն ու մեծ հայրերը խո-
տերուն մէջ ամիսներով պահուելով, սողալով, վայրի խոտեր եւ
միջատներ ուտելով գոյութիւն պաշտպաններ են, թունաւորուողը
մահացեր է, բայց ողջ մնացողը անապատի կիզիչ աւազներուն
վրայ մատով այբ, բեն, գիմ սորվեցուցեր է իր սովահար երախային:
Այնպէս որ չեմ կարծեր թէ լեզուի եւ մշակոյթի հարցերը կարելի
ըլլայ յետագայի թողուլ: Չեմ կարծեր թէ ռեւէ մէկը իրաւունք ունի «ներ-
կայ պահը անյարմար» անատելու կամ ուղղագրութեան վերականգնումի
հարցը «ստաշնահերթ» չնկատելու: Ընդհակառակը, Սովետական
Միութեան փլատակներէն վերյառնող Հայաստանի Հանրապետու-
թիւնը առաջին հերթին պէտք է զբաղի լեզուի եւ մշակոյթի հարցե-
րով, քանի որ 80 տարուան ասպազգայնացումէ յետոյ առաջին հեր-
թին պէտք է նետել ազգային մտածողութեան, ազգային գաղա-
փարխօսութեան հիմերը: Այլապէս, ասպազգայնացած վիճակով,
միայն երկրի տնտեսական հարցերով ու «պիզնես»ով զբաղելով կա-
րելի չէ իր սեփական դէմքը ունեցող երկիր պահել, պետականու-
թիւն կառուցել, ինքնիշխան ըլլալ: Պատմութեան ընթացքին մենք
Հայերս մեր մշակոյթով է որ գոյատեւել ենք, նոյնիսկ՝ պետակա-
նութեան բացակայութեան դարերուն: Իսկ հիմա որ պետականու-
թիւն ունինք, հիմա՞ է որ պիտի հեռանանք մեր մշակոյթէն, մշա-
կութային հարցերու լուծումը յետագայ դարերուն թողուլ: Մեր

գրաւոր լեզուն մեր ազգային ինքնութիւնն իսկ է: Պէտք է վերա-
դառնանք մեր արմատներուն եւ վերագտնենք մեր համազգային
ինքնութիւնը:

Հայաստանեան ներկայի վերաբերող ցուերուն մեծ մասը ասպազա-
յին մտածողութեան եւ գործելակերպի արդիւնք են, հետեւանք՝ սովետա-
կան ժամանակաշրջանի բարբերուն: Օրինակ, աղանդաւորական
գաղափարախօսութեան, «գլոբալիզմ»ի, «ամերիկանիզմ»ի եւ այլ
«իզմ»երու հանդէպ այս զանգուածային հակումը ինչո՞ւն է այսքան
տարածուած է, որովհետեւ չկայ զանոնք փոխարինող ազգային գաղա-
փարախօսութիւն: Մարդիկ ինչո՞ւն էր գաղթեն: Որովհետեւ մարդոց
բարոյականը բարձրացնող, ասպազայի տեսակէտով յուսադրող որեւէ «ազ-
գային» մօտեցում եւ կեցուածք չկայ: Հայոց հայրենիքը ազգային դիմագիծ
չունի դեռ: Եւ մարդիկ կը գաղթեն, հետեւելով ասացուածքին որ կ'ը-
սէ՝ «Ուրտեղ հաց՝ այնտեղ կա՛ց»: Հայերէնի ուսուցումը դարձնե-
րու մէջ ինչո՞ւն է անընդունելիօրէն յետամնաց վիճակ ունի, նոր սե-
րունդը ազգային լեզուէն ու գրականութենէն ինչո՞ւն է այսքան հե-
ռացած է, հայերէն լեզուն, որ աշխարհի ամենահարուստ եւ ամե-
նահզուէն լեզուներէն մէկն է, ինչո՞ւն է այսքան խեղճացած, աղքատա-
ցած եւ մուրացկանութեան ելած է՝ օտար լեզուներէն տեւաբար ան-
յարմար եւ սխալ փոխառութիւններ կնքելով: Պատճառը միշտ ազ-
գային մօտեցումի բացակայութիւնն է:

Այս բոլորին դարմանն է ժողովուրդին ազգային մտածողութիւն եւ
ազգային գոացողութիւն ներարկել: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է վերա-
կանգնել համազգային միասնական ուղղագրութիւնը, մեր ազգի երկու
հատուածներուն միջեւ բաժանումը վերացնելով:

Թէ ինչո՞ւն է պէտք է ուղղագրութեան հարցէն սկսիլ: Որովհետեւ
միայն լեզուի կալուածն է որ գերազանցապէ՛ս ազգային է, ներհայկական
է, որ բացարձակապէս կախեալ չէ արտաքին ազդակներէ, պետու-
թիւններու կամքէն, փոխարարելութենէն եւ փոխադարձ շահերէն:
Կրթական ու մշակութային կեանքի մէջ կատարուած ուղղագրական բարե-
փոխութիւնը ազգային արժանապատուութիւն եւ հպարտութիւն պիտի
ներշնչէ ժողովուրդին, վստահութեան մթնոլորտ մը պիտի յառաջացնէ Պե-

տուրթեան եւ Հայաստանի ապագային փանդեալ: Արդարեւ, աշխարհի վրայ քանի՞ ժողովուրդ ունեցած է սեփական այբուբեն եւ ուղղագրութիւն, որ անփոփոխ կերպով օգտագործուած ըլլայ 15 դար: Միթէ քի՞չ պատուաբեր բան է սա եւ քի՞չ հպարտութիւն կը պատճառէ ժողովուրդին: Սփիւռքի հսկայական ներուժին հետ ալ ո՛չ թէ կարգախօսով, այլ իրապէ՛ս միասնանալու կարելիութիւնը այլապէ՛ս պիտի նպաստէ՛ յուսադրելով եւ բարձրացնելով մարդոց բարոյականը, ինքնավստահութեան զգացում յառաջացնելով եւ նախաձեռնութեան ոգի ներշնչելով անոնց: Ամէն ինչ մարդոց բարոյականէն ու կամքէն կախեալ է:

Իր հիմնադրութեան տարիներուն, Իսրայէլի պետութիւնը, որպէս առաջին գործ, ձեռնարկեց դարերէ ի վեր մոռցուած եբրայերէնի վերականգնումին, որ անբաղդատելիօրէն աւելի դժուար գործ էր, քան՝ մեր ուղղագրութեան մէջ քանի մը օրէնքի փոփոխութիւնը: Ոեւէ մէկը «Աերկայ պահը աճարմար» չնկատեց այդպիսի հերքելեան գործի մը համար, այլ երկիր կառուցելու ձեռնարկեցին լեզուի վերականգնելով, որպէս առաջնահերթութիւններու՝ առաջնահերթութիւնը: Յեղասպանութենէ փրկուած սովահար ազգ մը անապատի պայմաններուն մէջ հեշտութեան չգնաց, չորզեգրեց իրեն ծանօթ եւրոպական լեզուներէն մէկը՝ որպէս երկրի պաշտօնական լեզուն: Այլ յաղթելու կամքով գինուած, ասպարէզ կարգաց դժուարութիւններուն եւ յաղթանակեց: Փրկեց լեզուն եւ ինքն ալ փրկուեցաւ: Յուցանէ առակա:

Բախչիներան, հաւատք ընծայելով Հայաստանցի լեզուաբաններու տարածած սխալ տեղեկութիւններուն, կը տարակուսի թէ ուղղագրութեան տարբերութիւնը մեր ժողովուրդի երկու հատուածներու միջեւ յառաջացած բաժանումին հիմնական պատճառը ըլլայ: Հարց կու տայ .- «Միգուցէ, աճիսն կաճիստրամադրութիւնը եւ միմիեանց անելի լաւ ճանաչել չցանկանալու գործօ՞ւն է առկայ»: Փոխադարձ հարց կու տամ.- Ինչո՞ւ Սփիւռքահայերս տասնեակ տարիներէ ի վեր կ'ըմբոստանանք, անընդունելի կը գտնենք ուղղագրական տարբերութիւնը եւ կը պահանջենք վերադարձ միասնական Մեսրո-

պեան ուղղագրութեան: Որովհետեւ Հայրենիքէն հեռու ապրողներս աւելի լաւ կը զգանք թէ հետզհետէ աւելի կը հեռանանք իրարմէ եւ մեզ իրարու կապող զգացական կապն իսկ փրթելու մօտեցած է: Մեր ըմբոստութիւնն ու պահանջատիրութիւնը իրականութեան մէջ նաւաբեկեալին արձակած S.O.S. նշանն է, որով ան օգնութիւն կը խնդրէ օգնելու կարելիութիւն ունեցողէն: Դժբախտաբար մեր դիմումը չը հանդիպի տեսնել, լսել եւ զգալ չուզող խումբ մը անձերու մերժումին, որոնք իրենց անմիտ կեցուածքով թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ՛ Հայաստանի ապագային վնաս կը պատճառեն՝ իրենց նստած ծառին ճիւղը կտրելով: Տասնեակ տարիներէ ի վեր, Սփիւռքահայ սերունդները հայ լեզուի, գրականութեան, պատմութեան ընդունելի դասագրքեր չունեցան, այլ դպրոցներու մէջ օգտագործուեցան աջէն ձախէն ճարուած էջեր, բանաստեղծութիւններ: Նախ անհրաժեշտ էր այդ էջերու ուղղագրութիւնը Մեսրոպեանի վերածել, յետոյ մեքենագրել, յետոյ աշակերտներու թիւով պատճենահանել եւ բաժնել աշակերտներուն: Ինչքան ջանքեր, պարապին ծախսուած գումարներ, կորսուած ժամանակ: Հակառակ այս դժուարութիւններուն, Պարոյր Սեւակ, Յովհաննէս Շիրազ կարդացուցինք մեր աշակերտներուն: Հապա ի՞նչ ըսել մանկապատանեկան գրականութեան չգոյութեան, երբ ուսուցուած լեզուն կարելի չէ աշակերտին ուղեղին մէջ ամրացնել՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ ընթերցանութեան գրքերու չգոյութեան պատճառով: Ո՞ր ազգը այսքան դժուարութիւն դիմադրուած է: Այս պայմաններուն մէջ ձեռք բերուած արդիւնքը հրաշքի համազօր է: Բայց ինչ հիանալի սերունդ կրնայինք ունենալ, եթէ չըլլար այս բաժանուածութիւնը, եւ օգտուէինք միասնական ուղղագրութեամբ տպուած Հայաստանեան դասագրքերէ եւ մանկապատանեկան գրականութենէ: Այս բոլորին վրայ վերջին տարիներս նոր եւ անյաղթահարելի դժուարութիւն մը եւս աւելցած է, որ բոլորովին անկարելի կը դարձնէ սովորական նամակագրութիւնն անգամ Հայաստանի եւ Սփիւռքի միջեւ: Խօսքս կը վերաբերի հայերէնով եւ հայկական տառերով համակարգչային հաղորդակցութեան, որ այնպիսի դժուարութիւն կը ստեղծէ, որ

փափաքողները յուսահատելով, ի վերջոյ կ'օգտագործեն լատինական տառերը: Իսկ Համացանցէն օգտուելին ալ նոյնպէս գրեթէ անկարելի է: Եւ պատճառը երկու ուղղագրութիւններու անհամատեղելիութիւնն է եղեր...: Ահա թէ ինչպիսի «նաղորդակցութեան» մը եւ «միմիեանց աւելի լաւ ճանաչելու» ինչ հրաշալի կացութեան մը Հասած ենք...: Եւ դեռ պնդողներ կան, թէ «ներկայ պահը անյարմար է», «ուղղագրութեան հարցը առաջնահերթութիւն մը չէ»:

Ուղղագրութեան հարցի լուծման համար ներկայ պահը «անյարմար» նկատողները արդեօք ի՞նչ կ'ընեն որպէսզի «յարմար պահը» գայ: Չեմ կարծեր որ յուսալքութիւն բաշխելով եւ Սփիւռքահայերուս դասալքութեան հրաւէր կարդալով կրնան բարելաւել Հայաստանի տնտեսական վիճակը: Տկարացողը իրաւունք չունի ուրիշներուն ալ տկարանալու կոչ ընելու:

Եւ արդէն, մենք Սփիւռքահայերս տկարանալու, յուսահատելու եւ դասալիք դառնալու ա՛յլ կարեւոր առիթ մը ունէիմք, ցեղասպանութեան հարցին կապակցութեամբ: Սակայն մեր մեջէն ո՛չ ոք ըսաւ «Հիմա ատենը չէ պահանջատիրութեան, ցեղասպանութեան հարցին ճանաչումը առաջնահերթութիւն մը չէ»: Այլ մօտ 90 տարի օտարութեան մէջ ապրողներ, տոկացին ամէն տեսակ դժուարութիւններու, օտար երկիրներու տակ թէ՛ ազգութիւն, լեզու եւ ուղղագրութիւն պահեցին, թէ՛ պահանջատիրութիւն ցուցաբերեցին եւ թէ՛ Հայաստանի փրկութեան հասան՝ 1988ի երկրաշարժէն յետոյ: Եղան օտար թելադրողներ, որ մոռնանք պատմական զէպքերը եւ կը բարելաւուի Հայաստանի տնտեսական վիճակը: Կարելի՞ էր անսալ այդ թելադրութիւններուն:

Բաց աստի, ուղղագրութեան հարցի լուծումը միթէ՞ այդքան դժուար է, միթէ՞ միլիոնաւոր տղարներու կարիք կայ ուղղագրական քանի մը օրէնք փոխելու համար: Ի՞նչ է հարցը.- Հայաստանցի լեզուաբանները չեն ուզեր որեւէ փոփոխութիւն, այլ կ'ուզեն Հաւատարիմ մնալ 1922ի եւ 1940ի Սովետական հրամանագրերուն: Իսկ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը պահանջողները կ'ուզեն 1922ի դեկրետին «ջնջումը»: Ասիկա ըսելու ձեւ մըն է: Ո-

րովհետեւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը արգիլեալ հռչակող եւ «Նոր ուղղագրութիւն»ը Հայաստանցի ժողովուրդին պարտադրող 1922ի հրամանագիրը իրականութեան մէջ ջնջւած է արդէն եւ փոխարինուած է 1993ին ընդունուած Հայաստանի նոր Սահմանադրութեան «ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ ՕՐԷՆՔ» ով, որ կը պատգամէ «ուղղագրութիւններու միասնականացումը»: Կը նշանակէ որ Հայաստանցի լեզուաբանները եւ իրենց համախոհները 1993էն ի վեր օրէնքի առջեւ հակասահմանադրական դիրքի մէջ կը գտնուին, քանի որ չեն ուզեր միասնականացում: Արդ, քանի որ մեր ժողովուրդը վարժ չէ դեռ ժողովրդավարական ձեւերու եւ չի գիտեր թէ նոր ընդունուած օրէնք մը կը ջնջէ հին օրէնքը, անհրաժեշտ է որ իշխանութիւնները պաշտօնապէս յիշեցնեն, թէ 1922ի հրամանագիրը իր ուժը կորսնցուցած է, ի գորտ չէ այլեւս, այլ 1993ի ՀՀ Լեզուի մասին օրէնքն է որ ի գորտ է ներկայիս: Այս յիշեցումը բաւական է՝ ի կարգ հրաւիրելու համար օրէնքին անսաստող լեզուաբանները: Այս յիշեցումը չի նշանակեր անշուշտ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը անմիջապէս, մէկ օրէն միւսը վերականգնուած է եւ բոլոր պաշտօնական գրագրութիւնները, Մամուլը, դպրոցներու մէջ դասաւանդութիւնները, փողոցներու ցուցատախտակները Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ պիտի փոխարինուին: Բնաւ երբեք: Այլ կը ճշանակէ թէ Պետութեան կամքը միասնականացումն է եւ ազգովին դէպի միասնականացում պիտի դիմենք յետագայ տարիներուն: Թելադրութիւն մըն է, որպէսզի Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը դատրի «արգիլեալ» ըլլալէ, եւ բոլորը մտածեն երկու ուղղագրութիւնները միասնականացնելու ձեւերուն մասին: Թելադրութիւն մըն է նաեւ, որպէսզի Մամուլը անվախօրէն ընթացք տայ պարբերաբար Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրութիւններու հրատարակութեան: Այսքան: Յետագային, Սփիւռքահայութեան հետ խորհրդածողով գումարելով կ'որոշուին միասնականացման կարելիութիւնները, ձեւերը, կ'որոշուին նաեւ անցումային ժամանակաշրջանի տեւողութիւնը, ընկելիքներու հերթականութիւնը, եւլն.:

Եւ պահը շատ յարմար է նման յիշեցումի մը համար, քանի որ մօտերս Գրերու Գիւտի 1600ամեակը պիտի տօնուի: Այսպիսի պաշ-

22. «ԱԶԳ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻՆ ՄԵԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս կը տեսնենք, «Ազգ» օրաթերթի այս խմբագրականը առաջին հերթին ուղղագրական, կէտադրական սխալներ կը վերագրէ ինծի: Իրականութեան մէջ սակայն, Հայաստանահայերէն (այլ ո՛չ արեւելահայերէն) եւ արեւմտահայերէն գրաւոր լեզուներու տարբերութիւններու թերարժէք գիտութիւնն է պատճառը այս վերագրումին: Հայաստանի մէջ Հայերէնի ուղղագրութիւնը փոխելէ յետոյ, արդէն տասնեակ տարիներէ ի վեր կ'օգտագործեն ռուսական կէտադրական դրութեան համապատասխանեցուած կէտադրութիւն մը, որ բնականաբար տարբեր է արեւմտահայերէնի մէջ ընդունուած դրութենէն: Նոյնպէս, գլխագիրներու դրութիւնը տարբեր է մեր լեզուի երկու ճիւղերուն մէջ: Հայաստանցիք, ազգերու անուններուն համար երբեք չեն օգտագործեր գլխագիր, այլ կը գրեն Հայերը, յոյները, եւլն., ինչպէս նաև չեն օգտագործեր գլխագիր՝ երբ կը գրեն աստուած, սուրբ, եւլն.: Չեն օգտագործեր նաև գլխագիր կամ իւզոտ թանաք՝ որեւէ բառ կամ բացատրութիւն ընդգծուած ձեւով ներկայացնելու համար: Տարբեր են նաև «որ» շաղկապի եւ «որ» յարաբերական դերանունի հետ կապուած օրէնքները, ինչպէս նաև՝ ըութի պարագան, եւլն.: Այս բոլոր օրէնքներէն բացի, կայ նաև գրողին ազատութիւնը, իր ընդգծելու գծած բացատրութեան յարմար կէտադրութիւն մը օգտագործելու: Ահա, մեր լեզուի երկու ճիւղերու այս տարբերութիւններն են որ պէտք է միասնականացնին՝ Հայաստանի եւ Սփիւռքի հայագէտներու միասնական, լուրջ ժողովներով, եթէ այդպիսի կամք մը գոյութիւն ունենայ, բոլորովին տարբեր՝ «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» կարգախօսէն: Այնպէս որ, պարոն խմբագիրը, այս բոլորէն անտեղեակ, կէտադրութեան սխալներ կը վերագրէ ինծի: Նպատակն է զիս վարկաբեկել՝ իր Հայաստանցի ընթերցողներու աչքին, որպէսզի անոնք հաւատ չընծայեն գրածներուս: Իսկապէս որ, թէ՛ ծիծաղելի է եւ թէ՛ ցաւալի:

Խմբագրականը «ամբաստանութիւն» կ'որակէ «Ուղղագրութեան նիւթը թապու է Հայաստանի մէջ» արտայայտութիւնս: Եւ հակառակը փաստել կը ջանայ գրելով. «Նրանք, ովքեր հետեւել են Հայաստանեան մամուլին յատկապէս 1990-96 թթ., լաւ գիտեն, որ բազմաթիւ իրարամերժ յօդուածներ էին հրատարակուած դասական ուղղագրութեան վերաբերեալ»: Այս նախադասութիւնը, իր թուականներով եւ անկատար անցեալով, ինքնին կը փաստէ թէ ուղղագրութեան նիւթը թապու է Հայաստանի մէջ այսօր: Այլապէս այդքան հին ժամանակներու երթալու պէտք պիտի չունենար յարգելի խմբագիրը: Չէ՞ որ 1996էն ասդին արդէն ինը տարի անցած է մինչեւ 2005...: Իրականութիւնը այն է, որ 1997էն յետոյ, քաղաքական փոփոխութիւններուն զուգահեռ, յետդարձ կատարուեցաւ եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան մասին որեւէ նիւթ արգիլուեցաւ տպագրել (ներքին կարգով), Լեզուի Պետ. Տեսչութեան պետ Վալերի Միրզոյեանն ալ պաշտօնազրկուեցաւ: Այսօր, ո՛չ միայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնն է թապու, այլ նաև այս «թապու» բառն է թապու...: Հայաստանցիք չեն ընդունիր, կ'ուրանան որ ուղղագրութեան նիւթը թապու է...: «Ազգ», անգամի մը համար կը հրատարակէ յօդուածս, իբր թէ փաստելու համար որ այս նիւթը թապու չէ եւ Սփիւռքահայն ալ կրնայ արտայայտուիլ, սակայն յօդուածի պոչին կցելով «խմբագրութեան կողմից» մը, պարզապէս իր տեղացի ընթերցողներուն յուշելու համար, որ պէտք չէ հաւատք ընծայել Սփիւռքահայ յօդուածագիրին, պէտք չէ ունենալ Հայաստանի մէջ ընդունուած մօտեցումէն տարբեր մօտեցում:

«Ազգ»-ի խմբագրականին ամենահետաքրքրական մասը այն է, որմէ կը տեղեկանանք թէ ե՞րբ է «յարմար» ժամանակը՝ ուղղագրութեան եւ առ հասարակ լեզուի հարցով զբաղելու: Այդ յարմար ժամանակը գալու է եղեր, երբ «ողջ Հայութիւնը ապրի աշխարհագրական սիւեւոյն տարածքում՝ Հայաստանում»: Ուրեմն, մինչեւ աշխարհի վերջը պիտի սպասենք բանի մը՝ որ տեղի ունենալու չէ, քանի որ ներկայ դրութեամբ բնաւ հաւանական չէ որ ողջ Հայութիւնը հաւաքուի Հայաստանի մէջ, երբ իր տեղաբնակ ժողովուրդէն շատեր

ներկայիս փախչելու վրայ են դէպի արեւմտեան կողմն աշխարհի: Ու խմբագրականը կը շարունակէ՝ «Եւ տիկին Գալֆայանի բերած օրինակը՝ Իսրայէլի եւ երբայերէնի վերաբերեալ, միայն այս առումով է տեղին»: Յիշեցնեմ սակայն Պր. խմբագիրին, որ Իսրայէլ բոլոր Հրեաներու վերադարձին չսպասեց՝ երբայերէնը պաշտօնական լեզու յայտարարելու համար, այլ ատիկա ըրաւ Իսրայէլի հիմնադրութեան առաջին օրէն իսկ, ազգային կեցուածք ցուցաբերելով եւ ազգային լեզուաքաղաքականութիւն կիրարկելով, ինչ որ պարագան է Հայաստանի, դժբախտաբար: Կրնամ յիշեցնել նաեւ Թուրքիոյ Հանրապետութեան առաջին նախագահ Մուսթաֆա Բեմալ Աթաթիւրքն ալ, որ պատերազմէն հազիւ դուրս եկած, բզբտուած եւ ամբողջովին կործանած իր երկրի նիւթական բարգաւաճման առանց սպասելու, առաջին հերթին լեզուի եւ մշակոյթի հարցով զբաղեցաւ, արաբական այբուբենէն լատինական տառերու անցք պարտադրելով ժողովուրդին: Եւ դեռ կայ Ազերիներու օրինակը, որոնք լրացնելով յետ անկախութեան տասը տարուան անցումային շրջանը, ներկայիս անցած են լատինական այբուբենին, իրենց զարմիկները եղող թուրքերու հետ ցեղային միասնութիւն կազմելու նպատակով: Այս օրինակները կը ներկայացնեն շատ աւելի դժուարին կացութիւններ, քան թէ հայերէնի մէկ քանի ուղղագրական օրէնքներու փոփոխութիւնը, քանի որ անոնց մօտ բոլորովին տարբեր այբուբենի մը անցնելու պարագայ խնդրոյ առարկայ է, որու պարտադրած ուղղագրական օրէնքներն ալ բոլորովին տարբեր են, բնականաբար, նախկին արաբականէն (թուրքերու պարագային) եւ ուսականէն (ազերիներու պարագային):

Վերջապէս, այս «խմբագրութեան կողմից»ը իրապէ՛ս եւ ուղղակիօրէն՝ վերաւորական է, քան թէ յօդուածին վերնադիրը կամ «ուղղագրութիւնը թապու է» բացատրութիւնս, որ ուղղեալ է յականէ յանուանէ ոեւէ մէկուն: Եւ ցաւալին այս վերաւորելու տրամադրութիւնն է, որ բոլորովին անպէտք է եւ միայն կը սրէ կացութիւնը:

14 Մայիս 2005.

23. ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ՝

Մեծայարգ Պր. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻՆ
Յ. Յ. Վարչապետ եւ Մեսրոպեան Գիւտի
1600ամեակի Տօնակատարութեանց Կազմակերպիչ Յանձնաժողովի Նախագահ

Այս գրութիւնը 25 Ապրիլ 2005 թուականով ուղարկած եմ Պր. Մարգարեանին: Սակայն, երկու ամիս է վեր պատասխան ստացած չըլլալով եւ նկատի առնելով նամակին կորսուելու հաւանականութիւնը, ներկայիս խղճի պարտք կը նկատեմ զայն հրատարակել:

Մեծայարգ Պարոն Մարգարեան,

Գրերու Գիւտի 1600ամեակը համազգային շուքով տօնելու եւ գիւտարար Մաշտոցի հանճարը Իւնեսքոյի բեմէն ալ աշխարհին ծանօթացնելու նախաձեռնութիւնը պատիւ կը բերէ ամբողջ Հայ ազգին: Բրիտտոնէութեան որպէս պետական կրօն ընդունման 1700ամեակի տօնակատարութիւններէն յետոյ Հայութիւնը անդամ մը եւս աշխարհին կը ներկայանայ որպէս ամենահին մշակոյթ ունեցող ժողովուրդներէն մէկը, որ իր ազգայնացուցած կրօնէն բացի, նաեւ իր ազգային գիրն ու դրականութիւնն է ստեղծած եւ մշակութային անկախութեամբ փոխարինած է քաղաքական անկախութեան կորուստը, ամբողջ 15 դարեր:

Սակայն Հայ ժողովուրդի քաղաքական, մշակութային, ընկերային եւ հոգեւոր կեանքին մէջ ճակատագրական դեր խաղացած այս մեծ իրողութեան 1600ամեակի տօնակատարութիւնը մեծ պատասխանատուութեամբ պէտք է տօնել եւ որեւէ հանգամանք ստուեր պէտք է ածէ այս հանդիսութիւններու իմաստին վրայ: Առ այդ, Ձեր ուշադրութեան կը յանձնենք հետեւեալ պարագան:

Մեսրոպեան Գիւտը կը ներառնէ նաեւ Ս. Մեսրոպի ստեղծած եւ 15 դարէ ի վեր օգտագործուած ուղղագրական հիմնական կանոնները, ընդորս՝ վանկագրութեան, ձայնաւորներու, երկբարբառներու եւ եռաբարբառներու մասին կանոնները, որոնց շնորհիւ է որ կարելի եղած է օգտագործել իր ստեղծած այբուբենը: Ոնեւ ժողովուրդի համար ամենամեծ հպարտութեան առիթ է ոչ միայն սեփական գիր ունենալը, այլ մանաւանդ 15 դարէ ի վեր անընդմէջ կերպով օգտագործուած ուղղագրութիւն ունենալը: Սակայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը 1922ի Դեկտեմբեր 1-ին «ԱՐԳԻԼԵԱԼ» վիճակի մէջ կը գտնուի Հայաստանի մէջ, մինչեւ այսօր:

Արդ, ինչպէ՞ս կարելի է՝

1) Ս. Մեսրոպի ստեղծած այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը անջատել իրարմէ եւ միայն այբուբենի ստեղծման 1600ամեակը տօնել, երբ Հայաստանի տարածքին 1922էն ի վեր «ԱՐԳԻԼԵԱԼ» կը մնայ իր ստեղծած ուղղագրութիւնը:

Ուղղագրութեան մասին չխօսիլ, ծածկել իրականութիւնը, մինչդեռ փառաբանել այբուբենի ստեղծման 1600ամեակը: Այսինքն, Գիւտին կէսը միայն ընդունիլ ու փառաբանել, մինչ միւս կէսը արգիլեալ կը մնայ:

2) Արգիլեալ կը մնայ նաեւ «Մեսրոպեան» բառը եւ մարդիկ, շրջանցելու համար այս թապու բառը, գրքերու եւ յօդուածներու մէջ ներկայիս կ'օգտագործեն «հին», «գրաբարի», «արեւմտահայերեան», «դասական», «ասանդակաւ» ուղղագրութիւն բացատրութիւններէն մէկն ու մէկը:

3) Արգիլուած է նոյնիսկ Մեսրոպի ստեղծած տառերը կոչել իրենց անուններով, ի՞ր անունաւորման անուն, զինք գրկելով այսպիսով հայրական իրաւունքէ, այսինքն՝ այբ, բէն, գիմ, դա, եչ, զա, է, ըթ, թո, ժէ, ինի, լին, խէ, ծա, կէն, եւլն.: Այլ անոնք 1922էն ի վեր կը կոչուին՝ ա, բբ, գբ, դբ, ե, զբ, ը, թբ, ժբ, ի, լբ, խբ, ժբ...եւլն.:

Ինչպէ՞ս կարելի է այսքան «արգելքներ»ու ենթարկուած Մեսրոպեան Գիւտի 1600 ամեակը տօնել ճակատաբաց եւ մանաւանդ՝

միջազգային շուքով: Իր հայրենիքին մէջ իսկ արժեզրկուած, շնորհագրկուած գիտի մը փառաբանանքը ընելը անհանգիստ կացութեան մը չի՞ մատներ Ձեր նախագահութեան տակ գտնուող 1600ամեակի Յանձնաժողովը եւ ՀՀ Իշխանութիւնները, մանաւանդ որ կ'ուզուի Իւնէսթոյի նման միջազգային կազմակերպութեան մը միջոցաւ միջազգային շուքով տօնել զայն:

Այս անհեթեթ կացութենէն դուրս գալու եւ արժանապատի կերպով տօնելու համար 1600ամեակը, կ'առաջարկենք՝

- Յիշեցնել բոլորին, պաշտօնական յայտարարութեամբ եւ մամուլի միջոցաւ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութեան Հայաստանի մէջ օգտագործումը արգիլող 1922ի Դեկտեմբեր 12 տարիէ ի վեր փոխարինուած է 1993ին ընդունուած ՀՀ Սահմանադրութեան «ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ ՕՐԷՆՔ» ով, որ կը պատգամէ «Երկու ուղղագրութիւններու միասնականացումը»: Յիշեցնել բոլորին, որ Պետութեան կամքը միասնականացումն է եւ ոչ թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան արգիլեալ վիճակին յաւերճացումը:

Այս պարզ յիշեցումը կ'օգնէ որ «Մեսրոպեան» բառի կամ արտայայտութեան վերաբերող թապուն մէջտեղէն վերնայ, որպէսզի մարդիկ կարողանան անվախօրէն օգտագործել «Մեսրոպեան» բառը եւ կարողանան համակողմանիօրէն արտայայտուիլ Մեսրոպեան Գիւտի մասին՝ գեկուցումներով, յօդուածներով, մամուլով: Այս յիշեցումով, մտքերու մէջ տեղ կը գրաւէ միասնականացման դադափարը, որ Մեսրոպի նպատակն էր եւ ներկայիս ալ Պետութեան կամքն է, որ պիտի իրականանայ յետագային: Այս յիշեցումով կ'ազատագրուին «Մեսրոպեան Գիւտ» կամ «Մեսրոպեան ուղղագրութիւն» արտայայտութիւնները: Եւ այս ազատագրումը կը դառնայ այս համազգային հիմնահարցի լուծման առաջին փուլը: Այս յիշեցումով, Արկայիս գործող ուղղագրութիւնը չի դադիր օգտագործուել, այլ կը շարունակուի, սակայն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը մարդոց մտքերուն մէջ կը դադիր արգիլեալ ըլլալէ եւ կը գրաւէ Յոբելեարի վայել իր դիրքը: Սփիտքաբայութեան մէջ ալ չեն յառաջանար բամբասանքներ՝ կացութեան անհեթեթութեան վերաբերեալ:

Բնաւ չիմանելով, որ 1960ից սկսած Դուք յօղուածներ էք ստորագրում մէկ-միասնական ուղղագրութեան հարցի մասին, ես, արդէն, քանի՜ տարի, նստեմ թէ կանգնեմ՝ այդ նոյնն եմ բողոքում: Առիթ բաց չեմ թողնում ասելու, որ մեր սխալաշատ գործունէութեան մէջ ամենամեծ սխալը, Սեւանայ լճի խնդրից էլ աւելի վտանգաւոր քայլը, եղել է մեր ուղղագրութեան «բարե»փոխումը: Թերեւս 20-30-ական թուականներին ըստ ամենայնի ահռելի այդ քայլը ինչ-որ չափով օգնել է անգրագիտութեան վերացմանը: Թերեւս: Բայց երբ 40-ականներին քայլ արուեց դէպի աւանդականը, Հարկ ու պատշաճ էր անել ե՛ւս մէկ քայլ, որի անհրաժեշտութիւնն այսօր արդէն անյետաձգելի է թուում: Այսպէս եմ մտածել միշտ, առաւել եւս հիմայ, նամանաւանդ Յարիզում եղած օրերիս եւ Ձեր հետ զրուցելիս:

Այսքանից յետոյ թուում է, թէ պիտի անյապաղ նստեմ ու յօղուած գրեմ, չէ՞: Բայց ես խորհրդակցեցի մի շարք բարեկամների եւ համախոհների հետ, եւ, չգարմանաք, ոչ մէկը խորհուրդ տուեց անել դա առայժմ: Իսկապէս, ես էլ երկիւղ ունեմ, որ եթէ հիմայ բարձրաձայն խօսուի (այսինքն՝ գրուի) այդ մասին թերեւս խրոնեն այնպիսի մարդիկ, առանց որոնց այդ գործը գլուխ չի գայ: Նրանց գլուխներում ոչ միայն չի հասունացել այդ յոյժ կարեւոր հարցը, այլեւ մտքերովն էլ չի անցնում: Ուստի առայժմ պէտք է ուղղագրութեան խնդիրը արձարծել բանաւոր՝ լեզուաբանների մէջ, մտաւորականութեան շրջանակներում, ինչպէս նաեւ վերեւներում՝ ամէն մի պատեհ առիթով:

Ես խոստանում եմ Ձեզ գլխաւորել այդ շարժումը: Ասացի, որ վաղուց եմ սկսել ու միշտ էլ խօսել եմ այդ մասին, բայց հիմայ պիտի դա դուրս բերել անձնական խօսքի եւ անհատական կարծիքի շրջանակներից, հասնել այն բանին, որ շատերը խօսեն եւ ամենուր խօսեն, բացատրեն, հասկացնեն, կարճառօտ ասած՝ հասունացնեն Հարցը: Այլ կերպ անկարելի է մեր պայմաններում: Նոյնը չկատարուե՞ց Սեւանի հետ: Քանի՜ տարի հաջեցիմք՝ յաճախ վտանգելով մեզ, առաւել յաճախ ծաղրի առարկայ դառնալով, մինչեւ որ հարցը... հասունացաւ:

Իսկ Դուք, անձամբ եւ նամանապէս մտածողներդ, ճիշդ ու պատճառ չունէք լռելու պիտի գրէք ու գրէք: Չէ՞ որ մեր նպատակն է ունենալ մէկ եւ միասնական ուղղագրութիւն: Անկարելի է կարծել, թէ մերոնք կը դառնան հին աւանդական ուղղագրութեանը լիապէս: Մերոնք կարող են ե՛ւս մէկ կամ մի քանի քայլ նահանջել: Բայց Սփիւռքն էլ պիտի «նահանջի» ինչ-որ չափով: Միայն այս կերպ է հնարաւոր հասնելու մէկ եւ միասնական-ի, որ պիտի պարտադիր լինի աշխարհում ապրող ամէն մի Հայի համար:

Ուրեմն գործը պիտի նախապատրաստել նաեւ Սփիւռքում: Եւ վախենում եմ, որ դա աւելի դիւրին չլինի, քան այստեղ մերայիններին համոզելու դժուարութիւնը:

Ուրեմն առ այժմ Դուք՝ գրաւոր, մենք՝ բանաւոր պիտի անենք դա: Բայց պիտի անենք: Մեր ամենաանհետաձգելի գործն է դա եւ ամենակարեւորը:

Ուստի փոխադարձաբար յաջողութիւններ մաղթենք իրար եւ նոր յոյսով գործի լծուենք:

Գրկում եմ Ձեզ,

միշտ մնալով Ձերդ

Պ. ՍԵՒԱԿ

Տպւած՝ Յակոբ-Գրիգոր, Ա. Համազգային ուղղագրութեան եւ հպերէնի մարտահրոման հարցերը, Բ. Պարոյր Սեւակի լեզուական կտակը, Փարիզ, 1977, էջ 38-48.

յան կատարելագործման փորձերը դեռ-ս սկսվել են միջնադարում: Ինքն՝ Մ. Արքեպանը, դեռ 1892 թ. (բուլշեիկների գալուց տասնամյակներ առաջ) գիրք էր հրատարակել «Հայոց լեզվի ուղղագրությունը» վերնագրով: 1913 թ. նա հայ գրքերի գիտի 1500ամյա մեծ հանդիսությունների ժամանակ ընդարձակ զեկուցում կարդաց, որը տպագրվեց «Արարատի» 11 և 12րդ համարներում: Մ. Արքեպանի նախագծում շոշափվող բոլոր դրույթների մասին մասնագետները արտահայտվել են նրանից առաջ և հետո: Այնպես որ, «բուլշեիկյան», «խորհրդային» պիտակավորումը, որը ուրիշներից փոխառնելով կրկնում է Պ. Հայրիկյանը, պատմական նշմարտության հետ կապ չունի, պարզապես ֆաղափական շահարկում է:

Հակաուղղագրական կոչերը, որոնք փաստորեն *դիվերսիա են հայ մշակույթի դեմ* (ընդգծումը մեր կողմէ) առհասարակ, և որոնց էությունը գալիք հայ սերունդներին անգրագետ կամ առնվազն կիսագրագետ դարձնելն է, հետապնդում են *ֆաղափական չար նպատակ՝ խառնաշփոթություն մտցնել հանրապետության համեմատաբար հանդարտ հասարակական մրնուլորտում և ծայր լարվածության հասցնել Հայաստան-սփյուռք հարաբերությունները* (ընդգծումը մեր կողմէ):

Մենք մեր անհետաձգելի պարտն ենք համարում խնդրո առարկա հարցի առթիվ ի լուր ամենի հայտարարել հետեւյալը.

Հայերենի արդի ուղղագրությունը ստեղծվել է աշխարհաբար հայերենի հնչյունաբանական օրինաչափությունների գիտական կայուն հիմքի վրա, այն լիովին նիշտ է արտահայտում *նոր հայերենի* հնչյունական-արտասանական համակարգը, վերջնականապես կանոնավորել է հին ուղղագրությունից ժառանգած ուղղագրական խառնաշփոթն ու տարընթացությունը, շուրջ ուր տասնամյակ մեծ հաջողությամբ և դյուրությամբ ծառայել մայր հայրենիքում հայոց պետական լեզվի զանգվածային գրագետ ուսուցմանը և իրեն արդարացրել է լիովին: Այդ նոր ուղղագրությամբ են ստեղծվել միլիոնավոր գրքեր (այդ թվում նաև արեւմտահայ գրողների և մտավորականների գործերը) և պարբերականներ, որոնք իրենց անուններով ու տպաբանակով մի քանի անգամ գերազանցում են մինչև 1922 թ. տպագրված գրքերի ու պարբերականների թվաքանակը:

Ջանգվածային մատչելիություն ունեցող, խոսակցական լեզուն նիշտ արտահայտող հայերենի արդի ուղղագրությունը, նրանով իրականացված գիտական ողջ ժառանգությունը, նրանով ուսումնառած և կրթված սերունդները մեր ազգային հպարտությունն են և մեր մշակույթի անփակտելի մասն ու կրողները: Այն հնով փոխարինել ցանկացողները հայ ներկա և գալիք սերունդներին մղում են անգրագիտության անդունդը: Ոչ ոքի իրավունք չի վերապահվում ձեռք բարձրացնել մեր ազգային մշա-

կութային այդ մեծ նվաճման՝ նոր ուղղագրության և նրանով ստեղծված մշակութային հսկա ժառանգության վրա, ինչ ֆաղափական, կուսակցական կամ հասարակական խմբակցության էլ նա պատկանելիս լինի: *Հին, ավանդական ուղղագրությունը մնում է մեր հին ավանդական լեզվի՝ գրաբարի համար, իսկ արդի ուղղագրությունը՝ նոր հայերենի: Եվ որքան սփյուռքը շուտ բոթափի հին ուղղագրության անցանկալի բեռը, այնքան ավելի լավ սփյուռքահայության համար: Վերջիվերջո, հանուն ինչի՞ պետք է հայ ժողովրդի հիմնական հատվածը՝ Հայաստանի հայությունը, հրաժարվի կատարելության հասած արդի ուղղագրությունից, որն իր քարեմասնություններով ցանկացած ֆաղափակիչը ազգի մտավորական նախածնը կարող է շարժել, քանզի այդ ազգերից էջերին (թերեւս միայն գերմանացիներին) է վիճակված ունենալու նման կատարելության հասած ուղղագրություն:*

Նշենք նաև մի շատ կարեւոր հանգամանք՝ այն, որ հայերենի նոր և հին ուղղագրությունների միջև արմատական խզում չկա, նրանցից որեւէ մեկին տիրապետող ազատ կերպով է օգտվել մյուսից:

Վերջում նշենք, որ ՀՀ ԳԱԱ. Հ. Անառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը, հանրապետության գրքեք բոլոր բուհերի հայագիտական և ընդհանրապես լեզուների ամբիոնները, ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր ժողովը և շատ ու շատ այլ կազմակերպություններ, հանրապետության բոլոր նշանավոր հայագետները հիմնովին մերժել են հայերենի նոր ուղղագրության դեմ ուղղված բոլոր տեսակի ռոնտագրությունները՝ որպես *հայ մշակույթի ֆալսյաման ուղղված միտումնավոր ֆայլեր՝ թելադրված հայատյաց կենտրոններից* (ընդգծումը մեր կողմէ):

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսներ՝ Արքախանյան Սերգեյ, Ավետիսյան Հրանտ, Բարխուդարյան Վլադիմիր, Գրիգորյան Արամ, Խոջաբեկյան Վլադիմիր, Կապուտիկյան Սիլվա, Հարությունյան Վարագդատ, Միխայելյան Վարդգես, Ջահուկյան Գևորգ, Սարիկյան Սերգեյ, Սիմոնյան Հրաչիկ,

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամներ՝ Արզումանյան Սեւակ, Հարությունյան Սարգիս,

Բանասիրական և պատմական գիտությունների տոբթոր-պրոֆեսորներ և բեկնածուներ՝ Ավագյան Արծրուն, Բաղիկյան Խաչիկ, Բարսեղյան Հովհաննես, Գալլախյան Ռիմա, Դուրխանյան Անիտա, Եզեկյան Լեւոն, Եղիազարյան Ազատ, Կիրակոսյան Գեղամ, Կիրակոսյան Վլադիմիր, Հովսեփյան Լիանա, Ղազիյան Ալվարդ, Պապոյան Արտաշես, Սուխասյան Աշոտ, Քալանթարյան Արամ:

Տպում՝ «Հայաստանի Հանրապետություն» 13 Ապրիլի, 2002 թ.

«ՅԱՌԱՋ»Ի՝ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՅԱՏՈՒԿ ԹԻՒԸ

Գ. ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ուղղագրական հարցին մէջ մենք աւանդապահ ենք, կողմնա-
կից Մեսրոպեան ուղղագրութեան:

Առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու ըսենք, թէ Հիմ-
նական երկու պատճառ ունինք աւանդական ուղղագրութիւնը նա-
խընտրելու ազգային եւ լեզուական: Այս երկու պատճառները սեր-
տօրէն կապուած են իրարու:

Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը 15 դարու Հնութիւն ունի, ընկե-
րացած է մեզի պատմութեան բոլոր վերիվայրումներուն ընթացքին
եւ, առաջին ձեռագիրներէն մինչեւ քսաներորդ դարու առաջին
քսանամեակի ընթացքին տպուած գիրքերը, եղած է միասնական
մեր կեցուածքին արտայայտութիւնը: Մէկ պատմութիւն եւ մէկ
մշակոյթ ունեցող Հայր ունեցած է նաեւ մէկ ուղղագրութիւն: Դա-
րերու ընթացքին փոքրիկ փոփոխութիւններ մտած են ուղղագրելու
մեր սովորութիւններուն մէջ, բայց անոնք բնական հոլովոյթի մը
բնական հետեւանքները եղած են եւ ո՛չ որոշումի մը արդիւնքնե-
րը: Լուրջ պատճառ մը չկար 15 դար գոհացուցիչ կերպով ծառայած
ուղղագրութիւնը Հիմնականօրէն փոխելու 1922ին: Լուրջ պատճառ
մը չկայ նաեւ միասնականութեան շաղախ դառնալու կոչուած ա-
ւանդական ուղղագրութեան չվերադառնալու հիմա, անկախ գոյու-
թեան եւ ազգակերտումի այս օրերուն:

Ուղղագրութիւնը խտացած պատմութիւնն է լեզուի մը բառե-
րուն եւ անոնց կրած հոլովոյթին: Անոր միջոցով է որ կրնանք
բարձրանալ մինչեւ բառին աղբիւրը, հասկնալ անոր նախնական
գործածութիւնը եւ կրած իմաստային եւ այլ փոփոխութիւնները:

Անոր միջոցով կը հասկնանք նաեւ քերականական օրէնքները: Ա-
բեղեանական ուղղագրութիւնը կը խզէ այս կապը լեզուի անցեա-
լին ու անոր բնական հոլովոյթին հետ ու տառացիօրէն անհասկնա-
լի կը դարձնէ նորահանգերձ բառերը, կը խախտէ քերականական
կանոնները: Լեզուն եւ անոր ուղղագրութիւնը կրնան հոլովոյթի
ենթարկուիլ - ու մեր լեզուն եւ ուղղագրութիւնը ենթարկուած են
հոլովոյթի - բայց հրամանագիրով չեն փոխուիր, պէտք է փոխուին:

Ներկայիս ուղղագրութիւնը կրնայ ազգային միասնութեան
շաղախ դառնալ կրկին: Կը բաւէ վերադառնալ մեսրոպեան ակուն-
քին՝ ի հարկին նկատի ունենալով փոքր փոփոխութիւններ, որ բնա-
կան հոլովոյթին չեն հակասեր: Այս վերադարձը պէտք է ուսում-
նասիրուած ըլլայ եւ հանգրուանային գործադրութիւն ունենայ:

ԱՐԱՄ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆԵ ԿԵԼԻԿԻՈՅ

Ամթիլիսա, Մայիս 2002

Տպուած՝ «Յառաջ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

Դ. ԿԵՐԱԴԱՐՁԻ ՅՈՅՍՈՎ

Շնորհիւ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի Ատտիկոս Պատրիարքի տուած այցելութեան, Ե. դարու առաջին քառորդին գրչութեան կեդրոն մը հիմնուած էր Պոլսոյ մէջ: Այդ թուականէն մինչեւ այսօր, Հայ ժողովուրդը այս քաղաքին մէջ միշտ ալ ունեցաւ գրիչ շարժողներ, մեր հաւատքն ու մշակոյթը ժամանակակից ու ապագայ սերունդներուն փոխանցելու նախանձախնդրութեամբ:

Իբր սոյն ժառանգութեան այսօրուան պահակները, մենք եւս մեր կարելին կ'ընենք անաղարտ պահելու նուիրական բոլոր աւանդները, որոնցմէ է Մաշտոցեան ուղղագրութիւնը:

1920ական թուականներուն Սովետական կարգերուն պարտադրած ուղղագրական նորածեւութիւնը բռնի խաթարում մըն էր լեզուի բնական հոլովոյթը կասեցնող, ինչ որ կարելի չէր նկատել երկրորդական բնական արդիւնք:

Պոլսահայ Հոգեւորականութիւնն ու մտաւորականները յոյս ունին որ Հայաստան-Սփիւռք խորհրդակցութեանց մէջ լրջօրէն նկատի կ'առնուի մեր լեզուի դասական ուղղագրութեան վերականգնումը:

ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ

16 Մայիս 2002

Տպուած՝ «Յատաշ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

Ե. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ

Հայութիւնը իր պատմութեան սկիզբէն՝ միշտ Միութեան ու խաղաղութեան սէրն ու ծարաւը ունեցած է եւ փորձած՝ զանազան միջոցներով հասնիլ իր նպատակին:

Հայոց պատմութեան ընթացքին Ս. Մեսրոպ Մաշտոց Հայկական Այբբէն-Գիմը հնարելով կրցաւ ամբողջ Հայութեան համար միութեան շաղախիչ ու բեղմնաւոր կորիզ մը ստեղծել, որ տարածքի ու ժամանակի հոլովոյթէն անդին կրցաւ անցնիլ ու հոգեկան իրականութեան մը վերածուիլ, Քրիստոսի խնային հետ Հայութեան հիմնական խորհրդանիշը կազմելով:

Անշուշտ բոլորս ալ գիտենք որ դարերու ընթացքին մաշտոցեան գրելաձեւն ալ որոշ փոփոխութիւններ կրած է, սակայն հիմնական սկզբունքները չեն փոխուած եւ կարելոր է նշել՝ Համայն Հայութեան կողմէ որդեգրուած է:

Հայկական գիրերու գիւտով Ս. Մեսրոպ կրցաւ Միութեան մի քանի հիմնական նպատակակէտի հասնիլ:

Ա.- Քրիստոնէական հաւատքը եւ մասնաւորապէս Ս. Գիրքը Հայաստանի մէջ երկու լեզուով կը տարածուէր, յունարէնով ու ասորերէնով: Գրոց գիւտով ունեցանք հաւատքի ու դրականութեան մէկ աղբիւր:

Բ.- Հայաստանը երկուքի բաժնուելով՝ Բիւզանդական ու Պարսկական կայսրութիւններու միջեւ, ֆիզիքական ու քաղաքական բաժանումին սկսած էր հետեւիլ մշակութայինը, լեզուականը, գրականը, կրօնականը եւ ազգայինը: Գրոց գիտով կրցանք այս բոլորին դիմադրել, եւ նուազագոյն վնասներով դուրս գալ:

Գ.- Հայութեան շարունակական բաժանումները եւ հեռացումները Մայր Հայրենիքէն, կարելի եղաւ ձեւով մը դարմանել Մաշտոցեան գրելաձեւի միջոցով եւ հեռաւոր Ասիաներն ու Եւրոպաները ապրող պանդուխտ Հայր կրցաւ իր ինքնութիւնը եւ ազգային

իր դրոշմը պահելը. վկայ են գեղարուեստի կոթողները, յուշարձանները, ձեռագիր ու տպագիր մատեանները:

Այսօր ալ Հայկական մասնատուածութիւնը, հեռաւորութիւնը, տարբեր մշակոյթներու ու ժողովուրդներու յորձանուտը Հայութեան ստուար զանգուած մը հեւացուցած է իր մայրենի մշակոյթէն եւ կամաց կամաց այս հատուածը դատապարտուած է մեծնալու:

Այս վտանգը կը մղէ բոլորս Միութեան եւ զիրար շողկապող եզրեր գտնելու, բայց այս փնտտութիւն մէջ ամէնէն առաջ մեր միակ ունեցածը՝ Մաշտոցեան գրեւածեւը վերակենդանացնենք, որպէս իր այժմէականութիւնը պահող համայն Հայութեան միութեան զօր եւ միակ մատչելի դրուականը մեր գոյատեւումի ճիգերուն: Այս միակ գրեւածեւը մեր Հայրերը 1600 տարի շարունակ իրենց արեան գինով պաշտպանեցին ու պաշտպանուեցան անկէ:

Հայութիւնը, համայն Հայութիւնը, եթէ կարենայ միութեան այս առաջին սկզբունքը որդեգրել, ճանապարհ հարթած կ'ըլլայ յառաջիկայ աւելի գործնական ու անմիջական յաղթանակներու, քանի որ կազմած կ'ըլլայ հիմնական կորիզ մը որուն շուրջ կարենայ Հայելանալ եւ մարդկային մեծ ընտանիքին մէջ իր տեղը եւ դերը ունենալ ու պահել:

Միութեան Միարանութիւնը 300 տարիներէ ի վեր պայքարած է այս ուղղութեամբ եւ կը հաւատայ որ այս է մեր ազգին գոյատեւման հիմնական միջոցներէն մին:

Հ. ԵՂԻԱ ՎՐԴ. ՔԻԼԱՂՊԵԱՆ

Ընդհանուր արքահայր Միխայրեան Միաբանութեան

Վեցետիկ, 14 Մայիս 2002

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

2. ԴԵՊԻ ԱՄԲՈՂԱԿԱՆ ԱՆԿԱՆԱՅՈՒՄ

Հայաստանի անկախութենէն ի վեր ընդվզեցուցիչ երեւոյթ մը կը յարատեւէ. ատիկա Հայոց լեզուի ուղղագրութեան 1922ի չարափոխումն է:

Ծրագրուած, հրահանգուած ու գործադրուած մեր լեզուի այդ այլանդակումը կապուած էր սովետական կարգերու հաստատման հետ: Նպատակը բացայայտ էր. տարբեր խառնուածքի, անցեալի, քաղաքակրթութեան տէր ազգեր միատարրիլ եւ վերածել ապագայնացուած, հայրենի մշակոյթէ, յիշողութենէ զուրկ հաւաքականութեան մը: Ասիկա կեանքեր արժեց, հող ու աւանդութիւն: Վերէն ճշդուած նպատակը կը հետապնդէր արմատական խզումի հեռանկար եւ իբր թէ կ'արդարացնէր ամէն կորուստ ու զոհողութիւն:

Այլափոխուեցաւ, մե'րթ հերքուեցաւ, մե'րթ ջնջուեցաւ ինչ որ կար իւրայատուկ եւ ազգային: Եթէ Ղարաբաղը եղաւ Հողային զոհողութիւն, Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը դարձաւ մշակութային նոխազ:

Ընդվզեցուցիչը եւ վարմանալին այն է որ միատարրումի քաղաքականութեան խորտակումէն տասնամեակ մը ետք, անկախ Հայաստանի մէջ տակաւին չէ կատարուած փրկարար վերադարձը դէպի դասական ուղղագրութիւնը: Հայոց լեզուի սովետական խեղագրութիւնը կը շարունակէ գոյատեւել, առանց արտաքին ճնշումներու արդարացումին:

Վերցուեցան շատ մը թապուներ, հարազատը վերագտնելու իրաւ փափաքով: Անդրանիկի աճիւնը փոխադրուեցաւ Հայաստան, Մայիս 28ը դարձաւ ազգային տօն, եռագոյնը՝ կրկին պետականութիւնը ընորոշող խորհրդանիշ, բայց դասական ուղղագրութիւնը մնաց փականքի տակ:

Տպում՝ «Յառաջ» օրաթերթ, 18-19 Մայիս 2002.

Ինչպէ՞ս բացատրել եւ արդարացնել այս անվաւեր երեւոյթը, եթէ անկախութիւնը կ'ընկալենք իբրեւ մեր անցեալը, ներկան ու ապագան ինքնիշխանօրէն տնօրինելու կենսաձեւ:

Մինչեւ ե՞րբ, քանի՞ տասնամեակ եւս ամբողջ սերունդներ կարելի պիտի ըլլայ զրկել իրենց վաւերական ժառանգութենէն, տուրք տալով անգիտութեան, թուլականութեան եւ անցելապաշտ ընդդիմութեան մը:

Իբրեւ ազգային գերագոյն հպարտութիւն, կը խօսուի ու կը գրուի մօտ ատենէն Մաշտոցեան գիւտի 1600ամեակը նշելու մասին: Արդեօք ասիկա յարմարագոյն առիթը չէ՞ մշակութային ութսունամեայ ստրկացումէն վերջնականապէս ազատագրուելու:

Որպէ՞սզի նման տարեդարձ չըլլայ սոսկական ոգեկոչում, այլ վերածուի պատմական իրադարձութեան, անհրաժեշտ է յետին ճիգ մը. դա՛րձ դէպի դատական ուղղագրութիւն:

Աբրահամ Ալիքեան, բանաստեղծ, թարգմանիչ, Պէրոյթ.
Տորթ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան, Գրագէտ, հիմնադիր-նախագահ «Մաշտոց» Միութեան, Փարիզ.

Յակոբ Ասատուրեան, գրագէտ, երաժիշտ-կոմիտասագէտ, Նիւ-Եորք.
Փրոֆ. Տիգրան Գոյումճեան, Գալիֆորնիոյ Համալսարանի հայկական ամպիոնի վարիչ-դասախօս, Ֆրէզնօ.

Վրէժ-Արմէն Արթինեան, Ասագ խմբագիր «Հորիզոն»ի, «Համազգային»ի Կեդր. վարչութեան անդամ.
Մարուշ Երամեան, բանաստեղծ, Հալէպ.

Զահրատ, բանաստեղծ, Պոլիս.
Գրիգոր Ծահինեան, վարիչ-դասախօս «Խաչեր Գալուստեան» հայագիտական հիմնարկի, Պէրոյթ.

Նորվան Եպիսկ. Զաքարեան, Կաթողիկոսական պատուիրակի փոխանորդ Ռոմ-Ալի քրջանի, Լիոն.
Յակոբ Պալեան, հրապարակագիր, Տնօրէն «Այբ էֆ-էմ» ձայնասփիւռի, Փարիզ.

Պետրոս Թերզեան, հիմնադիր-խմբագիր «Փէթրոսթրաթեժի» թերթին, Նախագահ Ֆրանսայի «Հայաստան» հիմնադրամին, Փարիզ.

Տորթ. Գրիգոր Պըլտեան, գրագէտ, Փարիզի համալսարանի Արեւելեան լեզուներու ամպիոնի դասախօս, Փարիզ.

Վեհանոյ թերեան, գրագէտ, Նիւ-Եորք.
Մովսէս Պչաքճեան, վիպագիր, հրապարակագիր, Փարիզ.

Փրոֆ. Խաչիկ Թէօլէօլեան, Բաղդաստական գրականութեան դասախօս Ռեւելեան Համալսարանի, սփիւռքագէտ, Փրովիտընս.

Իգնա Սարքալյան, բանաստեղծ, Պոլիս.
Թորոս Թորանեան, գրագէտ, Հալէպ.

Կարէն Սիմոնեան, վիպագիր, հրապարակագիր, Փարիզ.
Նազարէթ Թօփալեան, հրապարակագիր, թարգմանիչ, Փարիզ.

Միհրան Տապաղ, Տնօրէն Պոլիսի համալսարանի Սփիւռքի եւ ցեղասպանութեան ուսումնասիրութեան հիմնարկին, Պոլիս.

Փրոֆ. տորթ. Լեւոն Խաչերեան, բանասէր, Կլէմտէլ.
Փրոֆ. Վահագն Տատրեան, ցեղասպանագէտ, Զօրեան հիմնարկի ցեղասպանագիտական բաժանմունքի տնօրէն, Նիւ-Եորք.

Զարեհ Խրախունի, բանաստեղծ, Պոլիս.
Արամ Քերովբեան, երաժիշտ, երաժշտագէտ, ղեկավար «Ակն» հոգեւոր երաժշտութեան ուսման կեդրոնի, Փարիզ.

Անի Կարմիրեան, դաստիարակ, հիմնադիր «Մկնիկ» կրթական աշխատանցի, տնօրէն «Յովնանեան» վարժարանի, Նիւ-Եորք.

Գրիգոր Քէօսեան, խմբագիր, արուեստաբան, Պոսթըն.
Ռոպերտ Հատտէճեան, գրագէտ, խմբագրապետ «Մարմարա» օրաթերթի, Պոլիս.

Մարօ Քիրքճեան, կրթական մշակ, հայերէնի դասագիրքերու հեղինակակից, Աթէնք.

Վարդան Մատթոնեան, հրապարակագիր, Նիւ-Եորք.
Յարութիւն Քիրքճեան, կրթական մշակ, հայերէնի դասագիրքերու հեղինակ, Աթէնք.

Զարեհ Մելքոնեան, բանաստեղծ, Սան-Ֆրանսիսքօ.
Կարպիս Քորթեան, Փիլիսոփայութեան ամպիոնի վարիչ, Վիլհելմայի արուեստի համալսարանի, Փարիզ.

Մարրուի Պ. Յակոբեան, Փոխ-խմբագրապետ, «Մարմարա» օրաթերթի, Պոլիս.

Արքի Յովհաննիսեան, Բեմադիր-թատերագէտ, Փարիզ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- ՄՈՒՏՔ (Գէորգ Տէր-Վարդանեան).....3
- ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ7
- 1. Բաց նամակ... Դոկտ. Պրոֆ. Ֆրիդրիխ Խլիլաթեանին11
- 2. Եւ դո՞ւ Բրուտոս... Ակադեմիկոսնե՞րն ալ... 24
- 3. Արեւմտահայերէնը ըստ պր. Ջահուկեանի..... 31
- 4. Ուղղագրութեան հարցը քաղաքական հարց է38
- 5. Ուղղագրութեան հարցի մէջ ազգային կեցուածքն է որոշիչը ..52
- 6. Պէտք է վերականգնել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը.....71
- 7. Բողոքագիր՝ Հայաստանի Գ.Ա.Ա. նախագահ Ֆադէյ Սարգսեանին.....86
- 8. «Յառաջ» օրաթերթի հարցազրոյցը Հայաստան-Սփիւռք Բ. խորհրդատուովէն վերադարձին Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանի հետ92
- 9. Մէկ մշակոյթ102
- 10. Մեկնաբանութիւններ՝ Հայաստանի հեռատեսիլի ուղղագրութեան նուիրուած հաղորդումին մասին.....110
- 11. Հայագիտական առաջին միջազգային համաժողովը.....126
- 12. Երկու առաջարկ՝ Հայաստանի Ազգային ժողովի երեսփոխան պր. Ռոմիթէն ՅՈՎՍԷՓԵԱՆԻՆ145
- 13. Բաց նամակ... Տիկ. ՀՐԱՆՈՒԾ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻՆ148
- 14. Դիմում Հ.Հ. Ազգային ժողովի նախագահ պր. ԱՐԹՈՒՐ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆԻ164
- 15. Անցնող ամէն օր վնասակար է մեր լեզուին170
- 16. Հայերէնի ուղղագրութեան կրեմլիեան ճակատագրէն մինչեւ այսօր177
- 17. Դէպի համայն հայութեան յաղթանակը193
- 18. Հեռատեսիլի բանավէճ՝ ուղղագրութեան մասին209

- 19. Բաց նամակ՝ Հայաստանի Կրթութեան նախարար պր. Սերգօ Երիցեանին223
- 20. Առաջարկ՝ ուղղագրութեան նուիրուած խորհրդատուովի յաջողութեան համար235
- 21. Դասալքութեան յորդոր՝ Սփիւռքահայուն240
- 22. «Ազգ» օրաթերթի խմբագրականին մեկնաբանութիւնը252
- 23. Բաց նամակ՝ պր. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻՆ255

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

- Ա. ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ-ԿՏԱԿԸ 261
- Բ. Հայերէնի արդի ուղղագրութիւնը փոխելու փորձերի առթիվ (պատճէն գրպարտագրի՝ 1937ի վերապրով 27 հոգիի ստորագրութեամբ).....265

«ՅԱՌԱՋ»Ի ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՅԱՏՈՒԿ ԹԻԻԸ

- Գ. ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, Ուղղագրութեան մասին..... 268
- Դ. ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ, Վերադարձի յոյսով270
- Ե. Հ. ԵՂԻԱ ՎՐԴ. ՔԻԼԱՂՊԵԱՆ. Ընդհանուր Աքբահայր Միսիթարեան միաբանութեան, Հայկական միասնութեան խորհրդանիշը271
- Զ. Սփիւռքի 34 մտատրականներ, Դէպի ամբողջական անկախացում273